

Жаҳон АДАБИЕТИ

Адабий-бадиий, ижтимоӣ-публицистик журнал

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 6/217

2015 йил, июнь

Бош муҳаррир:
Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммаджон ҚУРОНОВ
Қахрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ
Хуришд ДЎСТМУҲАММАД

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Омонулла РИЗАЕВ
Отабек САФАРОВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Фозил ЖАББОРОВ
Алишер ОТАБОЕВ
Сеvara АЛИЖОНОВА

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИ. “Фарҳад и Ширин”. Фрагмен-
ты поэмы (*Пер. В. Васильева*)3

НАСР

И.БУНИН. Ҳикоялар. (*Рус тилидан Д.Алиева тарж.*)21

Ғ.ПЎЛАТОВ. Ҳерируд фарёди. Ҳарбий дала қиссаси.28

Й.ГОРДЕР. Апельсин киз. Қисса. (*Рус тилидан К.Носирова тарж.*)90

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

А.АХМАТОВА. Фирокнома. Достон. (*Рус тилидан А.Шер тарж.*)128

ГЛОБУС БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Болаларга беринг дунёни.163

У.де ла МЭР, К.ЧУКОВСКИЙ ва бошқ. (*Рус тилидан Т.Адаишбоев, К.Турдиева тарж.*)83

В.БЛЕЙК, М.ДАРВИШ ва бошқ. (*Рус тилидан М.Аъзам тарж.*)172

Я.БЖЕХВА, Б.ЗАХОДЕР ва бошқ. (*Рус тилидан Н.Остон тарж.*)189

Унутилмас сиймолар.195

Жаҳон маданияти ва санъати.198

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Ф.СТАРР. Американи ким кашф этган? (*Инглиз тилидан М.Сайдумарова тарж.*)133

Н.ЖЎРАЕВ. Ўзликни англаш фалсафаси.140

М.ЭПШТЕЙН. Юксак поэзия ва Алп одам. (*Рус тилидан Фахриёр тарж.*)148

ҲИКОЯ ҲАҚИДА ҲИКОЯ

О.ОТАХОН. Сарҳадлар.179

М.БЮТОР, П.ГРИПАРИ. Ҳикоялар.182

Муковамизда.203

Тақвим.204

«ФАРХАД И ШИРИН»

Фрагменты поэмы

Перевод Владимира ВАСИЛЬЕВА

Хурматли журналхон! Шу йилнинг январь сонидан бошлаб Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонининг шўро даврида мафкура талабига кўра, қисқартирилган ва шу тўфайли рус тилига таржима қилинмаган боблари филология фанлари номзоди, доцент Қодиржон Эргашев амалга оширган тағлама таржимада эътиборингизга ҳавола этилаётган эди.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси рус адабиёти кенгаши раиси Владимир Васильев эса шу матнга асосланган ҳолда дастлабки бадиий таржимани амалга оширди ва бу жараён давом этмоқда. Таржима бадиий жиҳатдан қандай даражага эғалиги ва аслият билан таржиманинг қанчалик бир-бирига уйғунлиги ҳақида фикр-мулоҳазаларингиз ва таклифларингизни кутиб қоламиз.

Уйлаймизки, дастлабки уриниш сифатида ҳавола этилаётган бу таржима келажакда бошқа тажрибаларга, гўзал таржималарга йўл очади. Дарвоқе, бундай ҳаракат украиналик адабий ҳамкорлик жонбозлари томонидан бошлаб ҳам юборилган. Достон Иккинчи жаҳон уруши йилларида Тошкентда яшаган атоқли украин шоири ва таржимони, академик Микола Бажан томонидан украин тилига таржима қилинган. Айни кунларда асарнинг мафкура тазйиқида тушириб қолдирилган бобларини тўлиғича тиклаб, китоб ҳолида Киевда қайта нашр этиш ишлари бошланган.

I

*Хвала Тебе – есть путь в чертог идей,
Дай сердцу цель – открытие дверей.*

*Очам души яви дверей замок,
Чтоб я ключом пера открыть их смог.*

*К сокровищам позволь мне подойти,
И всё, чего желаю, обрести.*

*Каких бы я ни пожелал жемчужин,
Яви их мне – пусть красоте послужат.*

*И жаждой обладанья награди,
Пусть страсть имеет их жжёт огнём в груди.*

*Дай то мне в руки, что недостижимо,
И лучшего не дай пройти мне мимо.*

*Не позволяй насытиться душе!
Еще дай взять верх взятого уже.*

*Сокровища мне во владенье дай,
Когда рассыплю, Ты мне возвращай.*

*Пусть с кончика пера летят рубины,
Язык пусть дарит жемчуга любимым.*

*Ведь я Тобою мне вручённый клад,
Рассыпать в мир влюбленным сердцем рад.*

*Не умножай печаль моей души –
Не пасть им в пыль забвенья разреши.*

*Коль Ты велишь рассыпать жемчуг строк,
Пусть сотни рук взметнутся в воздух в срок.*

*Им мною посланный щедрейший дар,
Ты на лету поймать несчастным дай.*

*Будь к нищим – щедр, к богатым – справедлив,
Дарами духа их не обдели.*

*Для шаха дар – корона на челе,
Рабу он – светоч счастья во мгле.*

*Позволь влюбленным дара возжелать,
Он должен наслажденья даром стать.*

*Слов жемчуг – это слёзы в их глазах,
Рубины – состраданья кровь в слезах.*

*Что явным стало, что осталось скрытым,
Храни слезами в их глазах открытых.*

*Пусть даром обладает мастер слова,
Пусть жемчуг станет строк его уловом.*

*Да сохранит дар вечности ларец,
И воссияет им небес венец!*

*Кто дар разрушит, тотчас покарай,
Кто счастье в нем найдет, Ты счастье дай.*

II

Изложение того, что "алифы" этой поэмы страсти стройны, как станы красавиц, похожих на кипарис, и "лямы", как завитки их кудрей, похожих на фиалки¹ и причиной этому является буквица в её заглавии с именем Всевышнего и еще то, что вступление её украшено восхвалением божественных атрибутов Его сущности.

*Страницы красота – тропинка в сад страданий,
Тюльпаны – кровь любви, сердце разбитых раны.*

¹ "Алиф" и "лям" – буквы, которыми пишется слово "Аллах". Глава посвящена восхвалению Аллаха и в заглавии автор таким образом намекает на его содержание.

*В них каждый лепесток – непониманья пламя,
В нем каждый гиацинт – тоска печали злая.*

*В нем пенье птиц – немая песнь разлуки,
Ручьи несут потоки слёз их муки.*

*Кусты цветут бутонами страданий,
Потом горят цветами ожиданий.*

*Поэмы красота – людских страданий плод,
И потому душой ее впитал народ.*

*И первая строка, и первая страница –
Создателю хвала, пусть слава Его длится!*

*Он людям подарил не сердце – сад любви,
Святылище его – сокровище любви.*

*В сокровищнице той жемчужина – свеча,
Свет – нежность и покой, любовь в ее лучах.*

*В ком пламя красоты, те не сжигают мир,
Несущие любовь лишь озаряют мир.*

*Огонь Его любви не молнии разряд,
А солнца вечный свет, а жизни вечный сад.*

*В ночи небытия то солнышко взошло
И вечности рассвет с собою принесло.*

*В зеркале бытия нашел Он отраженьё:
И мирозданья суть, и вечное движенъе.*

*Возлюбленным Он стал, а сущее – влюбленным,
Не только существа – частицы и фотоны.*

*Возлюбленный, влюбленные – две мира части,
Которые ввели его в горнило страсти.*

*Любовь – исток страстей, ее очарованье,
Кто очарован, тот ждет и к себе вниманья.*

*Возлюбленного страсть влюбленного сжигает,
Когда в любимом он себя, прозрев, узнает.*

*Единство двух и есть любовь, пойми!
Аллах всезнающ, с ним мудры и мы.*

*Идея дивная! Художник гениален!
Бессчетно образов – во всех Он идеален!*

*Он всё: натура, образ и художник,
Его секрет раскрыть никто не может...*

*Я ж обезумел, разгадавши тайну,
И без ума доверил все дастану.*

*О, Навои, безумство прекрати!
Вернись к началу своего пути!*

*Всевышний вечен, всемогущ и чист!
Наш разум перед Ним – лишь чистый лист.*

*Познание Его так нагружает разум,
Что видит тот себя пред Ним ничтожным сразу.*

*Он – зеркало, Он – молния, Он светел
Настолько, что наш ум сжигает в пепел,*

*Что сель небытия уносит в ночь,
И след его искать – небытие толочь.*

*Бессилен ум понять присутствие Его,
А разум слеп Его постигнуть существо.*

*Поскольку Он есть всё, то нет Его примет,
Поскольку Он везде, нигде Его и нет.*

*Началом Он древней, чем древняя предвечность,
Конец Его незрим, он далее, чем вечность.*

*В тот миг, когда свой гнев не сдержит он чуть-чуть,
Вспылают небеса, расплавившись, как ртуть.*

*В познания океан когда Он входит весь,
В семи слоях земли все девять сфер небес.*

*Он и Фархад судьбы, сквозь скалы бьющий путь,
Что неба Бисутун¹ не в силах повернуть,*

*И камнетёс Фархад в горах несчастья
Сквозь скалы скорби пробивавший путь.*

*Всех грозных императоров Китая
Умыться кровью Он легко заставит.*

*Когда прикажет Он, то тела мир
Благоустроит разума визирь.*

*Творить орнамент для дворца души
Он может только Мани² разрешить.*

*Груз знаний тянет мудрости Сократ,
Чей тела талисман души лелеет клад.*

¹ Бисутун – скала в Иране, на которой по приказу Дария I на высоте 105 метров высечена надпись на трех языках о его победе и воцарении.

² Мани – известен как искусный художник (каллиграф) и музыкант.

*Он луноликой прелесть сотворил
И в мир послал, назвав ее Ширин.*

*Ее кокетство, красота, очарованье
Ввергали в страсти нищету царей повально.*

*Зари вечерней Гулгуну¹ Он дал масть солнца
Накидка Млечного Пути над ним не рвется.*

*Шабдеза² ночи привязал Он к стойлу крепко,
Стал месяцاً ручкой для ведра, нырнувши в реку.*

*Пришил Шапуру³ на халат жемчужин звезды
Заря и небо для Него лишь красок проза.*

*Шируе⁴ смерти меч Он наточил острейший,
Парбезов тысяч сто убил, забыв в дальнейшем.*

*Он времени хранителю дал саз,
Чтоб веселил он славно смертных нас.*

*Когда Зухра сыграла песнь Барбада,
Бахрамы поняли – им разума не надо.*

*Все на земле Фархады, все Ширин –
Свеча одна и мотылёк один.*

*Гора из тысяч мелких Бисутунов –
Пыль на Его пути по скорбным думам.*

*Пред мелкой искрой ярости Его,
Хосровов гнев не значит ничего.*

*Исчезнет мир иль дальше будет жить,
Он может между дел своих решить.*

III

Осознание того, что человек неволен в своем приходе из тайного дома небытия во дворец бытия и нет у него другого пути, кроме дороги жизни, ведущей к опочивальне небытия. Постигание безумной мысли о том, что человек невиновен в своих грехах, но как безумец, тоскует по цепи, способной удержать его от них. Религиозные предписания мнятся безумцу такой цепью, соединяющей его с сонмом разумных.

*Аллах! Я знаю – вечность суть моя
Была незримым сном небытия.*

*Не цвел страданьями цветник души,
Стать пылью глина тела не спешит.*

¹ Гулгуна – конь Хосрова. Здесь – олицетворение вечерней зари.

² Шабдез – конь Хосрова. Здесь – олицетворение ночи.

³ Шапур – персонаж поэмы "Фархад и Ширин". Здесь – олицетворение небосклона.

⁴ Шируе – персонаж поэмы "Фархад и Ширин". Здесь – олицетворение смерти.

*Квартет стихий от сущности вдали,
Друг друга кости тела не нашли –*

*В огне еще не тлела жизнь моя,
Вода – мираж в песках небытия.*

*Земля – пока что – пыль небытия,
Не знала ветра жажды суть моя.*

*Ни тела, ни чела, ни чувств в глазах,
Ни лика, ни слов страсти на устах.*

*Нет ни души, ни смертных болей в ней,
Ни тысячи шипов в груди моей*

*Не ранят сердце, ибо нет его,
И нет печалей в нем, и нет тревог.*

*Души нет, счастья нет и горя нет,
Мир бытия не шлет им жизни свет.*

*Небытие – покоя абсолют,
Но Ты призвал – и начал жизни труд.*

*Из атомов собрал Ты существо...
На что ж, Аллах мой, ты обрек его?*

*Ума нет, чтобы голод победить –
Живет, чтоб есть, питается, чтоб жить.*

*Живет он только волею Твоей,
В нем силы нет, чтоб жить начать своей.*

*Меджнун безумный, малое дитя
В пеленки гадит, весело кряхтя.*

*Ты – няня, будет грязным существо,
Покуда Ты не вымоешь его.*

*Ему капризы все разрешены
И могут члены быть обнажены...*

*И сколько лет мучительных трудов –
Не высказать – таких нет в мире слов!*

*Так сотворив прекрасное дитя,
Ты в мир его отправил не шутя.*

*Был – существо, а ныне – человек,
Из рук Твоих он начал свой разбег.*

*Во всем всегда Твоей покорный воле,
Как написал я, в мысли дерзкой волен.*

*Но Ты его за это не прощай,
А непосильной ношей нагружал.*

*Смущен я! Прав, не прав – Тебе решать,
Но без тебя не мог он сделать шаг.*

*Не знаю: прав, не прав – Тебе решать,
Зачем на лбу судьбу пером писать?*

*Ты – жизнеписец, он – твой карандаш
Иль знак – ему пером ты зримость дашь.*

*Разумны ли перо и письмена?
И есть ли в неразумье их вина?*

*Лишь пишущий дарует знаку смысл.
Перо до нас его доносит мысль.*

*А человеку мало этих бед –
За каждый шаг Ты требуешь ответ.*

*Он ликом почернел, как карандаш,
И смотрит ниц – Ты отдыха не дашь:*

*Пугаешь адом, если что не так,
То разжигаете смертный пламень драк.*

*И если я, о, мой Аллах, не прав,
То ты меня, пожалуйста, поправь.*

*Тебе ж резонов вечности не жаль –
Открой мне божьей мудрости Скрижаль.*

*Когда там не описан каждый шаг,
Которым ступит в жизни наш дурак,*

*Уверен: будет суд Твой справедлив,
Когда узнаешь, чем живущий жив.*

*Но если на Скрижали вся судьба
Тобою к жизни званого раба,*

*Чего ты ждешь тогда от бедолаги?
Его грехи Твои венчают флаги...*

*Эй, Навои, язык твой слишком длинен,
И в глупости своей ты сам повинен!*

*Что ты несешь! Замолкни, наконец!
Аллах всему живущему – Отец!*

*А ты на миг не остановишь вздор,
Где в каждой букве Господу укор!*

*Ты пьян? Безумен? Или принял яд?
Упорен ты в безумье, как Фархад!*

*Ты сделал свой язык киркой из стали,
Твои слова черны, как уголь, стали.*

*Коль дорога поэту голова,
Забудет пусть подобные слова.*

*Хотя безумца мудрый не казнит –
Не ведает больной, что говорит.*

*Прости, Аллах, безумие мое –
Даруй великодушие свое!*

*Слова черны, от них лицо желто,
Чернила пишут черное не то!*

*Будь милостив – очисти мое перо!
Я утомлен опасною игрой.*

*Водою милости умой мой лик,
Лицу – румянец, слову – светлый миг!*

*Дарящим радость сделай слов вино,
Тростник пера пусть сладким станет вновь.*

*Смиренья чашу щедро в руки дай,
А сердцу путь познания преподай.*

*Пусть чистотою светится строка
И Избранный хранит меня в веках.*

IV

Восхваление красоты того светила, чьи кудри заслоняют иные солнца из-за того, что суры «День» и «Ночь» уподоблены Его лицу и кудрям, и каждое из них возвышено до самой высокой ступени, хотя то солнце не имело тени и ночь та была на поверхности солнца.

*О, Мухаммад, ты сразу «а» и «я» –
Зеница и основа бытия.*

*Мир – для тебя, нет – сразу мира два,
Ты двух миров основа естества.*

*В миру пророчеств – рока властелин,
В миру посланников – посланник ты один!*

*По праву твой посланников престол,
Небесных сфер ковер к нему привел.*

*Все девять сфер, точнее, сразу Арш¹ –
Чертог, Аллах где пребывает наш.*

*Ковер небес, что называем Кури²,
Что соткан из небесных сфер и души,*

¹ Арш – это Трон Всевышнего Аллаха, являющийся величайшим из творений Аллаха. "Всевышний Аллах выделяет аль-'Арш (Трон) по причине того, что Он является величайшим из творений, в которое заходит все, что меньше этого!" См. "Тафсир аль-Къуртуби" 8/302. Арш — тело, объемлющее все тела.

² Курш (аль-Курси) – это престол, находящийся под Троном, и являющийся местом для ступней Всевышнего! Всевышний Аллах сказал: «Его Престол (аль-Курси) объемлет небеса и землю» (аль-Бакара 2: 255).

*На Кури и Ари пророк бросает тень,
Но тень есть свет, на этой высоте.*

*Но тень величья Бога – это свет,
Свет милости и, значит, тени нет.*

*Пророк велик – он Бога светотень,
И разве тень свою имеет тень?*

*И если волосы целуют пальцы ног,
Понятно, что под лампою темно.*

*Его кудрям пристало удивляться –
Равны им только звезд протуберанцы.*

*Дивимся, если вьюн вокруг цветка,
Дивимся – вокруг солнца тень крепка.*

*Когда же тень рождает кудрей гроздь,
На солнце возникают вспышки звезд.*

*Знать, в Книге бытия пером судьбы
Не Ари изображен, а свет звезды.*

*Нет звезд на солнце, приглядишь чуть-чуть:
В цветы Его лица дано взглянуть.*

*Цветы земные сникли, как рабы,
Их шеи ввек в плену земной арбы.*

*Не чти цветы с рабами наравне –
Цветок – дервиш в дырявом чапане.*

*Число шипов – свидетель нищеты,
Ведь дыры не укроют наготы.*

*Свой шип один на страх врагов Пророк
В Батхо вдруг сделал острым, как перо.*

*Рука Его не ведала пера,
Но жгла сердца стихов Его жара.*

*Милions к новой жизни воскресила
Слов Истины божественная сила.*

*Срывало оперение перо,
Рыдало онемевшее перо!..*

*Тянулось руки бейтом целовать –
Перу досталось лишь о том мечтать.*

*И оттого, что цели не достигло,
Бессилие навек перо постигло.*

*Душа Его, не вдав в болезнь письма,
Сто новых свойств, загадочных весьма*

*В себе нашла, приняв как дар от Бога,
И чудом стала светлая дорога.*

*Да, ногти не открыли карандаш,
Но пальцем разделил Он спутник наш.*

*Сразил мечом руки небесный щит –
Он пополам разрубленный висит.*

*Так разделив лепешку пополам,
Ее двум голодающим отдам.*

*Он всем нам голод сердца утолил –
Как ангел имя Бога подарил.*

*И звезды в небесах сошли с ума –
Безумных беглецов сокрыла тьма.*

*И ангелы вокруг Его свечи,
Как мотыльки вращаются в ночи.*

*Пророк нам Путь религии открыл!
Без головы, кто мимо наступил.*

*Кто не идет по этому Пути,
Тому вовек до цели не дойти.*

*Бык маслобойщика ступает по кривой:
Как ни беги, не сменит жребий свой.*

*Кто жизнь ведет дорогою кривой,
Как этот бык, годится на убой.*

*Кто встал на Путь, что указал Пророк,
Как конь Бурак¹, достигнет цели в срок.*

V

Восхваление всадника, вознесение которого на коне, подобном молнии, стало вестью о переходе из тьмы к свету, и, возможно, о том, что чистое существо всадника вместе с чистым существом его коня было вестью о «свете на свете», чьи лучи освещали опочивальню ангелов и превратили сад ангелов в предмет для зависти синего неба.

*Когда, рождая ночь, красotka Чина²
Ппустила в мир волос своих лавину,*

*Мир ослепила эта чернота,
Другие чувства обрели места.*

¹ Бурак (араб. قاربالا, сияющий, молниеносный) – в исламе внезапное разумное существо, на котором Мухаммед совершил ночное переселение из Мекки в Иерусалим. Бурака обычно изображают в виде лошади с головой человека. У него большие чёрные глаза и мягкие уши. Окрас красный пятнистый, в некоторых источниках – белый.

² Чина – Китае.

*Благоухание ночных волос
Зефир ночным красавицам принес.*

*И запах мускуса скрыл Чину, как газель,
Заката солнца золотистую газель.*

*Ах, солнцеликая! Свой танец завершив,
Ушла во мрак – в подземный мир души.*

*Закатом траур в черный мир пришел,
И коконом небес стал – черный шёлк...*

*Не траур и не мрак, а счастья час!
Вершиной счастья стала ночь для нас!*

*Росинка каждая Венерою блестит,
А звездочка, как солнышко горит*

*Откуда же у звезд вдруг, этот свет,
Которого у них вовеки нет?*

*То гурий миллион открыл свой лик
Тому, кто станет Светочем Земли.*

*Кто в утро превратил невзрачный вечер,
Мир осветив навек свечою встречи.*

*Светился он от радости в углу,
Приняв от Уммахани¹ пиалу,*

*Носитель тайн пред Ним предстал – гонец²,
Держа коня, мощь молнии в коне!*

*Один был взгляда умного быстрее,
Другой пытливой мысли был скорей.*

*И объявил послание гонец:
Сказал Создатель мира, наш Отец:*

*– Придет пусть в тайне от молвы людской
К влюбленному возлюбленный душой.*

*От вести, что Аллах его призвал,
«Возлюбленный» дар речи потерял.*

*Порывом ветра на коня взлетел –
Никто и удивиться не успел.*

*И прыгнул конь, как молния, вперед
Сквозь землю, ветер, пламя, воду, лёд...*

*Когда его прыжок достиг Луны,
Пророка лик стал солнцем для Луны.*

¹ Уммахани – тётя пророка Мухаммеда. В ночь вознесения пророк находился в её доме.

² Архангел Гавриил.

*Меркурий так был рад коню ветров,
Что ветру бросил свитки цифр и слов.*

*Счастливым блеск стремян увидев чуть,
Венера дойру порвала в избытке чувств.*

*На солнца диск направил Он коня –
В земле стыдится своего огня.*

*Когда же тень коня и Марс достала,
Звезда беды звездой счастья стала.*

*Когда же путь к Юпитеру привел,
Он для планеты сотней солнц расцвел!*

*Уж смотрит вслед седьмого неба страж,
Небесный всадник взял восьмой этаж.*

*И тут же изменился странно мир,
Иною жизнью жил здесь каждый миг.*

*Проблеял Овен, промычал Телец:
– Принять готовы жертвенный конец,*

*Когда б Тебе такое было надо,
Но головы склонить мы тоже рады!*

*А Раки – столь громадны, столь сильны,
Что Льва перепугали их клешни.*

*И принимая урожай пшеницы,
К Весам лег Скорпион сердитолицый.*

*А из Его бровей-полуколец
Готов был застрелить себя Стрелец.*

*Скакал козленком мощный Козерог,
Чтоб взглядом Он его отметить мог.*

*А Водолей нес райских вод бурдюк,
В нем Рыба крокодилом стала вдруг.*

*И возвышался трон Его над миром,
Планеты жемчугом осыпали кумира.*

*Но пожелал Он ввысь продолжить путь,
Сто ангельских племен поцеловали Путь.*

*И крыльями смели с Дороги пыль,
Солому сказки превращая в быль.*

*Он Арш своей персоною почтил –
Жемчужиной в его короне был.*

*И Курш Его присутствием возвышен –
Скрижаль Он и стило, и Тот, Кто Пишет.*

*Конь веземной, объятый страстью странствий,
Вневременьем пылил по беспространству.*

*Но и его стремленью был предел,
Преодолеть который не умел.*

*Сошел Хранитель мудрости с коня –
Конь и гонец в тоске, предел браня.*

*Возликовал божественный Рафраф¹,
Устами к следу ног Его припав.*

*И ангелы за строем строй упали
И Путь, что перед Ним, поцеловали.*

*Встряхнул подол и ногу подобрал,
Чтоб ангела стопой не истоптал.*

*И погрузился вдруг в небытие,
Где странно продолжалось житие.*

*Увидел Он себя со стороны;
Отдельно тело и одежд тряпье видны...*

*Стихии в виде четырёх жемчужин,
Оставив тело, выбрались наружу.*

*Чапан пространства – всех шести сторон,
Освобождаясь, вмиг отбросил он!*

*Не четырех однако и шести
Лишился он, но также и пяти.*

*Но и двоих, доставивших сюда,
Он потерял, быть может, навсегда.*

*Стряхнув с себя и плоть, и существо,
Он и себя прогнал пинками вон.*

*Приют Его отныне – беспространство,
Небытие – быть может – постоянство...*

*Нет ни приюта, ни его следов,
И цели нет для обретенья вновь.*

*Донесся ветерок из сада встречи,
И нюх небытия обрел дар речи.*

*Дракон, стерегший цели клад дыханьем,
Смешал цель и бесцелье эпохально.*

*И зонт единства миру блеск явил,
И ветер встречи тайну приоткрыл,*

¹ Рафраф – фантастическое существо, способное перемещаться вне времени и пространства. В некоторых источниках назван «крайским ковриком изумрудного цвета, сияющим, как солнце».

*Рукою милости провел в опочивальню
К Единству, тайну оного скрывая.*

*И пыль незнания принял встречи сад,
И с ней исчез возможный путь назад.*

*Ресниц нарциссы Он подвел сурьмой,
И дух прозрел, навек простившись с тьмой.*

*Обретши меж бровей зеницу ока,
Он потерял себя, обретши Бога.*

*Нет человека, если Бога нет:
В Нём - цель, в Нём - смысл, в Нём - жизнь,
в Нём - тьма, в Нём - свет.*

*Пророка сущность – это сущность Бога,
И песнь Его звучала Песней Бога.*

*Просила Песнь прощения грехов
Для тех, кто в Боге утонуть готов.*

*В единстве с Богом Он грехи простил,
И Бог Его решение подтвердил.*

*Так встречи цель достигнута была –
Кто верит, тот вершит великие дела.*

*Вернулся, принеся и счастье и почет,
Но в Боге дух Его остался и живет.*

*До Арша вознесясь, Он тела прах вознес,
В мир возвратившись – дух небес принес.*

*Вознесся – жемчугом короны Бога
Вернула океан бушующий дорога.*

*Бутон – цветник за мановенье ока,
Полет к Аллаху не имеет срока.*

*Уход Его, приход никто и не заметил,
Хотя за этот миг сменилось все на свете.*

*Молю Тебя, мой Бог, я именем Пророка,
И встречу с Тобой, не знающею срока,*

*Когда Он попросил для всех идущих следом
Прощения грехов и ощутил победу,*

*Прошу – не Навои, а грешника иного
Поставь скорей на Путь, чтоб не споткнулся снова!*

*Пусть будет среди тех, о ком просил Пророк,
Чтоб счастье испытать с Тобой встречи мог.*

*Желания людей – Твоих прощений море,
Пылинка он – ему и капля будет впору.*

VI

Водить пером для восхваления пера и описать достоинства поэта¹, который объединил страну поэзии, а также воздать должное его писаниям, по страницам которых рассыпаны жемчужины, как на страницах «Пяти сокровищ». И еще отдать дань восхищения другому поэту², который по буквам постиг смысл написанного им и изложил, передавая от пера к перу. Да очистит Аллах страницы их грехов.

*Перо – гонец, несущий людям весть,
Что послана в творенья миг с небес.*

*Иль вороной быстрее мысли конь?
Нет, ты – Шабдез³, и цветом, как огонь!*

*Поэта палец всадником приник,
Сустав – его кушак, а ноготь – лик.*

*При беге хвост, как знамя на ветру,
Исполосован весь мой верный друг.*

*Нет! Птица он – певец сладкоголосый!
И вдохновение его по строкам носит!*

*Пусть клюв его чернее, чем агат –
Но письма рубинами горят!*

*Да нет, не птица, образ сей – обман,
Создатель сотворил мне талисман!*

*Пусть телом слаб и ростом невелик,
Сокровищницей мыслей он велик.*

*Тот доступ к тем сокровищам имел,
Чей прах навеки Ганджей овладел⁴.*

*Пусть в Гандже мирно прах его лежит,
Сокровище ему принадлежит.*

*Он двери уст пред вечностью сомкнул,
Ступая, как в бессмертье, в тишину.*

*Душа же, кладезь мыслей сохранив,
Считать не станет ни часы, ни дни.*

*Затем он двери уст своих сомкнул,
Чтоб недостойный в клад не заглянул.*

¹ Имеется в виду великий поэт Востока Низами.

² Имеется в виду другой великий поэт Востока Хосров Дехлави.

³ Шабдез — имя легендарного вороного коня сасанида Хосрова, героя поэмы Низами «Хосров и Ширин».

⁴ Здесь речь тоже идет о Низами.

*Но тот, кто счет сокровищам ведет,
Соорудил небесный камнемет.*

*И если к жемчугам подступит вор,
То камнемет задаст ему отпор.*

*А впрочем, камни сыплются открыто:
Для друга – жемчуг, для врага – гранитом.*

*Он клад закрыл, чтоб камни не смешать,
Откроет – красота не даст дышать.*

*Жемчужин между строк его не счесть,
Их свет и звездам мог бы сделать честь.*

*Но не в серьгах, висящих на ушах,
А в океане, где живет душа.*

*Жемчужины поэтов не от мира,
Их океан – Душа, ракушка – лира.*

*Незримый жемчуг улаживает слух
И через сердце клад приносит в дух.*

*Не только ларь души собой наполнит –
И реку жизни, если будет понят.*

*В ней каждый миг народ черпает жемчуг –
Река же целый век ничуть не мельче.*

*Никто столь жемчугами не богат...
Хотя – индус¹, дарящий слов нават²...*

*Сладкоречивый чудо-попугай!
Нет – соловей: где стон, где трель – гадай...*

*Как попугай, заполнил мир словами,
Как соловей, страдает вместе с нами.*

*Одетый в зелень вечную стихов,
Как Хызр-пророк³, он в тьму идти готов.*

*Но тьма его живая – Индостан,
О нем поет живой воды дастан⁴.*

*Он – соловей, ночь – Индия ему,
Поэзией наполнившая тьму.*

¹ Речь идет о Хосрове Дехлави.

² Нават – кристаллический сахар.

³ Согласно легенде, пророк Хызр всегда проявляется в зелёном одеянии.

⁴ Здесь также намёк на легенду о Хызре, согласно которой Хызр в поисках живой воды вошёл во тьму.

*Да-да! Он соловей таких ночей,
Горящий без костров и без свечей.*

*Горящий... Значит, это птица Феникс!
Но Феникс – только тень его от тени.*

*Пусть Феникс сотней стонов души жжёт,
Он тыщей стрел пронзает сердце влёт.*

*То вздохов молнии сжигают все подряд
От рыбы до Луны, и душу сжечь хотят!*

*Он бросил дух свой в пламя ста огней, –
Мир запылал в кострах ночей и дней.*

*Дыханием взбурлил он море мысли –
Над небесами волны строк нависли.*

*На речь нанизаны жемчужины стихов,
Которые сам Бог читать готов.*

*Стихи его, как из весенней тучи,
Дождем жемчужным осыпали лучших.*

*А туча строк от жемчуга черна –
Весенний ливень – жемчуга стена.*

*А приглядишься – вовсе не черна:
Рубин чистейший капелька до дна!*

*Не хватит слов, чтоб описать рубин,
От чистоты почти он невидим.*

*Язык Хосрова, как сыпучий жемчуг,
Сам он – рубин, что мудростью увенчан.*

*Цены ему не знает ювелир –
Купить страну мог, даже целый мир!*

*Не жемчуг – драгоценностей рудник
Горою мыслей средь времен возник.*

*Коль не гора, кто сможет объяснить:
Как шпагу смог он в небеса вонзить?*

*Ох, нелегко на этом поле боя,
Где Низами с пером перед тобою!*

*Любой, кто с ним посмел затеять бой –
Без головы, без пальцев, сам не свой...*

*Сражаться с львом способен только лев!
Хотя бы тигр, но сильно осмелев.*

*А если даже барсов сто созвать,
Лев может их лишь рыком разогнать.*

*Не может ветер море испугать,
Но шторм на волны может разорвать.*

*Вихрь может реку мощную взорвать,
А ветерку – ручья не взволновать.*

*Среди поэтов Низами, как слон,
И жемчуг строк дарует миру он.*

*И чтобы хобот с хоботом с ним свить,
Таким же исполином надо быть.*

*Конечно, и у мухи хобот есть,
Она и на слона способна влезть,*

*Она способна даже укусить,
И хобот быстро в жало превратить,*

*Но слон легонько хоботом махнет –
Мушиный рой на мазь для ран пойдет.*

*Ганджинский и индийский – два слона,
Весь мир теперь им родина-страна.*

*Шепнет иной: индийский маловат,
Он в том, что слеп иной, не виноват.*

*Весенней туче равен этот слон,
Коль синь небес броней наденет он.*

*Аллах, прости им все грехи скорей!
Пьяни вином их милости Твоей!*

*И Навои при этом не забудь!
Вдохни двойную силу духа в грудь!*

*Пусть станет, как они, слонем эпохи,
На выдохе творящим и на вдохе.*

*Пускай, испив поэзии вина,
Он джунгли слов изведает сполна.*

*Эй, виночерпий, в пламени душа!
Две чаши мне! Я выпью, не дыша!*

*С любовью эти чаши осушив,
Джами восславлю чашею души!*

Иван БУНИН

(1870–1953)

Рус тилидан
Дилдорхон АЛИЕВА
таржимаси

“Менинг ёзувчилик қисматим, – дея эслайди Иван Алексеевич Бунин, – хотирам панд бермаса, Орлов вилоятига қарашли қишлоғимиздаги кўрғончамизда жуда-жуда олис замонларда, мен саккиз яшар болакай пайтим, бирдан кўнглимда шеър ёки эртакка ўхшаш бирон нима ёзиш истаги туғилганда бошланган бўлса, ажаб эмас”.

1927 йил июлдан бошлаб Бунин “Арсеньевнинг ҳаёти” романи устида зўр бериб ишлай бошлади ва ҳикоялар ёзишга унча кўп вақт ажратолмайди ҳам. 1930 йилда у “Қисқа ҳикоялар” ва “Олис” сарлавҳаси остида (қирқдан зиёд) кичик пьесалар, ҳикоялар, табиат манзараларини тасвирловчи адабий асарларни чоп эттиради. Бу жажжи асарларнинг мазмуни ёзувчи ўз романи устида ишлайётганда, дилининг тубига чўкиб қолган хотиралар юзага қалқиб чиққанда туғилган, бироқ бу романга кирмаган. Бунин кўпроқ қадимги Россиянинг бирон-бир манзарасини бир-икки сатрларда тушунарли, бекаму кўст ифода-лашнинг уддасидан чиқа олди. Адибнинг бу “увоқлари” аслида насрдаги жажжи асарлар бўлиб, мутлақо алоҳида жанр ҳисобланади. Уларнинг мавзуси ҳам, шакли ҳам турли-туман. Булар – бошдан кечирган лавҳалар (“Соябонли арава”, “Ҳалокатга маҳкум уй”, “Санам”, “Қизил фонус”, “Дара”); ўйноқи ҳикоячалар (“Фил”, “Бузоқнинг боши”); суҳбатлар (“Кўз ёши”, “Сармоя”, “Туб ерли”); адабий асар қаҳрамонларининг тасвири (“Қотил”, “Девор остидаги осмон”, “Марья”, “Кампиршо”, “Буважон”) ва бошқалар.

“Қисқа ҳикоялар” кўзга яққол ташланиб турувчи қарама-қаршиликлардан ва турли-туман товушлардан иборат бепоён ва қадимги Россия манзарасини алоҳида бўёқларда ёрқин ифода этишда қўл келган.

ИЛТИФОТЛИ ИШТИРОК

Москвада, дейлик, Молчановкада “императорлар театрининг собиқ артисти” истикомат қилади. Сўққабош, ёши ўтган, юзи япасқи, қотмадан келган. Ашуладан сабоқ беради. Ҳеч бир йил йўққи, айна декабрь ойида бу аёлнинг бошига битта иш тушиб турмаган бўлсин.

Бир куни якшанбада, яъники, жуда совуқ, куёшли тонгда, дахлиз томондаги кўнғирок жиринглади.

– Анна! Эшикка қара! – ҳадиксирабгина қичқирди у ошпаз аёлга, ётоқхонадан туриб.

Ошпаз аёл эшикка шошилди, бориб очди ва ўзини бироз орқага олди – рўпарасида башанг кийинган, ясан-тусанни ўрнига қўйган меҳмонлар – мўйнага бурканган, оқ қўлқопли иккита оймитилла, эгнига ялангқават шинель илган, оёғида ич-ичигача муз ўтиб кетган юпка пойабзал пўрим талаба турарди. Талаба меҳмонларга шунчаки ҳамроҳлик қилгани ўз-ўзидан аён эди.

Ойнадаги муз нақшлар орасидан ўтиб, ичкарига ғира-шира ёғду таралиб

турган қахраборанг совуқ меҳмонхонада меҳмонлар узоқ кутиб қолишди, сўнг уй бекасининг илдам қадам товушлари эшитилди ва улар пешвоз чиқиш учун шоша-пиша ўринларидан кўзгалишди. Нима гаплигидан хабардор аёл жуда ҳаяжонда – юзига қуюқ қилиб упа суртиб, йирик, қоқ суяк қўлларига атир пуркаб олганди...

– Сизларни куттириб қўйганим учун, Худо ҳақи, мени афв этинглар, – деди у, шошиб чикқанидан юрак уришига зўрға бардош берганча жозибали табассум ва оқсуякларга хос хотиржамлик билан.

– Ташвишга қўйганимиз учун бизни афу этинг, – деди талаба унинг сўзини бўлиб ва ўзгача иззат-икром ила ялтоқланганча унинг қўлини ўпа туриб. – Хузурингизга биздан мурувватингизни дариг тутмассиз деган умидда ташриф буюргандик. Анъанавий адабий-вокал-муסיқа оқшомини уюштирувчи қўмита бизга илтифот кўрсатиб, бешинчи Москва гимназияси тарбияланувчиларининг фойдасига, рождество байрамининг учинчи куни ўз илтифотли иштирокингиз билан ушбу оқшомда қатнашинингизни сиздан илтимос қилишни топширди.

– Жаноблар, мумкин бўлса, мени шундан халос этсангиз! – мафтункорлик билан гап бошлади аёл. – Гап шундаки...

Бироқ ойимтиллалар аёлни шунақанги мулойимлик ва одоб билан, шунақанги ҳамжихатлик ила ўртага олишдики, шугина бир уринишдаёқ у ҳатто бош тортишни қўяверинг, бир оғиз йўқ дейишга ҳам ботинолмаётганди...

Шу воқеадан сўнг орадан роппа-роса уч ҳафта ўтди.

Шу уч ҳафта ичи Москва ишлайди, савдо-сотик билан шуғулланади, вақтичоғлик қилади, бироқ ўзининг энг ранг-баранг барча юмушларию қизиқишлари ва ўйин-қулгилари орасида у фақат биргина муҳим 27 декабрь кечасини пинҳона кутиб яшарди. Шаҳарнинг ҳар бир чорраҳасида барча ранг ва ўлчамдаги сон-саноксиз афишалар кўзга ташланарди: “Тубанликда”, “Кўк қуш”, “Уч опа-сингиллар”, “Сув париси”даги Шаляпин, “Қор қиз”даги Собинов, Шор, Крейн ва Эрлих, Зимин операси, Игорь Северянин кечаси... Бироқ энди бешинчи Москва гимназиясининг тарбияси қоникарсиз ўқувчилари фойдасига ўтказиладиган адабий-вокал-муסיқа оқшомининг илтифотли иштирокчиси исми шарифи катта-катта ҳарфлар билан ёзилган мўъжазгина афишадан кўз узиб бўлмасди. Бу вақт ичида иштирокчининг ўзи унга кўз тутиб турган Москванинг ишончини оқлаш учун тинмай, астойдил ишларди – гоҳ уни, гоҳ буни, яна бошқасини ёдга солар, қуйлайдиган қўшиғини сараларди, овозини синовдан ўтказарди... Энди кунлар фавқулудда тез ўтиб борар ва бу тезлик уни ваҳимага соларди: бу даҳшатли кеча кўз очиб-юмгунча келиб қолади!

Аёл дарс беришни тўхтатди ва ҳеч кимни қабул қилмади, кўксовдан, тумовдан юқтириб олмаслик учун ўзи ҳам уйдан ташқарига чикмади. То-мошабинларга нимани тақдим этса экан? Бу саволга жавоб топиш ҳатто ўз ишининг устаси бўлган артист учун ҳам қандай мушкул эканини одамлар қайдан билсин! Бу ерда нечоғлик сезгирлигу нечоғлик дид, тажриба ва удда-буронликни кўрсата билиш керак. Узоқ ва машаққатли шубҳа-гумонлардан, иккиланишлардан сўнг аёл эски, ўзининг ажралмас репертуарида тўхтади ва муаммо ҳарҳолда ўз ечимини топгандек бўлди – тасдиқдан яна ўша учта нарса ўтди: бири – ҳаддан зиёд бахтга ташна ва бахтдан тақводорларча юз ўгирган меҳрибон аёл қалбининг кучи ва дарди, ундаги пинҳона эҳтирос, алладек ёқимли, маънос французча мафтункор кўшик; бошқаси – товушдаги оҳангдорликнинг бор гўзаллигини ва руснинг жасоратини намоён этувчи кўшик; ва ниҳоят – ҳар доимгидек алоҳида хайратга солиши мумкин бўлган

ва “шавк билан”, ёшлардек, шўх-ўйноқи ижро этилиб, яна худди шундай шиддат билан қарсақлар зарбидан бутун танобийни ларзага келтиргудек энг юқори, ингичка овозда кескин тугалланувчи унинг: “Мен сендан бўса олган бўлардим, бироқ ойни кўриб қолишдан кўрқаман” шоҳ кўшиғи! Бундан ташқари аёл, томошабинлар талабига биноан, ўн иккита нарсага тайёргарликни бошлаб юборганди... Кунлар кўз ўнгида бир-бирини қувлаб лип-лип ўтиб борар ва унинг қалбида ўзининг кун-соати яқинлашиб қолганини сездирувчи туйғу этилиб келаётганди. Бироқ у тиним билмай ишларди. Мана, охири ўша сўнгги, ҳал қилувчи кун ҳам етиб келди.

27 декабрь куни эрта тонгдан у жонини жабборга бериб ишлади. Эрталаб яна битта, энг сўнгги тайёргарлик кўрилади. У энди эстрадада куйлагандек, овозни баралла қўйиб, бор санъаткорона таъсирчанлик билан куйлар, дастурнинг бошидан-охиригача чолғувчи унга ҳамроҳлик қиларди – ва у меҳнатлари зое кетмаганини ҳис этди! Бироқ окшом уни нима кутаяпти – Худо билади. Ғалабами ёхуд ҳалокат? Унинг юзи ўтдай ёнар, қўллари эса муз эди... Машқлардан сўнг у ўз ётоқхонасига йўл олди, ечинди ва ўринга ётди. Аннушка унга одатдан ташқари қандайдир балиқнинг донатор икрасини, совуқ жўжа ва ўткир шароб олиб келди: барча қатта артистлар саҳнага чиқиш олдидан мана шу тарзда нонушта қилишарди. Тамадди қилиб бўлгач, у пардаларни беркитиб чиқиб кетишни ва уйда мутлақо тинчлик сақлашни тайинлади-да, кўзини юмди, қоронғида, бирон-бир ҳаракатсиз кечқурунги олтигача бир, икки, уч соат ҳеч нимани ўйламай, ҳеч нимадан ҳаяжонланмай ётди. Олтида сапчиб турди; даҳлиз кўнғироғининг ёқимсиз овози эшитилди – рўпарада саргарош турарди!

Аёл гуп-гуп ураётган юрагию ловуллаб ёнаётган қулоқлари, ёноқлари ва муздек қўллари билан ўзига роса қирқ томчи тинчлантирувчи ифорли валериана суюқлигидан томизди-да, ясан-тусан қилиб, қурбон бўлиш учун ҳозирланишга келган қарикиздек, халатда, сочлари ёйиқ холича ойна олдига келиб ўтирди. Ошхонадаги плита устида қўлини олдиндан илитиб олган саргарош кириб келди-да, далда бергандек:

– Бугун ҳаво бўлакча! Совуқ яхшигина бўлса-да, барибир кишига ёқяпти! – деди.

У ҳам артистлардек феъл-атворга эга бўлгани боис уни етарли даражада тушуниб, аёлдаги артистларга хос ҳаяжонга ҳамдарад бўлган кўйи ўзини олдинда турган воқеаларнинг иштирокчиси дея ҳис этиб, нафислик билан шошилмай ишларди. У ўзининг енгил-елпи, бепарво гаплари, ҳазил-хузули ва умуман, бундай ишларда бор пишиқ-пухталиги, шунингдек, аёлнинг бўлажак муваффақиятига қатъий ишонган ҳолда уни аста-секин юпатиб, унга бор куч-қувватини, журъатини, умидини қайтариб бераётганди... У ўз ишини яқунлаб, унга ҳар томондан туриб назар ташлар экан, бир жингалак соч ва бир турмак бундан ортиқ бўлмаслигига ишонч ҳосил қилгач, кетди, ошхонадаги соат эса жимгина еттини кўрсатиб турарди, унинг юраги яна така-пука бўла бошлади: саккиз яримда аёлни олиб кетишга келишади!

Соат саккиз бўлди, бироқ у ҳали ҳам тайёр эмасди. У яна томчили доридан ичди, бу сафар гофманникидан, аёл ўзининг энг яхши ичкўйлагини кийди, ёноғини қизилга бўяб, юзига упу суртди... Ўзининг гумбурлаган овози билан уни ҳайратда қолдириб, соат саккизу ўттизда яна кўнғирок янгради: келишди! Анна алпон-талпон даҳлиз томонга югурди, ҳаяжон босгандан, у ҳам ўзини йўқотганди – эшикни дарров очишга қурби етмаётганди...

Улар – бу сафар икки талаба – ижарага олинган, жуда бақувват қирчанғи от қўшилган, алмисоқдан қолган улкан енгил аравада келишганди. Улар сарпой-

чан бўлиб, оёқлари ҳам совукдан тош қотганди. Меҳмонхона ҳар доимгидек совук ва керосин ҳиди анқиб турган чирок ёниб турарди. Улар меҳмонхонада худди куёвжўра каби ялтираган силлиқ бошларидан мойнинг хушбўй исини таратиб, кўкракка катта-катта оқ селондан капалакнусха бандни кўндириб олганча, битта мундирнинг ўзида сабр-тоқат билан кутиб ўтиришарди. Улар мулойимлик ва чидам билан, индамай, ҳар томондан беркитиб ташланган эшик, кўк ва кизил чироклар шуълалари милтиллаган музли ойналарга, роялга, девордаги машҳур қўшиқчиларнинг суратларига қараб ўтиришар, дераза ортидан трамвайнинг босиқ жиринглаган, ғилдирақларининг гумбуралаган овози, эшик ортидаги Аннушканинг ва артистнинг хавотирли қадам товушлари кулоққа чалинарди... Шу зайлда ўн беш, ўттиз, қирқ дақиқа вақт ўтди... Ниҳоят кўкқисдан эшиклардан бири ланг очилди. Улар баб-баравар ирғиб ўрниларидан туришди, артистка эса мафтункор ва бепарво табассум билан уларга пешвоз чиқиб келди:

– Худо ҳақи, жаноблар, мени кечиринглар, сизларни кутдириб қўйдим... Нима, вақт бўлдими? Ундай бўлса, мен тайёрман, қани, кетдик бўлмаса...

Ҳатто ёнокларидаги кизил бўёқ ва упанинг орасидан ҳам тўқ кизил доғ ловуллаб турарди, оғзидан эса марваридгул томчи дорисининг, қўлидан ёғупанинг, хаворанг ҳарир қўйлагидан хушбўй атир ҳиди димокқа урарди. Аёл рақс кечасига отланган Азроилга ўхшарди. Аёлнинг ҳамма томони жингалак-ланиб, шиширилган кулранг, мураккаб ва баланд қилиб турмакланган сочларига қандайдир испанчами-ей, қора тўр ташланган, кўкраклари олдинга туртиб чиққан, яланғоч елкаларига оқ кўнғироқ юнгли калта эчки пўстини солиғлиқ эди... Талабалар ҳам шоша-пиша аёлнинг орқасидан даҳлизга отилишди. Улардан баланд бўйли, ориққинаси аёлнинг калиш-этигини қўлига олди-да, чаққонлик билан чўккалаб, унинг олмос тўқа қадалган атлас қора пойабзалини кийдира бошлаганди, аёл ёрдамлашиш учун ич кийимининг жимжимали тўридан ушлаб этагини тортмоқчи бўлиб энгашиганида, қўлтиғидан аччиқ бадбўй хид анқиб кетганини сезди...

Аёл яшин чакнаб турган булут ва аллақандай мусофирхона тўғрисида куйларди – “бизни бу мусофирхонага Парвардигорнинг ўзи юборди” – ва яна ўзгача бир дабдаба билан “Мен сендан бўса олган бўлардим-у...”. Биринчи қаторда ўтирган танқидбоз мўйсафид киноя билан қиқирлаб кула бошлади-да, бошини бурди – ниҳоятда очиқ-ошқора: ҳар нарса қилсанг қил-у, фақат ўпмагил... Барибир аҳмоқ бўлгани қолди: артистка улкан муваффақият қозонди, уни тинмай саҳнага таклиф қилишарди ва томошабинларнинг талабига биноан такрорлашни сўрашарди – булар айниқса оёқ остида туриб олиб, ваҳима билан қичқираётган ва чўмич каби букилган кафтларини бир-бирига уриб қарсак чалаётган ҳушёр ёшлар эди.

ҚОТИЛ

Замоскворечьедаги болохонали оддий ёғоч уй. Ойналари топ-тоза, ромлар аъло сифатли кўкиштоб рангга бўялган. Атрофи оломонга тўла, рўпарада енгил давлат автомобили турарди. Кираверишдаги ланг очик эшикдан тепадаги кизил хошияли кўкимтир гиламча кўриниб турибди. Ичи қизиган оломон ўша томондан кўзини узмасди, шу топ ёқимли овоз эшитилди:

– Ҳа, азизларим, ўлдирибди! Бева ёш, бадавлат савдогарлар авлодидан... Айтишларича, йигитни ўлгудек яхши кўрган. Йигит бўлса фақат унинг пулларида яшаб, тўғри келган билан кўнглини хушлаб юраверган. Охири жонидан тўйган қиз видолашиш ниятида уни хузурига чақирган, едириб-ичириб роса меҳмон қилган, сўнг: “Кел, сенга тўйиб қараб олай” деган-да, кайфи тарақ

эркакнинг юрагига пичоқ санчган...

Болохонанинг деразаси очилиб, қандайдир оқ қўлқопли қўл автомо-билга ишора қилди. Машина ўт олди, оломон тисарилиб унга йўл берди. Мана, дастлаб унинг келишган оёқлари, сўнг сувсар ёпинчиғининг этаги кўринди, сўнг бутун кийим-боши билан черковга, худди никоҳдан ўтишга отлангандек, ўзи шошмасдан, оҳиста зинапоядан тушиб кела бошлади. Бадани сутдай оқ, қош-кўзлари қора, бошида ҳеч нимаси йўқ, ўртасидан тўғри фарқ очилган сочлари силлиқ таралган, қулоқларида эса узун зирак силкиниб турарди. Юзи хотиржам, тиниқ, лаблари эса барчага мулойим табассум улашарди... Аёл машинага ўтирди, орқасидан қолган маъмурлар ҳам ўтиришди ва шинели гавдасига ярашиб турган киши текинтомошачиларга жиддий ва норози кайфиятда қараб қўйди; эшик қарсиллаб ёпилди ва машина жойидан қўзғалди...

Орқадан қараб қолганларнинг бари завқланиб:

– Эҳ, ҳеч нима бўлмагандай жўнаб қолишди-я! – дейишди бир овоздан.

ОДАМХЎР

Қашшоқ, етимча қиз, ўзи ўта ёқимтой ва жуда ювош, деярли эси паст. Бой хонадон уни ишга олди ва зиммасига энг ифлос ва энг кўп куч талаб этадиган юмушларни юклади – у қанча қийналса ҳам миқ этмай, жимгина ишлар, нима бўлса ҳам уларга ёқишга уринарди. Оқсоқол, яъни кўрғоннинг каттаси, истеъфодаги ҳарбий фурсатни қўлдан бермай, қизнинг номусини булғаб қўйди. Қизгина болаларча қайсарлик билан қаттиқ қаршилик кўрсатди-ю, барибир таслим бўлишдан ўзга чораси қолмаганди. Бир ойдан сўнг унинг ҳомиладор экани маълум бўлди ва бундан барча хабар топди. Оқсоқолнинг хотини қилди қиёмат, қилди қиёмат... ва бой хотин қизни зудлик билан ишдан ҳайдаш пайига тушди. Ноилож қолган қиз зор-зор йиғлаганча лаш-лушларини наридан-бери халтага жойлади-да, бу хонадондан бош олиб чиқиб кетди. Оқсоқолнинг хотини қаролхона остонасида туриб, қувончини ичига сиғдиролмай телбаларча рақс тушар, ҳуштак чалиб, итни қизга “ол-киш”лар, мис тоғорани суяк билан уриб, ҳар хил овозда:

– Қанжик! Тиланчи! Қашшоқ! Ялмоғиз! Жодугар! Одамхўр! – деб кичқирай эди.

КЎЗ ЁШЛАР

Тиланчи кампир бой хонадон дарвозаси ёнида пайдо бўлди. Эғнида кампирларга хос жулдур кийим, қоқсуяк оёқларида кампирларга хос осилиб-солиниб ётган пайпоқ, мунгли кўзлар...

Унга эллик тийин тутқаздим-да, гапга солдим:

– Мана, бувижон, сизнинг бормаган ерингиз, кирмаган эшигингиз йўқ, – ҳаётда анча-мунча нарсаларни кўриб қўйдингиз-ов?

Кампир кўзларидан аччиқ кўз ёши тўкиб деди:

– Бошқа нима ҳам қилардим, отахон, қўлимдан бошқа нима ҳам келарди!

Чала, пала-партиш олинган сочи оппоқ оқариб битган, эғнида хотинларнинг ялангқават қўйлаги, елкасига халта осиб олган Ваня овсар ўтлоқдан оқсаб-тўқсаб аранг қадам босиб боради:

– Омонмисан, Ваня! Аҳволлар қалай?

Ваня сўлагини оқизганча хурсанд оҳангда:

– Тупрокдан ташқари – шунга ҳам шукур... – деб жавоб берди дув тўкилган кўз ёшларини артиб.

САРМОЯ

Тақирбош, юзи кип-қизил, мешкорин, учар квасфуруш бутун ярмаркани бошига кўтариб:

– Кеп қол, мана квас, бурнинг ачишмаса ҳисобмас! Кеп қол, кўпириб-тошган квасдан оп қол! – дея бақирарди.

Иссиқ телпагини боши орқасига суриб, қўлтиғига катта нонни қистириб олган сарикмашак рус деҳқони бурун катаklarини шиширганча, ҳар замон-ҳар замонда нондан узиб оғзига солар ва уни чайнаганча оломон ичидан ўтиб борарди.

– Квас қанчадан? – сўради у бошини баланд кўтариб.

– Бургутлигидан чўзсанг бир шиша, бўлмаса икки тийинга бир пиёла.

– Ярим тийинга-чи, қуясанми?

– Ўша ярим тийинингга чумчукнинг тезагини ҳам олиб бўпсан.

Эркак чайналганча ўйланиб қолди. Сўнг хўрсинди-да, жиддий оҳангда деди:

– Хе-йўк, икки тийинга қурбим етмайди. Бунақа сармоя ҳозирча менда топилмайди.

ДУМЛИ ЮЛДУЗ

Бойларнинг уйидагилар ҳам, қишлоқдагилар ҳам думли юлдузга ўхшаш нимадир келаётганига анча вақтгача ишонишмади: “Улар фақат қадим замонлардагина бўлган!” Ва ниҳоят бир кун тунда, шимолий уфқ томонда, карета турадиган саройнинг орқасида бирдан думли юлдуз кўриниб қолди – унинг ялтироқ думи бир томонга хиёл қийшайиб турарди. Хўжайинлар уни соябонли пиллапояда туриб кузатишди. Улар хизматкорлар хонасининг остонасидан туриб ҳам ундан кўзларини узишмай, чўқинишди. Эртасига оқсоқол зодагонлар уйининг томига чикди-да, чордоқ ойнасига тахта қоқиб беркитиб ташлади. Тақир-туқурни эшитган уй эгалари чиқиб:

– Оқсоқол! Нима гап, у ерда нима қиляпсиз? – деб сўрашди.

– Нима қилардим, чордоқ ойнасини беркитяпман.

– Нимага?

– Нимага бўларди, думли юлдуздан ҳимояланиш учун-да.

ШАҚИРЛАГАН ҚОВУРҒА

– Ассалому алайкум, мухтарам тўрам. Аҳволлар қалай дейсизми? Тупрокдан ташқарида юрганимга ҳам шукур. Пулнинг дардида бозорма-бозор, ярмаркама-ярмарка елиб-югуриб юрибман... Ахир ёш ҳам қирққа борди, – тилимни итдай осилтириб, чопиб юрганимга ишонманг. Бирдан-бир омадим бошпанамнинг борлиги, гарчи у кулба бўлса ҳам – баъзан очнаҳор қолиб қайтганимда, ҳарҳолда ўз уйинг ўлан тўшагинг бор, ҳозир бағримни эзгудек хувиллаб ётган бўлса-да, Худо кўрсатмасин бундай кунни. Қишлоқдаги тирикчилик ўзингизга маълум; иссиқ, чак этган ёмғирнинг ўзи йўк, кундуз кунларнинг-ку сира кети кўринмайди... Уйинг эса ютаман дейди: хотинни кўмдим, фарзандларимни кўмдим, бахтимга ҳозирча онам тирик. Бироқ охирги пайтлар у ҳам мени хавотирга соляпти: уйда оёғини зўрға судраб босади, кўз ҳам, қулоқ ҳам аранг ишлаяпти, бироқ шунга ҳам ишонч йўк, идрок, диққат-эътибор ҳам ҳалигидай, ўзи озиб-тўзиб, бир

сиқим бўлиб қолган – жағини боғлаб кўйсанг, тайёр ўлик. Қанақа аёл эди-я! Битта монастрнинг бекаси бўлишга арзигулик савлат ҳам, кадди-қомат ҳам бор эди. Энди куни битиб, шақирлаган қовурға қолган, холос.

БУВА

Мўйсафид, сочлари қалин, хурпайган, кун бўйи чеккани-чеккан.

Тонг сахарда бир тортиб, ақлини пешлаб олмаса, гандираклаб, ўзига келолмайди.

Ғалати ҳам керак эмас, ундайлар бу ёруғ оламга, бола-чақа ва оилага (гарчи уни ота, бува деб чақиришса-да) бегона ва у кўз очиб-юмгунча дунёдан ўтади, бу манфаатпарастлар уясинию марказдан олис бу овлокни тоабадга тарк этади ва ана ўшанда сен сўра, суриштир, сўзла, бу бангидевона бу ёруғ оламда ким учун яшадию нима учун яшади.

Нима бўлганда ҳам унинг бу дунёда ўз ўрни бор:

– Буважон, тушликка келинг! Угра шўрва совиб қолади!

– Сизлар менга қарамай бошлайверинглар... Мен сал кейинроқ... менга қолгани ҳам бўлаверади...

Ўзининг эса тушликни кутавериб корни пиёзнинг пўсти бўлиб кетган.

– Ота, сиз ҳеч бўлмаса иштонингизни алмаштириб олинг, ахир ич кийимларингиз тахланиб ётган бўлса!

– Бу гапингга беш кетса арзийди! Тахланиб ётганмиш! Бир парча бутун ери қолмагани қачонлар эди! Шундай бўлганда, авайлаб ўтирмасдим! Энди менга, келинжон, ҳеч ниманинг кераги йўқ. Худога шукур, яшадим, энди иззатим битди, фақат Худодан битта ўтинчим – тезроқ жонимни олса...

Ўзига қолса ўлгудай зикна, бор-йўғининг ташвишини қилгани-қилган, бу дунёдан ҳам ҳеч умид узгиси йўқ ва умрнинг бир асрдан камига рози ҳам эмас.

Нимага?

Буни ўзи ҳам билмайди.

Бировнинг кўнглини биров билиб ўтирибдими! Ўзингникини билмайсан-ку!

АРАФА

Шаҳарда, вокзалга кетавериш. Извош дарё орқали тепалигу кўприкдан шитоб билан елиб борарди. Кўприк тагида, соҳилнинг саёз ерида, кўприк соябони остида йўловчиларга орқа ўгириб, ўзини химоя қилгандек елкаларини кўтарганча бир ялангоёқ искирт латта ичидаги аллақандай нишхўрдни титиб, очкўзлик билан ошалар эди. Орқада, ён томонида деҳқонларнинг ваҳимали этиклари осилиб турган шалоқ арава силкинганча, гумбурлаб, шамолдек елиб борарди. Ҳамма ери унга беланган тегирмончилар, бари девқомат ва бари сап-сарик, бош-яланг, боғичлари ечиб ташланган қизил кўйлақда...

Сўнг иккинчи тоифа вағони. Ва рўпарамда давангидай, кирписоч, катакларни ёқимсиз керилган япаски бурни устига тилла кўзойнак кўндириб олган қирқлар атрофидаги жаноб ўтирарди. Бир пайт мендан ҳазар қилгандек ҳамма бирдан ўрнидан турди, ҳеч бири менга қарамаётганди, улар тоқчадаги юкбоп жомадонларию жомадончаларини тартибга сола кетишди. Ўз ҳаётидан ва мустаҳкам обрў-эътиборидан мамнун, пишиқ-пухта ўзига ишонган жаноб...

Лекин ўн олтинчи йилнинг кузи аллақачон яқинлашиб қолганди.

Ғафур ПЎЛАТОВ

ҲЕРИРУД ФАРЁДИ

Ҳарбий дала қиссаси¹

**БУ ҚАНДАЙ ЮРТКИ, МУДОМ ЁЛИМ ҲАҚИДА
ЎЙЛАШГА МАЖБУРСАН**

– Қарзимдан қутулай деб қолдимми? – сўрадим Арадан ёнилғиларни бочкаларга жойлаб бўлгач. – Қачонгача сассиқ ёнилғи сотаман жонимни гаровга кўйиб?!

– Дамингни қаттиқроқ ол, – деди у безрайиб, – дембел бўлгунингча шу иш сени боқади, бошқа нима ҳам қилардинг, бурнингни кавлаб ўтираман деясанми?

Четга қараб ерга тупурдим. Ярамас! Ёнилғи омборининг “каламуши”. Старлей кечаги воқеадан кейин мени ҳайдаб юборса қанийди, шу ҳаромхўрга хизмат қилиб юрганымдан кўра... Мана, яна жонни гаровга кўйиб ёғ пуллагани кетяпман. Бир кунмас-бир кун миям ёки юрагимга кўрғошин кўйилса, менга жони ачийдими бунинг? Бу дунёга бир банданинг ўлими фожиами, айниқса, инсон тириклиги бир тийин бўлган бу жойларда? Яқинларимнинг қийналгани қолади, холос. Вақти келиб улар ҳам кўникишади, лекин асосий фожа марҳумга бўлади, чунки унинг армонлари ҳам, орзулари ҳам бирга тупроққа кўмилади-кетеди.

Эҳ, бу қандай юртки, мудом ўлим ҳақида ўйлашга мажбурсан.

Ҳиротга етиб келиб, одатдаги мижознинг халқали эшигини қокдим. Қўллари песдан оқарган афғон хўмрайиб эшикни очди ва бугун ёнилғи керак эмаслигини айтди. Искиртнинг муддаосини сезиб турибман: ё нархни пастлатмоқчи ёки насия қилмоқчи. Мен ҳам анойи эмасман, лақиллатиб бўпсан. Гапларга қараганда, афғонлардан насияни ундириш гўр азоби эмиш, гоҳ кар-соқов бўлиб, гоҳ жуфтакни ростлаб қолар эканлар. “Келтир деганинг учун олиб келганман”, дея ўшқира бошладим, у эса “сени танимайман” дегандек елка қисиб шартта эшикни юзимга ёпиб кириб кетди, ортидан бориб, ёқасидан олдим.

– Шартни бузма, муттаҳам, сенсиз ҳам молим кўчада қолмайди!

У эса ўз тилида бир балолар деб сўқинди, кўзлари косасидан чиққан. Ортимдан туширилган зарбдан шахд билан бурилиб даҳшатдан қотдим. Кўзим олдида кўзларини гўё ўйиб олиб, сўнг пахта тиқиб қўйгандек қорачиғи йўқ сўқир бола турарди. Тамакидан, чилимдан сарғайган тишларини ғижирлатиб, ўрисчалаб “йўқол, йўқол” дерди, холос. У мени қандай мўлжаллади – ақлим лол. Ё афғон гўлдираб чақирдими? Олдин келганимда кўрмаган эдим-ку, осмондан тушдими ё бу махлуқ! Нима қилишимни билмай, автоматни елкамга илдим-да, БТР томон йўналдим. Савдо пишмади,

¹ Охири. Боши ўтган сонда.

энди шаҳар ортига борамиз, бошқа илож йўқ. Молдаван беғам ухлаб ётибди, норози тўнғилладим. Уйку ғафлатида ўлдириб кетишса нима қиласан, эҳ гумроҳ банда! Боши тошга тегса ҳам ухлаб қолади-я.

Энди жилмоқчи бўлиб турганимизда, бояги афғон БТР қалқонини қаттиқ қокди:

– Тушир бочкаларингни, оламан, – деди.

Олмай бўлсан-а. Сенинг юртингда ўтин кам бўлса, электр, кўмир-ку, муаммо, бу ёғига қиш эшик қоқиб турибди. Пулни санайман, доимгидек кам. Майли, очкўз Арага шу ҳам етади, еб-ичиб туну кун маишатдан бўшамай, тўнғиздай семирган. Жўнадик, сўқир бола кўз олдимдан кетмайди. Арани деб сўқирнинг тепкисини ҳам еб олдим, алам билан тишларимни ғичирлатиб қўйдим.

Йўлда молдаван кўзимни шамғалат қилиб “Беломор” папирос ичига захри қотил солиб тутатмоқчи бўлганди, оғзидан юлиб отдим. “Аблаҳ, – дедим ичимда, – ўша куни рулда уч кишининг бошини единг..”

Етиб келиб кечгача пункт атрофида ўралашиб юрдим, юрагимга қил сиғмайди, иштаҳам йўқ; сигаретдан оламан аламимни. Кўз ўнгимдан анави сўқир сира кетмайди.

Худого шукр, кечга томон оғайним – кирхонадаги ҳамюртим йўқлаб келиб қолди. Кучоқлашиб кўришиб, бир-биримизнинг елкамизга урамиз.

– Қайси шамол учирди, дўстим? – дедим ичимга сиғмай, ташрифидан кайфиятим кўтарилиб.

– Кўргиси келади одамнинг, туз-намак бўлганмиз ахир. Бугун насиб қилган экан. Ишлар қалай?

– Ҳар қалай, ёмон эмас, чидаса бўлади.

– Сиз ҳақингизда қисмдаги ўртоқлар ичида яхши гаплар юрибди, байрам куни бир-икки тиррақини бошлабсиз, эшитиб хурсанд бўлдим.

– Бе, нима қилибман, шунчаки ажратиб қўйдим, холос. Яхши меҳмон ош устига, дегани шу-да. Йигитлар қабоб қилишяпти, бир чақчақлашамиз.

– Раҳмат, – деди кирчи дўстим, – бир иш билан келган эдим.

– Хўш, хизмат?

– Эртадан кейин миллатдошлар тўпланиб ўтириш қилишяпти, сизни сўрашяпти. Менинг дўстим, деб мақтаниб қўйганман, бормасангиз бўлмайди.

– Шу холосми? Аввал сиз меҳмон бўлинг, кейин кўрамиз.

Чодирдан чиққанимизда пишаётган гўшт хиди гуп этиб димоғимизга урилди, бечора яна битта чўпон чув тушибди-да. Оловни қуршаб кайфу сафо қилаётган хизматдошлар олдида яқинлашдик. Кимдир гўшт, яна кимдир стаканга тўлдириб афғон мусалласи узатди.

* * *

Гурунг қизигандан-қизиб бормоқда, ҳамманинг гапи ичига сиғмайди, кирчи дўстимнинг елкасидан кучиб жойлашиб ўтирибман. Хўш, менинг ҳам армонларим бормиди? Албатта, ҳар бир тирик жоннинг армони бўлади, шу қатори менинг ҳам. Институтни тамомладим, сўнг уйландим, чиллам чиқар-чиқмас хизматга чақирилдим. Хизматдан қутулиб қолиш имкониятим бор эди, аммо дадам кўнмади, “йигитлик бурчингни ўташинг керак”, деб туриб олди. Яхши жойга юбортираман, тез-тез хабар олиб турамиз, дея юпатди. Отаси амалдор, пулдор ўртоқларим яқин-яқинларга чақирилди, умуман, чақирилмаганлари ҳам бўлди. Мен эса ҳақиқий хизматни ўтар эканман деб, шу ёқларга келиб қолдим...

ҚЎЛГА ТУШГАН ҚАСОСКОРЛАР

Навбатдаги савдо-сотикдан қайтиб келаётиб, Ҳерируд устига қурилган кўприкда тўхтадик. Кўприкнинг ҳар икки томонида ҳаммамизга таниш Т-54 танклари ва 152 миллиметр калибрли миномётлар турарди. Янги йил арафаси. Ҳарбий қўмондонлик барча истехкомларда, шунингдек, кўприк устида ҳам ҳарбий назоратни кучайтирмоқда. Рақибларимизнинг янги йил “совғаси” кутилмаган бўлиши ҳеч гап эмас.

“Душманлар”, яъни афғон жангарилари, шўро тақвимидаги барча байрамларимизни – октябрь тўнтариши, биринчи май, 23 февраль ва бошқаларни яхши билишади ва муносиб “совға” тайёрлашни ҳам унутмайди... Ҳарбий қисмларда интизом суст, ароқ, наша дарахтга тушган курт сингари хушёрлигимизни ва эътиқодимизни емираётибди. Сўқинишлар, таҳқирлашлар “маънавий ҳидоя” мизнинг мажмуасига айланиб кетган.

Ана холос, кўприк устида эрталабдан кайф ҳолдаги икки ўрис зобити муштлашибди. Оғзиларидан боди кириб, шоди чиқяпти. Атрофида афғон болачалар текин томошадан қийқириб қулишяпти. Қўққисдан кайфи бор зобитлардан бири Мақаров пистолетини ғилофидан ечди. Ё Худо, ўз сафдошини отмоқчими? Йўқ, у қуролини ҳузур қилиб кулаётган гўдакларга ўқталаптими? Эй, Худо, не гуноҳи бор бу норасидаларнинг?

– Нимага куласанлар, осиелик итваччалар?! Томоша бўлиб қолдикми сенларга? – пишқирди у.

Хайриятки, эгнига танкчи шлемини кийган дароз майор унинг қўлидаги тўппончани қайириб олди.

Ё пирай, иккаласи бир-бирига хотинларининг суратини кўз-кўз қилиб, “кимники зўр” дея баҳс бойлашибди. Охир-оқибат ўйиндан ўт чиқибди.

Кузатув пунктига келганимизда, шлагбаум олдида бир ўрис аскар тўлғаниб ўтирарди. Ичбуруғдан бўлса керак, юзида – оғрик.

Кўп суҳбатдош бўлганман. Алексей (Лёша) жиддий, мулоҳазали, ўспиринларга хос беғубор табассуми ҳали сўнмаган йигит.

– Нима, қорнинг оғрияптими? – сўрадим.

– Ичак-чавоғим ағдарилгандек қақшяпти, иситмам ҳам бор, ловуллаб кетяпман, эрталаб бир афғон йўловчи мандарин берганди, марҳамати курсин, – деди у афтини бужмайтириб.

Апельсин-мандаринлар шприц билан заҳарланган! Рақибларимиз жуда қойиллатиб топишган-да бу усулни. Мева десанг, ана, Ҳирот бозорларию йўл четларидаги дўконларда тўлиб ётибди. Қўмондонлик ҳам тез-тез огоҳлантириб турувди-ку? Наҳот, хушёрликни йўқотдинг, биродар?

Даст ўрнимдан туриб нарироқдаги ГАЗ-53 автомашинасининг кабинасига уни жойлай бошладим.

– Ҳой, ҳой, бошқа машина қуриб кетганми, ҳеч қаерга бормайман, – деди қозоқ хайдовчи олдимга югуриб келиб.

– Борасан! – дедим ўшқириб. – Биринчидан, сеники навбатчи машина. Иккинчидан, мана бунинг аҳволи оғир, санқисмга олиб бориш керак. Учинчидан, ҳозир феълим айниб турибди, гапимга кирмасанг, керак бўлса отишгача бораман, мени тушундингми?! Ўтир рулга!

Санқисмга келганимизда, аскарнинг аҳволи янаям оғирлашиб қолди. Гавдасини елкамга ташлаб, судраб олиб кирдим навбатчи фельдшер кўрсатган симкаравотга ётқиздим. У диққат билан эшитиб: “Сен кетавер, бу ёғи бизнинг ишимиз”, – деди.

– Бироздан кейин хабар олсам бўладими? – деб сўрадим аста.

– Ихтиёринг.

Ташқарига чиқиб, ГАЗ-53 ҳайдовчисига: “Кетавер, старлейга воқеани айтиб қўй, мен ўзим бораман”, – дедим.

– Бояги қилиғимга хафа бўлмагин, нималигини тушунмабман, бироз каллани гаранг қилиб олган эдим, – деди у хижолатомуз йўталиб.

– Ташвиш қилма, оғайни, бу дунёда ҳаммамиз ҳам гумроҳ бандамиз.

Эски кадрдон, кирхонадаги ҳамшахарим олдига йўл олдим. Мен билан кучоқлашаркан ҳазиллашди:

– Зиёфатга ҳали эрта эмасми, дўстим?

– Бир ўрис бола заҳарланиб қолган экан, шуни санчастьга опкелувдим, қайтиб келиб юраманми, деб олдингизга келавердим.

– Оббо, чатоқ бўпти-ку, нимадан заҳарланибди?

– Бир афғон мандарин берган экан.

– Тушунарли, – дея бош чайқади у, – ҳозир жуда хушёр бўлиш керак. Қани, юрсинлар, бирга тушлик қиламиз.

Тушликдан сўнг кўзим илинибди. Чўчиб уйғониб кетдим-да, оёғимни қўлга олиб санқисмга чопдим. Йўлда борарканман, хайронман: “Нега бунча куюнмасам, ахир, у менга еттиёт бегона бўлса? Санқисмга олиб келиб ҳам қайғуришим нимаси?” Аммо ички бир туйғу мени унинг олдига боришга ундар, оёқларим беихтиёр юрак амрига бўйсуниб олға одимларди. Эҳтимол, миллату динимиздан қатъи назар, бошимизга тушган уруш даҳшати бизни бир-биримизга яқинлаштириб қўйгандир? Мени рус йигити ёнига бошлаб бораётган туйғу шу яқинлик, ҳамдардлик ҳиссидир?

Қуролдошимнинг аҳволи анча оғирлашган, юзлари сўлгин, ранги кўкимтир тусга кирганди, мени кўриб, базўр илжайди. Зўраки, синиқ та-бассумидан ҳали болаликнинг беғуборлиги кетмаган эди.

– Раҳмат, дўстим, – хўрсинди у, – умидим Худодан. Аммо ҳеч кўзим етмаяпти. Қулоқларим остида ўлим кўнғироғини чалиб тинмайди. Билсанг, мен ўлишдан сира кўркмайман, мурдани, ранглари кўкариб кетган мурдага мотам қуйи чалувчи оркестрнинг бўғиқ овозини ёқтирмайман, холос. Айтгин, мен ўлсам чалмасинлар! Унинг мудҳиш овози одамнинг омонат эканини эслатади. Сизлар ўликнинг юзини ёпиб, ортиқча дабдабасиз кўмсангиз керак, мен ўлсам ҳам шундай қилинг. Жувонмарг бўлганимдан тақдиримга ачинишларини истамайман. Темир тобут ичига шуни ёзиб қўй, йўқ, йўқ, яхшиси, ёзмай қўяқол, барибир одатимиз бўйича кўмишади.

Мен унга далда беришга уриниб, ҳолсиз қўлларини қафтларим орасига олдим. У сўзида давом этарди:

– Юпатмай қўяқол, заҳарланган одамнинг аҳволини яхши биламан. Фақат тушунмаяпман, ахир мен ўқдан ўлишим керак эди-ку?! Қаеримдан отишаркин-а? Ишқилиб, бошимни пачоқлашмасин-да! Афсус, жуда ёшман, мактабдан бошқани кўрганим йўқ, ҳали ўн тўққизга ҳам кирмаганман. Кўзларим негадир хиралашиб кетяпти.

У алахсирай бошлади. Хонадан аста чиқиб, қабулдаги фельдшерга учрадим.

– Ноумид шайтон, аммо аҳволи оғир, заҳар танага тарқаб улгурган. Бу ёғи Яратганга аён, – деди у бош чайқаб.

Индамай ташқарига чиқдим. “Бечоранинг айби нима? Шўровий бўлганими? Ахир, у ўз хоҳиши билан келмаган-ку бу ёқларга? Унга заҳарланган мандарин берган афғон ҳам ўзича ҳақ. У ҳам ўз юртини шу йўл билан ҳимоя қилмоқчи бўлган”.

Оғир ўйлар гирдобиди сигаретни чукур-чукур тортаман. “Эҳ бевафо

дунё! Посангиси ўйнаган қисмат! Сени кимдир олдин, кимдир кейин, кимдир ёш, кимдир кексайиб тарк этади. Ҳеч кимга вафо қилмайсан, ҳеч кимга шафқат! Биз эса ўзимизча бирлашиб, куч билан қисмни қўлга олмақчимиз, кимнидир эзмокчимиз, пачоқламокчимиз, ўз ғуруримиз, обрўйимизни зўравонлик билан тутиб турмокчимиз. Бу ишлардан не маъни? Ашхободда нима бўлди? Юзимиз қаро ер бўлди-ку. Энди Ҳиротда юзимиз шувут бўлсинми?! Кемага тушганинг жони бир эмасми?! Наҳот ғайридин, малла йигитнинг аянчли фожиаси мени буткул ўзгартирган бўлса?

Жанговарлик, аскарча исён, устунликни ёқлаб юргандим, деган сўз менга ёқиб турган эди-ку!”

Декабрнинг қуёшсиз, қиска кунлари мойдек ўтиб бормоқда. Дарвоқе, 27 декабрь. Ҳа, ҳа, шундай, анави бахтиқарони олиб келганимда, фельдшер шунақа қайд қилганди. Кўз олдимда бир инсоннинг жони бўғзига тикилган мудҳиш кун бугун. Уйи куйсин бундай урушнинг! Қўлларим мушт тугилган, дўстимнинг ҳазил-хузуллари ҳам қулоққа кирмайди. Баландлик ёнидаги соқчилик ертўласи томон кетяпмиз. Хавфсиз, овлоқ жой эмиш. Мен эса йиғилганлар билан қўл сиқишиб кўриша бошладим. Кирчи “дўстим” дея таништириб турибди.

Бугунги зиёфатимиз ваҳшийлик намойишидан кам бўлмайди. Ҳарбийликда ёзилмаган қонунга қўра, ким зўр бўлса – қисм ўшаники, яъни чангалзорлар қонуни! Бугун йиртқишлар ниқобини бўлишиб олишимиз зарур. “Наҳотки, – ўй сурдим, – инсон боласи худди бўрилар галаси сингари яшашга мажбур. Унда ақлу тафаккурдан не наф? Ириллаш, тиш кўрсатиш одамийликка хосми?” Дўстим билан ертўлага тушганимизда базму жамшид учун барча нарса муҳайё, дастурхонга турфа хил ичимлигу ноз-неъматлар қалаб ташланган эди. Кўзим тағин мандаринга тушиб, сесканиб кетдим. Хаёлимда рус йигитнинг аянчли аҳволи гавдаланди. Бироқ ҳолатимни ҳеч ким пайқамади. Зиёфат авжга минган, кетма-кет қадах сўзлар айтилиб, анча сархуш бўлиб қолганмиз. Қўлимда тўкилай-тўкилай деб турган қадахни тутганча ҳар қандай миллат ўз ҳақ-ҳуқуқини таниши, камситишларига йўл қўймаслиги, бунинг учун бирлашиш, иттифоқ бўлиш зарурлигини куйиб-пишиб сўзладим. Ашхободдаги парокандалик Ҳирот мото-ўқчи қисмида ҳам мавжудлиги, Ашхободча усул – зўрлик билан мақсадга эришиш натижа бермаслиги, хушёрлик, уюшқоқлик ва айёрлик билан ниятни амалга ошириш лозимлигини таъкидлаб, қадах сўзимни яқунладим. Гапларим кўпчиликка маъқул келиб, қизгин баҳс бошланиб кетди. Тошкентлик Улуғбек исмли “боксер” бугуноқ, шу ертўладан чиқиб, қисмни қўлга олишга, бизни “қора” деб камситишларига минбаъд йўл қўймасликка чақирди. Ромитанлик Зафар “қорақош” ҳали бу ишнинг мавриди эмаслиги, бу гаплардан кўп ҳамшаҳарларимиз беҳабар эканлигини айтиб, ҳаммани пухта тайёргарликка ундади. Режа байрамдан кейинга қолди. Кирчи дўстим аллақачон уйқуни урган, уни уйғотишнинг сира иложи йўқ. Янги танишларимдан кўйкўз рангпар йигит ёнимга келди-да:

– Сизни ўзим кузатиб кўяман, арбоб, – деди. Унинг шаъмасини англасамда, шерик топилганига хурсанд бўлиб, йўлга тушдим. Йўл-йўлакай шеригим нималарнидир минғиллаб ҳикоя қилиб борар, менинг эса фикру хаёлим ҳалиги рус болада эди. Кўз олдимдан унинг илтижоли нигоҳи кетмас, қулоғим остида, “мурдани ёқтирмайман” деган сўзлари жарангларди. Ўй-хаёлданми, ё кайфим тароқлигиданми, қаёққа келиб қолганимни ҳам англамай қолибман. Хушёр тортганимда, ёнилғи омбори ёнида эканман. Оббо, кирхонага киришим керак эди-ку. Ҳай, майли, бир ҳисобда шу ерга

келиб қолганим ҳам яхши бўлибди. “Сассиқ кекирдак Ара билан ҳисоб-китобимни тўғрилаб оламан”. Овозим борича Арани чақирдим, у ҳам қаршимда дарров пайдо бўла қолди.

– Ў-хў! Ҳамма маза сенга экан-да, оғайничалиш, – деди у сержун кўкрагини қашларкан. – Савдолар чакки эмасга ўхшайди. Ҳай, майли, тушунаман, йигитчиликда кўнгилни ёзиб туриш ҳам керак. Лекин ҳисобингни йўқотма! Ўз ҳисобингдан бўлса керак-а, қиттак-қиттак? Майли, кўзингни олайтирма. Ҳазиллашдим, дамингни олақол, яхши бўлади.

– Бу сенинг ишинг эмас!

– Тўғри, бу ҳам битта маслаҳат-да.

– Маслаҳатинг ўзингга сийлов. Бу ерга сен билан гаплашиб олгани келдим.

– Ҳозир бошимни оғритма. Эртага, соғлигингда обдон гаплашиб оламиз.

– Йўқ, – дедим ўшқириб, – ҳозир гаплашамиз, бошинг билан ишим йўқ, орани очик қилиб олайлик. Энди сенинг ишингни, мана, – деб бош бармоғимни мушт қилиб тугилган бармоқларим ичидан чиқариб кўрсатдим. – Тушундингми? Тушунмаган бўлсанг, тушунтириб қўйишим мумкин.

– Ихтиёринг, – деди у эснаб, – зерикиб қолган кўринасан, ўрнингга бошқасини топарман. Топилмас матоҳ эмас-ку, сендақа салдафонлар.

Ғазаб билан ёқасидан ғижимладим. У ҳам эпчиллик билан билагимдан тутди. Ойнинг хира ёруғида олайган кўзлари, туклари чиқиб турган ўроқ бурнининг катаklarини кўриб, ижирғаниб кетдим. Тишимни тишимга босдим-да:

– Сўзимни тушунмадинг, – дедим хансираб. – Ўз жойимда қоламан. Лекин сенга хизмат қилмайман, жонимни сен учун гаровга қўймайман. Сен ҳаромхўрсан! Тушундингми, ҳаромхўр!

Ғапга аралашиб, ошнам ҳам кўшилиб қўйяпти. Ёқасини силкиб ташладим-да, башарасига бир муштладим. Шеригим ҳам камига жон жойига гурсиллатиб тепди. У ҳам чакана эмас экан! Менга ташланиб ерга йиқитди, жағимда кетма-кет мушт зарбини сездим. Бахтимга ошнам ёрдамга келиб, билаги билан бўйнини қисди. Ара хириллаб мени қўйиб юборди-да шеригимни зарб билан елкасидан ошириб ерга юмалатди. Қаддимни ростлаб, тиззалаб қолган рақибимни устма-уст тепдим, у оёғимга кузгундек тармашди, ўсган сочларидан чангаллаб, чап тиззам билан жағига қоқдим, у инграб юборди. Ўзиям ҳўкиздай бақувват экан, мушт ва тепкиларга парво қилмай ҳамлага шай турибди. Пайт пойлаб туширган муштидан гандирақлаб қолдим, оғзим қонга тўлди. Олишув тугай демайди.

Ҳансираймиз.

Тинимсиз сўкинамиз.

Уни ҳолдан тойдириб, мушт туширяпмиз. Шу топда кутурган хайвондан фарқимиз йўқ эди. Ой ёруғидаги аксимиз ажиналар рақсини эслатарди.

Осмонга кетма-кет отилган ўқдан сергакландик.

Ойнинг хира ёруғида ҳам бу Аранинг хўжайини, ҳамтовоғи майор “жаноб”лари эканини таниб турибман.

Қаердан пайдо бўлди экан, қурмағур. У қўлидаги Макаров тўппончасини бизга, тўғрироғи, менга ўқталиб турарди.

– Қани, икковинг ҳам қўллариингни кўтар, – деди у амрона, – йўқса, сенларни босқинчиликда, масъул шахсга ҳужум қилишда айблаб, ҳозир отиб ташлашга ҳаққим бор. Итваччалар, нима қилиб қўйдиларинг? Сенларни ҳарбий трибуналга топшираман, ҳарбий шароит қонун-қоидаси бўйича суд қилдираман, оттираман! – У жазавага тушиб муштини кўкраги устида

ўйнатганча: – Қўлингни кўтар, деяпман, ҳўкизлар! – дея бўкирди.

Биз шошиб қўлимизни кўтардик. Аҳволимиз асир тушган аристондан баттар эди. Кайф устида нималар қилиб қўйдик? Ашхободаги қўргилик такрорланяпти, хизматни қамоқ билан якунлаш пешонамга ёзилган кўринади. Майорнинг сўзлари юрагимни тешиб ўтарди. Нима деган одам бўлдики энди, хом сут эмган бандалармиз, деб бурун тортиб, ўзимизни юпатишдан нима фойда?

– Қани, олдимга туш икковинг ҳам! – буюрди майор пишқириб. – Қўлингни туширишни ўйлама, итваччалар!

ТАЯНЧ НУҚТАДА

Қаҳратон кишининг ялдо тунларидан бири. Ҳирот ортида Паропамиз до-вонидаги таянч нуқтасида соқчиликдаман. Эгнимда бўйим барабар узун, қалин жун пўстин, телпагимнинг қулоқчини туширилган, оёғимда кигиз этик бўлишига қарамай, совуқ жон-жонимдан ўтиб кетмоқда. Айниқса, юзим, бурним совуқдан қизариб ачишади. Бурнимни тез-тез кафтим билан тўсиб, нафасим билан иситишга, оёқларим қотиб колмаслиги учун ирғишлаб туришга мажбурман, аммо барибир совуқ кўз очирмайди, бутун вужудим бўйлаб тарқалиб, суякларимгача зирқиратади. Тезроқ навбатчиликни топшириш илинжида ўрнимга келувчининг йўлига қараганим-қараган. Аслида, постда икки кишидан туриш керак, биз тунги вақтдан ютиш, ухлаш учун битта-битта турамиз. Навбатчилик деганлари қаҳратону саратонга қарамайди – мажбурий! Биз турган жойнинг орқа томони – те-кисликка уланиб кетган тоғ этаги миналаштирилган, ғарб томонда ши-молга чўзилиб кетган Ҳирот – Тўрағундай йўли, тепалик этагида зобитлар ётоқхонаси, аскарлар казармаси ва ошхона, шунингдек, кичикроқ нон цехи, кирхона, уни ҳаммом десаям бўлаверади. Катта йўлнинг нариги томонида бир-бирига уланиб кетган қирликлар устида дастгоҳли гранатомётлар, йўл олдидаги ялангликда БТРлар кўзга ташланади. Қирлик устида ҳам менга ўхшаган қорбобосифат соқчилар у ёқдан-бу ёққа ирғишлаб вақт ўтказиш билан овора. Бизга топширилган 5-таянч нуқтасининг асосий вазифаси – муҳим ҳарбий аҳамиятга эга бўлган бу йўлни афғон аксилинқилобий кучларидан ҳимоя қилиш.

Қаҳратон қиш туни оқариб, тонг ёришмоқда. Таянч нуқта бошлиғи – қалин, тўқ жигарранг мўйлабли, мушуккўз, димоғдор капитан “Усатий” (албатта, бу лақаби) каллаи саҳардан бадантарбия билан машғул. Совуқдан жағим-жағимга тегмай қалтираб, унинг ҳаракатларини кузатяпману нигоҳим аскарлар ётоқхонасидан узилмайди. Ана, ниҳоят, пўстинли икки аскар чиқиб, бири мен томонга келяпти. Хайрият, вақтинча бўлсаям азобдан қутулиб, гуриллаб ёнаётган печ ёнида исинадиган бўлдим.

Ҳозир бораман-да, исиниб олгач, ўзимни сим каравотга отиб, ширин уйқуга кетаман. Шуларни ўйларканман, хаёлим яна 27 декабрь тунига кетди.

* * *

Майор қўлларимизни кўтартирганча қисм штабига олиб келди. Қисмда бизни маст-аласт зобитлар галаси ўраб олди. Айёрлик билан аввалига ма-ишат ҳақида билмоқчи бўлишди. Юзларимизни сийпалаб, ювош мушук бўлиб олдилар. Биз ҳам анойилардан эмасмиз, дастурхон устида туз-наъмак бўлган биродарларни сотиш – хиёнат бўлмайдими, бирлик ҳақидаги гап-

ларимиз қаерда қолади? Тўсатдан турқлари ўзгариб, ёввойи мушукка айланишди-қолишди.

– Арокни қаердан олдинг? Қаерда ичдинг?

Зобитлар бири қолиб, бири юзимизга қахрли тикилишади. Биттаси чўнтакларимни титкилаб, эрталабки савдо тушуми – афғон пулларини топиб олди.

– Ўх-хў, – деди у, – мана қаердан келган бу арок. – Улар сўроқдан ҳам кўра пул топилганидан хурсанд кўринишади. Шеригимни ҳам титкилаб ҳеч вако топа олмагач, “қани сенинг пулинг?” дея сочидан тортиб қийнай бошлашди.

– Пул фақат менда, кузатувдаман, тушиб туради, унда пул йўқ, – дедим. – Ўртоқ зобитлар, бизни кечиринг, илтимос, кайфчиликда шундай қилиб қўйдик, кечиринглар, ўтинамиз, кечиринглар....

– Таджик? – деди зобитлардан бири менга тикилиб.

Негадир улар кузатувдагилар маҳаллий аҳоли тилини тушунадиган тожик бўлса керак, деб ўйлайдилар. Тўғри-да, самарқандлик биродарим ҳам форсчани, тожикчани қийиб ташларди.

“Ўзбекман” дея жавоб қайтардим.

– Қариндошлар борми бу ерда? – сўради зобитлардан бири масхараомуз тикилганича.

– Йўқ!

– Йўғ-э? Ҳеч бўлмаса, “басмач” бўлиб қочиб ўтганлар бордир?

– Қариндош тугул таниш-билишларим ҳам йўқ бу ерда.

У хириглади.

– Кел, яширма, бўлса айтавер, меням таништириб қўясан. Билсанг, афғонда ўзбек кўп. Ҳирот, Маймана, Шибирғон, Мозори Шариф, Кундузда танишларинг бўлса, борамиз. Чиройли қизлардан олиб қочамиз, хурсанд қилармидик.

Унинг калакали сўзларию тикандек қадалган оч кулранг кўзларидан нафратланиб, юзимни бурдим. У иягимни қаттиқ қисиб ўзига қаратди. Юзида ёввойи ва телба ифода бор.

– Трибуналга топшираман сенларни, трибуналга! – бақирди у тутақиб тупугини сачратганча. – Ҳарбий вазият қонуни билан отиб ташланасанлар! Ҳар икковинг ҳам. Чурбанлар! Муҳим ҳарбий жойда турган шахсни ўлдирганинг учун. Пақ-пақ отиласан, мен особистман, ўзим текшираман ишларингни, тушунарлими?

Эй Худо, нималар деяпти, нахотки уни ўлдириб қўйган бўлсак? Нахотки, бемаъни иззат-нафс деб қотилликкача борган бўлсак? Содир этган жиноятимиздан даҳшатга тушиб, аъзойи-баданим увишиб кетди, тилим оғзимда қотиб қолгандек ҳаракатга келмасди.

Муштлар зарбини сезмайман ҳам. Вужудим ҳиссиз. Ниҳоят, улар иккаламизни ўликдек судраб, зобитлар ҳожатхонаси орқасига қурилган ёғоч баракка олиб кириб ташладилар. Туни билан инграб тонг оттирдик. Хона ўлардек бадбўй эди. Ҳа, бу ҳибсхона гуноҳкор бандаларни жазолаш учун жўрттага қурилган. Мих билан эмас, бақувват пўлат симлар билан боғланиб ясалган. Барак қурғур оқ қайин ёғочдан. Шеригимни туртиб уйғотдим, унинг оғзи тўла қон эди. Нахотки уриб ичини эзиб қўйишган бўлса?

– Кечаги ур-тўполонда олдиндаги икки тишимни синдиришибди, ютиб юбордим, шекилли.

Бечора камшик оғзини очиб, синик илжайди.

– Дўстим, касофатимга қолдинг, айбдорман, – дедим ўксиниб.

– Ҳечқиси йўқ, пешонада бор экан. Аранинг муомаласини кўриб чидаб тура олмадим. Тишга келсак, омон қайтсак, тилласидан бўлади-да, энди.

– Албатта, шундай бўлади. Омон қайт... Айтмоқчи, зобитлар Арани ўлдириб қўйдинглар, дедими? “Трибунал”, “отиласан”, деган гаплар қилишдими?

У индамади. Лекин ичидан эзилаётганини сезиб турибман. Қанча оғир бўлмасин, мард йигит экан. Трибуналда сабабини сўрашади-ку, бўш келмайман. Очофат майорнинг сир-асрорларини очиб ташлайман. Ўзи, менинг арзимни эшитишармикан? Дадамнинг, фидойи дадамнинг қилмишимдан қадди букилиши, шубҳасиз. Дарвоқе, уч-тўрт кун олдин ундан мактуб олган эдим. Дадамнинг хат ёзиши – изғиринда қуёш чиқишидек гап.

Мен хизматга чакирилмасимдан бир ойлар олдин дадам партия ишидан хўжалик ишига ўтган эди. Хўжалик бўлгандаям янги кўриқ хўжалиги. Туманда хурмати баланд эди. Иш ўзгартиришининг сабабини сўраганимда, у “партия топшириғи” деб қўя қолган эди. Энди хатида сабабини баён қилибди, “афғон диёрида юрган ўғлим мабодо қайтмас жойга борган бўлса, ҳақиқатни билмай кетмасин”, деганми. Мана, ўша мактубдан парча: *“Туман раҳбарлигидан кетишимга асосий сабаб 1981 йил пахта режасини тўлдириши учун қўшиб ёзишга унамаганим бўлди. Вилоятдагилар қўшиб ёзиб режани тўлдиришимни қаттиқ талаб қилишди. Аммо, ўғлим, бунақа гирром ишларга виждоним йўл қўймайди, улар билан, шахсан биринчи котиб билан келишмай қолдим. Биз билан “гапимизни икки қилмайдиган одам ишлайди” деб бошқа ишга ўтишимни шаъма қилишди. Бу ёғи ўзинга маълум. Мана, ҳозир хароб кўриқ хўжалигини обод қилиб, олдинга чиқариб қўйдим. Ҳаммаси ҳалол меҳнат ортидан ўғлим”*.

Хуллас, мактуб ташкилий-хўжалик ишлари ва охирида “коммунистлардан кўра партия аъзолари деган номга эгалар кўпроқ кўринади” деган гаплар билан яқунланганди. Соддагина дадам “коммунист” деган сўзни ишчанлик ва тўғрилиқ деб тушунади, унинг учун бундан бошқа маъно йўқ.

Баракда биздан кечгача ҳеч ким хабар олмади. Ҳожатхонаям шу ер эди. Ҳайтовур, кечга яқин эшик “ғич” этиб очилиб, сассиқ ҳиддан бурнини жийирганча, бир прапоршик совиб қолган қарам шўрвани яримта буханка қора нони билан қўйиб чиқиб кетди. Бизни очдан ўлдиришмади, ҳар қалай.

Янги йилни ҳам ифлос, сассиқ баракда кутиб оляпмиз. Унинг хабариниям кўкка отилаётган мушаклар ёруғидан пайқабмиз. Баракка тушаётган ёруғлик аламли нигоҳларимизни тўкнаштиради. Салом, 1983 йил! Тутқинликнинг бешинчи кечасиниям шу ерда ўтказаяпмиз. Бу ёғоч баракда бутун дунёдан узилиб, ғорда тентираган одамга ўхшаймиз.

Модул томондан зобитларнинг маст-аласт бакириқлари тинмай эшитилиб турибди. Ягона овунчоғимиз – суҳбат, охирги пайтлар валақлашиб, айтилмаган гап ҳам қолмади, ҳисоб.

Орадан уч-тўрт кун ўтгач, дўстимнинг иситмаси кўтарилиб қолди ва биздан хабар олиб турган прапоршик уни санқисмга олиб кетди. Энди сассиқ баракда бир ўзим қолиб, тинимсиз ўйлар гирдобиди азобланишга маҳкум этилдим. Хайриятки, бу азоб-уқубатлар узоққа чўзилмади. Қисм кўмондонининг сиёсий ишлар бўйича муовини олдига олиб боришди, у менга бошдан-оёқ разм солгач, сўради:

– Роса таъзирингни егандирсан?

– Одам ўлдираман-у... – дедим гуноҳкорона ерга бокиб.

– Нима, одам ўлдираман? – қайтарди у кулимсираб. – Сен “ўлдирган одам” санқисмда бир-икки кун ётиб тузалиб чиқиб кетди, Аммо сенларни

шу ишинг учун особистларга топшириб, бир таъзирингни бериш керак эди. Майорга раҳмат айт, ўзи келиб, илтимос қилиб қолдирди, бўлмаса... Энди гап бундай, ўртоқ жангчи, кузатув пунктида туришга нолойиқ чиқиб қолдинг, шунинг учун бугундан бошлаб, таянч нуқтага йўл оласан ва энг баланддаги нуқта, постда хизмат қиласан. Таянч нуқта бошлиғига сен ҳақингда батафсил маълумот берилган. Тушунарлими?

– Тушунарли, – дедим шошиб. Аранинг тирик қолганлигидан ичимга сиғмай суюнардим. Рухсат бўлиши биланок санқисмга чопдим.

– Бир неча кун аввал заҳарланган аскарни олиб келгандим, – дедим таниш фельдшерга. – Исми Алексей, фамилияси....

– А, уми? – деди у бепарво эснаб ва кўзи билан шифтни кўрсатди. – Аллақачон арши аълога йўл олган.

Унинг юзида на ачиниш, на ҳамдардлик ифодаси сезиларди. Ғазабим қайнаб зўрға сўрадим:

– Уч-тўрт кун илгари бир дўстим ўпка шамоллаши ва иситма билан келиб қолганди.

Ғапим оғзимда қолди. Фельдшер жеркиб берди:

– Унақалар сон мингта. Мен қаердан билай, қайсиси сенинг дўстинг? Ё пешонасига ёзиб қўйилганми?! Ана, ичкарига кириб ахтар, ўлмаган бўлса топиб оларсан.

Кўрслигидан аччиғим чикди, зўрға ўзимни босиб ичкарига кириб беморлар орасидан Равшанбекни қидириб топдим. Хайрият, анча ўзига келиб қолибди. Иситмаси тушган. Мени кўриб, хурсандлигидан оғзи қулоғига етди.

– Қачон қўйиб юборишди?

– Ҳозиргина.

– Ҳеч нарса дейишмадимми?

– Йўқ, фақат кузатувдан ҳайдалибман. Энг баланд нуқтада хизмат қилар эканман. Дарвоқе, Ара ўлмаган экан.

– Биламан.

– Ўзинг қалайсан? – сўрадим ундан.

– Аҳвол чаток, – деди у ғамгин. – Дўхтирларнинг гапига қараганда, эски сил касалим кўзгаганмиш. Сени армияга жўнатганларнинг кўзи кўрми? Мол дўхтирими, нима бало, дейишди. Агар ташхислари аниқланса, уйга жўнатишармиш. Менинг эса кетгим йўқ. Ўша бевафо билан бир ерда яшагандан кўра шу афғонда ўлиб кетганим минг марта афзал. Яна касал бўлиб қайтиб келибди, деган ном билан боришим... Мен бу ерларга севгимни унутиш учун ариза ёзиб келганман, трибуналдан ҳам, отишларидан ҳам кўрққаним йўқ. Севгини унутиш барибир қийин. Яширмайман энди, Райҳона эди унинг исми. Демак, жазойим ўн беш сутка бўлибди-да. Эҳ, дўстим, албатта, ватанга қайтиш яхши, лекин мен учун оғир. Хазон бўлган ишқимни, мағлубиятимни эслатади у ерлар. Жамбулда қанд заводида ишлайдиган қариндошларимиз бор, Худо фарзанддан қисган. Уларга тутинган ўғил бўламан. Ота-онам ранжишса ҳам, вақти келиб мени тушунишар...

Дўстимни юпатиб унга далда бераман: “Худо танангга шифо, қалбингга малҳам берсин, биродар. Муҳаббат бор эканки, куйлайдилар, изтироб чекадилар, уни йўқ деганларнинг қалблари сўқир”. Ташқарига чиқиб йўловчи аскардан бугун ўн биринчи январь эканини билиб олдим. Эҳ, кунлар шундай секин ўтяптики, назаримда туғилганман-у, ўша ерга қамалгандекман. Одамнинг бурни сассиқ ҳавога ўрганиб қоларкан.

Яратганга шукурки, озодликка чиқиб, тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас оляпман. Осмонни, чор атрофни узоқ-узоқ кузатяпман.

Ана ўшандан бери ҳам бир ҳафта ўтибди. Мана, ваъда қилишган энг тепаликдаги нуқтада соқчилик қияпман.

Келган кунимоқ капитан менга бошдан-оёқ хўмрайиб разм солди-да:

– Қисмда тўполон кўтарган хулиган сенмисан? – деб сўради.

Мен индамай қўя қолдим. Барибир унга тушунтириш ва ўзингни оқлаш бешойда. Бу ерда сенинг дардинг билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Фақат робот сингари буйрукни бажариб юришинг керак, холос.

Соқчиликдан қайтиб келдиму ўзимни сим каравотга ташладим. Хонадаги иссиқлик баданимга хушёқиб, кўзим илина бошлаганди ҳамки, Чумар лақабли тилини бураб гапирадиган олифта катта лейтенант кириб келиб, бақира кетди:

– Қани, турларинг, ётаверасанларми сасиб, ялковлар! Ҳозир ҳаммангни югуртириб келаман.

У келиб, каравотимни тепа бошлади. Кимдир унга ҳозир соқчиликдан келганимни шипшиганди, индамай, нари кетди. Туш кўрибман. Бувим тандирда нон ёпяпти. Ажойиб бувим бор-да. Бировга юк бўлишни истамайди. Нонини ҳам ўзи ёпиб ейди, ўзиям жуда мазали нон ёпади-да. Бувим ёпган бўрсилдоқ нонларнинг таъмини туйиб тамшанганча саватга қўл чўзаяпман. Энди олай деганимда, қай кўз билан қарайки, саватда қонга булганган, тиржайган каллалар турарди. Даҳшатдан додлаб уйғониб кетдим.

Кўзимни очгач, тушим эканлигини англаб, бироз енгил тортдим, лекин дилимга ғашлик чўкди. “Нега узилган каллалар тушимга кирди экан?” деган изтиробли ўй миямда ғужғон ўйнарди. Шу пайт навбатчи аскар келиб:

– Турақол, биродар, ётаверсанг, нонуштасиз қоласан, – деди. Мен секин кўзғалиб керишдим-да, нонуштага йўл олдим. Йўл-йўлакай ҳалиги нохуш кайфият мени тарк этмади. Нега раҳматли бувим тушимга кирди, нега қонли каллаларни кўрдим ёки бувимнинг руҳи безовта бўляптимикиан? Наҳот, афғонда ҳаётимга яқун ясалса?! Бу изтиробли ўйлар исқанжасидан қутулиш учун ўзимни овунтиришим керак, лекин нима билан? Бу гадойтопмас жойда пешонаси тор ҳафтафаҳм аскарга доривордан бошқа овунчок борми?

НЕГА ХЎМРАЯСАН, ПАРОПАМИЗ?

Бугун уйдан мактуб олдим. Бу Работи Мирза довонидаги таянч нуқтага келганимдан бери олган биринчи мактубим эди. Ўзимнинг нуқтага жўнатилганлигим ҳақида ўша сассиқ баракдан қутулиб чиққан кунимоқ уйдагиларга хабар берган эдим. “Онажоним, ўғлингиз омон, лекин сўнгги азоблар... Бу ҳақда сизга ёза олармидим, бағрингизни тилка-пора қилиб, кўркув ва изтиробларингизни кучайтириб, кечалари келадиган уйқуларингизни қочириб?.. Асло ва ҳеч ҳам ёзолмайман. Фақат сизни овутувчи мактублар бита оламан. Омонлик тилаб туринг менга, онажон. Мактуб – тириклигим нишонаси. Тирик эканман, уни қисмдагилар битмасин, уларники сўнгги ва машъум бўлади”.

Олган мактубимни қайта-қайта ўқиб, юзимга босдим, гўё у мени ўз ҳарорати билан иситиб қўйгудек. Ичим алланечук бўлади, лекин иродаси бўш эмасман. Оҳ-воҳ қилиш, кўз ёши тўкиш мижозимга хос эмас. Ёдимда, бувим қазо қилган кун. Тўн кийиб, ҳасса таяниб, барча неваралари қатори мен ҳам “энамлаб” эшик олдида турибман. Кўнглим қанчалик вайрон бўлмасин, ажабо, кўзларимга ёш келмайди, дардимни “энам-о,

энам-о” дея бакириш билан чиқаряпман, холос. Ёнимдаги яқинларимнинг кўзлари, бурунлари йиғидан шишган. Хижолатдан кўзларимни дастрўмол билан беркитаман. “Йиғлай олмаганим учун кечиринг, бувижон. Биласиз, сизни қанчалик яхши кўраман. Ўзимга қолса дарё-дарё кўз ёш тўқардим, бу дарёлар сизни қайтариб берса қанийди... Ўзингиз айтардингиз, мусулмончиликда ўлик устида кўз ёш тўкиш битилмаган, деб.

Шу кунларда негадир марҳума бувим тез-тез ёдимга тушяпти. Арвоҳи атрофда изғиб мени таъқиб қиляптими? Бувим мени ҳам ўз олдига чакиряптимикиан? Наҳот, шу афғон тупроғида нобуд бўлиш қисматимга битилган бўлса?!

Марғилондаги уйимизнинг олиб қўйилиши ҳақидаги хабар мени эзиб қўйди. Бу уй мен учун жуда қадрли эди-да. Энг унутилмас дамлардан бири – куёв бўлиб, чимилдикқа кириш бахти менга айнан шу уйда насиб этганди. Афсус, дунёда кимларгадир ғаламислик қилиш, имзосиз бўҳтонлар битиб мақсадига эришиш – эгри виждонига тарк этмас одат. Кимларга бундай “ўйинлар” мансаб ва касб ғалабасидир. Аммо софдил ва мард инсонлар учун бундай ғалабалар мағлубиятдан бўлак нарса эмас.

Соқчиликда турарканман, мактубда ёзилган гаплар қайта-қайта хаёлимдан ўтаверади. Ўзимни овутиш учун чор-атрофдаги чўққиларга тикиламан, Паропамизнинг қоялари негадир менга хўмрайиб боқаётгандек туюлади. Балки бу ерларга қурол кўтариб келганим мана шу тоғу тошларга ҳам ёқмаётгандир дея хаёлимдан ўтказаман. Ўйларим мени беихтиёр ўзимизнинг Шоҳимардон тоғларига олиб кетади. Унинг оппоқ қор билан бурканган сервиқор чўққилари, зилол сувли шўх сой ва булоқлари кўз ўнгимда гавдаланиб, ўз бағрига чорлагандек бўлади.

Тепаликдан биз томонга келаётган БТР ҳамроҳлигида ПМ-130 цистернали махсус сув машинасига кўзим тушди. Бу овлоқ жойда сув ҳам муаммо, бизнинг таянч нуқта атрофида булоқлар йўқ, бутун довол харбий нуқталари учун сув фақат бир жойда, иккинчи ва учинчи нуқталар орасидаги булоқлардагина мавжуд. Соқчиликни топшириб, йўлак бўйлаб пастга тушдим. Малласоч ҳайдовчи, қувноқ украин йигит Витко машина моторини ванғиллатиб цистернага сувни тўқяпти.

Ётоқхона эшиги олдида турган, оғзи-бурни яра-чақа “Кальян” лақабли аскарнинг “Биродар, чекишдан борми?” деган саволига “йўқ” дея бошимни қимирлатдим. Ҳарбий хизматда чекиш сўраш – элга келган тўй. Қулоғига қистириб олган филтрсиз сигаретасини кўрсатиб ўзида борлигига ишора қилдим.

– Борликка борку-я, – деди у сўйлоқ тишларини кўрсатиб илжаркан, – лекин бу захирага-да! “КаМАЗ”лар олдидан келяпсан, ахир, юртдошларингдан олгандирсан, дебман.

Ётоқхонага кирганимда, овози ширалигина ленинградлик “ғўра” аскар Юра “гитарачи” хона, тўғрироғи, нуқта “кузири”, қўмиқ аскарга гитара чалиб қўшиқ айтиб бермоқда эди. Бечора тинмай қўшиқ айтгани-айтган, қўмиқ эса болапақирни куйлатгани-куйлатган. Нима қилсин, қўмиқ қўлини совуқ сувга урмаса, соқчиликда турмаса, унинг учун кун ўтди – хизмат ўтди. Бундай ҳукмронликни у бир ўзи эмас, атрофдаги уч-тўрт доғистонлик ҳамюрти билан қўлга олган. Кўрқувдан малайга айланган бошқа аскарлар унинг ва шерикларининг жойини йиғиштиради, соқолларини олишади, уст-бошию идиш-товоқларигача ювишади. Каравотда оёқ панжаларини ўйнатиб, чалқанча ётган норғул озар йигитининг билагига игна билан ўйиб ёзилган “дембел – халқаро капитализмнинг ҳалокатидек муқаррардир”

деган ёзувга тагин кўзим тушди. Беш сўздан иборат бу жумла хизматда гўё муқаддас беш оятга айланган, расмли альбомлар, ётоқхона, хожатхона эшикларига, аскарлар бадани, автомат кўндоклари ва қоя тошларгача ёзиб ташлаган. Дембел – яъни, хизмат финишини билдирувчи бу сўзни мана шундай илохий шiorга айлантирганлар. Жаноби Черчилл, сиз адашгансиз, шўро тузумининг эмас, капитализмнинг ҳалокати муқаррардир. Биз шунга сиғинамиз, сиз ҳам дохий бобомиздек истикболни кўра олмаганлардансиз.

Ташқарида сувчи Витько билан қилган суҳбатимни эсладим.

– Кунда бир хил йўлни босавериш жонга тегар экан, – деди у “уф” тортиб. – Бошида юрак ҳовучлаб босар эдим, энди-чи, юрак тошдек қотиб кетдим, парво қилмай қолдим. Начора, бурч экан, бажариш керак.

– Хафа бўлма, биродар, бизда “Сув келтирган – азиз” деган гап бор.

– Бўлса бордир, баъзан сизларга ҳавас қиламан, иссиқ хонада қартани суриб, дорини чекиб, кайф қилиб ўтирасиз.

– Нимаси маъза, хув анави тепаликни кўраяпсанми? Ҳар куни икки-уч марта кечадир- кундуздир, қокқан қозикдек тураман, изғирин совуқни айтмайсанми, суяк-суякдан ўтади, сенда-ку иссиқ кабина бор, муз тепаликда турганда жаҳаннамда бўлса ҳам иссиқни орзу қиламиз. Ундан ташқари ичкарида жонингни оладиган “қузирлар” бор.

– Гапинг тўғри, иссиқми, совуқми, ҳар кимнинг ўз танаси ҳис қилади. Гап бор-ку: “Бировнинг қулфати кимга ошна”. Мен борай энди. Хўп, хайр.

– Яхши қол, сен ҳам!

Осиғлиқ танк снaрядига урилган “бонг” овози хаёлимни бузади. Дарвоқе, у бизни тушликка чақирмоқда-я. Аскарлик кўлга қараган касб эгаси, чиндан катакка қамалган товукдек гап, эгаси берса ейди, бермаса ҳоли хароб. Аскар учун нонушта, тушлик, кечки тамаддини қилиш ҳарбий интизомга бўйсунушдан устун. Урнимдан туриб эшик томон йўл олдим. Тушлик одатдагидан кечикаётганлиги учунми қорин очикқан эди, лекин шу чоғ ортимдан кўмикнинг:

– Ҳой бола, тўхта! – деган дўриллаган овози эшитилди. Орқамга ўгирилдим. Кўмик кўрсаткич бармоғи билан “бери кел” буйруғини қилди.

– Кечирасан, ҳозир тушликка кетяпман. Қанча гапинг бўлса кейин гаплашамиз, – дедим қайсарлигим тутиб. У ўрнимдан турди-да, мен томон кела бошлади. “Худо урди” деган ўй ўқдай учди. Эй Худойим, қачон тугаркин-а, бу кўнгилсизликлар ёки мен ҳам душман томонга қочиб қутуламанми?! “Йўк, йўк, асло, ҳеч қачон!” – ички қатъият менга дадиллик бериб, хушёр тортдим-да, кўмикнинг башарасига тикилдим. У гавдасини орқага ташлаганича керилиб менга яқинлашди. Қорамтир, чечак чўтир қилган юзидан ҳеч нарса ни уқиб бўлмасди. Чамалаб унга назар ташладим. Худо гавдадан берган, елкалари кенг, бақувват, гўштдор, кўллари қатта-қатта. Менга ўхшаганларни бир уришда чалпак қилиб ташлаши ҳеч гапмас. “Майли, қалтак есам ебман, лекин мана буларга ўхшаб унинг малайига айланмайман”, дедим-у кўлларимни мушт қилиб тугдим. Кўмик эса ҳеч нарса демай олдимга келди ва кўлини елкамга ташлади. У менга бошдан-оёқ бирров кўз югуртиргач, сўради:

– Арани савалаган сенмисан?

– Ҳа, – жавоб бердим хавфсираб.

– Боплабсан. Ўзи қалтак соғиниб қолувди, ширлотон. Илгари тузук бола эди. Карантинни Марида бирга ўтказганмиз. Бир пайтда келганмиз хизматга. Омборга ўтди-ю, айниди. Уни пул бузди, ҳаром пул. Туппа-тузук бола “серка”га айланди. Тўғри қилибсан, адабини бериб. Бўпти, боравер!

Ишнинг енгил кўчганидан енгил тортиб, ташқарига отилдим. Бағримга урилган муздек тоғ ҳавосидан кўнглим янаям яйраб кетди ва ошхонага қараб йўл олдим.

Тушликдан сўнг, диққинафас хонага киргим келмай анчагача ташқарида айланиб юрдим. Ичкарига қайтиб кирганимда ленинградлик куйчи ҳамон қўшиқ куйлар, кўмиқ оёғини осмонга қилиб ётганча уни мириқиб тингларди.

* * *

Вақт қурғур, бу ерларда занжирлаб қўйилганми, бирам ўтиши қийинки, айниқса, соқчиликда турганингда. Бир соати бир кундай чўзилади. Мана, уйдан чиқиб кетганимга ҳам бир йил бўлай дебди-ю, назаримда, орадан анча йиллар ўтиб кетгандай. Ҳатто яқинларимдан баъзиларининг чеҳраларини ҳам эслай олмайман. Хаёлимга келтирмоқчи бўлсам, кўз ўнгимга нукул кир босган тамакиранг кийим кийган, бир-бирига жуда ўхшаб кетадиган аскарлар. Ё Худо, одам одамга шунчалик ўхшайдими-я ёки кийим ҳаммамизни бир тусга киритиб қўйганмикан. Ташқи ўхшашлик-ку, майли, баъзан ўй-фикрларимиз, сўзлаш оҳангимиз ҳам бир-биридан фарқ қилмай қолади.

Таянч нуқтадаги аскарларнинг энг севимли кунларидан бири “сандень”, яъни санитария – тозалик куни. Бундай кунлари эрталабдан катта-катта қозонларда сув қайнайди, битлар ғужғон ўйнаётган кийимлар қозонларга солинади. Чунки бу ерда сўрувчи битлардан қутулишнинг ягона йўли – кийимларни қайнатиш. Шундай кунларда сув ташувчи машина ПМ-130 ҳам тиним билмайди. Аммо ҳамма бир кунда кийимини қайнатиши ва чўмилиши қатъиян ман этилган. Чарх – навбати билан. Камина бугун иқболи чопганлардан: маза қилиб чўмилиб, баданимда қат-қат бўлиб кетган кирларни уқалаб кеткиздим. Сўнг кийим ва чойшабларимни чайиб сувини сиқарканман, ёнимдаги йигитдан сўрадим:

– Энди битдан қутулсак керак-а?

– Қаёқда, кийимдагини йўқотганинг билан тўшақлардаги-чи? Икки кун ўтмай яна қонингни сўришни бошлайди.

Ҳафсалам пир бўлди. Хўмрайган тоғлар билан қуршалган бу нуқтада қуёш ҳам истар-истамас нур сочган. Нурининг тафти ҳам йўқ, гўё ундан таралаётган нур ҳам қиш қаҳридан илимагандай. Аммо бугун бошқача, эрталабдан қулиб чиққан қуёш нурлари изғирин дамани кесиб, танга роҳатбахш илиқлик бағишляпти. Баъзи аскарлар ҳаммомдан чиқиб ёнбағирликда ёнбошлаганча ўзларини мушукдек офтобга солиб ётибдилар. Мен сурхондарёлик Чори билан офтобда тобланиб, сигарет тор-тяпмиз. Сухбат авжида. “Петруха” исмли рус йигит Николаев пивосини, ўзининг ичкиликка ўрганган чоғларини, у билан, оиласи билан ҳам иши бўлмаган ароқхўр отасини эсга олди. Эсон-омон қайтиб борса, Николаев пивосидан тўйиб-тўйиб ичиш орзуси борлигини қайта-қайта таъкидлади. Кулча юзли Чоривой унинг гапига жилмайиб қўйди-да:

– Биласанми, дўстим, бизда нима бор? Каттакон боғимиз бор. Боғда эса бири-биридан ширин-шакар турли меваларни айтмайсанми... Уларнинг лаззатини бир тотиб кўрсанг эди, сен эса пиво-пиводан бошқани билмайсан. Эрта саҳар туриб, оч қоринга муздек ширин шафтолидан икки донагина есанг, билардинг лаззат нималигини. Тўғри, баъзи-баъзида сен айтган қурғурдан ҳам тортиб, кайф қилардик. Лекин пивомас, “Портвейн” идан. Барибир ўзимизнинг мевалардан зўри йўқ, деб ўйлайман, – у шундай

деб бироз ўйга чўмди-да давом этди. – Қишлоқ яхши-да, тинч, одамлар бир-бирини танийди, меҳр-оқибатли.

Уларнинг суҳбатидан кетгим келмас, лекин соқчиликка чиқишим керак, истар-истамас ўрнимдан кўзгалдим. Пўстинни кийиш учун хонага кирдим. Солярка печ гувиллаб ёнар, хона жуда иссиқ эди. Лекин юқори каравотлардан бирида, кўрпага бурканган, кўлга тушган куёндек титраб ётган қизил сочли оддий аскар Жуковга кўзим тушди. Индамас, ичимдагини топ дейдиганлардан, аммо станокли гранатомётни шундай зўр отади. Ўсмирлик пайтлари мерганликда спорт устаси бўлган экан.

– Серёжа, нима бўлди? – дея пешонасини ушладим. – Ў, хў, иситманг баланд-ку. Ҳозир Чумарга айтаман, санқисмга жўнатворади.

– Кўявер, пича совуқ ўтган, шекилли. Яхши бўлиб қоларман.

– Безгак бўлса-чи? – дедим унинг ловуллаган юзига боқиб.

– Кўйсанг-чи, гапингни қара-ю! – У юзини терс ўгирди. Зардаси ҳам ўзига яраша.

– Майли-ю, аммо безгак бўлиб, бошқаларга юқтириб қўймагин дейман-да. Ўзинг биласан, бу ерда безгак тумовдай гап.

Аскар норози қиёфада менга қайта ўтирилди, ўзини кўлга олишга қанча ҳаракат қилмасин, барибир қаттиқроқ титрай бошлади. Мен кийиниб соқчиликни қабул қилишга кета туриб, қатта лейтенант Чумарга ўз гумонимни айтиб қўйдим. У гапимни маъқуллаб, ҳозироқ бирор йўловчи машинада аскарни санқисмга жўнатишини таъкидлади. Постга йўл олаётиб, яна юрагим ғашланди. Чор-атрофдаги тоғларга икки соат тикилиб туриш нақадар оғир, лекин начора, хизматчилик. Постдаги латиш йигит билан алмашдим. Бечора зўрға турган экан, пастга отилди. Мен Паропамиз чўққиларига тикилиб, ҳар галгидек хаёлан саломлашаман. “Мана яна икки соат иккимиз ёлғиз қолиб суҳбат қурамыз, аммо мен аминманки, сен мени англамайсан ёки англашни истамайсан”. Кучсиз портлаш овози хаёлимни бўлди, шошиб шовқин чиққан томонга қарадим. Пастликда миналаштирилган йўлакда кимдир типирчилаб ётарди. “Наҳот латиш бўлса?!” деган фикр хаёлимдан ўтди ва пастликка отилдим. Ҳа, қонга беланиб типирчилаб ётган йигит ҳозиргина мен билан соқчиликни алмашган латиш эди. “Ўлдимикан? Йўқ, ана қимирляпти, нафас ҳам оляпти, демак тирик. Бечора, оёқдан ажраган, шекилли, валинкаси йўқ, шалвираб ётибди. Э галварс, нега бунча имиллайсан! Ҳозир шу нарсаларни ўйлаб ўтиришнинг вақtimi, тезроқ пастга, зобитлар хонасига чопсанг-чи!”

“Усатий” дастлаб ҳеч нарсага тушунмади.

– Шошилмай, тушунтириброқ гапирсанг-чи, нима демоқчисан?

Мен воқеани унга тушунтира бошладим, овозим ҳаяжондан қалтирайди; ҳамма оёққа қалқиб, ўша томонга отилди. Сапёрлар йигитни миналаштирилган йўлакчадан олиб чиқишди. Кейин маълум бўлишича, у пастга тушиб келаётиб, телпагини ечиб бармоғида айлантириб ўйнатибди ва телпак кўлидан учиб миналаштирилган жойга тушибди. Аскар эҳтиётсизлик қилиб уни олмоқчи бўлибдию мана – оқибат. Айтишларича, одам бўлиши қийин эмиш. Бахтиқаро ўз тилида нималарнидир бақириб алаҳсирапти.

– Оёқлари кетган, жинсий аъзосидан ҳам айрилган, – деди сапёрлардан бири. Орқамда турган аскарлардан бирининг: “Эсиз, тирик қолганда ҳам унга энди ҳаётнинг қизиғи йўқ, қизлар билан гаплашолмас экан-да”, дея масҳараомуз пичирлаши эшитилди. Мендан ётоқхона олдида сигарет сўраган нусха экан бу. Шу тобда унинг юзига бошлаб мушт туширгим келди. Тани бошқа дард билмас, деганлари бежиз эмас экан.

– Эҳ, қандай фожиа, – капитан асабийлашди. – Бош фожиа, бу – бизнинг интизомсизлигимиз, бепарволигимиз! Қисмдагилар асл сабабини билишса, шахсан мени “ясайдилар”. Телпак ўйнаган эмиш, ким буни инобатга олади?! Автокарвонга ярадорни солиб юборинглар! Чумар! Азизим! Ўзинг бирга олиб бор, бирор нарса ўйлаб топарсан, жанговар операцияда бўлди дейсанми, хуллас тўғрилайсан. Сенлар эса, ўртоқ жангчилар, серраймай дарҳол тарқалинглар! Йўқолинглар!

ЖОНДАН АЗИЗ ҒИЛДИРАКЛАР

Аскарликнинг яна бир куни ўз ниҳоясига етди. Каравотга ёнбошлаб онамдан олган мактубни ўқишга тутиндим. Оналарга хос меҳр-муҳаббатга йўғрилган сўзлар. Ҳатто хатга ҳам унинг тафти сингиб қолгандек, худди тандирдан янги узилган нон каби кафтни куйдиради. Қайта-қайта ўқиб тўймайман. Шу пайт кўмиқ келиб туртди:

– Юр, бир отамлашайлик, – деди.

– Раҳмат, – дедим илиқ ҳислардан айрилгим келмай.

– Юр, раҳматинг нимаси, биласан-у ҳаммани ҳам таклиф қилавермайман.

Иложсиз унга эргашдим. Қолаверса, бироз кўнглимни ёзгим келиб турганди ҳам. Иккаламиз анча “қизиб” олгандан сўнг, кутилмаганда у менга гитарани узатиб:

– Оғайни, битта кўшиқ айтиб берсанг-чи, – деб қолди. “Нима бало, у мени ҳам ленинградлик болага шерик қилмоқчи, шекилли” деб хаёлимдан кечирдим. Бирпасда кайфим учиб, хушёр тортдим.

– Мен кўшиқ айтишни билмайман, – дедим унга сир бой бермай.

– Кўйсанг-чи, кулоққа лағмон осма, умрида бирорта ҳам кўшиқ айтмаган одам бўлиши мумкин эмас. Ҳеч бўлмаса, хиргойи қилиб юргандирсан, ахир. Майли, номига тинғиллатиб берсанг ҳам айт. Ахир тилларимиз ҳам бир-бирига яқин. Энг муҳими, юракдан айт, бир мазза қилайлик.

Менинг унга бўйсуннишдан ўзга чорам қолмади. Унинг оҳангида камситиш эмас, самимий илтимосни сездим. Гитарани кўлимга олгач, руҳим аллақандай энгиллашиб, илҳомим кўзиди. Бир пайтлар рубоб чалиб юрганим қўл келди: бармоқларим совуқ симлар устида энгил ҳаракатланиб, майин куй тараларди. Ич-ичимдан куйга ҳамоҳанг сўзлар отилиб чиқиб, дилни эзувчи маънос кўшиқни хиргойи қила бошладим. Улфатдошим кўшиқ сеҳрига маст бўлиб, бошини куйи солганча куйга монанд тебранар, ўзим ҳам кўшиқнинг сеҳрли оламига сингиб кетдим. Кўз олдимдан ўтган ҳаётим, кўрган-кечирганларим бир-бир гавдаланиб ўта бошлади. Қанча кўшиқ айтдим, қачон келиб ўрнимга ётдим, билмайман, фақат старшина Сергейнинг қаттиқ турткисидан уйғониб кетдим.

– Тезда ташқарига, сафга! – деди у ҳовлиқиб.

– Нима гап, тинчликми? – сўрадим ундан.

– Чикавер, ўша ерда билиб оласан. Куролингни ол!

Курол олиш кераклиги мени анча сергаклантирди. Демак, нимадир рўй берган. Апил-тапил кийиниб, ташқарига отилдим. Сафланиш майдончасида таниш аскарлардан бошқа яна бир неча киши тўпланиб турганини кўрдим. Кийимларидан тез-тез келиб турадиган ҳайдовчилардан эканлиги аниқ. Улар безовта ва хавотирли эдилар. Чумар ҳам асабийлашган, у ёқдан-бу ёққа юриб турарди.

– Ҳозир автокарвон келди, – тушунтира бошлади у вазиятни, – йўлда уларни душманлар ўққа тутган. Айтишларича, иккита машина ўша ерда

қолиб кетган. Қолганлар зўрға қутулган. Олдимиздаги вазифа – душман пистирмасини топиб, янчиб ташлаш. Вазият анча хавфли. Хушёрлик билан ҳаракат қилиш лозим. Ваҳимага тушмай, ҳар қандай ҳолга тайёр бўлиш керак. Тушунарлими? Қани машинага! Марш!

БТРлар томон чопамиз. Улардан бирига чиқиб, пулемёт курсисини эгалладим. Чумар ҳам мен чиққан машинада. БТРлар кўзгалди. “Ҳозир бирор душман кўлида гранатомёт билан кутиб турган бўлса-я. “Гум” этса – тамом, темир қутимиздан ҳеч вако қолмайди”. Ўйларимдан юрагим орқага тортиб кетди. “Эй, Худо, ўзинг асра!” – пичирлайман. Ҳадемай ўқлар илма-тешик қилиб ташлаган “КамАЗ”лар турган жойга етиб келиб, тўхтадик. Узоқроқдаги қоя устида ярим ой хира нур сочиб турарди.

– Пулемёт билан атрофни бир ўққа тутиб кўр! – буюрди Чумар. Тун сукунатини пулемётнинг тариллаши бузди. Бироз кутдик. Ҳеч қаердан бирор садо чиқмагач, секин пастга тушдик. Қолган машиналардаги аскарлар ҳам бирин-кетин тушишди. Атроф жимжит. Аммо сукунат қаърида пинҳона даҳшат яшириниб тургандай. “КамАЗ”лардан бирига яқинлашиб, эшигини шахд билан тортдим. Устимга кўққисдан ағдарилиб тушган боши пачоқ жасадни кўриб юрагим “шув” этиб кетди. Енгим билан юзимга сачраган қонларни артдим. Тезда жасадларни орқамиздан келган ЗИЛ-131 юк машинасига ортдик. Улардан бирининг оёғи машина кузовида шалвираб осилиб қолди, аммо ҳеч ким бунга парво қилмайди. Бу ерда жасадларнинг ўтиндан фарқи йўқ. Дарров машиналар кузовига қараймиз. Аллақандай сим ўрамлари. Ҳафсаламиз пир бўлиб орқага тисарилдик. Қани энди, консервалар бўлгандами, роса маза бўларди. Шундай вазиятда ҳам нафс қурғур ишини кўрсатмоқда эди. Чумар асабий сигарета тутатади. “Оббо, эҳтиётсиз-ей, сигарета тунда энг яхши нишон эканлигини унутдимикан-а? Нега асабийлашяпти? Ахир, вазифамизни бажардик, энди қайтсак ҳам бўлади-ку?!”

– БТР билан “КамАЗ”ларни ағдаринглар, – буйрук берди Чумар тўсатдан. – Нега анграясанлар, лапашанглар, бўлинглар тезроқ. Ғилдиракларни ечиб олиш зарур. Барибир биз олмасак, душманлар ечиб кетишади. Қани, имилламай тезроқ ҳаракат қилинглар!

Ҳарбийда буйрук – қонун. Зум ўтмай машиналар оёғи осмондан қилинди ва йигитлар совуқда минг азоблар билан ғилдиракларни ечиб ола бошлашди. Бу “КамАЗ-5320”нинг ғилдираклари ҳам жуда бемалол, кўша-кўша ўрнатилганини айтмайсизми. Ора-орада исиниш учун ўт олиб турган БТРларга кириб чиқамиз. Ниҳоят совуқ, кўркув ва тентакона буйрук остида иш охирлади. Ҳамма ғилдираклар ечилиб, юк машинасига юкланди ва негадир таянч нуқта томон эмас, шимолга, Доаб кишлоғи томон йўл олдик. Демак, Чумар муллажиринг ишлаб қолмоқчи. Доабга етиб келиб биринчи дуч келган уй – дўкон қаршисида тўхтадик. Малласоч Чемодан автомат кўндоғи билан уриб эшикни қаттиқ тақиллатди. Ундан озғин, қорачадан келган, елкасига шолча ташлаган, бошига оқ қалпоқ кийган афғон чиқиб мақсадимизни англаб, сирли илжайди. Чумар иккаласи ғилдираклар нархи устида анча тортишишди. Охири келишишди чоғи, Чумар бизни чақириб, ғилдиракларни туширишни буюрди. Афғон машина кузовида ётган жасадларни кўриб сесканиб кетди ва кафтини очиб пичирлади.

– Сеникилар буларни “пак-пук”, – деб тушунтирди Чумар унга. Афғон индамади. У туширилган ғилдиракларни санаш ва сифатини кўриш билан овора эди. Бироз ўтгач, афғон соф рус тилида ярим ҳазил, ярим жиддий оҳангда:

– Курол йўқми, курол? – деб сўради.
 – Мана курол, оласанми? – ясама таваккал қилди старлей, автоматни кўрсатиб. – Қанча берасан?

Афғон ишшайиб, иккала панжасини икки марта очиб юмди. Бу унинг йигирма минг афғоний бераман, дегани эди.

– Оббо, ярамас-ей! Ҳозир оласан-да, кейин ўзимни “пак-пук” қиласан-а?! Йўқ, бу хунаринг ўтмайди. Тезроқ ғилдиракларнинг ақчасини чўз. Кутиб туришга вақт йўқ. Имиллама, йигитларга ҳам ароқ ва сигарета олиб чиқ. Қўрқма, ярамас, ўз ҳисобимиздан. Совуқ жон-жонимиздан ўтиб кетди. Қани, бўлақол!

Бирпасдан кейин ароқ ва чарчоқ таъсирида йўл-йўлакай кўзим илинди. Мотор овози ва тебранишига монанд чала уйқуга кетдим. Таянч нуқтамизга етиб келганимизда, тонг оқариб қолганди. Ҳали эрта бўлишига қарамай, ётоқхона атрофида икки лезгин аскар ивирсиб юришарди. Мен уларга парво қилмай ётоққа йўл олдим. Эшик олдида нимадандир саросимада бўлган кўмиққа дуч келдим, лекин унга ҳам эътибор бермай кириб, каравотимга ўзимни таппа ташладим-да, уйқуни давом эттирдим. Орадан қанча вақт ўтганини билмайман, уйғониб кетдим. Ташқарида бесаранжом шовқин-сурон, бақирик-чақирик, сўқинишлар эшитилади. Бирдан кўнглимга ҳадик оралади. “Наҳотки, тунги қинғирлигимиз сезилиб қолган бўлса?” Секин ташқарига мўраладим. Бир арманибашара ҳайдовчи кўмиққа ўдағайланарди:

– Кечаси билан иккита “КамАЗ”нинг ғилдиракларини шилиб кетишибди. Ахир биз ҳавасга машина миняпмизми? Ўзингники ўзингни шилиб турса, инсофданми?!

– Ҳой дабба, бу ерда тўполон қилма. Бориб бошлиқларга учра! – жавоб берди унга кўмиқ.

– Учрадим капитанингга. Нима, мен сенинг машинангга қоровулманми, деяпти. Гапи тўғри, аммо қаёққа ғойиб бўлади, ахир. Кечаси бегона келмаган бўлса керак?! Кўзга кўринмас одамлар борми бу ерда? Тфу. Виждонингга ўт тушқурлар!

– Нимага шаъма қиялпсан, ҳозир башарангни бежаб кўяман, – бўқиради унга қараб кўмиқ.

Таянч нуқтамизда машинаси абгор қилинган, чўлоқ ҳайдовчиларга қийин бўлади, қачон шериклари эҳтиёт қисмлари олиб келишса кетишади, унгача бечоралар таянч нуқтамиз атрофида итдек санқиб, баъзан иложсиз хонамизга исингани киришади. Бироқ уларни орамизга қўшмаймиз, сабаби ўзимизга маълум: техникасини расво қилган ўзимиз-да.

Ташқарида, зобитлар хонаси эшиги олдида “Усатий” ва Чумар ҳайдовчилар билан турардилар. Совуқдан юзлари, кулоқлари қизарган, кавказбашара, паст бўйли чапаниси бўғилиб, шикоят қиялпти:

– Ўртоқ капитан, бу қандай бемаънилиқ, кечаси ўққа тутилган бўлсак, тунда отишмада қолган “КамАЗ”ларнинг ғилдирагини олгани борсак, оёғи осмонда, шилиб кетишибди. Ўртоқ катта лейтенант, сиз ўша ёққа борган эдингиз, наҳотки...

– Ҳой аскар, оғзингга қараб гапир, нима, сен совет офицерини ўғри қилмоқчимисан?! – дўк урди Чумар оғзидан тупук сачратиб.

– Нимага бўлмаса кеч қолиб кетдиларинг, йигитларим тонгга яқин келганларингни кўрган экан? – деди у ҳам бўш келмай. У нишонга аниқ ураётган эди. Чумар уни ёқасидан олгудек бўлиб, кўлини чўзди.

– Менга қара, мен сенга ҳисоб бермайман. Балки душманларни қувлаб кетгандирман.

- Шу қоронғи тоғ-тошларда-я? – деди кимдир қистирма гап қилиб.
- Қандай олғир изқуварсиз! – авжига чикди бошқаси.

Чумар овоз чикқан томонга ўқрайиб қаради.

– Тўхтанглар! Жим бўлинглар! – деди кўкқис бояги арманибашара. – Демак, ҳар икки БТР бу ерда бўлмаган бўлса, ғилдиракларни узоққа олиб кетиша олмаган, синчиклаб атрофни титиб, битта тош ҳам қолдирмай кўриб чиқайлик, нима дейсизлар?

Маъқуллаган ҳайкириқлар эшитилди.

Йўл бўйига чикдим. Тунги арвоҳлар саф тортган автокарвон “КамАЗ”ларини оралатиб, бирининг олдинги, бирининг тиркама ғилдиракларини ечиб кетган. Маълумки, ҳаво совуқ, кабина ичида моторни юргизмай ухлаб бўлмайди, донг қотган ҳайдовчилар мотор шовқинида ғилдиракларнинг ечилганини билмайдилар ҳам. Машина шиналарини-ку қўяверинг... Ҳатто бир гал бозори чаққон ГАЗ-53 автомашинасининг олд ойнасини шилиб кетишибди, азаматлар. Тўсатдан пайдо бўлган шабададан уйғонган ҳайдовчи шошиб қолибди, қараса, олд ойна йўқ. Атрофга алангласа тим қоронғилик, чорасиз алам билан машина капотини муштлапти-қопти.

Машина ичидаги харидорбоп юклар ҳам гум қилинаверади. Ўғирлик юкларни яширишга тоғу тош, қирлик, бундан ташқари, пастроқда қишлоқлар бор, арзон-гаров харидор миждозлар тўлиб ётибди. Лекин бу ишга БТРдан бошқаси бўлмайди, юк машинаси билан бориш хавфли, мол тугул жондан айрилиб қолиш мумкин.

Оббо, шоввозлар-ей, ғилдирак ечишга қандай эпчил экансиз-а? Кўтаргич билан тўнгалардан ташқари, динг кулоқ ҳам бўлиши керак-ку. Тўнгаларнинг ҳаммаёғи эзилиб бўлган. Бу ишнинг раҳнамолари ким экан? Сўзсиз хонадаги кузир “қўмик”... Нимага десангиз, унинг кайфияти чатоқ, дуч келган одамни қопиб оляпти. “Топишибди” деган хабардан ҳамма бир-бирига сирли қарайди. Не кўз билан қарайликки, зобитлар ётоқхонаси эшиги олдига ғилдиракларни ипдек тизиб қўйишибди. Қилмишимиз фoш бўлди-қолди! Қандай шармандагарчилик...

– Хўш, бу билан нима демоқчисизлар?! – сўради капитан бояги тўполон кўтарган ҳайдовчига беписандлик билан боқиб. – Ғилдиракларнинг топилгани – ўғриларнинг топилгани эмас. Уларни қидириб топгунча, ҳозирги “ғўра”лар ҳам уйга кетиб бўлади. Тушундингми?!

– Тушунарли. Бизга ҳам бунинг фойдаси йўқ, қолаверса, вақтимиз ҳам зик. Фақат асл башараларингни кўрсатдиларинг, холос. Қани, йигитлар, йиғиштиринглар ғилдиракларни, ҳали йўлимиз олис. Қандаҳорга етгунча бунақалардан нечтасини кўрамиз.

Мен шопмўйлов капитаннинг бесаранжом кўзлари тўсатдан хотиржам боқаётганини сездим. Иш силлиқ кўчганидан таскин топдимикан, ҳарҳолда, қўл остидаги нуктада бундай кўнгилсизлик ёмон нарса-да.

Қора сочлари хурпайган, ҳайдовчилардан бири ошхона ёнидаги тўнкада ўтириб сигарет тутатяпти. Машина ёғидан қорайган панжасига, тарам-тарам ёрилган кафтларига қараб қўйдим. Манглайига эрта ажин тушган, юзлари сўлгин. Ҳақиқатда ҳам энг қийини шуларга, нишон ҳам шулар, қурбон ҳам шулар, боз устига мана бундай бош оғриқлар. У алам билан сигаретани босиб-босиб чекапти. Елкасига қўлимни ташладим. У ўгирилиб қаради.

– Хафа бўлмайсан, биродар, шунақаси ҳам бўлиб туради, сигаретангни бериб тур, ўзимникини тутатиб олай.

– Нимага хафа бўлмай, шу яхши ишми? Орқамизга тепишдан ёмон-ку бу.

– Бу ҳам ўзига яраша гумроҳлик-да.

– Гумроҳлик бўлмай ўлсин. Илгари оқшом Тўрағундада эдик, эрталаб турсак, соқчиликда турган бир БТРнинг пулемётини ўмариб кетишибди. Пулемётни-я? Эллик килограмм келади ўша ажал ўйинчоғи. Бир кишининг қўлидан келмайди бу иш. Қандай ноифлослик, энди ўша қурол билан ўзимизни отадими? Балки кеча кечаси ўша билан отишгандир, шерикларимизни ўлдиришгандир, улардан бири кадрдон дўстим эди ажойиб, очикқўнгил йигит эди. Бу дунёда яхшига кун, умр йўқ экан. Сизлар эса осилиб қолган оёғини ҳатто йиғиштириб ҳам қўймабсизлар.

Унинг бўғилиб гапираётган сўзларидан хижолат чекиб, нари кетдим.

Кечга томон соқчиликка кетатуриб, эшиги қия очилиб қолган зобитлар хонасидан капитанимизнинг: “Ишни расво қилдинг, нақ бўлмаса юзимиз қора бўлиб, бадном бўлай, дедик. Билардинг, изни йўқотгани БТРлар йўқ, каллани ишлатиш керак эди”, – деган овози эшитилди.

– Ўртоқ капитан, ким билибди шунақа бўлишини, катта лейтенант ҳам ҳаяллаб кетди-да, бўлмаса нима қилишни ўзим билардим.

Вожабо, бу қўмиқнинг овози-ку. Мана, ҳақиқий раҳномалар қаерда, мен ўзимизнинг “кузир”ларгина деб юрибман, соддалигимни қаранг.

Уларнинг суҳбатини эшитаётганимни сезишгандек қия очилган эшикни тортиб беркитиб қўйишди.

СУВ КЕЛТИРГАН ҲАМ АЗИЗ ЭМАС...

Бугун Шўро армияси куни. Кеча Чумар пастки қишлоқларнинг биридаги гузарга тушиб, бозорлик қилиб келган. Йигитларимиз зобитларимиз амри билан албатта қўй ҳам “овлаб” келишган. Додо исмли тожик аскар пичоғини тошга қайраб сўймоқчи бўлиб турибди. Зобитлар хонасида япон магнитофони вангиллаб, рус “мадоннаси” Алла Пугачёванинг хониши таралмоқда. Ҳа, жаноби зобитлар бугун анча кайфу сафо қилишади, бунақанги байрамлар ҳар куни ҳам бўлавермайди, ахир бугун – 23 феврал-а.

Печка ёнида исиняпман. Қўлларим иссиқ тафтидан яйрайди. Қонхўр битлар дастидан бутун баданим қақшаб қичишади. Қайнаган сувда, бензинда уст-бошларимизни ювмайлик, қанча курашмайлик, уч-тўрт кун тинч қўяди, холос, кейин яна хунарини бошлайди бу курғур. Матрасу ёстиқлар ичи тўлиб ётибди бу махлуқчаларга. Тонгги соқчиликдан келганману ётгим йўқ. Бироздан сўнг “данг-дунг” этиб осиялик танк снаряди нонуштага қакиради. Ағанаб ётганлар анчагина, аксарияти “чўмичлар” ва “оқсоқоллар”. “Ғўра”лар хоналарни супуриб-сидириб, зўравонларнинг ювиниши учун илиқ сув тайёрлаб қўйишган.

Ётоқхона “кузир”и қўмиқ назаримда анча тўлишган. У тўлишмай ким тўлишсин? Санатория-ку бу ер унга, егани олдида, емагани ортида. Нуктадаги хуфёна ишларнинг етакчи ижрочиси шу экан, ўша куни бир омад боқмади-да. Уғри боши бўлмай ўлгур, ғилдираклар топилиб, сири очилишидан ҳам кўра, мўмай “ақча”дан қолганидан анча бўғилди. Ғўлдираб бирикки кун қовоғини очмай юрди. Яна иши юришди, шекилли, шу кунларда анча хурсанд, қошини учуриб, менга “Ҳаёт қалай, биродар?” деб қўяди.

“Нимага сўраяпти, масхаралабми ё кўнгил учунми?” деб сўрай десанг тил бормайди. Бу ёғини айтсам, ҳатто сигарет учун ҳам хемири йўқ, нима қилиш керак?! “Кузир”га айттайми, мени ҳам сафга қўш, деб. Мен ҳам тунги қароқчи бўламанми? Йўқ, йўқ, унинг қолипига тўғри келмайман, у билади, унга ғинг демайдиган “робот”лар керак, менинг эса тупроғим бошқа жойдан олинган.

Ётоқхона эшиги олдида кўмиқ Чумар билан нималарнидир пичирлашиб турарди. Иккаласи кўп сирлашади. Дунёқарашни, тўғрироғи, очкўзлиги бир-бирига тўғри келса керак-да.

Чекиш илинжида автокарвон турган йўл бўйига чиқдим. ГАЗ-51 машинаси радиаторига сув қуяётган, кўринишидан ўзбек йигитдан чекиш сўрадим. Дарҳақиқат, у ўзбек экан. “Бўлди” дея пакирини ерга қўйиб, чўнтагини кавлади.

– Уч-тўртта олсам майлими? – сўрадим сигаретасига қўл чўзар эканман.

– Бемалол.

– Раҳмат, қаерликсан? – дедим унга шунчаки назар ташлаб.

Айтди. “Ростданми?” дедим кўкқис шодланиб. Билсам, биз яшаган, дадам ишлаган жой. Илк бор кўришиб турсак-да, эски кадрдон танишлардек бир-биримизни кучоқладик.

– Пачкаси билан олавер. Тўхта! – дея машина кабинасига ёпишиб, ўриндиғини титкилаб, у жойдан бир шиша ароқ олди. – Бу ҳам сенга мендан.

Афғонда сунъий манзират йўқ, унгани олинаверади.

– Раҳмат, – қўлини қисдим. – Йўл бўлсин? – деб кўнгил учун сўраб қўйдим.

– Дилоромга, катта қурилиш бўляпти у ёқда.

– Майли, оқ йўл, омонлик тилайман.

– Айтганинг келсин, дўстим.

Ароқни бушлатим орасига жойладим-да, ётоқхона томон шошилдим. Буни сотаман, ҳар қалай, чўнтакда оз-моз чой-чақа бўлиши керак, йўлга чиқиб, тиланчилик қилмаслик учун. Сизгир бола экан, мени тушунди, бундай меҳрибонлар жудаям кам. Афғонда мурувват деганлари қадрсиз матоҳ.

Хонага кирдим. Гитарачи Юра “Ким ҳаётини фожиали тугатган бўлса, у ҳақиқий шоир” деган Владимир Висоцкийнинг мунгли кўшиғини куйламоқда. Нима демоқчи, бу нуқтадагилар ҳаётини фожиали тугатиши эҳтимолдан холи бўлмаган шоирлар демоқчими? Мунча совуқ куйламасанг, наҳот совуқ Паропамиз табиати бизга кам. Эй бадбахт, шўх, бахт уфурган кўшиқларни айтмайсанми? Фақат у никоҳ узуклари ҳақида бўлмасин, қалбимни тирнамасин.

Эшик шитоб билан очилиб, Чумар мени чақирди. Унга юзландим.

– Бўл, БТРга чик! Биз билан тўртинчи нуқта орасида келаётган сув машинаси ўққа тутилибди.

Ана холос, бу маконда тинч, осуда, қурбонсиз кунларнинг ўзи йўқми дедим. Нима бу, байрам совғасими?

Эринчоғлик билан чиқиб, БТРнинг пулемёт курсисига ўтирдим. Зум ўтмай катта лейтенант ҳам ичкарига тушиб, ҳайдовчи ёнидаги ўриндиққа жойлашди.

– Ҳайда! – деди у одатдигидек тоқатсизланиб. – Мени кутиб ўтирмай ўт олдириб турсанг бўлмайдами? Итвачча!

У гўлдираб сўкиниб, ҳайдовчини ура бошлади. Чумар ғазабини фақат қўлининг кичиғини ёзиш билан олади. Начора, ҳайдовчи фақирнинг чидашдан ўзга иложи йўқ.

Белгиланган жойга етиб келдик. Дурбиндан кўриниб турибди. Сув машинаси ПМ-130 йўлни тўсиб, буралиб қолган. БТР минорасини айлантириб атрофни бир зум кузатдим. Жимлик. Олдин Чумар, орқасидан автоматини илиб мен тушдим. Хавфсираб атрофга аланглаб кўямиз. Ҳар сонияда кўкқис отилиб қоладиган ўқлар ҳаётимизга нуқта қўйиши ҳеч гап эмас. Инсоннинг мавжудлиги омонат бу ерда. Отилган ўқлар кабина ойнасини,

сув цистернасини илма-тешик қилиб ташлаган. Оқиб тушган сув бетон ерда енгил музга айланиб улгурган. Кабина эшигини очиб, жони аллақачон арши аълога равона бўлган малласоч ҳайдовчи Витькони танидим. Унинг боши соғ қолган, лекин кўкраги ўқдан титилган, ҳаётга тўймаган кўзлари юмилмай қотиб қолган. Сув келтирган азиз, деб нотўғри донолик қилибман, бу жойларда сув келтирган ҳам азиз эмас экан.

Икки кун ўтмай таянч нуқтада бошқа сув машинаси пайдо бўлди. Мўғулбашара қорамағиз аскар кабинадан сакраб тушди. “Қозокмисан?” деган саволимга жавобан у: “Худди шундай, ўртоқ кичик сержант, Кўкчатовданман, исмим Элбай”, деди. Минғиллаб хиргойи қилишидан кайфи чоғ. Елкасига қўлимни ташлаб, юзига боқар эканман, “Омон бўл, оғайни, бошингга малласоч шеригингнинг куни тушмасин” деган фикр ҳаёлимдан ўтди. Малласоч калла! Сесканиб кетдим. Тушда кўрганим бувим қўлидаги нон саватда турган малласоч каллалардан бири ўшамикан? Наҳотки, бу ўнгимда содир бўляпти?

Йўл бўйида эсаётган муздай шамолга монанд тебраниб турибман. Аравасини тўлдириб ўтин ортган афғон хачирини етаклаб ўтмоқда. У юзини аччиқ изғириндан саклаш учун шарф билан ўраган. Бошида чеккалари бурама миллий қалпоқ, устида эса ўзимизнинг аскарча адёлдан қилинган ёпинчик.

Дарвоқе, ўтинни қаердан терди экан? Атрофда чўп ҳам йўқ, яқинроқда қуриган ўрмонзор бормикан? Бу қоронғи мамлакатда аҳолининг турмуши қанчалик оғир-а? Оддий халқ учун кўмир ҳам анқонинг уруғи. Уруш, ўзаро низо ва қурашлар ўз йўли билан, лекин тириклик учун нон, сув, кийим-бош, ҳаттоки мана шу ўтин ҳам зарурат-ку. Афғон давлати асосчиси Аҳмадшоҳ Дурроний икки юз ўттиз йилдан зиёд вақтдан кейин ҳам ўз юртининг жафокаш бўлишини, қонларга беланишини билганмикан? Тўғрироғи, тасаввур ҳам қилмагандир. Ёхуд Ҳирот гузарида суҳбатдош бўлган зукко мўйсафид айтганидек, ҳақиқатан ҳам бу юрт узра қуёш тўсилганми? Наҳотки, шундай бўлса, шундай қолса....

Машина сигналидан чўчиб, орқамга қарадим. Ҳаёл билан пайқамай қайтаётган сув машинаси йўлига чиқиб кетибман. Ўзимни четга олиб, Элбойга “хайр” дегандек қўлимни кўтардим. “Омон бўл, машинангнинг тагидан доимо шамол ўтиб турсин, нуқтадагилар оби ҳаётсиз қолмасин”.

Хонага шошилдим. Уйга хат жўнатишим керак. Эртага Тўрағундай йўналишидаги автокарвон почтани ҳам олиб кетади. Яқинларим билан оқ қоғоз ила суҳбатлашаман, улардан жавоб мактубларини интизорлик билан кутаман. Кутиш эса доимо оғир, соғинч эса ундан-да қийин.

ҚОНГА ЭМАС, ГУЛГА ТЎЛСИН ДИЁРИНГ

Ҳарбийда расман қонуний тарзда белгиланмаган, аммо одат тусига кириб қолган ва албатта нишонланиб туриладиган тадбирлар анчагина. Шулардан энг тантаналиси бир тоифадан иккинчи бир тоифага ўтказиш “байрами”. Бу байрам барча аскарлар орзиқиб қутган “ПРИКАЗ” – СССР Мудофаа вазирининг ҳарбий хизмат муддатини ўтаб бўлганларни захирага чиқариш ва навбатдаги ҳарбий чақириқ тўғрисидаги буйруғи билан ўтказилади. Бу кун барча аскарлар, айниқса, “оқсоқоллар” учун анча кўтаринкилик, хушчакчаклик билан ўтади. Жангу жадаллар кечаётган “ғўра” афғончилар учун бу кун шодликдан истиснодир. 1983 йилнинг 23 марти бизнинг таянч нуқтамизга худди шу руҳни олиб кирди. Ҳали буйруқнинг ўзи етиб келма-

ган бўлса-да, “байрам тантаналари” бошланиб кетди. Таянч нуқтасининг “хўжайини” кўмикнинг шахсан ўзи “арвоҳлар”ни “ғўра”ликка, “ғўра”ларни “чўмич”ликка, “чўмич”ларни “оқсоқол”ликка, “оқсоқол”ларни дембелликка ўтказиш маросими бутун расм-русумлар асосида ўтказилишига бош-қош бўлиб турди. Ўтказиш, яъни “улғайиш” маросимининг энг зарур шартларидан бири – “арвоҳлар ва ғўралар”ни аскарча камарнинг темир тўғаси билан думбасига олти ва ўн икки марта тушириш, “чўмич” ва “оқсоқол”ларни эса ўн саккиз ва йигирма тўрт мартадан пат билан “савалаш”дир. Таянч нуқтада ҳам бу норасмий қоида ипидан-игнасиғача ўтказилипти. Мана, ленинградлик Юра гитарачи ҳам лабларини қаттиқ тишлаб, думбасига тушаётган ўн икки зарбага бўзариб чидаб берди. Охиргиси урилгандан сўнг “Раҳмат, Устинов бобо” деб ҳам кўйиши керак.

Кизик, кўмикни ҳам шундай “тасдиқлашган”микан? Ишонгим келмайди. Тўсатдан Макиавеллининг “қонун оддий одамлар учун ёзилади ва ижро этилади” деган ибораси ёдимга тушиб кетди. Кўмик учун аскарликнинг бундай норасмий қонун-қоидалари ёзилмагани аниқ. Мана, оқсоқолликка ўтаётган кўмик жаноби олийларини “ғўра”лардан бири пат билан сийламоқда. Ўзиям даҳшатли махлуққа журъат қилган беозор куёндек титрайди. Тепасида икки “ғўра” бир-икки деб таҳқирланишни санаб боряпти. Ўн саккизинчисини уриши билан кўмик “мана сенга” дея уни тўпдек тепиб юборди. Ҳамма қийқириб кулди. Қандай майнавозчилик! Ҳайҳот, кўмик менга қараб турарди. Лабларида истехзоли табассум. Туришидан мени ҳам чўмичликка тасдиқламоқчи. Думбамга ўн икки марта анави “пат” билан савалашадими? Йўқ, асло, керак бўлса, майнавоз нашаванднинг қорнига автоматининг ханжарини тикиб қўяман, лекин бундай бемаъни томошага тоқат қилолмайман. Чучварани хом санабсан, оғайничалиш. Қанақанги ҳунарларга қодирлигимни қисмда кўрсатганман.

– Мен энди чўмич эмас, бирданига “оқсоқол” бўлдим, – дедим кўмикнинг юзига тик боқиб, ярим чин, ярим ҳазил билан, – мени ҳам пат билан сийлашларинг керак.

У мастона кўзларини менга ғалати қадаб: “Сўзингга тушунмадим”, деди.

– Нимаси тушунарсиз, мен бир ярим йил хизмат қиламан, кейинги буйруқ орқамга тепадиган буйруқ бўлади худди сеникидай.

Таҳликали жимликда юрагимнинг ҳаяжонли ураётганини ҳис қилиб турибман. Кимдир минғиллаб “фарқи йўқ, буйруқ-пуйруқ эмас, хизматда ўталган кунлар ҳисобланади, бошқаси қизиқтирмайди бизни” деди.

Кўмик уравериб зерикканиданми ёки тўғрироғи, менга инсоф қилдими, ҳарҳолда ҳовуридан тушиб, “ҳай, майли” дея ҳафсаласизлик билан кўл силтади. Шошиб қаравотимга йўналдим. Худога шукур, бемаъни томоша ва жон азобидан қутулдим. Минг лаънат бундай “байрам”ларига.

Эшик “ғийк” этиб очилиб, остонада капитанимиз пайдо бўлди. Мийиғида кулишидан, қизарган юз-кўзларидан кайфи борлиги аниқ.

– Қалай, тадбирни ўтказиб олдингларми? Маршал Устиновнинг буйруғи билан табриклайман, ўртоқ аскарлар!

– Раҳмат, ўртоқ капитан, Совет Иттифоқига хизмат қиламиз! – деймиз шовқин кўтариб.

– Балли, ўртоқ аскарлар, жавобларинг чакки эмас, – деди у томоқ қириб, – сизларга яна бир гап, нуқтадаги навбатчилигимиз яқинлашяпти. Биласизлар, февралнинг охирида қайтишимиз керак эди. Лекин кўмондонлик қишни, қор-совуқни эътиборга олиб, нарядимизни бир ойга орқага суриб кўйди. Эрта-индин, хуллас, у ёқдан батальоннинг келишига боғлиқ, қисмга

қайтамыз. Қисмни соғингандирсизлар, шўртумшуклар? Ҳар қалай, у ерда маданият бор, кино-пино бўлиб туради, бу тор нуқтада катакдаги товукдек айланиб юриш жонларингга теккандир?

Бурчак-бурчакдан узук-юлук “ура” деган товушлар эшитилди. Бу мус-табидликдан зериккан “ғўра”ларнинг беихтиёр бўғзидан чиқиб кетган нолаеси эди. Кўзим қўмикнинг атрофга аланглаган тунд юзига тушди. Шу дамда у беихтиёр “ура” деб юборган “мишиқи”ни пачоклаб ташлашга тайёр кутурган тўнғизга ўхшарди.

Албатта, тунд бўлади-да, қисмда нуқтадагидек “эгри бизнес” фаолияти-ни қила олармиди, шароит ҳам, жарақ-жарақ афғоний пуллар ҳам бўлмайди энди. Начора, биродар, кўчангга доимо байрам бўлавермайди-ку. Қолаверса, бу ерда топганини еб ётса ҳам анчага етади.

Капитан айтганидек, уч кун ўтмай бизни алмаштирадиган батальоннинг автокарвони нуқтада шай бўлди. Чумар негадир асабий минғиллайди. Ҳеч нарсдан ҳеч нарса йўқ, бир аскар боланинг думбасига тепмоқда, орқасидан шипиллаб юкларни олиб ўтдим. “Кайфиятингиз нима учун чатоклигини сезиб турибмиз, ўртоқ катта лейтенант, хонадан ҳафта бўйи чикмай айш қилиб ётавериб, рангларингиз синикиб кетибди ўзиям”. “Нима қилади кун бўйи хонадан чикмай?” деб сўраганимда, кўриқчи аскарлардан бири хириглаб кулиб, “Нима қиларди, шифтга тупуриб ётса керак-да”, деган эди.

Дуч келган “КамАЗ-4310”нинг эшигини очиб, кабинасига ўтирдим. Ниҳоят жўнаймиз бу нуқтадан. Қисмдаги дўстларимнинг қўлини қаттиқ қисадиган бўлдим. Юртдошларимни йиғиб, картошка кертиб бўлса ҳам палов қиламиз, кирчи дўстим ўз қўли билан дамлаб беради.

Омадсиз ишқидан қалби яра, паришон сочлари пешонасида тўзиган Равшанбекнинг тақдири нима бўлди экан? Уни Иттифокқа қайтаришган бўлса керак. Сен албатта бахтингни топиб кетасан дўстим. Сени севгувчи қоракўз албатта учрайди.

Мунча жўнамаймиз? Чумар минғиллаб, шошилтираётган эди-ку? Э ҳа, гап бу ёқда экан-ку, мана жаноби зобитлар тикка туриб “топшириш – қабул қилиш” маросими қилишяпти. Бўшаган идишларни ерга уриб синдириб, газাগига бир-бирини “чўлп-чўлп” ўпишяпти ҳам. Эркак одамнинг бир-бирини ўпишини ёқтирмайман, айниқса, кайф ҳолида. Бундай қилиқ сиртдан меҳрибонлик бўлиб туюлса-да, аслида турган-битгани сохта илтифот.

Ниҳоят, машиналарни бараварига ўт олдирилди. Йўлга тушдик. Тепа нуқтада юриб пайқамабмиз ҳам, қаранг, баҳор келиб, табиат ўзгарибди. Айниқса қирларда бахмал лолазорлар кўзни қувонтиради. Табиат шунчалар гўзал бўладими-я! Дўстмуҳаммадхон эзгу ниятлар билан яхлитлаган бу жабр-ситамли давлатда шундай гўзаллик! “Қонга эмас, гулга тўлсин диёринг”, деб бақиринг келади.

* * *

Довондаги таянч нуқтадан қайтганимизга ҳам бир ойдан ошиб қолди. Хизматда кунлар сушт ўтади. Шундай бўлса-да, вақт қурғур тўхтамас тегирмон, уни ушлаб бўлмайди. Қисмда бир хил, зерикарли ҳаётни кечиряпмиз. Чодирдаги сим қаравотда бекорчиликдан ланж бўлиб ётибман. Уч-тўрт қаравот нарида хизматдошлардан бир нечтаси қартада “дурак” ўйини қилишяпти. Ютқазган от бўлиб кишнайдим-ей, эшак бўлиб ханграйдими-ей, ит бўлиб вовуллайдим-ей. Нима ҳам қилишсин бошқа, кунни қоралаш керак-ку, ахир.

Ҳиринг-ҳиринг остида николаевлик Петруханнинг қўзи бўлиб маърашини

эшитиб, мен ҳам беихтиёр кулиб юбордим. Анча довдир, тинмай ютқазди, тоза “лаҳм гўшт” буларга. Мени ҳам ўйинга қисташган эди, ҳар галгидек унамадим, ютқазиб қўйиб, мол бўлиб бўкириб бераманми?! Бунақа беҳуда ўйинларни ёқтирмайман.

Чумар ҳам, капитанимиз ҳам камнамо, гоҳ-гоҳ бир кўриниб қолишади.

Дарвоқе, қайси куни Чумарни қисм магазинининг орқасидаги овлоқ жойда, ғира-ширада, талтайиб гапирадиган ойимча – илондек озғин, зангори кўзлари одамга беандиша боқадиган сотувчи хотин билан ялашиб-юлқашиб турганда кўрган эдим. Оббо Чумар қурмагур-ей! Нафакат олғирликда, аёл кўнглини овлашда ҳам устаси фаранг кўринади. Ўзининг мақтанишича, кўнгил хушлаган аёллари сочи билан битта эмиш.

Бўрини йўқласанг, қулоғи кўринади, деганидек, чодирга Чумар кирди.

– Кўзғалманглар, йигитлар, – деди у кўлини олдинга чўзиб, – ҳалигиндан бир-икки чеким топинглар.

Унинг кайфияти аъло эди. Тун бўйи зангори кўз танноз оғушида “бадантарбия” билан шуғулланган бўлса не ажаб.

– Тозасими? – деди у аскар болалардан бири узатган “дори”ни оларкан.

– Ташвиш қилманг, ўртоқ катта лейтенант, чакки эмас, биринчи дўконники.

– Ҳай яхши, мен қайтдим, эсли бола бўлиб юринглар. Акс ҳолда “кросс” қилиб, ўпкаларингни тозалатаман.

Ўрнимдан туриб чодирдан чиқдим. Кузатув пунктига бориб, эски танишлар билан лақиллашиб келай.

Йўлда кета туриб чеккадаги хандақларга кўзим тушди. Айтмоқчи, мана шу хандақларнинг бирида уйига кета олмай яшириниб ётган “ипириски” уйимизни топиб борибди. Онамга “Хола, ўғлингиз эсон-омон келсин, мана бу атаганларимни кийиш насиб этсин, биз қарздор”, деб атлас қийиқда банорас тўн, дўппи ташлаб кетибди. Воқеадан таъсирландим, бекорга уй-жойимни сўрамаган экан, оқибат қилишни қалбига туккан экан-да.

Кузатув пунктида биринчи учратганим молдаван оғайним бўлди.

– Ишлар қалай? – дея сўрадим у билан сўрашар эканман.

– Ўтиб турибди, – деди у, – ўрнингга анави “пандавақи”ни олганман, молдек ишлайди ўзиям, лекин афғонни кўрса ўликни кўргандек шайтонлаб қолади, дўконларга борганда менга қийин бўляпти. Ушанда жим юрганганда...

– Қайғурма, оғайни, насиба узилган экан, ундан кўра уч-тўрт пачка ўпка доридан ёрдам қил, қисмдаги филтросиз “гвардейский” жонга тегди.

Молдаван хуштак чалиб, “пандавақи”ни чақирди. Олдимизга уст-боши хароб, юз-кўллари ёнилғи ва изғиринлардан тарам-тарам ёрилган кўккўз аскар югуриб келди.

– Тез кабинадан тўрт пачка олифта сигаретдан олиб кел!

Сўнг менга юзланиб, “ёввойи каптар гўштидан димлама қилдирияпман, бирга баҳам кўрамиз”, деди.

Қисмга қайтиб келганимда, тўс-тўполоннинг устидан чиқдим. Маълум бўлишича, мени роса излашибди. Биз қаёққадир муҳим ҳарбий топшириқни бажаришга жўнашимиз зарур бўлиб қолибди. Менга жазо тариқасида “Копьё”нинг қувурини кўтариб юриш, яъни гранатомётчилик вазифаси юклатилди. БТРларда Ҳирот шаҳрига йўл олдик. Бизни 46-тиббий-санитар батальони ёнида, елкасига автомат илиб олган “апрель инқилоби” фидойиларидан бири бўлган афғон кутиб олди.

Ҳарбий маслаҳатчи, уни танидим, кузатув пунктига молдаванларнинг

ўлигини олиб келган савлатли полковник. Унинг ҳозир елкасидаги белгилари кўринмас, чунки ҳарбий костюмининг устидан қора плаш кийиб олганди. Мовий кўз, хурлико зобит қиз қаерда қолди? Қаранг, йигит истаги қанчалар якдил. Кўзлар доим гўзалликни излайди, қалблар гўзалликдан баҳра олади. Елкасидаги нишонидан алоқачи эди чоғи. Полковник олдимизга чиқиб байналмилал бурчимиз, афғон дўстларимизга кўрсатаётган беғараз ёрдамимиз, душманларнинг ёвузликлари ҳақида анча ваъз ўқиғач, олдимизда турган топширик – тоғли Ғур вилоятининг маркази Чаҳчаронда ўрнашиб олган душман гуруҳини йўқ қилишимизни тушунтираркан, сўзининг охирида: “Унутманглар, душман айёр ва шафқатсиз, у ўз ерида, ҳар бир чўп-тошини билади. Ҳозир Қобулдан, Шиндонддан, Қандаҳордан жанговар отрядлар йўлга чиққан, Чаҳчаронни ҳалқа қилиб ўраб олишимиз зарур, сиз Ҳиротчилар ўша халқанинг бирисизлар”, деди.

ЧАҲЧАРОНДАГИ ЖАНГ

Бизни кутиб турган М-8 вертолётларига чиқиб, Чаҳчарон томон йўл олдик. Қанча учганимизни билмайман, йўлда мизғиб қолибман. Вертолёт тоғ дарасига қўнганда уйғониб кетдим. Вертолётчилар апил-тапил бизни тушириб, ортга қайтишди. Сафедкўхнинг чақмоқ нурларида ялт этиб кўриниб, ғойиб бўлаётган баҳайбат қоялари орасида қолавердик. Бахтимизга қарши ёмғир ҳам тинимсиз қуяр, бутун уст-бошимиз ивиб, совуқ вужудимизни жунжиктирар, бир пайтлар кирчи дўстимнинг айтган ҳоли бошимга тушиб турганди. Тунги навбатчилик тайинланиб, дам олишга рухсат берилди. Бироздан сўнг гўё раҳмимизни егандай ёмғир тинди. Лекин муздай шабада ҳамон этни жунжиктирарди. Ҳамма жим, ўз ўйи билан банд. Ким нима ҳақда ўйлаётганини табассум қочган юзимиздан билиш қийин эмас, сўзсиз, ҳамманинг дилида эсон-омон қайтармиканман, деган ягона ўй айланарди. Чунки бундай топшириқлардан баъзан ҳеч ким қайтмаган ҳоллар ҳам бўлиб турарди. Аммо одамзод ҳамма нарсага чидаб, кўникиб кетаркан. Бир тарафда ўлим хавфи соя солиб турса-да, нафс ундан устунроқ чиқди. Ҳамма ўз тўрвасидан қоқ нон, консерваларини чиқариб, тамаддига тутинди. Овқатланиб бўлгач, ҳар ким ўзига ўнғайроқ ўринга чўзилди. Мен тунги навбатчиликдан озод қилингандим, лекин туни билан сира уйқум келмади. Элас-элас кўзим илинганда ҳам эсда қолмайдиган алғов-далғов тушлар уйқумни бузиб, уйғониб кетавердим. Бир ёғи совуқ ҳам забтига олди.

Эрталаб белгиланган йўналиш бўйича йўлга чиқдик. Олдинда кеча биз билан бу ерга учиб келган йўлбошчи икки афғон ва командирларимиз, улар ортидан эса биз, аскарлар саф тортган ҳолда боряпмиз. Назаримда, бу ердаги ҳар бир қоя, ҳар бир дара бизни сирли ваҳима билан қарши олар, уларнинг ортида эса кўзга кўринмас оғзига ханжар тиғини тишлаган, рўдапо кийинган одамлар таъкиб қилаётгандек эди. Устига-устак чарчаганимдан гранатомёт борган сари оғирлашиб елкамни эзиб борарди. “Эҳ молдаван, билсанг эди, сенинг каптар димламанг менга қанчалик қимматга тушганини”. Осмонда ўлимтик ҳидини соғиниб бир тўп қирғийлар айлана бошлади. Уларни кўриб дилимни чулғаб олган хавотирлик ҳисси янада ошди. “Наҳотки, шу ерларда куним битган бўлса?! Наҳотки, юртимга, ота-онам, яқинларим бағрига қайтиш насиб этмаган бўлса?! Ич-ичимдан ўлишимга ишонмаяпман, гўё Тангрининг ўзи яшаш учун мени яратгандек. Бу оламда яшаш насиб этмаганда эди, туғилганимдаёқ нобуд бўлган бўлар эдим. Муддатдан икки ой олдин оламга келган эканман. Вазним бор-йўғи бир кило-

грамму саккиз юз грамм бўлган. Одам бўлиб кетишимга ҳатто яқинларим ҳам ишонишмаган. Қариндошлар, кўни-қўшнилари онамга ҳазиллашиб “кўтариб юрасизми, чўнтагингизга солиб юринг” дейишаркан. Ақлимни таниб, дадам билан меҳмонга, ўз устозидек билган фирка фахрийси – оппоқ соч-соқолли, кўзойнакли чолниқига борганимизда дадам мени унга рўпара қилиб, “Ака, бу сиз айтган еттинчи калиш ўғлингиз!” дерди.

Қария тишсиз оғзини очиб, қотиб-қотиб куларкан, “Эҳ, сани қара, қандай йигит бўлибсан-а, ишонгинг келмайди. Билиб қўй, етти ойликлар зукко бўлишади. Англиянинг Черчил деган бош министри ҳам етти ойлик туғилган, сен ҳам вақти келиб “еттинчи калиш” деган биздақаларни уялтириб қўйгин”, дея жавоб қиларди.

Черчилл номи ўшанда мурғак қалбимга ўрнашганми, билмадим. Кейинроқ унинг таржимаи ҳолдан иборат кўнғир муқовали китобини ташналик билан ўқиб, сўзларини, фикрларини қайта-қайта дилимдан ўтказганман. Шунинг учунми, таълим-тарбияси бир хил қолипга солинган шўро мактаби, кизил бўйинбоғ, кизил фирка ёшларининг чиптаси, талабадан кўра кўпроқ ҳашарчиликка ёлланган, ўқитиш мажмуаси эркин бўлмаган институт ҳам қалбимни хушнуд қилмаган. Чунки қалбимда бошқа бир ҳис мавж урар, бу ҳис ўзим ҳам чуқур идрок эта олмаган қандайдир мавҳум эди.

Сўнг ҳарбий хизматга қақирилишимдан олдин авариядан ҳам омон қолганман. Ўшанда пачоқ бўлган машинамни кўрган киши менинг соғ чиққанимга ёқа ушлаган бўларди. Аммо Яратганининг ўзи асради, асраб келмоқда, бундан буён ҳам асрагай, иншооллох.

Оч-қорамтир чўққилари куёшни тўсган тор тоғ йўлагидан ўтдик. Олдинда атрофи қоялар билан ўралган учбурчаксимон текислик. Унда майсалар қулф уриб ўсиб ётарди. Атрофдаги гўзалликни кўриб, шу ерларда жанг бўлиши мумкинлигини асло хаёлингга келтира олмайсан киши. Йўлакдан ўтиб борарканмиз, ёқимсиз ҳавотирли қичқириқ қулоғимга чалингандай бўлди. Бу нима бўлди? Бойўғлига ўхшаш бирор қушнинг қичқириғимикан ё?... Кўнглим алланечук ғашлана бошлади.

– Ўртоқ капитан, сиз ҳам эшитдингизми ғалати бир қичқирикни? – сўрадим ундан текисликка чиқиб олгач. – Менимча, тўп бўлиб юрмай тарқалиб юрган маъқулмикан?

– Ҳа, эшитгандек бўлдим, гапинг тўғри, – деди у бироз ўйланиб тургач, – ўртоқ аскарлар, бироз ёйилиброқ юринглар! Атрофимизни кузатиб боринглар, – деб буюрди.

Унинг гапи оғзида қолди. Рўпарадан пулемётнинг тариллаши эшитилди. Сафимиз тўс-тўполон бўлиб, ҳамма ўз жонини сақлаш билан овора бўлиб қолди. Мен ҳам гранатомётим билан йўлак яқинидаги пастқамликка ағдарилдим. Шу жойдаги бир тош панасида жон сақлаб қолишга улгурдим. Отишма қандай тез бошланган бўлса, шундай тез тинди.

Орага даҳшатли жимлик чўқди. Сукунатни қирғийларнинг шодон қичқириғи бузди. “Оббо, йиртқишлар-ей, қон ҳидини сезганини қаранг”. Ўзимни ўнглаб, секин бош кўтариб текисликка қарайман. Хушёр бўлиш керак, душман эмаслаб ҳам ҳужумга ўтиб қолиши мумкин. Кўзим машъум учрашувнинг дастлабки қурбонлари – қонга беланиб ётган уч жасадга тушди. Кўркувдан жунжикиб кетдим. Улардан бири йўл бошловчи афғон, қолган иккитаси ҳалигина бирга бўлган сафдошларим, ёш умри хазонга айланган, ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган йигитлар! “Э воҳ, шум фалак, шуларга раҳму шафқат қилсанг не бўларди-я!?” Тепаликда отлар кишнаши ва машиналарнинг бўғиқ овози эшитилди. “Ишқилиб, қопқонга тушган

бўлмайллик-да!” . Сукунатни яна пулемёт овози бузди. Капитанимизнинг бўралаб сўкингани ва “Ўт оч!” деган хайқириғи эшитилди. Орада олатасир отишма бошланиб кетди. Бош кўтаришнинг иложи йўқ. Визиллаб учаётган ўқларнинг охири кўринмасди. Кимнингдир мен томон ўрмалаётганини кўриб, чўчиб кетдим ва тўсатдан унинг уст-боши майсадан кўм-кўк бўлиб кетган Чумар эканлигини англаб қолдим. Чумар менга яқинлашаркан:

– Нимага анграясан! Гранатомёт билан яса пулемётни! Тезроқ бўл, каллаварам, ҳозир ҳаммамизни қўйда қириб ташлайди!

Қоя ёнбошида гранатомётимни ўқлаб, нишонни қидира бошладим:

– Қани, қаерда у? Йўналишини айтинг, ўртоқ катта лейтенант! – дейман-у курул тутган қўлимнинг асабий қалтираётганидан сесканаман. Залворли бу курулни кўтариб юришдан отиш анча азобли. Ҳар сафар отганинда қулоғингни беркитишинг лозим. Ёнгинамда ўқлар ерга қадалиб, чанг кўтарилди. Мен рўпарада пулемёт сайраётганини англадим. Ўша томонга қарата кетма-кет ўқ уздим. Вишиллаб отилган ўқларим нишонга тегдими, хайрият, пулемётнинг овози ўчди.

Бир нафас сукунат чўкди-ю, яна қасира-қусур отишма бошланиб кетди. Бошим узра гўё ўқлар ёмғири ёғарди. Афтидан, рақиблар мен турган жойни бараварига нишонга олишганга ўхшайди. “Бу ердан тезроқ жилиш керак”, ўрмалаб, югургилаб ўз жойимни ўзгартирдим. Гранатомётни ўша жойда қолдирдим, менда бошқа ўқ қолмагани ҳам. Шеригим қаерда, омонми, йўқми, номаълум, шунинг учун ундан бошқа наф йўқ. Букилиб, югургилаб боряпман-у хаёлимда ҳозир ўқлар аъзойи-баданимни илматешик қилиб юборадигандай. Йўқ, хайтовур жойимни ўзгартириб олдим. Яна капитаннинг:

– Лаънатилар, ўраб олишяпти. Улар машина ва отларда... Чумар, қанисан?.. Рация орқали ёрдам сўра!.. Робитачи аскар қани?! Аҳвол чаток! – дея хайқиргани эшитилди. Бу сўзларни эшитиб, ҳаёт аллақандай маънисиз туюлиб кетди. Томоғимга бир нарса тикилгандай бўлди. “Қулт” этиб ютиндим. Отишма кучайди. Шу пайт тепадан кимдир “гурс” этиб кулади. Сесканиб қарасам, николаевлик аскар Пётр. У жон талвасасида олайган кўзларини менга қадаб, нимадир демоқчи бўлди, аммо айтолмади. “Алвидо, биродар! Эсиз, ёш кетдинг! Қанчадан-қанча орзуларинг бор эди-я!..” Унинг белидаги камаридан ўқдонларини олиб, ён чўнтагимга жойлайман, барибир унга керакмас, менга эса ҳали асқотиши мумкин. Жангда ўқсиз, курулсиз қолган аскар – қаҳратон совуқда кийимсиз қолган киши билан баробар. Кучли портлаш эшитилди. Нақ боя мен турган жойда чанг-тўзон кўтарилди. “Вақтида жойимни ўзгартирибман, бўлмаса... Менга Яратганнинг ўзи мадад берапти. Демак, мен яшашим керак, ҳали куним битгани йўқ. Бироқ қопқонга тушиб қолганимиз чаток. Бундай пайтда олдинда фақат икки йўл қолади – ё асир тушасан, ё сўнгги нафасгача жанг қиласан. Нима қилсамикан, асир тушиб қўя қолсаммикан?!” Сезмабман, кўзларимдан ёш куйилиб келар, юзимни ювган шўртрак томчиларни лабларимда туйдим. Ёнгим билан кўз ёшларимни артдим. Ҳа, ҳаёт ширин, ундан ажралош нақадар оғирлигини ҳис этиб кўрганмисиз ҳеч?!

Вожаб, кўз ўнгим аввал кескин чаққан чақмоқдай ёришиб, сўнг хира тортиб кетди. Қулоқларим атрофдаги шовқин-суронни эшитмай қолди. Негадир ерга эмас, паға-паға булутлар устига йиқила бошладим. Булутлар эса оқ эмас, йўл четида туриб қолган эски қор каби сарғимтил, осмон ҳам мовий эмас, ўзанини бузган дарёдек лойқа эди.

Ташналик... О, бундан ортиқ азоб борми?! Сув беринглар, сув!.. Бутун

вужудим ёнмоқда! Ҳозир агар денгиз бўлса симиришга тайёрман! Бирдан ўй-хаёлларим ҳам мени тарк этди. Бошим ичи бўш кутидай ғовак бўлиб қолди. На булутлар, на сув, ҳеч нарса қолмади...

АРАВАНГНИНГ БАХТИ ҚАЙДА, МОЛДАВАН?

Шиндонтдаги дивизия госпитали. Бу ерга келганимга ҳам анча бўлди. Ўшанда, Чаҳчарон жангида, ёнгинамда портлаган гранатадан контузияга учраган эканман. Аҳволим анча оғир бўлиб, госпиталга келтиришгунча ҳам ўзимни билмай ётибман. Қопқондан бизни ўз вақтида етиб келган ёрдам халос қилибди. Акс ҳолда, ким билади, ўлигим ўша тоғу тошларда қашқиру қирғийларга ем бўлиб қолиб кетардимми? Ҳозир ҳам эсласам даҳшатдан томирларимда қон тўхтаб қолгандай туюлади.

Госпиталда менга ўхшаб даволанаётганлар анчагина. Уларнинг ҳаммаси ҳам жангда яраланганлар эмас, балки бу ўлкада авж олган безгак, сарик, ич терлама каби юқумли касалликлар билан оғриган беморлар. Бу касалликлар ҳам “душманлар” сингари сафимизга қирғин келтириб, очилмас темир тобутларда “уруш” курбонлари ҳам тез-тез жўнатилиб турилар, улар ҳам жангда ҳалок бўлганлар сифатида қайд этиларди.

Госпиталнинг брезент билан ўралган махсус айвонида жасадлар ўз навбатини кутиб қалашиб ётар, уларни темир тобутга жойлаш қисмларда гуноҳ қилиб қўйган “жаримачи” аскарлар зиммасига тушарди. Улар кун бўйи ўликхонада бўлиб, бу даҳшатли машғулот билан банд эдилар. Баъзилари бунга чидай олмай, ақлдан озган, ўзини осиб, қон томирларини кесиб жонига қасд қилганлар ҳам бўлиб турарди. Тобутларга мурдалар жойланиб, қопқоғи ёпилгандан сўнг, қурилиш батальони пайвандловчилари келиб, тобутларни яхшилаб пайвандлаб қўяр, тайёр “юклар” самолётларда ватанларига жўнатилар эди. Эҳ-ҳе, қанчадан-қанча оилаларни қон қақшатмаган бу “юклар”.

Госпиталда “истараси иссиқ йигит экансан” деган дўстимнинг бирга улфатчилик қилган оқ юзли, қалин қош, узун бўйли биродари Умрзоқни ногаҳон таниб қолдим. У мени дастлаб танимади. Шиндонтдаги чодирда мен бир-икки кун туз-намак бўлган ҳамшаҳари Адҳамни эслатдим.

– Э-ҳа, Ати чаққонни айтяпсанми? – деди у бирдан жиддийлашиб. – Афсус, энди у йўқ, бир ойдан ошди Қандаҳор томонда БМПда милага тушиб портлаб кетди.

“Жойи жаннатда бўлсин” дегандек беихтиёр юзимга фотиҳа тортдим. Даб-дурустдан лол бўлишга ҳаққим йўқ, ўлим бу жойларда одатий ҳол. Фарроҳруд ёнидаги тўқнашувда яраланган рус бола ёнимда бурқситиб сигарет чекапти. Ўқ унинг елкасини титиб кетган. “Дастлаб ўқ елкамга текканини сезмабман ҳам, оғриқни ҳам, – дея хикоя қилиб берган эди у, – қизгин отишмада қўққис қаттиқ ортга силкиниб, устим шилимшиқ хўлланганини, кўлларим бўшашиб кетганини сездим, қонни кўриб кўрқиб кетдим, ўқ тегди, энди ўлсам керак, деб ўйладим. Онажон, деб бақириб йиғлаб юбордим, кейин оғриқ кучайди, кўп қон йўқотганимдан ҳушсиз йиқилдим, ҳар қалай, бахтим бор экан, тирик қолдим”.

Унинг рангпар юзига бокдим. “Чекасанми?” деди у қарашимни ўзича тушуниб. Мен “йўқ” дея бош чайқадим. У ёғини сўрасангиз, чекиш учун хоҳиш ҳам, қувват ҳам керак, мен эса ҳали анча мадорсизман. Ўзинг шифойимни бергин, Худойим.

Қирк кун деганда соғайиб, ўз қисмимга йўл олдим. Мени олиб кетаёт-

ган УРАЛ-375 хайдовчиси ҳам ўзимизнинг юртдан бўлиб, у билан дастлаб таянч нуқтамизда танишиб қолгандик. Тақдир бизни яна учраштирди. Бундан иккимиз ҳам хурсанд эдик. Лекин бироз йўл юрганимиздан сўнг кўнглимга ғашлик чўқди ва суҳбатлашгим келмай қолди. Йўлнинг қолган қисмини ҳар ким ўз ўйи билан банд бўлиб ўтказди. Қисмга етгач, у билан хайрлашиб тушиб қолдим. Дастлаб кузатув пунктига назар ташладим ва молдаваннинг йўқлигини билиб, кирчи дўстимнинг олдига ўтдим. Ўша кун қисмда қолиб кетишга тўғри келди. Келганимни эшитган ёру биродарларолиб қолиб меҳмон қилишди. Мен Чаҳчаронда нима юз берганини ана ўшанда билдим. Айтишларича, бизни Шиндонтдаги разведбат жангчилари қутқариб қолишибди. Мени эса бир ҳамшаҳарим жанг майдонидан кўтариб олиб чиқиб, госпиталга жўнатиб юборибди. Бу ерда, контузияга учраганимдан кейин жанг қандай давом этганини яхши тушундим. Херируд дарёси Чаҳчарон шаҳрининг ёнгинасидан оқиб ўтаркан, дарё сувига бетимни ювсалар ҳам ўзимга келмабман, сўнг ярадор ва ўликлар ортилган вертолётга солишибди.

– Мана, омон қолибсиз, бу ҳам катта гап, – деди қуюқ мўйловли жиззахлик йигит, – келган бало ўша ерда қолган бўлсин.

– Илойим, – дедим сўзини қўллаб-қувватлаб.

– Дўстлар, – кирчи дўстим гап бошлади, – ҳали айтганимдек, дўстим ажойиб, тўғри ва мард йигит. Тўғрилиқка эгрилик, дегандек яқинда Чаҳчарон қатнашчиларига “Жанговор хизматлари” ва “Жасорати учун” деган медаллар беришди. Штабга бориб суриштирсак, дўстимга ҳеч вақо йўқ, шу адолатданми?! Душман панжасидан омон қолган биродаримизга ҳеч нарса... командирларга айтишимиз керак.

– Э, қўйинг бу гапларни, менга ҳеч нарса керак эмас. Командирларга кўпроқ аён, беришмабдими, демак, лойиқ эмас эканман.

У индамай қолди. Бўшашиб туришидан ҳафсаласи пир бўлганлиги кўриниб турарди. Кайфи бор, шунинг учун бироз қизишиб кетди. Фойдаси йўқ, штабдагилар оддий аскарнинг фикрини бир пулга олмайдилар. Ўзимизни бебурд қилиб нима қиламиз. Қолаверса, медаль-тақинчоқларга унча ҳушим йўқ. Мактабда пионерликка тантанали ўтаётганимда ҳам бўйнимга қизил бўйинбоғ тақишидан олдин қочиб қолганман. Ёшлар фирқасининг “дохий”нинг кесилган боши туширилган нишонини ҳам бирор марта кўкрагимда кўришмаган. Намунали “дохий”чи ёшлардек ўн икки-ун уч ёшдан эмас, анча кейинроқ, мактабни битириш йилим қабул қилинганман. Менинг аъзосиз бўлиб қолишимдан кўпроқ ёшлар фирқасининг қорчалонлари ташвишга тушган бўлсалар не ажаб. Кимсан, туман “дарғаси”нинг ўғли “Комсомол” бўлмаса! Ундан ҳам Ашхобода ўчирилдинг, оғайничалиш.

Эрталаб нонуштадан сўнг кузатув пунктига чиқдим. Не кўз билан кўрайки, ўша таниш БТР-60, чиқиш жойига оқ бўёқ билан “Пидо” деб ёзиб қўйилган – молдаваннинг техникаси ёниб кетган! Шоша-пиша нима бўлганини суриштирдим. Яна фожа – бечора молдаванга уйга қайтиш насиб этмабди. “Пандавақи” шеригига ҳам. Худога айтганим бор экан, бу ерда ҳам мени ўлим четлаб ўтибди. Ўзинга шукр, Парвардигорим!” Агар ўшанда “Ара” билан жанжаллашиб, кузатувдан қувилганимда, мен ҳам унга шерик бўлган бўлардим. Қаранг, менинг БТРим бахтли, тош ҳам тегмайди, деб мактаниб юрар эди. Эҳ гумроҳ, бу ерда бахтли одамнинг ўзи йўқ. Хатто омадли техниканинг ҳам. Пешонанг шўр экан, начора. Аравангнинг бахти қайда, молдаван?!

Таянч нуқтамиз сари кетаётган автокарвонлардан бирига, ўриндиғи бўш машинага чиқдим. Йўл бўйи ғашлик дилимни тарк этмади. Бу ерда ўлимни кўравериб дийданг қотиб кетса-да, ҳар гал бирор дўстинг, танишинг ёки сафдошингни йўқотиш жуда оғир. Анчагача ўзингга кела олмай юрасан. Мен молдаван билан анча кадрон бўлиб қолгандим. Шунинг учун унинг ўлими менга жуда қаттиқ таъсир қилди.

Хиротдан чикқач, биринчи нуқта оралиғидаги тепаликда тўхтадик. Ҳайдовчи мўйловли, қоракўз кабардин ЗИЛ-131 машина эшигини очиб, бурнини қокди, сўнг тердан ҳўл бўлган юзини артганича пастга тушиб кетди. Ён ойнақдан кўриб турибман, орқамизда тўхтаган “УРАЛ-4320” дан бошқа бир ҳайдовчи тушиб, шошиб шимининг олд тугмаларини ечяпти, “демак, ҳожат учун тўхтаган эканмиз” деб ўйладим.

Қулоғимга бақир-чақир ва таҳликали ғала-ғовур чалинди. Кабинага қайтиб келган кабардиндан “тинчликми, нима учун тўхтадик?” деб сўрадим.

– Биздан жиндек олдин қарама-қарши колоннада Кушқадан дивизияга келаётган алоқачи бир майорни отиб кетишибди. Ичи дим, иссиқ деб БТР устида кетаётганда нақ миясидан ўқ ебди. Душман билади кимни отишни, поғонида юлдузи катгани биринчи уради, ҳали афғонда бир кун ҳам хизмат қилиб улгурмай нобуд бўлибди.

– Афсус, бечора, – дедим сўз тополмай.

– Эшитгандирсан, душманлар ҳар бир ўлдирилган шўравий учун даражасига қараб, жангариларига пул тўлашар экан, яъни оддий аскар учун камроқ, зобитлар учун кўпроқ, генерал-пенерални ўлдирганни устидан тилла сепишса керак.

– Билмадим, бўлса бордир, – дедим ансам қотиб.

– Қизиқ, майор учун қанча тўлашар экан?

Жавоб бермайман, қайдан ҳам билай. Бир камим мурдаларнинг нарҳини хомчўт қилишим қолувди.

Тушдан сўнг бешинчи таянч нуқтага етиб келдик. Ҳайдовчи йигит билан хайрлашиб пастга тушарканман биринчи учратганим Чумар бўлди. Бунақалар ҳатто Чахчарон офатидан тўрт мучаси соғ чиқади. Қандини урсин, ҳар кимсадан ўлим деган бало нарироқ юрсин. Қўл олишиб кўришдик.

– Қалай, тузалиб қолдингми? – сўради у мендан.

– Тузук, лекин бироз бор ҳали ҳам.

– Парво қилма, ёшсан, ҳаммаси ўтиб кетади. Бу ерларнинг ҳавоси зўр, ҳар қанақа дарддан фориг бўлиб кетасан.

Дарҳақиқат, бошқа жойларга қараганда таянч нуқтамиз жойлашган ер ҳавоси анча салқин. Ҳозир Шиндонт, Хиротларда иссиқдан ўзингни кўярга жой топа олмайсан, нуқтамизда эса иссиқ у қадар авжига чиққан эмас, ҳар ҳолда чидаса бўлади.

– Ҳа, айтмоқчи, кундалик тутган эмишсан, йигитлар айтиб қолишди. Ростми шу? Мени ҳам ёзганмисан?

– Бўлмасам-чи, ўртоқ старлей, ҳозирча тўлик эмас, фақат саналару асосий воқеалар қайд қилиб кўйилган, холос. Кейинроқ кенгайтириб ёзиш ниятим бор.

– Мен ҳақимда ёзсанг, ёмон гапларни ёзмагин. Ҳа, майли, борақол, болаларни ҳам соғингандирсан.

Мен аскарлар ётоғига йўл олдим. Киришим билан ғала-ғовур бошланиб кетди. Кимдир “Контузия келди” дея ҳазил аралаш бақирди. Енгил кулги кўтарилди. Таниш ва нотаниш чехралар. Афсус, танишларимнинг ҳаммаси

ҳам кулиб пешвоз чикмайди. Айримлар ўша машъум жангда мангу уйкуга кетишган... Қодирали, Леонид, Алексей, Серкабек.

Яна сафдаман, яна соқчилик, баъзан илгаригидай “тунги операциялар” рўй бериб туради, аммо қийинлашган. Энди ҳайдовчилар ҳам сал хушёрроқ бўлиб қолишган. Ёз бўлгани учун тунлар қисқа, ойда ҳамма вақт ҳам “операция”ни ўтказиш имкони бўлавермайди. Аммо шундай пайтда ҳам ўз ишининг устаси бўлиб кетган олғирлар тинч ётишмайди. Қўмик. Ҳамон у нуқта кузирлигини бергани йўқ. Кўзларини сузишидан кайфияти ҳам, ишлари ҳам ёмон эмасга ўхшайди. Ёзда “КамАЗ” ғилдиракларини хира қилишнинг қийинлигини яна бир сабаби ҳайдовчилар моторини ўчириб ухлашади. Шундай бўлса-да, тез-тез эсиб турадиган Бадҳис шамол-тўфонлари режани амалга оширишга имкон туғдириб беради. Одамзоддан ёмони йўқ аслида.

Мана, бир “ғўра” қалтираганча қўмикка ювингани сув тутиб турибди. Кеча оқшом ётишдан олдин бошқаси тоғора тутиб, оёқларини ювиб, “яхши тушлар кўриб ётинг, оқсоқол” деб хайрли тун тилаган. Жисмоний азобдан кўрқиш ҳисси одамни шунчалик тубан қилиб қўядими? Ўз уйида яратган отасига ҳам қилмас бу кароматини?!

Таянч нуқтамизга янги “ғўра”лар келишган, икир-чикир ишларнинг ҳаммаси ўшаларнинг бўйнида. Ленинградлик қўшиқчи гарчанд “чўмич” бўлиб қолган эса-да, ҳали-ҳали қўмикқа алла айтиш билан овора. Хуллас, аскар ҳаёти ўз маромида кечмоқда. Уйдан хат оламиз, уйга хат ёзамиз. Дадамдан хат олдим. Унинг ёзишича, янги Бош котиб Андропов жуда қотиряпти эмиш. “Сизларда ҳам тартиб анча кучайиб қолган бўлса керак?” – деб сўрабдилар. “Оббо, дадажоним-эй, сиз билмайсиз-да, ҳарбий ҳаётнинг ўз тартиби борлигини. Агар яна ўнтаси алмашса ҳам, бу тартиблар ўзгармай қолаверади”.

Эртага туғилган куним. Уч йил муқаддам туғилган кунимда бўлиб ўтган можарони эслаб, хижолатдан илжаяман. Қаранг, буржуа арбобининг фикрини гапиришни менга ким қўйибди. Улфат, дилкаш, ўз фанига фидойи олимни жиғибийрон қилиб, энди пушаймон бўлиб эшладан нима фойда? Албатта йўқ! Лекин мусофирчиликда, ёдга тушганда баъзан дилозор сўзларингдан, қилиқларингдан изтироб чекаркансан. Қани энди яқинларим, биродарларим ёнимда ҳозир бўлсалар-у бағримга боссам. Шерик қурмағурлар-ей, таваллуд санамни эслашиб, нишонлаймиз, қўйга борамиз, деб туришибди. Хизматда ҳеч нарса, айниқса, таваллуд кунингни сир тутиб бўлмайди. Демак, зўравонлик қилиб афғон чўпонидан бирини иягидан кўтариб, қўй олиб келиб, кейин базму жамшид қилар эканмиз-да. Начора, кўпчиликнинг йўриғига юрмасанг, яна бўлмайди. Мен бир неча кундан сўнг бошимга тушажак савдоларни ҳатто тушимда ҳам кўрмаган, хаёлимга ҳам келтирмагандим. Бу воқеа мен учун яна бир туғилган кун – еттинчи июлни ҳам қўшиб қўйиши эсимга келибди дейсизми...

ҚИММАТГА ТУШГАН ЧЎМИЛИШ

Саратон авж палласига минди. Куёш борликни ёндиргудай ловуллата бошлади. Ҳатто энг салкин саналган бизнинг таянч нуқтамизда ҳам ҳаво ҳарорати анча кўтарилиб, иссиққа чидаб бўлмай қолди. Бир кун эрталаб зобитларнинг кўчма резина ҳовузини шишириб, жойлаштираётганини кўриб қолдим. “Демак, зобитлар бугун маза қилишмоқчи. Ҳа, ана, сув машинаси ҳам кўриниб қолди”. Уларни кузатарканман, анчадан бери кулоч отиб маза

қилиб чўмилмаганим эсимга тушди ва хаёлим бувим яшайдиган қишлоқ тепасидан оқиб ўтувчи Фарғона канали ва Исфайрамсой томонларга учди. “Ох, қандай маза эди ўша дамлар!” Эрталабдан сувга тушганимизча, баъзан кечгача чўмилардик. Бунинг учун бувимдан яхшигина таъзимимни еган пайтларим ҳам бўлган. Аммо ҳаммаси бир зумда эсдан чиқар, эртасига яна сойда балиқдай суза бошлардик. Чўмилгани борганимни ҳар гал бувимдан яширишга ҳаракат қилардим. Лекин лойқа юзим, сувдан қизарган кўзларим мени фош қилиб турар эди. Бувим оташкуракни қўлига олиб, “Каналда чўмилиб, бир балога йўлиқсанг, нима бўлади, жувонмарг ўлгур”, дея қувларди. “Кечиринг, жон бувижон, энди бормайман. Ундан кейин каналда эмас, сойда чўмилганман”, деб қочиб қолардим. Қайда дейсиз, қулоқсиз болалик, ваъда берилаверади, эсдан чиқаверарди. Бувимнинг феълени биладан “лов” этиб ёниб, бир пастда ўчади. Юмшоқ тортиб, “Кел, болам, чой ич, овқат еб ол”, деб чақириб қолади. Мен ҳам сувдан очикқан қорнимни “қулт” этиб билдириб, дастурхонга яқинлашаман. “Ўт балоси, сув балоси ёмон”, деб насихат қилиб қўярди бувим. Айниқса, у каналдан қўрқади, унда чўкиб ўлганларни кўп эшитган.

– Канал ёмон, болам, – дерди бувим. – Айлантириб ичига тортиб кетадиган жойлари бор, тинчроқ турай, бўлмаса дадангга хабар қилиб, уйингга жўнатиб юбораман.

– Жон бувижоним, ундай қилманг.

Биз яшаб турган Фарғона шаҳри қанчалик сўлим бўлмасин, бувамнинг жаннатмонанд қишлоғидан ажрагим келмасди. Ёзги таътилни, иссиқ қумларда оёқларимни куйдириб юришни ахир қанчалик кутганман. Энди эса бувим мени қувмоқчи. Йўқ, жиндай туриб фикридан қайтади, суюкли набирасиман, шундай деб қўрқитмаса ҳам бўлмайди. Киндигимдан келадиган сойда чўмилганим рост, каналдан ўзим ҳам қўрқаман, лекин ўжар бувимга буни тушунтириб бўлармиди...

– Ҳа, чўмилгинг келяптими сенинг ҳам? – деган овоз ва елкамга қўйилган қўлдан чўчиб тушдим. Қарасам “Кальян” экан, арвоҳ сингари билдирмай олдингга келади-я.

– Қанийди!.. – дедим унга жавобан.

– Бу ҳеч гапмас, мен бир жойни биладан. Ўша ерда чўмилсанг мазза қиласан. Истасанг эртага борамиз. Фақат ҳеч ким билмаслиги керак. Эвазига баъзан сигаретдан эриб турсанг бўлди, – деди у иршайиб.

– Гап йўқ, – жавоб бердим унга.

Эртасига тушликдан сўнг тўрт биродар – мен, “Кальян”, сурхондарёлик Чорибой ва қалмиқ йигит Хонибей билан секин билдирмай ғойиб бўлдик. Ҳаво ҳар кунгидан ҳам исиган. Биз муздай шаршара ва кўл сувини ўйлаб, ҳали етмасимизданоқ роҳатдан энтикиб кетяпмиз. Қани энди тезроқ ета қолсайдик, аммо йўл қурғур бирам узоқ туюлади-эй! Ёнимда бораётган сурхондарёлик Денов бозорида рўй берган бир ҳангомани, мол ўғрисини ушлаб сазойи қилишганини тинмай гапирарди. Унинг гаплари гоҳ қулоғимга кирар, гоҳ нималар деяётганини англамай, “ҳа” деб қўя қолардим. Ниҳоят, қаршимизда чоғроққина зилол кўл пайдо бўлди. Ҳаммамиз шодликдан қийқириб юбордик ва хавф-хатарни ҳам унутиб ечиндик-да, ўзимизни кўлга отдик. Анчадан буён бунақа роҳат қилмаганимиз учун роса берилиб кетибмиз. Болалардай шодон қийқириб, бир-биримизга сув сепиб узоқ чўмилдик. Аммо баъзида ўзимизнинг қаердалигимиз эсга тушиб, қирғоқдаги автоматларга қараб-қараб қўярдик. “Қани энди, ҳеч қанақа уруш-пуруш бўлмаса!.. Маза қилиб чўмилаверсак, чўмилаверсак, аммо...

Яқинда гапириб беришганди. Пули-Хумрида беш-олти аскар йигит олма боғига боришибди. Қари, мункиллаган боғбон уларни жуда сертавозе кутиб олибди. Йигитлар хатарни унутиб, қуролларини пастга тахлашибди-да, дарахтга осилишибди. Чирик чолнинг қўлидан нима ҳам келарди... Ҳаммаси дарахтга чиқиб олиб, олма ейишга киришганда, боғбон автомат ўқталиб битта-битта туширибди. Сўнг барисини олдига солиб олиб кетибди. Ҳалигача уларнинг на ўлиги, на тиригидан дарак бор. Биз ҳам ўшаларга ўхшаб... Йўғ-э, Худо сақласин!” Ўйларимдан баданим жимирлаб, сувдан тез чиқиб кийиндим-да, шерикларимни ҳам чақирдим. Улар ҳам хавотиримни англашди, шекилли, дархол чиқа қолишди. Истар-истамас кийиниб, йўлга тушдик. Мен ҳаммаси яхшилик билан тугаганига хурсанд бўлсам-да, юрагимнинг бир четида мужмал ғашлик ҳукмрон эди. Хавотирланиб атрофга аланглаб одимлаймиз, аммо теварак-атроф жимжит. Зоғ ҳам кўринмайди. Кўнглим бироз таскин топиб, русча “Миллион-миллион атиргул” қўшиғини хиргойи қилиб боришаётган шерикларимга жўр бўлдим, кайфиятимиз анча кўтарилган, гўё бутун дунё шодликларини бизга беришгандай.

– Сурхондарёга борсанг, тандир қилиб бераман, – деди деновлик хизматдошим елкамга қўл ташлаб. Ҳозиргина мириқиб қўлда қулоч отганидан кайфияти чоғ эди унинг.

– Тандиринг нимаси? Нон ёпадиган тандирми?

– О, тандир, тансиқ овқат бу, бутун бошли қўй зиравор сепилиб, арча ўтинида ер тандирда пиширилади, оғзингда эрийди.

– Албатта, шу кунлар насиб этсин, – дедим мен ҳам қувониб.

Қирдан ўтиб, текис шувокзорга қадам босдик. Мотор шовқини ва дупур-дупурдан сергакланиб қулоқларимизни динг қилиб, қўлимизга автоматимизни олдик. Бизнинг шодлигимиз чамамда узоққа чўзилмади. Чунки шувокзор оралаб биз томон “ЖИП” машинаси елиб келар, унинг ортида бир тўда отликлар ҳам бор эди. Сўзсиз афғонлар, ана ҳатто уларнинг ўз тилларида алланималар деяётгани ҳам эшитилмоқда. Уларнинг сўзларидан биттаси – “шўравий” қулоғимга аниқ эшитилди. “Тамом! Хайр, алвидо, ҳаёт, дўстлар, ота-онам, суюкли ёрим – ҳамма-ҳаммаларинг. Афсус, умримни жуда бемаъни тугатадиган бўлдим-да”. Дастлаб хаёлимдан шулар кечади-да, сўнг бутун вужудимни кўрқув чулғаб олди. Секин шерикларимга қарадим, уларнинг бир нуқтада қотиб қолган нигоҳларида даҳшат акс этиб турар, ҳеч қайсимизнинг ҳатто қимирлашга ҳам мажолимиз қолмаган эди. “Эй Танграм, нахотки бизни ўлим кутмоқда?” Кўрқувдан акашак қўлларимиздан автоматимиз дуп этиб ерга тушди.

Машиналар зум ўтмай олдимизга етиб келди. Улардан бири – қора пешонабоғ танғиганининг кўзлари ваҳшиёна ёнган ва юзидан даҳшат ёғарди. Ҳар биримизга бошдан-оёқ нафрат билан тикилгач, дарий тилида алланима деди.

Уларнинг ичидан бир мўғулбашараси унинг гапларини бизга таржима қилиб:

– Сардоримиз сўраяпти аскарари шўравий нима қилиб юрибди бу ерда? – деди.

Бирортамиз ҳам унга жавоб беришга қодир эмас эдик. Чунки тилларимиз танглайимизга ёпишиб қолган, даҳшатдан зўрға нафас олардик.

– Аскарари шўравий Ҳирот?! – бўқирди мўғулбашара афтимизга тикилиб. Ҳаммамиз бараварига “ҳа” деганга ўхшаш овоз чиқардик. Мўғулбашара ҳолатимизни тушуниб хохолади ва ерда ётган автоматларимизни йиғиб

оларкан кўлини бигиз қилиб: – Сенлар афғон хароб, биз сенларни “пақ-пук”, – деди.

Унинг гапларидан баданимизга муз теккандай сесканиб кетдик. Лабимда алланиманинг шўртак мазаси билинади. Шундагина мен ўзимнинг унсиз кўз ёши тўкаётганимни сезиб қолдим. Шерикларимнинг ҳам юзларидан оқаётган кўз ёшлари улар ҳам шу ҳолатда эканидан далолат берарди. Шу пайт мўғулбашара қалмиқ йигитнинг рўпарасига борди-да, кўлидаги маузерни унинг пешонасига тиради. “Тамом, ҳозир отади ва қалмиқнинг мияси сочилиб, ҳаммамизнинг башарамизни булғайди”, дея аста юмилган кўзларимни очдим; маузер ҳамон қалмиқнинг пешонасида турар, унинг кўзлари юмук, ўзи дағ-дағ титрарди. Мўғулбашара унга “Туркистоний, туркистоний?” – деб пўписа қиляпти. Энди англадим, афғон қалмиқни афтидан туркистонлик деб гумон қиляптию, аммо унинг нима демоқчи эканини мутлақо англамаган қалмиқ бечора бирор нарса дейишга ожиз эди. Афғон унинг шимини еча бошлади. Демак, унинг мусулмон ёки носаро эканлигини кўрмоқчи. Ахир у қаердан ҳам биларди, Россиянинг кенг ҳудудларида афти қозок, қирғизларга ўхшаб кетса-да, аслида носаро динидаги бошқа миллатлар яшашини. Унга буни тушунтиришнинг эса ҳозир мавриди ҳам эмас, қолаверса, тушунмайди ҳам. Ҳозир унинг носаролигини билиб қолса, тамом, шартта отиб ташлайди. Уни асли носаро деб эмас, балки диндан чиққан динсиз, суннатсиз деб отади. Кўрқувдан қорнимга қаттиқ оғриқ кириб, қувуғим таранглашди. Ўзимни номус кучи ила зўрға босиб турардим. Ана, ўрис шеригим чидай олмади, шимини ҳўл қилиб қўйди...

Бироздан сўнг афғонлар юз-кўзимиз аралаш қамчилай бошладилар. Назаримда, улар бизни қамчилаб ўлдирмоқчидай. Аччиқ қамчи ҳар текканида, жойини узиб олгандай чидаб бўлмас оғриқ беради. Йўқ, ҳар қалай, нимадир уларни ниятларидан қайтарди. Улар ўзаро бақиритиб, бир-бирларига фикр уқтира бошладилар. Қисматимиздан хавотирда юрагимиз дук-дук уради, аянчли тақдиримизни кутиб кўрқувдан нами қочган лабларимизни ялаймиз. Тиришган пешонамизни турли фикрлар исканжага олади.

Наҳот бўлғуси мурдалармиз?

Ким билсин!..

Пешонамиз шу қадар шўрми?

Шундай, шекилли!..

Раҳм-шафқат бўладими?

Юздан бир эҳтимол!..

Омон қолсак-чи?

Бу ўта тасодиф!..

* * *

Юзини қалин соқол-мўйлов қоплаган афғон мен томон кела бошлади. Ғазабнок нигоҳидан унинг менга шафқат учун эмас, балки азоблаб роҳат қилиш учун келаётганини сезиб турибман. “Ҳозир келади-да, кўлидаги дудама ханжари билан кўкрагимга беш қиррали юлдуз расмини тилади, сўнг... Аттанг, чўмилиш қимматга тушди. Охирги марта сувда балиқдай сузган эканман. Пули-Хумридаги йигитларнинг куни бошимизга тушди-я!...”

Қорнимга тушган қаттиқ зарбдан нафас ололмай инграганча букилдим ва йиқиларканман бошим узра кўтарилган таёқни кўрдим. Таёқ шиддат билан бошимга тушди ва кўз олдим қоронғилашиб, қандайдир йўқлик қаърига чўкиб кетдим.

Ўзимга келиб, кўз очганимда, тонг эндигина ёришаётган эди. “Тирик-

ман, тирик қолдиришибди!” Энг биринчи ўйим шу бўлди. Бутун аъзойибадан им зиркираб оғрир, бошим кўрғошин куйиб қўйилгандай оғир эди. Қўлларим орқага қайриб боғлаб ташланган. Шундай бўлса-да, севиниб кетдим. Секин атрофимга назар ташладим. Шерикларим ҳам қўли боғлиқ холда ётишибди, нафас олишларидан улар ҳам тирик. Хайрият, ҳаммамизни соғ қолдиришибди. Бундан, албатта, бирор мақсадлари бор. Улар бемақсад иш тутмайдилар.

Ётган жойимизни кўздан кечира бошладим. Ерда қўй гўнги. Демак, ишлатилган қишки қўйхона. Ҳамма томони, ҳатто томи ҳам тиканаклар билан ёпиб ташланган. “Оғайнилар, тирикмисизлар?” – инграндим. Улар ҳам худди шу тарзда жавоб қайтаришди. Бу ерда ҳаммамиз учун ягона юпантирувчи сўз “тирикман” сўзи эди. Қандай ҳаётбахш сўз! Пешонага нима битилган экан: ўлимми ёки ҳаёт, бу ёғи ҳали номаълум.

* * *

Тутқунликнинг учинчи куни.

Сахар азон овози билан уйғонамиз.

Аллоҳу Акбар! Аллоҳу Акбар! Ашҳаду алла илаҳа иллоллоҳ. Ашҳаду анна Муҳаммадур Расулulloҳ!

Муаззин овози бирам ширали. Оҳанги кўнгилга тасалли бергандай бўлади. Эркисиз ва тутқун эканлигимизни эслаб кўнглимиз хира тортади. Қисматни кутиб яшамок ўлимдан оғир. Калламизда “Нима бўлади? Нима бўламиз?” деган фикр қотиб қолган. Томоғимиздан лўкма тикилиб ўтади.

Энди бизга бироз эркинлик берилган. Қўлларимиз фақат тунда боғлаб қўйилади. Кундузи бўш бўлсак-да, қўтондан чиқиш ёки қочишга уриниб кўриш ақлга сиғмайдиган иш. Қуни бўйи сергак соқчи ҳар бир қадамимизни кузатиб туради, устига-устак каттакон қопағон ит ҳам бизга қараб, ёқтирмагандай ириллаб қўяди. Қани, қочиб кўр-чи, жонинг нечта экан! Ҳожат жойи – қўтон бурчаги. Бизга нонушта берилмайди, тушликка чала пиширган серсуяк гўштли шўрва, кечликка аталасифат бемаза, тузи паст овқат. Шунисига ҳам шукур. Чунки биз меҳмон эмас, тутқун эканлигимизни тушунамиз. Тушлик келтирган яшил кийимли афғон чиқиб кетаркан, бизга ҳиринглаб “ҳаммаларинг сўйиласан” дегандай кафти билан томоғига ишора қилди-да, юзига фотиҳа тортди. Этим жунжикиб кетди. Қассоб пичоғи бўғизлаган қўйнинг бўғзидан хириллаб қон оқаётган ҳолати кўз олдимга келди. Йўқ, йўқ, агар ўлдирмоқчи бўлсалар, сўйишмасин, битта ўқ билан тинчитиб қўяқолишсин. Бошимни танамдан жудо ҳолатда эшлашнинг ўзи даҳшат. Аммо нима ҳам қилардик, ҳозир тақдиримиз уларнинг қўлида. Бундай ҳолатдан тирик қайтганлар камдан-кам.

Баъзан ташқаридан болалар ва аёлларнинг, пишқирган от, бўқирган қорамол ҳамда қўй-эчкиларнинг мараган овозлари ҳам эшитилиб қолади. Демак, биз турган жой ҳарбий лагер эмас, ўтроқ аҳоли пункти – қишлоқ. Кеч қиряпти. Арқон қийиб ташлаган билакларимни ишқалайман. Бирор соатлардан кейин яна боғланамиз. Шу пайт миямга бир ўй келиб қолди. Барибир – ўлишимиз тайин. Демак, ётиб қолгунча, отиб қол, мақолига амал қилсак, ҳеч нарса йўқотмаймиз. Агар бахт кулиб бокса, қочиб кутуламиз, агар омад чопмаса, барибир эмасми! Секин шерикларимни тўплаб фикримни айтдим. Улар менинг режамга ишончсизлик билан қарашаётганини ва юзларида кўрқув акс этиб турганини сезиб аста бош эгдим. Наҳот тақдиримизга тан берамиз? Аммо бўзлаётган ички бир туйғу мени таваккал қилишга ундарди:

– Кечки овқатни олиб келганда, афғонни босамиз. Соқчи унга ёр-

дамга югуриши тайин, уни ҳам босамиз. Қоронғида қочиб қолишимиз осон бўлади. Бундан бошқа қулай вазият бўлмайди, йигитлар. Барибир ўлим бўлгандан кейин, кушхонага келтирилган қўйдаи бамайлихотир бўйнимизни тутиб берайликми?!

Бир бало қилиб уларни кўндирдим-у хали ҳам ўзим хавотирдаман. Хўш, соқчи билан овқат олиб келадиган афғонни бир нима қилиб тинчитармиз, итни-чи? Уни нима қиламиз? Э-э-э, бир гап бўлар!..

Оқшом чўкди. Биз учун ё ҳаёт, ё мамот дақиқалар яқинлашган сайин ҳаяжонимиз ортмоқда. Ана, яшил кийимли афғон қўлида овқат солинган челакни кўтарганча, соқчи ёнидан ўтиб биз томон келяпти. Соқчи ҳам бир нарсани сезгандай қўтон ичига тез-тез кўз ташлаб қўйяпти, кўпинча эснаб қўлидаги кўкнорисини эзғилаб ўтирарди. Ёки бирор нарсани пайқаб қолдимикан-а? Яшил кийимли овқатни сопол идишларга қуйиш учун энкайди. Менинг ишорам билан йигитлар уни таппа босишди. Соқчининг эътибори шеригини босиб олган йигитларда бўлгани боис менга қарамай ўша ёққа югурди. Менга худди шу керак эди. Олдимдан ўтаётганда оёғидан чалиб юбордим. Соқчининг қўлидаги милтиқ учиб кетиб, ўзи юзтубан йиқилди. Бу пайт нариги афғонни тинчитиб бўлган йигитлар унинг устига ташланишди. Бирпасда буниси ҳам сулайиб қолди. Иккаласининг ҳам оғзига пайпоғимизни тикиб қўл-оёғини арқонладик-да, ташқарига ошиқдик; тезроқ шошилишимиз керак. Аммо эшик тагида бизни бузукдек келадиган бўрибосар ириллаб қарши олди. Энди нима қилдик? Наҳотки, ҳаммаси бефойда бўлса? Қузури устма-уст бўлган қўштиғ инглиз милтиғини олиб, итни ҳайдашга уриниб кўрдим, бефойда. Ит ириллаб милтиқ қузурини тишлашга уринар эди. Таваккал қилиб милтиқни итга тўғриладим, ит ҳам шунни кутиб тургандай милни тишлади. Кўзимни чирт юмиб тепкини босдим. Варанглаган ўқ овози билан итнинг чийиллаши қўшилиб кетди. Ташқарида таҳликали ғала-ғовур кулоққа чалинди. Шартта отилиб чиқиб қўтоннинг орқасига, қоронғиликка қараб қочдик. Яшаш ҳисси кишини ғайритабиий ишларга ундашига ўшанда илк бор ишондим. Қандайдир баланд-пастликлар, чуқурлар, сўқмоқлардан гўёки югуриб эмас, учиб борардик. Йўл танлашга вақт ҳам, имкон ҳам йўқ. Таваккалига кетиб боряпмиз. Орқамизда қишлоқда шовқин кучайиб, от дупури, аламзада қичқириқлар эшитила бошланди. Демак, бизни қувишяпти. Орқамиздан ўқ овозлари ҳам эшитилияпти. Афтидан, улар қоронғида бизни кўрмай дуч келган томонга ўқ узишмоқда. Лекин айрим ўқларнинг бошимиз устидан визиллаб ўтаётгани уларнинг унчалик ҳам кўр-кўрона отмаётганини билдирарди. Энди иложи борича қочиб қутулган маъқул, чунки ҳозир қўлларига тушиб қолсак, савол-жавобсиз отиб ташлашлари аниқ. Бу фикр бизнинг кучимизга куч қўшиб, иложи борича хилват, пана жойларни кўзлаб қоча бошладик. Милтиқни қўлдан қўйганим йўқ. Назаримда, у менга далда ва қувват бергандай.

Ғира-ширада суви тизза бўйидан паст сойни кечиб ўтиб, чакалакзорга яқинлашдик. Бахтга қарши тун ҳам ўз пардасини тезроқ ёя қолмади. Қоча-қоча кўкрак баробар шувокзорга кириб қолдик. Ҳолдан тойиб, юришга ҳам мадор қолмай шувокзор ичига шўнғидик. Осмонга боқиб ётарканман, хирагина нур сочаётган ҳилолга кўзим тушди. Ҳали ҳам хатардан қутулганимиз йўқ. Узоқроқда отлар дупури, бизни қувиб келаётганларнинг сўқиниш ва қичқириқлари эшитилиб турибди. Қўлларига машғала тутган отликлар шундоққина ёнгинамиздан ўтиб, биздан тобора узоқлаша бошлашди. Бизни илғашмаганларига хали ҳам ишонгим келмайди. Наҳотки! Жаҳл

ва шошилишда сезгирликларини йўқотдиларми? Ҳилолга яна миннатдор боқаман. Агар у тўлин ой бўлганда борми...

Афғонлар кетишгач ҳам анчагача пусиб ётдик. Кейин туриб бу ердан иложи борича узоқлашиш ниятида йўлга тушдик. Қанча юрганимизни билмайман, қўққис машъала кўтариб қайтиб келаётган отликларга кўзимиз тушди. Тезда ўзимизни четга олиб, қоялар ортига яшириндик. Отликлар сезмай ўтиб кетишди.

Тун бўйи бирор жойда тўхтамай юриб субҳидамда “Доаб–Ҳирот” автобетон йўли четига чиқдик. Йўлни кўриб, ҳаммамиз беихтиёр кичкириб юбордик. Чунки бу бизнинг қутулганлигимиз белгиси эди. Уст-бошимиз йиртилган, қўлларимиз, юз-кўзимиз шилинган, қўқарган кўйи йўл юзига тиззаладик. Орқасидан қуюқ қора тутун чиқариб келаётган дастлабки юк машинаси кўзга ташланди. Сергакланиб қаддимизни ростладик-да қўл ушлашиб машинани тўсиб олдик. Менда ягона ўқли милтиқ тўрт жулдурвоқи аскарнинг ишонган қуроли эди. Ҳайдовчи афғон иложсиз, истаб-истамай тўхтаб (“аскари шўравий” билан тортишиб ўтириш бефойдалигини тушуниб), индамай биз кўрсатган томонга – бешинчи таянч нуқтага қараб йўл олди.

Қайтиб келганимиз таянч нуқтага бир зумда ёйилди. Мўйлов “каптуха” миз ҳаммамизга бошдан-оёқ разм солиб чиққач:

– Эҳ, кўппаклар! Қани, марш, менинг хонамга! – дея буюрди. Биз капитанга бошдан кечирганимизни оқизмай-томизмай айтиб бердик. Эвазига битта-битта мушт едик. Бурнимнинг қонини намоишкорона артиб, бошимни ҳам қилдим.

– Омон қолганларинг учун Худога шукур қилинглар. Жасоратларингни эса мактай олмайман. Чунки ўз интизомсизликларингиз орқасидан шу куйга тушгансизлар. Устига-устак автоматларни ҳам йўқотгансиз. Ғойиб бўлганликларинг қўмондонлик ва махсус бўлимга маълум қилинган.

У биз келтирган милтиқни кўздан кечирар экан:

– Қўндоғига арабчалаб алланима ёзилган, буни ҳали разведка текшириб кўради. Сизларни ҳам сўроқ қилишади ҳали. Тутқунликда бўлган жойларингни сўрайди ва албатта, излаб топади. Ўлиб кетсаларинг қилмишингга яраша жазо бўларди, омон қолганларинг – омадларинг чопгани. Ҳозирча хонага марш!

Ортиқча гап-сўзсиз ва зуғумсиз энгил қутулганимизга суюниб ташқарига отилдик. Тўп бўлиб турган қуролдошларим ичига ўзимни урарканман санани сўрадим.

– Еттинчи июль, – жавоб берди биттаси.

Капитанимиз айтганидай, бизни кўп ўтмай Тўрағундайга “тўнғиз ови”га жўнатишди. “Тўнғиз ови” аслида шартли ном, бизнинг чегара яқинидаги тўқайзорда қиладиган ишимиз Иттифоқ томонидан қувурлар орқали оқиб ўтувчи нефть маҳсулотларини ўғрилардан кўриқлаш. Бу ерда кундузи қиладиган ишимиз чўмилиш ва ётиб ухлаш, аммо тунда бир дақиқа ҳам кўз юмиш йўқ. Баъзан пойлоқчилик қилиб юриб, ҳақиқий тўнғизларга дуч келиб қоламиз. Тўқайзорда бундай баҳайбат, боз устига ханжардай ўткир тишлари тарвақайлаб турган жониворга дуч келиш ҳар қанақа пахлавоннинг ҳам этини бир жунжиктириб қўйиши тайин. Айтишларича, ёввойи тўнғизлар ғазабга минса, улардан хавфли махлук бўлмас эмиш. Биз ҳар тун уларнинг ғазабга минмасликларини тилаб тўқай кезамиз, дуч келиб қолганимизда ҳам иложи борича эҳтиёткорлик билан ўз йўлимизга кетишга уринамиз. Тўрағундай тўқайларининг тўнғиздан кам бўлмаган яна бир махлуқи

искабтопарлар бўлиб, ҳоли-жонимизга қўймайди. Улар чакаверганидан юз-кўзларимиз шишиб, яра-чақа бўлиб кетганди. Бу қонхўр махлуқлар шунақанги иштаҳа билан ташланадики, уларни ҳеч нима билан ҳайдаб кеткизиб бўлмайди. Маҳаллий аҳоли ўртасида искабтопар иситмаси орттириб ўлганлар талайгина экан. Шўровийларга келсак, бунинг чорасини кўришган, бекорга эмлашмаган. Кунлар кетидан кунлар ўтар, аммо биз ҳарчанд уринмайлик “овимиз” юришмасди. Бундан қўмондонлик норозилик билдирар, бу ердаги командиримиз ёшгина лейтенант (у ҳам бизга ўхшаб жазо олганлардан бўлса керак) жазаваси қўзирди. Баъзан “Нима, биз бу тўқайга ўз ихтиёримиз билан келибмизми, ёқмаса алмаштирсин. Ўзимизнинг ҳам жонимизга тегиб кетди бу лаънати жой!” – деб тўнғиллаб қўярди. Ниҳоят, бир тунда омадимиз чоғиб тўсатдан от кишнаши эшитилиб қолди. Биз лейтенант бошчилигида овоз чиққан томонга югурдик. Камишларни шатир-шутур қилиб югурдик, номаълум шарпалар кўзга ташланди ва таҳликали овозлар эшитила бошланди. Лейтенант биринчи бўлиб ўт очди, биз унга қўшилдик. Ҳеч қандай нишон кўринмас, биз дуч келган томонга ўқ узардик. Отишмани тўхтаганимизда орага жимлик чўқди. Бироз кутиб турдик-да, аста-секин пусиб олдинга юра бошладик. Бирпасдан сўнг ой ёруғида ёнилғи қувори олдида турган арава устидаги икки юз литрли бочкаларга кўзимиз тушди. Бочкалар ўқдан илма-тешик бўлиб кетган, араванинг шундоққина ёнида бир от қонга беланиб, ўлиб ётарди. Аммо бирорта ҳам одам кўринмасди. Фақат тўқай ичкарасига кириб ғойиб бўлган арава эгасининг қонли изи ўз ҳақини олганлигини кўрсатиб турарди. Ўғрилар қўлга тушмаган бўлса-да, уларнинг таъзирини берганимиз юзимизни анча ёруғ қилди. Бизни ўз нуқтаимизга қайтарадиган бўлишди, унғача эса тутқинлик тафсилоти билан қизиқадиганлар чиқиб турди. Махсус бўлим тинч турадиган маҳкама эмас.

Тўрағундайга жўнашимиздан олдин бизни вертолётга ўтқазишиб, роса икки кун айлантиришди. Ниҳоят, икки кун деганда биз ўзимиз қочиб кетган қишлоқ устидан чиқиб қолиб, унинг четидаги қўй қўтони ва ундан сал нарироқда пашшаларга ем бўлиб ётган ит ўлигини танидик. Қишлоқни кўриб кўнглимиз алланечук бўлиб кетди. Қисмга қайтганимизда бизни штабга олиб боришиб, асир олинган афғонларни кўрсатишди. Мўғулбашарани дарров танидик, аммо унинг ёнидаги юз-кўзи моматалоқ бўлиб кетган афғонни таний олмадик. Кейин маълум бўлишича, бу ўша куни биз дўппослаб сулайтириб ташлаган ва милтиғини ўлжа олиб қочган соқчи экан. “Ур-калтак қилиб жазолашибди-да”, кечди хаёлимдан. Уларнинг афт-ангоридан кўркув сезилмас, аксинча аламзада кибр, мағрурлик кўзга ташланиб турарди. Бизни олиб киришганда, мўғулбашаранинг кўзлари бир ловиллаб кетди. Афтидан, у бизни гумдон қилиб юбормаганидан ич-ичидан афсусда эди. Махсус бўлимда бизни сўроқ қилишди ва биз бўлиб ўтган воқеани барча тафсилотлари билан сўзлаб бердик, улар магнитофонга ёзиб олишди.

Сўроқдан сўнг махсус бўлим зобити бизга қараб:

– Қилган ишларинг қаҳрамонликка лойиқ, аммо айбдорсизлар, интизомни бузгансизлар! – деди.

– Айбимизни ювиб қайтдик, – деб жавоб бердик биз ҳам бўш келмай.

– Кўриниб турибди, – деди у юз-кўзимизга ишора қилиб, – роса “маза” қилибсизлар.

Шундай қилиб, кимматга тушган чўмилишимиз тўртовимизнинг ҳам бир умр эсимиздан чиқмас бўлиб қолди. Қисмдан чиқиб, ўзимизнинг “жонажон” таянч нуқтаимизга йўл олдик.

ЖОМ ҚИШЛОҚЛИК ДАРБАДАР

Кундалик бурчим автоматимни елкамга илиб, кир пайпоқ ва пайтава ҳиди анқиган ётоқхонанинг ошиқ-мошиғи ёғланмаган эшигини ғийқиллатиб очдим. Бўсағада бесаранжом ва доимо шошиб юрувчи катта лейтенантимиз Чумарга дуч келдим.

– Тезроқ бу ёққа! – буюрди у. – Соқчиликками? Ўрнингга бошқаси туради. Сен тап-тайёр экансан. Келиб тўхтаган автокарвон билан қисмга боришинг керак. БТРчи бўлгансан, тўғрими?

Тасдиқ маъносида бош ирғадим. Ҳарбийда буйруқ – буйруқ, муҳокама қилинмайди. Ашхободдаги ҳарбий қасамимиз Букрот қасамидек муқаддас. ЗИЛ-131 машинасининг ўриндиғи титилган бўш кабинасига жойлашдим. Кетишимдан огоҳ ўрис ҳайдовчи йигит “қандайсан” дегандек қўл уриштириб қўйди. Кўп ўтмай моторлар ўт олиб, автокарвон маржон каби тизилиб, йўлга тушди. Машинанинг чайқалиши ва мотор овози мудроқ бостиради.

...Қисмнинг менга яхши таниш кузатув пунктида ўрта бўйли, бўйнида қизил доғи бор, юз тузилишидан кавказлик капитан ўн беш нафар аскарни сафга тизди-да:

– Дивизияга, Шиндонтга борасизлар, ҳарбий ҳаракатда қатнашасизлар. Сен... – у менга қараб, – анави БТРга чик! – деди.

Янги БТР-70 люкидан пастга тушар эканман, янги ҳамроҳим кичик сержантнинг қўлидан қисдим. Танишиб олдик. Байрамалилик туркман Бердимурод исмли йигит экан. Моторни ўт олдириб, Шиндонт томон йўл олдик.

...Зармардон шаҳридан ўн чақирим шимолий ғарбда жойлашган қирлик ёнидаги ялангликка чодир тикиб кичик ҳарбий дала истехкоми – лагер тайёрладик. Ҳирот мото ўқчи қисмидан менга бириктирилган БТР билан ҳарбий сафардаман. Келишимизнинг боиси Қандаҳорда вазият ёмонлашган, ўқ-дори юкланган шўро автокарвони Дилором шаҳридан чиқишдаёқ хужумга учраб, танкка қарши минада иккита зирҳли машина осмонга учган. Пистирмада, йўл бўйидаги чакалакзор сингари ёпишиб кетган узумзорда пайт пойлаб турган жангарилар кўкқис ташланиб, техника ва жонли кучни аридек талаб, аскарларнинг қорнини ёриб, баъзиларини асир қилиб олиб кетганлар.

Ана, бечора аскарлар терлаб-пишиб атрофга хандақ қазимокдалар, ер метин, кун тиғида, қандай азоб. Хандақлардан чиқаётган тупроқлар ун қопларга тўлдирилиб, бир-бирига миндирилиб тўсиқ тайёрлашда иш бермоқда. Хаёлимга қисмдаги сепкил юзли оқсоқол аскарнинг “О, Фарроҳ чанг-чунг жой, балки сизлар у ерларга бормассизлар, ўшанда курсовда қолган эдик, оғир ярадор взводкомни қўлим билан кўтариб келдим”, деган сўзларини эслаб, кўнглим ғаш тортди. Чунки биз чодир тиккан Зармардон Фарроҳ вилоятининг қоқ марказидаги шаҳар. Қарангки, мени ҳам чекимга шу ерларга келиш насиб этибди.

Бир неча кун олдин бўлган Дилоромдаги мудҳиш воқеалар гўё бўлмагандек Зармардонда тинчлик. Бий даштликнинг бир томони қирлик, бир томонини жуда олисда жойлашган баланд тоғлар ўраб туради. Атроф хувиллаган, сирли сукунат токатни тоқ қилади. Гоҳ-гоҳ бу сукунатни ҳаводаги ари-пашшаю чодирлар ичидан чиқаётган ғўнғир-ғўнғир овозлар бузади, холос.

Аскарлар дала ошхонасига келиши билан атрофда изғиган дайди итларга ҳам жон кирган. Афғонистонда калхатлардан кейинги тўзиган жонзот бу

итлар галаси. Одамзоднинг тўрт оёкли дўсти бўлмиш бу дайдилар одам мурдаси – ўлаксадан қайтмайдиган даражага келган. Уруш шундай бир касофатки, нафақат одамзоднинг, ҳатто шу итнинг ҳам ризқини қийган. Мана, қоқ суяк қора бир қанжиғи қайсидир аскар қолдирган мис товоқдаги бўтқа қолдиғини паққос тушириб идишини яламоқда. “Ҳай-хув” қилиб дўқ-пўписа билан уларни ҳайдаймиз. Сал қочган бўлади-да, яна лабларини ялаб яқинлашаверади. Эрмак топилган бўлиб уларни санай бошладим: бир, икки, уч... ўн. Қойил, бош ирғайман, роппа-роса ўн тўртта бор, кучукчалари ҳисоб эмас. Бу сурбетларни қўлимиздаги Калашников автоматини тариллатиб ёппасига қириб ташласак бўлади. Аммо илма-тешик жасадлари дардисар бўлиб атрофни саситиб айнитади. Қолаверса, дала ошхонасидан чиққан ювиндию, суяк-пуяк еб, чиқинди чиқаришмайди. Устига-устак яхши қўриқчилардек оч кўзлари тамакиранг либосимизга тездагина ўрганиб, ўраниб чирманган маҳаллийни кўрганда огоҳ этиб ҳуриб қўйишяпти.

Чеккадаги чодир олдидаги ёғоч вагонда беш нафар афғон зобитлари жойлашган. Билишимизча, улар сарандойчилар экан. Улардан бири узун бўйли, кўзлари ичига ботган, сил юзли кичик зобит Юсуф билан анча дўстлашиб қолдим. Юсуф апрель инкилоби ғояларига ишонади, русчани сувдай ичади. Москва остидаги Кантемиров танк дивизиясида хизмат ўтаган.

Заминдавор томонга борувчи илон изли йўл бўйида эғнига оч-қора, то-вонига теккудек узун юпка тўн, бошига офтоб ва чангдан унниққан кулоҳ қийган, соч-соқоли бетартиб ўсиб оқаринқираган, дарвеш киёфали афғон тез-тез пайдо бўлади. Бугунги ташрифини билдириб дайди итлар бараварига ҳуриб қўйди. Қизиксиниб қарадим, чодир тикканимиздан бери бор бу кимса. Дарбадардан қора буханка нон ва аскарча бўтқадан қизганмаймиз. Ажабланишга ҳожат йўқ, атрофда бечораҳолад оч-юпун афғон кўп. У тамадди қилиб бўлгач хотиржам тортиб қандайдир узун қўшиқни хиргойи қилишни бошлайди. Куйлаб чарчамагани-чи, ширали овозию қўшиқ сўзлари кулоққа ёд бўлай деган.

– Нималарни куйлайди? – сўрадим Юсуфдан.

– Бе, аллақандай афғон тоғларига яширинган бойлик ҳақида. Қўшиқ эмас, асли бир ҳикоя-достон. Телба-ку бу!

– Ҳа, – дея безътибор эснаб қўйдим.

Халқ ичида шунақанги бахшилар бўлади. Ўзбеклар ичида ҳам “Тўрўғли”, “Алпомиш” достонларини куйлаб юрган бахшилар бўлган.

– Қаерлик ўзи бу? – шунчаки сўрадим Юсуфдан.

– Жом қишлоқлик, тоғлик, Заминдавор ва Ҳазоратжот тоғлари туташган жойда шундай қишлоқ бор.

Бўлса бордир, ҳафсаласизлик билан қўл силтаб қўйдим.

Зерикарли кунлар. Деярли ҳеч қаёққа жилмай тошдек қотганмиз. Афғон зобитлари ҳам ёғоч вагондан чиққанлари йўқ, йўталишиб наша чекканлари-чеккан.

Одатдагидек саҳарлаб илон изи йўлида дарбадар яна пайдо бўлди. Юриши иштонини ҳўллаган боланикига ўхшарди. Қизик, тунда қаерда ётди экан, ишқилиб душманлар ёллаган жосус эмасми? Юсуфдан гумонимни сўрадим. У кулиб қўйди-да:

– Ҳеч кими йўқ дарбадар бу! Исми Ҳусрайшоҳ, хоҳлайсанми, қўшиғининг маъносини айтиб беради. У жуда ажойиб.

– Ўйлаб гапиряпсанми, мен уни тушунмайман-ку, – ажабланиб боқдим Юсуфга.

– Мен борман-ку, – деди у бўш келмай.

– Ҳа, дарвоқе, бу ҳам бир эрмак бўлади-да.

Зерикканимдан атрофдаги қир ва тепаликларни санашга ўтгандим.

Юсуф иккаламиз дарбадарни бўш чодирдан бирига олиб кирдик. Қаримсиқ кўрингани билан кўзлари ёш. Узатилган қора нон ва бўтқани очофатлик билан тушира бошлади. Юсуф дарбадарни гапга солди, жомлик дарвешнинг кўзлари илҳомдан ёниб сўзлай кетди. Афғон биродарим таржима қилишдан эринмади. Ўша тун у чодирда қолди. Ажабо, ҳикояси шундай мароқли, кўзларга ҳатто уйқу илинмади. Наҳот шундай маҳзан мавжуд бўлса. Қайда? Қани? Нима? Эртаси – бу!

Эртасига шимоли-ғарбдан қаттиқ шамол эсди. Эрталабки нонуштада нўхатли бўтқани урган, ўзича мамнун дарбадар ялангликда тек қотган. Бошидаги кулоҳининг учи шамолга монанд ўйнаб турарди. Шу пайт чодирдан нашадан ланж, старшина – баланд бўйли, мушакдор, бурни дўнг абхаз Георгий чикди-да, кўлида Калашников автоматини ўқталиб: “Шу гадойни отиб ташласамми?” – деди кўққис. Эътирозим оғзимда қолди. У автоматини тариллатиб ўқ узди. Кўзимни даҳшат ила юмиб-очдим. Дарбадар сомон тикилган тасқарадек ҳамон қотиб турар, абхаз эса хохолаб куларди. У ўқларни Ҳусрайшоҳнинг шундоқ боши узра кўрқитиш учун ёғдирган эди. Дарвеш ҳатто энқайиб ҳам қўймади. Балки оч-наҳор ит ҳаётидан ўлимни манзур кўриб кетгандир. Бунақалар ҳатто жаҳаннамнинг кўзига тик қарайди.

Ҳафта ўтмай чодирларни йиғиштира бошладик. Ортга Шиндонтга қайтиш ҳақида буйруқ келди. Нима учун овора бўлиб чодир тикдик, хандак қавладик, яшадик, бу ёғи ҳарбий сир, бош қотиришга ҳаққимиз йўқ.

Бердимурод курғур жуда уйқучи экан. Вақтини фақат уйқу билан ўтказди. БТР ичида гулдуратиб хуррагини қўйиб берса, қочмай кўринг-чи? Яхшиям бахтимга чодирлар етарли, бўлмаса ...

БТРни ўт олдириб илон изли йўлга тушар эканмиз, ғилдираклардан чиқаётган чангдан юзлари беланган, маъюс жилмайган афғон бахши орқамиздан термилиб қолди. Балки оз бўлса-да, насибаси узилиб қолганидан ғамгинлашиб қолгандир.

Сафар қисқа кечса-да, мен учун мазмунли бўлди. Нуктадаги биродарларимнинг шалпанг кулоқларини киздирадиган бир олам ҳикоялар билан қайтпман.

АФҒОНИСТОН – ФИҒОНИСТОНМИ?

Нуктадаги сукунатни бирин-кетин келиб тўхтаётган машиналарнинг овози бузиб турарди. Уларга ўрганиб қолганимиз учун унча парво қилмаймиз. Бир кунда нечтаси келиб-кетади-ю. Зобитлар хонаси олдида уч-тўрттамиз сигарета бурқситиб хангома қилиб ўтирибмиз. Шу пайт келиб тўхтаган машиналардан отилиб чиққан бир тўп ҳайдовчилар биз томонга югурди. Нимадир рўй берган кўринади. Ҳа, ана уларнинг рангида ранг қолмаган. Оббо, яна бирор ғалва бошланди, чамамда. Кўк кўзлари саросимадан олакула бўлиб кетган, сепкилли гўштдор бурнига қорамой теккан ўрис йигит олдимизга югуриб келиб тутила-тутила тушунтира кетди:

– Спи-спидометр билан ўл-ўлчадим, ўн уч к-километр н-нарида ўққа тутишди. М-машиналаримизнинг я-яримми ўша ёқда қолиб кетди! Т-тезроқ ёрдам б-бериш зарур! Қ-қишлоқдан отишяпти, чап томондаги қишлоқдан!

– Бас! – унинг сўзини бўлди капитан ва ҳайқирди: – Чумар, қанисан, тўртинчи нуктани олиб кел! Мен ҳозир ўзимизнинг нуктадаги бўш аскар-

ларни ва БТРларни олиб йўлга тушаман. Тўрағундайдаги ҳарбий пунктга ҳам хабар бераман. Сен биринчи нуқтани ҳам огоҳ қил, қисм билан боғланиб ёрдам чақирсин. Қани, йигитлар, машинага!

Жанговар взвод ҳасса чўпда урилган бильярд соққасидек тўзиди. Осуда куннинг ўзи йўғ-а. Менинг эса тепаликда соқчилик навбатим яқин. Воқеани кузатиб турардим, холос.

Капитаннинг кўзи менга тушиб:

– Нега қоққан қозикдек турибсан, имиллама, сен мен билан борасан! – деб қолди. Биз аскарчасига бир зумда қуролланиб, ўз жанговар ўринларимизни эгалладик. Мен капитан чиққан БТРнинг пулемёт курсисига ўтирдим. Машиналар ғувиллаб йўлга тушди. Капитан люкдан пастга тушмай тепада ўтирганча гуруҳни бошқариб борарди.

Биз воқеа содир бўлган жойга етиб келганимизда, отишма тугаган, олдинроқ етиб келган тўрағундайлик аскарлар бахтиқароларнинг жасадларини тўплашаётган эди. Қонга беланган мурдалардан бирининг бош чаноғи очилиб кетган. Афғонистоннинг қоп-қора, катта-катта оч пашшалари у бечоранинг миясига ғуж бўлиб ёпишиб олганди. Яна бир мурданинг қўллари елкасидан узилиб кетган, худди бетон супага кўйилган алебастр-бюстга ўхшабди. Кўнглим беҳузур бўлиб, кўзимни олиб қочдим. Машиналарни кузатиб келган БТРлар бутунлай ёниб кунпаякун бўлган. Қон ва куюнди ҳиди борлиқни тутиб, чинакамига мудҳиш ва аянчли манзара акс этиб турарди.

Ўнг томондаги қишлоққа назар ташладим. Охири қир этагига туташиб кетган, тандир ва ўчоқ тутунлари осмонга таралишидан ҳаёт нафаси уриб турган мўъжазгина, хароб қишлоқ. Кўринишидан оддий турмуш ташвишларига кўмилган одатий қишлоқда кўз ўнгимиздаги бу мудҳиш ишга қўл урган кишилар бўлишига ишонгинг келмайди. Қишлоқ йўлдан атиги уч-тўрт юз метрлар чамаси узокликда. Қирғин жойига тўпланган барча ҳарбий техника ва аскарлар қуроли шу қишлоқ томон йўналган. Назаримда, қишлоқ бошига тушажак фожиадан даҳшатга тушиб, титраётганга ўхшарди.

Бу ерга етиб келган озғин, қирғийбурун, шоп мўйловли зобит овоз кучайтиргич орқали қишлоқ аҳлига ўз тилида мурожаат қилиб, жангариларни тутиб бериш учун уларга совет ҳарбийлари томонидан йигирма дақиқа вақт берилишини, акс ҳолда совет кўшинлари қишлоқни ўққа тутишга мажбур эканликларини маълум қилди. Соат миллари тўхтовсиз чиқиллаб, даҳшатли дақиқаларни санашга тушди. Қани энди ўша машғум дақиқалар ўтмай қолса! Ахир қишлоқда фақат жангарилар эмас, беғуноҳ норасидалар, аёллар, кексалар ҳам бор-ку! Уқ эса танлаб ўтирмайди, дуч келган кимсани ер тишлатади. Ажратилган дастлабки йигирма дақиқа ўтиб бўлди. Қишлоқ томондан ҳеч бир белги кўтарилмади. Тўрағундайдан келган подполковник ўйлаб кўриш учун яна ўн дақиқа вақт кўшди. Бояги афғон буни ҳам қишлоқ аҳлига етказди. Бу орада теварак-атрофдан етиб келган аскарлар машиналардан тушиб, қишлоқ йўналиши бўйлаб жанговар позицияни эгаллай бошладилар.

Қишлоқ аҳли ҳамон жим. Гўё у ерда ҳеч кимса қолмагандай. Наҳотки улар шартларнинг ҳазил эмаслигини, урушда бундай ҳазил кетмаслигини тушуниб етишмаётган бўлишса?..

Нихоят, ажратилган сўнгги дақиқалар ҳам тугади. Подполковник яна бир марта соатига қараб олди-да, гўё ўз ваъдасига вафо қилгандай атрофга назар ташлаб кўйди. Сўнг мудҳиш буйруқ янгради:

– Ўт оч!

Ўт очар қуроллар кутурган итдай ақиллаб, тилга кирди. Орқасидан ре-

актив ускуналар ғувиллади. Қишлоқ томон ўқ ёмғири ёғилди. Ҳозиргина тинч турган қишлоқда даҳшатли манзара юз бера бошлади. Куроллардан отилган ёндирувчи ўқлар ва реактив снарядлар қишлоқ уйларини бир зумда аланга ичида қолдирди. Абгор қишлоқ аҳлининг қий-чуви ўқ овозларига аралашиб кетди. Танк снарядлари мўлжалга жуда аниқ тегар, ҳар бир снаряд бир уйни ер билан яксон қилиб ташлар, бундай уйлардан соғ қолган кишиларни топиш амримаҳол эди. Шафқатсиз отишма бир неча дақиқа давом этгач, подполковник “Тўхтатинглар!” дегандай қўлини силкитди. Ўқ овозлари тинди. Энди қишлоқ томондан оҳ-воҳлар, ёнаётган уйларнинг часир-чусири, яраланган ҳайвонларнинг бўқиришлари, товукларнинг қақоғлашлари баралла эшитила бошлади. Ёнғин уйларни ямламай ютарди. Зобит омон қолиш учун жангариларни таслим бўлишга чақирди, аммо яна натижасиз. Мусаффо осмон қоп-қора тутун билан қопланди. Подполковникнинг буйруғи қайта янгради:

– Ўт оч!

Яна қасир-қусур отишма бошланиб кетди. Қишлоқдан олов ва ўқ исқанжасидан омон қолган ит, эшак, от, моллар отилиб чиқиб, шаталоқ отиб югурар, дайди ўққа дуч келганлари эса оёғи осмондан бўлиб типирчилаганча ағдариларди. Бир зумда қишлоқ жаҳаннамга айланди, шу пайтгача ҳам ундан қочиб чиққан бирорта инсон зоти кўзга кўринмас, фақат уларнинг нолаю фарёдларигина қулоққа кирар, аммо ўқларнинг қасир-қусур остида бу нолалар касал одамнинг ингроғидай зўрға эшитиларди.

– Ер билан яксон қиламан бу касофат қишлоқни! – жазаваси тутиб қичқирди подполковник. – Ҳозир авиация ҳам етиб келади. Ана ўшанда кўрасанлар...

Айтганидай кўп ўтмай бомбардимон-қирувчи самолёт (СУ-17)лар етиб келди ва қишлоқда ҳақиқий қиёмат-қойим бошланди. Шу топда тўп-тўп бола-чақа, хотин-халаж ва бошқалар жон сақлаш илинжида қирга қараб югурди. Улардан бир нечтаси қўлларидаги латгани силкитиб, “тўхтатинглар” дегандай ишора қилишарди, аммо энди жуда кеч.

– Қишлоқ сари олға! – подполковникнинг буйруғи янгради. Ажал уруғи сочаётган танк ва БТРлар ғувиллаб олов ичида қолган қишлоққа бостириб кира бошлади. Улар кетидан қўлларида автомат тутганча дуч келган томонга ўқ узаётган пиёдалар йўлга тушди. Бир неча дақиқада қишлоқдан номнишон қолмади. Энди қирга – биздан шафқат тилаб, мўлтираб боқаётган одамлар томонга юра бошладик. Ғуж бўлиб турган оломон ўқ ёмғири остида тутдек тўкилди. На бола-чақа, на хотин-халаж, на қари, на ёшга раҳм-шафқат қилинди. Қирлик ортидан дарё оқиб ўтар, мурдаларни тепкилаб ўша томонга ўтдик. Залворли, ипли ботинкамиз қондан қизил тусга кирган. Дарё бўйида ҳам ўн-ўн беш чоғлик киши тўпланиб туришар, бир аёл ерда чўзилиб ётган ўспирин устида дод-фарёд чекарди. Турганлардан бири аёлни тинчлантормоқчи бўлар, аммо аёл унга қулоқ солмасди. Тўда даҳшат ичида биз томонга қараб қотиб туриб қолишди. Мерган автоматчилар нишонга беҳато уришди. Кўз очиб-юмгунча тирик жон қолмади. Ҳаммаси қонга беланиб, ерга қулашди. Нажот истаб дарёга отилганларни эса сув ўз қаърига тортиб кетди.

– Тфу, лаънатилар! Ишни қилиб бўлиб, аллақачон думларини тугиб қолишган экан. Шоқоллар! Қишлоқ аҳли чиқиб, бир оғиз айтса бўлмасмиди?! – дея ўз қилмишини оқламоқчи бўлди подполковник. Одаму ҳайвон мурдаси қалашиб ётган қишлоқни кесиб ортга қайтдик. Йўл четида бўлиб ўтган воқеадан ҳанг-манг бўлиб афғон армияси аскарлари туришар-

ди. Уларнинг кўзларида қайғу, андуҳ ва ўтли ғазаб акс этган. Қишлоқнинг тирик қолган яккаю ягона одами бир қария бўлса керак, кўзларида ёш, ўз тилида алланималар деб бизни қарғарди. Унинг сўзларидан фақат “қишлоқ хароб, қишлоқ хароб” деган сўзларнигина англаб ололдим, холос. Чол бирдан букилди-да, ердан қўлига илашган тошларни олиб яқинроқдаги БТРга ота бошлади. БТРнинг пулемёт минораси у томон бурилди. Шу лахзада афғон аскарларидан бири чолни судраб четга олиб кетди. Қария аскарнинг қўлида судралиб бораркан, ҳамон фарёд чекар ва бизни тинимсиз қарғарди.

Мумтоз адабиётимизда, ғазал ва қасидаларда ғам-алам ва ситамларни ифода этувчи “афғон” ибораси бор. Хайҳот, ушбу ибора қисматига номи ила битилган давлатмикан бу? Не ажабки, барча шарқ манзумаларида, оғриқли сатрларда “фиғон” сўзи “афғон” сўзи билан маънодош келади. Ўйга толаман: “Афғонистон – Фиғонистон”микан? Қандай мудҳиш қисмат ва тақдир азал!

– Бунга қара, – деди капитан хаёлимни бўлиб, – ўн учинчи километр, ўн учинчи сана. Руслар ўн учни бехосият деб бекорга айтишмаган.

– Ўртоқ капитан, нима бўлганда ҳам бутун бошли қишлоқни супуриб ташладик-а?!

– Сўзингни тўғрилаб гапир, аскар. Супуриб эмас, душманлардан тозаладик, дейилади бу.

Мен унга нима деб жавоб беришни билмай мум ташладим. Бутун вужудимни гуноҳкор изтироб қамраб олган. Ўз кечинмаларимни тил билан баён этишга ожизман. Унга жавобан ўзим англамаган тарзда бошимни қийшайтириб, елка қисиб қўя қолдим. Капитан ҳам ҳолимга тушунди чамамда, бошқа индамади. Биламан, у ҳам қилмишимиздан озгина хижолатда, шунинг учун гуноҳини яширишга зўр бериб тиришяпти, аллақандай иримларни эслаяпти. Нима ҳам қилардик, ҳарбий қасамёд ичган, ҳар қандай буйруқни бажаришга маҳкум аскар бўлсак... Дардимизни кимга айтамыз? Ичимиздаги туғённи кимга кўрсатамыз?

ТАҚДИР ЧАРХПАЛАГИ

Йўл бўйи ҳеч ким миқ этмади. Жангдан руҳан синиб қайтдик. Мана шундай байналмилалчилик ортида қирғинбаротлик борлигини раҳномаларимиз билармикан? Ёки Қизил майдондаги даҳоларимизнинг кўзларини ҳарбий маъмурларимиз берган пардалироқ маълумотлар тўсганми?

Хонага кириб каравотимга ёнбошлаганча ўйга толдим: “Наҳотки, кўрганларим бари рост бўлса? Наҳотки, шунчалар бешафқатликка қодир кишилармиз?!” Мана сизга ватан ҳимоятисининг бурчи ва жанубий сарҳадлар посбонининг вазифаси! Мана қардош мамлакатга ғамхўрлик намунаси!

Шу пайт қулоғимга асабий ғўнғир-ғўнғир овоз киради. Беихтиёр қулоқ тутдим.

– Ахир, яқинда мен ҳам “оқсоқол” бўламан. Нимага энди, шуни тушунмайсан. Устига-устак ҳозиргина бир даҳшатнинг гувоҳи бўлиб қайтдик. Ўзи кўнгилга ҳеч нима сиғмаяпти.

– Хархашангни қўйсанг-чи, Абдул, – деган ленинградлик аскарнинг овози эшитилди.

– Нима-нима, ҳозир тиз чўкиб оёғимни ўпасан, хунаса! – дўриллади кўмик.

– Овозинг чиқиб қолибди-да! Қани бўл!

– Бошимни кесиб олсанг ҳам қилмайман бу ишни!

– Нима?! Мени турғазинглар, бу ярамаснинг юзларини бир “сийпалаб” қўяй.

Кутилмаганда Юранинг устма-уст туширган кучли зарбасидан қўмиқнинг юзтубан йиқилганини кўриб, бутун хонадагилар ханг-манг бўлиб қотиб қолди.

Енгилмас ва қудратли девни Сулаймон пайдо бўлди-ю, чилпарчин қилди мисоли. Воқеадан шошиб қолган қўмиқнинг икки лезгин шеригини ғайритабиий куч билан каравотлари ёнида тўхтатдим.

– Йигитлар, – дедим хириллаган товушда, – менимча, аралашишга ҳожат йўқ. Улар бирга-бир келишиб олишди. Бу ёғи ўғил болача бўлди, менимча.

Ғойибона ғалабадан илҳомланган бошқа аскарлар битта-битта қўлларини мушт қилиб, юзларида қаҳр билан, уларни ўрай бошладилар. Ҳар иккови-нинг жавдираган кўзларидан вазиятнинг анчайин жиддийлиги билиниб турарди. Нуктадаги нотенглик, зўравонлик ва узлуксиз тазйиқлардан барчанинг сабр-бардоши таранглашгани маълум.

– Дўстларинг бўлса, ана, чўчкадай ағанаб ётибди, ўзига келтириб, турғазинглар, кўпчилик ёмон, бу курашда ютқазасизлар, яхшиси, ўзларингни босинглар, бошқа нарсани маслаҳат қилмайман. Қани, ҳамма ўз ўрнига қайтсин, – дедим аста, қатъий товушда.

Қалмиқ ҳамдардлик билан Юранинг қўлини қисиб қўйди. Атрофда ўз ўринларига қайтиб ўтираётган мамнун чехраларни кўриб турибман. Ташқарида ўйга чўмганча сигарет тутатиб турган ленинградлик аскарнинг “дадиллигинг учун раҳмат” дегандек елкасига қўлимни ташладим. У мен томон бурилди-да, юзини елкамга босди. “Сени тушунаман, биродар, шу дамда кўнглингни бўшатиб хўнграб йиғласанг ҳам айби йўқ. Изтиробларинг, хўрланганларингнинг интиҳоси бўлди бу кун, сен ҳақиқий йигитнинг йўлини тутдинг, сен қуйлаган қўшиқнинг ниҳояси бўлди”.

Қўмиқ эрталабки нонуштада ҳам кўринмади. Тунда қаерда ётганини ҳам билмаймиз, чунки каравоти бўш эди. Эътибор қилмай, ҳар галгидек қора нонга сариёғни суртиб, беҳафсалалик билан туширяпмиз. Крушкамиздан буғи чиқиб турган қахвага термиламиз. Ҳеч ким чурқ этмайди. Қаерга ҳам йўқоларди, қўмиқ, собиқ зўравон?! Оқшом келган автокарвон машиналарининг бирида тунаб қолгандир-да. Автокарвондан сигарет харид қилиш учун йўл бўйига чиқдим. Ногаҳон кўзим машина кабинасида ўтирган қўмиқнинг башарасига тушди. У индамай бош эгди.

“Сени ҳам тўғри тушунаман, қўмиқ оғайни, энди бу нуктада бир кун ҳам қололмайсан, ғуруринг йўл қўймайди. Ўч олиш учун миллатдошларингни етаклаб келмайсан ёки старлейни ишга солмайсан. Ахир уяласан-ку энди, кетганинг маъқул, у ёғини сўрасанг, сен ҳам мавжуд армиямиз қонун-қоидасининг қурбони бўлдинг, холос. Оқ йўл сенга!”

Ўзимни кўрмасликка солиб, ул-бул олдим-да, тез изимга қайтдим. Эшик олдида Юрани учратдим. Елкалари кенг, юзларидан куч ва соғлиқ барқ уриб турарди. Илгари эътибор бермаган эканман, муштипардек туюларди, наҳотки одам кайфияти тана бойлиги билан боғлиқ бўлса?

– Қўмиқни кўрдим, – дедим унга, – у машинада ўтирибди, қисмга кетяпти чамамда, тушунасан, энди бу ерда...

Хабаримдан юзи янаям ёришгандек бўлди.

– Парво қилма, – деди у қўл силтаб. – Кетса кетаверсин, зобитларга бирор баҳона қилгандир-да, касал-пасал дегандек, изнсиз кетолмайди, излашимиз мумкин, ёдингдами ўзингни ҳам қидирганимиз?

Нимага ишора қилаётганини англаб, аста бош ирғайман.

Қўмиқ воқеасидан кейин обрўйим анча ортиб қолди. Аста-секин но-расмий етакчилик лавозимини эгаллаб олдим, аммо мен қўмиққа ўхшаб ўзимдан кетишни, одамийлик даражасидан чиқишни хаёлимга ҳам келтирмайман. Мен учун ҳамма бир – тамаки ранг либосли хокисорлар. Фақат бир тасодиф, тақдир ўйини, мени ўзанимдан чиқишга мажбур этди.

Навбатдаги соқчиликдан чарчаб келиб, йигитлар билан бир маза қилиб сигарет чекиб ҳангомалашаман, деган ўйда борарканман, зобитлар хонаси олдида юкхалта кўтарган бир тўп янги келганларга кўзим тушди. Улар орасида иккитаси кўзимга жудаям иссиқ кўринди. Яхшироқ тикилдим. “Эй Худо, тушимми, ўнгимми?! Наҳотки, булар ўшалар?! Ҳа, худди ўзлари, кўзим алдаётгани йўқ. Тоғ тоғ билан учрашмайди, аммо одам одам билан учрашади, деганлар минг қарра ҳақ экан. Ўн ой ўтиб, мана яна бир-биримизга дуч келиб турибмиз-а!”

Оббо Насе ва Филя-ей, сизларга Афғонистонда хизмат қилиш учун бошқа жой қуриб кетганмиди? Ўзимни кекчи, қасосчи одам ҳисобламайман, лекин уларни кўришим билан хаёлимга Ашхободдаги воқеалар қуюндек урилиб, қалбимни ўртаб юборди.

– Салом, – дедим уларга яқин келиб ва охори тўқилмаган уст-бошларига бошдан-оёқ кўз югуртирар эканман хаёлимга “Модалар кўриги” буларни четлаб ўтибди-да”, деган ўй келди. Иттифоқдан “оқсокол” бўлиб келган ҳам афғонда “ғўра” саналаверади. – Хуш келибсизлар, биз томонларга!

Овозимдаги пичингни сезишса-да, Насе билан Филя билмасликка олишиб ва тиржайиб сўраша кетдилар.

– Айб қилиб қўйиб, бу томонларга келиб қолдик, – дейишди улар.

– Айб қилибми ёки ўздан кетибми?... Ҳа, майли, жойлашаверинглар, гаплашиб олармиз.

Кечки овқатдан кейин Насе менга хушомад билан суйкалиб “мана қара” дея рангли бир суратни кўрсатди. Суратда мовий кўз дилбар рус қиз латофатли боқиб турар эди. Бунинг менга нима дахли борлигини билмай, “Ким бу?” деб шунчаки сўраб қўйдим. Ўзича мактанмоқчими ёки мени юмшатиш учун қалбимга ажиб шуурлар солмоқчими, билмадим.

– Севган қизим, – деди у жилмайиб, – қайтишимни интизорлик билан кутиб юрибди. Бизнинг Русда аскарни энди интизорлик билан кутадиғанлар оз, айниқса менинг ҳурилиқодақангилар, лекин...

– Севгилинг чакки эмас, – дедим сўзини бўлиб. – Лекин сенинг хизматда ўз қиёфангни йўқотганингни, интизорлик билан кутишга лойиқ эмаслигингни билармикан?

Қотиб қолган юзига нафрат билан тикилдим-да, нари кетдим. Кўнглингни ўзингга яқин тутишинг ўтмайди. Бугун сен билан Ашхобод ситамлари учун орани очиқ қилиб олишим керак, сенлар ҳақингда эшитавериб, хизматдошларимнинг қулоқлари битган, юз-хотир қилиб ўтган ишларга саловат, деб қўл силтасам, кечирсам, улар мени кечиришмас. Хизматда кечиримли бўлиш қадрланмайдиган фазилатдир.

Тун. Ошхонадамиз. Юлдузли осмон томошабин бўлмоқчидек деразага яқинлашган. Бир тўп аскарлар орасида кўркувдан кўзлари чиқиб кетай деб Насе ва Филя туришарди. Улар нажот кутгандай атрофга мўлтираб термилишади.

Ўртага чиқиб сўз қотдим.

– Бу ерда кўриб турганларингдай Ленин хонаси йўқ. Мана шу фақирона кулбамиз бор, холос. Ўртоқлар, сизлар кўриб турган манави иккаласи бир пайтлар менга “хизмат” қанақа бўлишини ўргатишган. Яхши шогирд

устоздан ўзади, дейишади, мен бугун гувоҳликларингизда худди мана шуни исбот этиб қўймоқчиман! Анави примус устида автоматнинг шовуни қип-қизил чўғ бўлиб турибди. Ҳозир ана шу шовунни олиб, бу устозларга сафимизга қўшилганлари муносабати билан белги қўйиб қўймоқчиман, токи бир умрга эсларидан чиқмай, эслаб юришсин. Гапим тўғрими, йигитлар!

– Тўғри, тўғри! – маъқуллашди томошаталаб аскарлар.

– Қани, жаноблар, шимни ечинглар-чи, ҳеч ўчмайдиган қилиб тамға босиб қўяйин! Ҳа, нега имиллайсанлар, қани, бўлинглар. Кутишга тобим йўқ! Буни қайтар дунё дейдилар. Сенлар ҳамма қилмишим жавобсиз қолиб кетаверади, деб ўйлаганмидиларинг. Ҳаром бузукнинг гўштини ебсанлар.

Қўлимда қип-қизил чўққа айланган шовун, кўзларим ваҳшиёна ёниб, уларга яқинлашдим. Мана, ҳозир лағча чўққа айланган темирни юмшоқ думбаларига босаман. Жизиллаб куйган эт ва тук ҳиди димоғимга киради.

– Қани тиззала!!! – бўқирдим. Улар тиз чўққанича менга раҳму шафқат тилагандай жавдираб боқишди. Йўқ, мен барибир ўзим ўйлаганчалик бағритошликка бора олмадим. Сўнгги лаҳзада темирни улар этига босишдан воз кечдим-да, унинг ўрнига иккаласининг ҳам дуч келган жойига савалай кетдим.

Жисмоний ва асабий толиқишдан ҳансирайман...

Кўзларимни олайтираман ғазабимни кўрсатгани....

Ваҳимали тарзда бўқиряпман, юракларига даҳшат солгани...

– Иккаланг ҳам ташқарига йўқолинглар!!!

Улар тош еган итдай ташқарига отилишди. Орқаларидан чиқиб хонага олиб кирдим ва “ётиб-туриш”, “эмаклаб юриш” машқларини бажартирдим. Иккови ҳам шу дамда ҳар қанақа буйруғимни бажаришга тайёр, ишқилиб думбаларига қизиган шовундан тамға босмасам бўлгани. Уларни роса қора терга ботиргач, дедим:

– Бугунча етар. Эрталабдан ҳожатхона тозалашга, тушунарлими?! Ашхободда менинг ҳожатхона тозалаганим эсларингдами? Буни тақдир чархпалаги дейдилар, ҳа, тақдир чархпалаги. Қани, энди ётгани марш! Эҳ, юраги йўқ ҳўкизлар...

Ажабо, қалбимда қасос олганим учун севиниш эмас, азобланиш ўти алангаланарди. Нега шундайлигини ўзим ҳам англай олмадим.

ОМОНЛИК ПЕШОНАДА БОР ЭКАН...

Бугун 30 август, довондаги навбатчилигимиз тугайдиган кун. Қисмга қайтамиз. Алмашадиган батальондан ҳар ким лаш-лушини йиғиштириш билан овора. Йўл бўйида туриб сигарет тутунини бурнидан чиқараётган, бесўнақай, юзи ҳуснбузарга тўла янги лейтенантимизга кўзим тушди. Ўн кунча бўлди, Чумарнинг ўрнига келган, хатти-ҳаракатлари кулгили, оғзини сувдан чиқарилган балиқдек каппа-каппа очиб турадиган довдир зобит. Янги келган кунидан иккаламиз чиқишмай қолдик, ғашимни келтириб жўжахўроздек кекирдагини чўзади, холос. “Ўпкангни бос, ҳали сенга хизмат олдинда! Иттифоқ эмас бу ер, бу жойда тартиб-қоидалар бошқа, чумо”, деб уришиб бердим. Хизматдошлар унинг “ғўр” юзини кўриб, масхаралашиб хуштакбозлик қилиб юборишди. Ўсал бўлиб чиқиб кетди.

Чумарнинг хизмат вақти тугаб, “дембел” бўлди. Ўзим Шиндонтгача кузатиб қўйдим, лаш-луши кам, лекин бир дипломат тўла пул. Ўзиям

уддабурон, тадбиркор зобит-да. Олди-сотди қилмаган нарсаи қолмаган.

– Ёмон эмас, ўртоқ старлей, – дедим эсим кетиб аста ҳуштак чалиб кўяр эканман, – қойил сизга.

– Бу пуллар бизнинг пулларга икки баробар юради, – деди у мамнун жилмайиб, – уйга қора “Волга” миниб бораман, хотиним, қизим ҳозир Грузияда коммуналкада яшашяпти, уларни Москвага олиб кетаман, грузинлар ўта миллатчи халқ, бизни ёқтиришармиди. Дала ҳовли сотиб оламан, истеъфога чиқаман, бу шонли қуролли кучлардан қанчалик зерикканимни билсанг эди. Лекин Афғондаги ҳаётим бекорга кетмади, Иттифокда шунча “ақча”ни қила олармидим, қанча-қанча зобит ҳамкасбларим сариқ чақага зор яшашади, давлат билармиди хизматларини?! Ёшлиқда, куч борлигида ҳўкиздай ишлатади, елкадаги юлдузчаларга қизиқтиради-да, кейин истеъфода генерал киму зобит ким?! Мана, Афғонда қанча одам жувонмарг бўлди. Балки уларга хайкаллар қўярмиз, китоблар битармиз, ўлганидан кейин нима наф бундан? Ахир одам дунёга бир марта келади. Ҳай, майли, насихатгўй бўлмай қўяқолай, кетиш олдидан сенга ҳам омонлик тилаб қоламан. Дарвоқе, эсдалиқларингни китоб қилсанг, мени ҳам унутма, номимни очиқ ёзавер, рухсат бераман. Агар иложини қилсанг, тўғриси янги ёз, китобларда ёлғон-яшиқ кўп бўлади. Босишса, албатта, – деди у мен билан хайрлашаркан.

– Оқ йўл сизга, – дедим қисқа қилиб. У қўлимни қаттиқ қисди. Унинг қув кўзларида илк бор чакнаган самимиятни кўриб, хайратим ошди. У ҳам бунга англагандек жилмайиб қўйди.

– Ана келишди! – дея нуқтадагилар хайқиришди. Хаёл билан автокарвон шовқинини англамабман ҳам.

Хуллас, нуқта билан хайрлашяпмиз. Батальонимиз энди декабрда, қирчиллама киш бошида келади. Оҳ, суяк-суягимиздан ўтиб кетган қаҳратон нуқта қишини унутолмайман. Мен бошқа қайтмайман, “оқсоқол” шериклар ҳам. Хайр сенга, таянч нуқта!

Бўшаётган хона бурчагида турган Насе билан Филяга кўзим тушди. Ҳозирда муомаламиз юмшаган, беш-олти кун ситам ўтказганимдан сўнг ишим бўлмай қолди, фойдаси ҳам йўқ, уларга зуғум қилган бўлсам-да, орият учун қилдим, шундай қилмасам бўлмас эди. Армияда кўнгилчанлик қадрланмайди.

Довдир “лейтуха”миз автокарвон олдида бачкана қилиқлари билан ҳамманинг ғашига тегяпти. Бир сафар мушуккўз капитанимиз ҳам уришиб берди.

Кўч-кўронларимиз ортилган, жўнашга тайёрмиз. Капитанимиз нуқтани қабул қилиб олаётган бақалоқ майор тутган бир қадах ароқни сипқориб ичиб, бетон ерга кафтим билан “тап” этиб урди. Бир ирим бўлса керак-да бу ҳам.

Йўлга отландик, БТРга эмас, ГАЗ-53 автомашиналаридан бирининг кабинасига ўтирдим. Балки зирхли машинага ўтирганим яхшимиди, ҳар қалай, ўзимни сақлашим керак, кетишга оз қолган, сентябрдаёқ анъанавий Ашхобод ўқув қисмига қайтишимиз ҳақида гап бор. Лекин машина кабинасида туриб Ҳиротни, болалигимдан эртақдек эшитган кўҳна Ҳиротни охирги бор кўриш истаги қалбимда жўш урмоқда эди. Мурғак онгимданок ширин хотираларга тўла, ўрта аср таассуроти қолган Ҳиротга бориш ҳақида кўп ўйлаганман, бедор бўлганман. Тақдир тақозосини қарангки, саёхатчи эмас, тамаки ранг либосли бўлиб келдим Ҳиротга, Ё раббим.

Мана, Ҳиротни кесиб ўтяпмиз, қалбим ҳам маҳзун, ҳам ширин энтикиб

кетди: бу бизнинг охирги учрашувимиз бўлса не ажаб. Ойнак орқали қотиб қолган шаҳар ҳаёти – турли хил кўримсиз дўконлар, ўқдан илма-тешик бинолар, туришлари ғамгин, деярли барчаси қоқ суяк эркаклар, юз-кўзлари ўралган аёллар, жулдурвоқи болақайлар “лип-лип” ўтарди. Қуролланган одамлар эса шусиз ҳам ажал нафаси келиб турган шаҳарга янаям мудҳиш соясини ташлаб турарди. Уларни “апрель инқилоби” жангарилари дейиш мумкинми? Ўзларига ноаён ҳақиқат биз шўровийларга аёнми? Афғон урушининг чигаллиги ҳам шунда-да, қурол тутган кимсанинг ким томонда эканини билиш жуда мушкул.

Қисм ҳовлисига кириб, кўч-кўронларимизни тушира бошладик. Менинг кўчимни тушириб, жойлаш ғамини ейдиганлар бор. Шунинг учун ўйланмай, тўғри кирчи дўстим олдига йўналдим. Бугун дўстимнинг белини қаттиқ қисадиган куним. Серҳаракат жуссасини, ўйчан чехрасини кўз олдимга келтириб қўйдим. Хуллас, оддий қисм кунлари ўтадиган дамлар келди.

Кўлимга хат тутдилар. Онажонимданми? Йўқ, олмаоталик Вагифдан экан. Ҳайрон бўлиб елимидан йиртаман. Хизматдошим тирноқдай чарс сўраб илтижоли сатрлар битибди. Икки ойки қайф хуморида чиллада эмиш, на қўли ишга, на томоғи лўқмага бораркан. Йўлини ўргатиб ҳам қўйибди, юпқа қилиб дазмоллаб конвертнинг индекс ёзиладиган қисмига жойларканман. Почта хизматчилари индекс ёзиладиган томонини ўқиш учун ушламас эканлар. Худо сабр берсин, собиқ қуролдош! Сени заҳарлашни хохламайман.

Бирда сентябрнинг ўрталари, уйга эсдалик совға олиш учун шериклар билан Ҳиротга кираверишдаги биринчи дўконга бордик. Кузатув пунктига кетаётиб ногаҳон нигоҳим таниш чодир олдидаги эски ғаламис взводдошим “қирғий бурун”га тушди. Аччиқдан жағларимнинг қаттиқ қисилаётганини сездим. “Ўзингни бос, бировда аламинг бўлса ўша пайтдаёқ чиқариб олгансан”. Қолаверса, вақт шундай нарса эканки, ҳар қандай армону андух хатто қалбдаги ўчни ҳам ювиб кетаркан.

– Аҳволлар қалай? – дедим заҳарханда қилиб қўл чўзарканман.

У қалин қошлари остидан чуқур ботган кўзларини менга қадади. Сўзсиз у мени таниди. Назаримда гавдаси анча ихчамлашиб қолганга ўхшарди.

– Ёмон, – деди у хириллаган товушда, – сариқ бўлиб қолибман, жигарим, қорним шишган, госпиталга кетишим керак, кейин уйга.

– Даволаниш керак, бу касалга жиддий қараш керак. Яхши ювилмаган идиш-товуқдан ҳам чиқади-да бу касал.

У нимага шама қилаётганимни сезиб, бошини эгди. Кекчи эмасман-у, аммо пайти келса ўзимни узиб олишдан қайтара олмайман.

Мана, жонни ҳовучлаб биринчи дўкон олдида турибмиз, уйга кетиш олдидан жувонмарг бўлган молдаван йигитлар ёдимдан чиққани йўқ. Енгил ҳожат учун нарироқдаги овлоқ жой томон юрдим. Кимнингдир ётганини кўриб, сесканиб кетдим, уст-бошидан маҳаллий одамлардан. Яқинроқ бориб эгилиб қарадим, таниб юрагим қаттиқ уриб кетди. Бу “ёнилғи” олиб борганимда орқамга тепган кўр бола эди. Унинг пахта тикилгандек оппоқ кўзлари юмилмай очиқ қолган. Ё, раббим, бу бахтсизга не бўлди экан? Бизникилар ўлдирдимикан ёки ўзлари?

Кузатув пунктидаги таниш аскар иссиққўллик Муратдан “банги” старлейни сўрадим. Ҳар қалай озми-кўпми туз-наъмак бўлганмиз. У бош бармоғи билан жимжилоқ бармоғини ёзиб оғзига тутди. Тушунарли, татар старлей одатдагидек...

– Сахарлаб “дори”дан уриб олган, ётибди, хуши учиб, – деди у фикримни укқандек. – Бечорага қийин бўлди. Иттифоқда қолган хотинчаси жазман топиб, буни ташлаб кетибди. Ўртада битта боласи бор экан. Кайфлигида дардини дастурхон қилди, йиғлаганини кўриб, раҳминг келади. Қаттиқ севган экан-да уни. Бизга суратини кўрсатди, ўзиям кетворган жувон экан.

Во ажаб, старлейда виждон бормикан? Бегуноҳ афғонни ўлдирганда қалбида раҳмдиллик уйғонганмиди? Ўшанда шафқатсиз махлуққа айланган эди-ку?! Энди эса бевафо хотинчасига кўз ёши тўкиб ўтирибдими? Ёки бангилиги туфайли назоратсиз қолдирган, таниб бўлмас мурдага айланган молдаван билан унинг “пандавақи” шеригига қалби ачинганми?

– Ҳа, биродар, чакки иш бўлибди, – дедим ўз ҳисларимни жиловлаб. – Дўконга чиқди, хотинчасига атаб нарса оларди. Сатанг хотин бўлса, афғонда юрган эрини кутиб юрармиди. Демак, уни севмас экан, севса кутарди, бошқасини топмасди.

* * *

Мен Иттифоққа қайтишим олдидан қисм майдонига анчагина кузатувчилар йиғилди. Аскарнинг ҳурмати шундай пайтда билинади. Бундай иззатдан кўзларим севинч ёшига тўлди. Кузатувчилар ичида Насе билан Филяга ҳам кўзим тушди. Хайр сизларга, хиротлик курулдошлар! Хайр, учинчи батальоним! Барчангизга омонлик тилаб қоламан.

Шу куни яна Вагифдан хат олгандим. Ярми йиртиқ қоғозда “Дўстим, бир чеким чарс ёки ханка жўнатасанми-йўқми, ўлиб қоламан!” деган сўзлар билан бирга ўн сўмлик пул ҳам жўнатибди. Хатни чўнтагимга тикар эканман, сўнгги бор қисмга тикилиб турдим.

Шиндонт ҳарбий аэропортида қирувчи-самолёт (МИГ-21)ларнинг қўнаётганда парашют чиқариб тўхташларини завқ билан кузатиб ўтирардик. Афғон зобитлари бесаранжом у ёқ-бу ёққа югуришяпти, аэропортга генерал Нажибуллонинг келишига тараддуд кўриляпти чоғи. Ниҳоят, бугун 26 сентябр-да Иттифоққа қайтпмиз. Бу ерда дивизия бўйича “ўкув”га қайтувчилар тўпланган. Сафнинг бир четида ёши ўтинқираган прапоршик аёл билан суҳбатлашиб турган алоқачи “лейтуха” қизни таниб юрагим ҳаприқиб кетди. Юзига яқиндан термилиш ва овозини эшитиш илинжида яқинроқ бориб суҳбатларига қулоқ тутдим. Гап пойлаш яхши эмас-у, лекин вужуд ва идроким менга шу тобда бўйсунмас эди. Қулоғим динг дилбар қизнинг оғзидан чиққан сўзи тугул ширин нафасигача илиб олмоқда.

“Эҳ, Надежда Сергеевна, ишдаги ишққа дучор бўлдим. Очиғи, полковникни ўз дадамдай яхши кўрардим. Лекин унинг туйғулари бошқача бўлиб чиқди. Оёғимга йиқилиб, изхори ишқ қилса бўладими, гапнинг тўғриси ўзимни йўқотиб кўйдим. Сўнг ўзимни қўлга олиб бироз койиб бердим. У мени ўпмоқчи бўлди-ю қулоғининг тагига тушган тарсакидан ўзига келди. Мен юқорига шикоят қилишимни билдирдим, у “майли, қилавер, погонимдан ажралсам ҳам сендан ажраша олмайман”, деб хўнг-хўнг йиғлаб юборса бўладими?! Эллиқдан ошган, савлатли, кап-катта одамнинг елкаларини титратиб йиғлаши жуда ғалати кўринар экан. Бир сафар орқамдан аста кучоқлаб қайноқ бўсалари билан бўйнимни тўлдириб ташлади. Яп-янги “Волга”, Москвадан уй ваъда қилди. Хотини билан расман ажралишини ҳам билдирди. Мен барчасини рад этдим. Хонада турган икки алпқомат ўғлининг суратини кўрсатдим, иккаласи ҳам ҳарбий, келишган йигитлар. Улар менга куёв бўлса арзийдиган, кўлимни сўрашса жон деб рози бўларман. Аммо уларнинг дадаси эса олдидан бурнини тортиб, хотинидан

кўнгилсиз эканини айтиб жавдираб турибди. Хуллас, вазиятни пойлаб, у Кобулга кетган куни, мен бу ер – дивизияга келдим, Иттифоққа зудлик билан қайтишим сабабини сир сақлаш шарти билан айтиб бердим, улар тушундилар. Тезроқ кетмасам, ошиқ полковнигим орқамдан излаб келиши тайин.

– Ох, Оленка, сен кирган ҳар қандай уй муҳаббатга тўлади, сен ўпган ҳар қандай эркак юрак хуружига учраши аниқ, полковникни тушунаман.

Улар бараварига шарақлаб кулибюбордилар, улар қаторида мен ҳам. Кўз олдимга “лейтуха” кизга суқ билан боққан басавлат полковник келди. Қулоғимга унинг амрона овози қайта чалингандек бўлди. Дарҳақиқат, муҳаббатнинг эрта-кечи бўлмас экан, кўнгилсиз ёр билан яшаш давомида суйганингни топиш орзуси ҳам кўнгил тубида яшайвераркан.

Тошкент аэропортига кўнганимизда анча салқин тушиб қолган экан. Она ерга оёқ қўйганимиздан барчамизнинг кўнглимиз бузилиб, таниш-нотаниш қуролдошлар бир-биримизни маҳкам қучоқлаб, унсиз йиғлаб юбордик.

Афғон азоблари қалбимизга чуқур ўрнашган эди.

Эгнига катак-катак йўлли кулранг костюм ва қора шим кийган, тепакал, кўнғиз мўйловли, паст бўйли, кўринишидан ўзбекка ўхшамаган бир киши “чек борми, чек” дея пилдираб олдимизга келди. Жигарранг чех туфлисининг боғичлари ораста боғланган. Чумарнинг “Иттифоқда чекнинг бозори чакқон” дегани ёдимга тушди. Импорт моллар “чайқовчи”нинг қўлида бўлган Иттифоқда чек пул учун “Внешторг” дўконларининг эшиклари ланг очик. Шўро давлати фазога чиқолган, лекин сифатлироқ пойабзал ишлаб чиқаролмаса, қандай бемаънилиқ!

– Қанчадан оласан? – дея сўрадим қизиқсиниб.

– Қанча бўларди, бир чекка бир ярим, – деди у мингиллаб.

Оббо муттаҳам-эй, шу ерда ҳам ярим сўм уриб қолмоқчи. Нариди кетдик, “кўнғиз мўйлов” орқамизда “тўхта, ҳой, келишамиз” деганича қолди.

Аэропорт шохбекатида, қўлимиздаги жомадон ва тугунларга олайиб қараб турган бежо кўзларни кўриб турибмиз. Ҳақиқатда турки хунук эди бу нусхаларнинг.

– Нарсаларингни эҳтиёт қилинглар, – деди бизга йўлбошчилик қилиб келаётган капитан. – Бу ерда безори-ўғрилар кўп, ажралмай тўп-тўп бўлиб юринглар, келишларингни олдиндан билишади. Падарлаънагилар, афғондан келганларда чек – пул, нарса кўп, арзон-гаров ёки зўрлик билан олиб кўямиз, деб ўйлашади. Ҳозир тўғри темир йўл вокзалига борамиз, у ердан Ашхободга жўнаймиз, вокзалда ҳам қаердан келганларингни айтманглар, тушунарлими?

Тошкент вокзали аэропортга қараганда анча ғала-ғовур. Чиптахоналар олдида тумонат одам, ҳаммаёқ ифлос, чекилган сигарет қолдиқлари, кимдир бакириб-чакирган, кимдир сўкинган, киракаш ҳайдовчилар атрофимизда парвона, уйга эмас, ўқувга кетаётганимизни эшитиб, энсаси қотиб бурун жийиришади. Бурчак-бурчакда ўзини кўтара олмай ётган маст одамлар ётибди. Қизил шапкасини қийшайтириб кийган вокзал миршаблари бу искирт мижозларга парво ҳам қилмай ўтиб кетяптилар. Столларда йиғиштирилмаган идишлар ғарам. Вокзал буфетида куйган пишлокни совиб қолган қаҳва билан иштаҳасиз ютяпмиз. Начора, қорин тўйғизиш керак-ку, ошқозонни тикиб бўлмаса.

Ниҳоят, Красноводск поезди ҳам келди. Тор вагон йўлагини бир семиз “тўнғиз” тўсиб олган, совук, истарасиз башараси бизга кибер-киноя билан боқарди.

– Йўлни бўшат! – деб бақирдим кутишдан сабрим тугаб.

Бақалоқ қўли билан иягимни кўтармоқчи бўлди. Мен ҳам бўш келмай носқовоқ бурнини ғазаб билан ғижимладим. Орқамда турган шерикларим тоқати тоқ бўлиб бизни даст суриб юборишди. У гумбурлаб йиқилди, оломон оёқости қилиб, уни пишиллатиб, вой-войлатиб босиб ўта бошлади. Тавба, шу жойда ҳам, ватанда ҳам кўнгилсизликдан холи бўлмасак-а?!

Умумий вагон кузатувчиси макиён товуш, рангпар, найнов йигит бизга ҳафсаласи “пир” бўлиб қараб турарди. Аскарлардан кўра “куён” йўловчиларни олиб кетиш мўмайгина фойда эди ҳар тугул.

Поезд силжиётганда жабрланган бақалоқ темирйўлчи миршабни бошлаб келди. Жавдираган кўзларидан қайси биримиз эканлигини ахтармоқда эди. Ниҳоят таниб, кўрсаткич бармоғини бигиз қилиб, “мана бу аблах” деб сўкина бошлади.

– Ўзингни бос! – дедим мен ҳам бўш келмай.

– Қани, бу ёққа юр-чи? – миршаб пўписа қилиб кўзларини олайтирди.
– Хизматда кучинг ҳеч қаерга сиғмай кетдими, бир таъзирингни берай.

Вагон ғилдираклари шақир-шуқур қилиб турган танбурга чикдик. Қўлига тутилган икки дона қизил ўнталик масалани силлиқ ҳал этишини англаб турарди. Ҳозир бу қонунчи билан тортишишга хоҳишим ҳам, тоқатим ҳам йўқ эди.

– Ақлли йигит экансан, жойингга қайтавер, уни ўзим тинчитаман, – деди у мамнун жилмайиб. – Бора қол. – У аста чап кўзини қисиб қўйди.

Гимнастёркамни ёстиқ қилиб тахлаб, жойимга чўзилдим. Манзил аён – тонгда Бухорода бўлсак, кейин Туркменистон, узундан-узун Қорақум саҳроси, Чоржўй охирида Ашхобод. Кўзим илинай-илинай дейди.

...Ашхобод тупроғига ҳаяжон билан оёқ кўямиз. Мана, уч гумбазли Туркменистон комфирқаси Марказий биноси олдидан ўтиб боряпмиз. Ҳаммаёқда ҳарбий хизматчилар. Тақдирни қаранг, деярли барчамиз “курсантлигим” ўтган ўн учинчи ҳарбий шаҳарчадаги ўқув қисмга тушдик. Таниш қисм бинолари ва майдончалар. Қисм ўртасидаги ялангликка чодир тикиб, бизга жой тайёрлашди. Афғ-ангорларидан бизнинг ташрифимиздан зобитлар хурсанд эмасга ўхшайди. Узун бўйли қисм штаб бошлиғи, сўзлари амирона подполковникдан бошқа. Келган кунимизок бизни сафга тизиб кўздан кечирар экан, кулиб “Сизларнинг паттангиз менинг кўлимда, хоҳласам октябрда, хоҳласам ўттиз биринчи декабрда жавоб беришим мумкин, ундан ортиқ ушлаб туришга ҳаққим йўқ. Афғонча нарсаларинг қанча ва нималигига боғлиқ, уқдингларми?” деди. Лабларидаги яширин табассумдан биз навбатдаги ўлжаси эканлигимиз маълум. Етакчимиз эрталабдан кайфдан шиғил пишган, калтабақай қаримсиқ майор “полковник бўлмайман, истеъфода подполковник бўламан, капитан бўлиб пенсияга чиқиш уят, майорга бўлаверади” дея ўзидан мамнун бўлиб бақиради. Унинг бу сўзларидан қотиб-қотиб куламиз. Ҳарбий жонидан тўйдирган бечорани “Менга афғон пуллари керак эмас, менга унча-мунча эриб турсаларинг бўлди, биз бутилканинг кули”, дейди.

Бир гал курсантларни ўтириб-турғизаётган сержантлардан бири олдимга келиб, кўлимни қаттиқ қисди. Танимадим, хайрон бўлиб юзига боқдим. У елкамга бир қоқиб, ўзини таништирди. Э-ҳа, бу сержантлар зулмидан ёстиғини ҳўл қилган чиллашир подолскийлик бола-ку?! Қаранг, қандай тўлишиб, ўзгариб кетибди. Владимир Тараканов-ку бу! Демак, қисмда қолган экан-да. Москва ҳарбий академиясида “танка”си бор дейишарди, балки ўшанинг кучи билан қолгандир. Курсантликни ёлчитмаган, ландовур, йиғлоқи эди. Қолоқсизлар дегани ёдимга тушиб, “ғўра”ларни қувмайман,

яхши “оқсоқол” бўламан деганинг ёдингдами?” дея юзига солдим.

– Биродар, армиянинг қонуни шунақа экан, қувмасанг, ҳурмат қозона олмас экансан. Начора, хизматчилик, – жавоб қайтарди у ғалати бир мағрурлик билан.

– Кўрдингми, учрашмасак керак, деган эдинг, мана учрашдик, баъзан тақдир ўйинларига ҳам ишониш керак, қолаверса, Насе, Филяларга озгина устозлик қилдим.

– Оббо сен-ей! Улар қўлингга тушишдими? Аҳмоқлар бу ерда иш кўрсатишди, ўғирлик, арокхўрлик дегандек... Дарвоқе, дарёнинг у ёғи қалай?

– Ёмон, Афғонистон ҳозир “гўшт майдалагич” дай гап.

– Тушунаман, вақтинг бўлса олдимга киргин, ўзинг хизмат қилган бата-реждаман. Ётган каравотингни зиёрат қилиб чиқасан, битта шиша биздан, газаги билан.

– Раҳмат, ўртоқ, таклифинг ёмон эмас, – хайр дегандек қўлини қисдим. Сезиб турибман, у қайгадир шошилмоқда эди.

Бирор қиладиган ишимизнинг тайини йўқ, фақат бекорчилик, кун ўтказиб, у ёқдан-бу ёққа санқиймиз, холос. Айрим тилини топганлар бир-икки ҳафтадаёқ ғойиб бўлишди. Бизга ўхшаганлар ўзлари жавоб беришларини юрибди кутиб. Мирзалик қилиб юрган туркман йигитни ҳам учратдим. Вой-бўй, қорин солиб, хизмат ёққан кўринади, юзлари ялтираб кетибди. Бўлғуси туркман амалдори, ҳарбий хизмат ҳарбий чипта учун зарур холос унга. У ёғи комсомол, вазирлик, комфирқа котиблиги, хуллас, мансаб пиллапояси.

– Лабингни осилтириб “Олма пиш, оғзимга туш” деб юрмай, – у штаб бошлиғининг фамилиясини айтди, – кириб гаплашиб қўяқол, бўлмаса янги йилни поездда кутасан. – У хахолаб кулди. Кулгиси кулоғимни йиртди, лекин гапида жон бор.

Қисм штабига кириб, штаб бошлиғи, подполковникка таваккал қилиб учрашдим-да:

– Патгани беринг, ўртоқ подполковник, муддатим ҳам тугади, қолаверса, бир ярим йил Ашхободу Афғонда юриб бирор марта таътилга ҳам борганим йўқ, – дедим. У кўзларимга қувлик билан тикилди. У ёқдан келганлар билан қандай муомала қилишни яхши билади, муғомбир! Секин чўнтагимдан унга аталган “Мадонна” расми туширилган кулонни чиқариб, стол устига ташладим. У кумуш занжирли кулонни столнинг тортмасига суриб тушираркан:

– Ҳм-м, фақат бир ўзинг учунми бу матоҳинг? Қўшсанг бўларди, ҳа, майли, келишдик, – деди.

– Ташқарида яна тўртта шеригим бор. Учтаси учун битта “жинси” шим, бировида эса фақат тирноқ оладиган бор экан. Бошқа ҳеч вақоси йўқ. Киришсинми?

Подполковник бироз ўйланган бўлиб турди-да:

– Бўпти, бор айт, киришсин. Сенлардан қанча тезроқ қутулсак, шунча яхши бизга. Бор, чик! Нимага серраясан?! – ясама ўдағайлади у.

Тўрт шерик ҳамроҳлигида бешовлон жомадонларимизни кўтариб, қисмдан чиқиб кетяпмиз. Қизил байроқ ҳилпираган қисм дарвозаси олдида қисм командири – чапани полковникни учратиб қолдим.

– Салом, ўртоқ полковник! Мана, кетяпмиз, – дедим унга юзланиб.

– Яхши, оқ йўл! – деди у ҳафсаласизлик билан менга ҳатто қарамай.

Аммо мен уни бир зумда ўзимга қаратдим:

– Ўртоқ полковник, эсингизда йўқ, албатта. Мен бултур кузда лимонад

заводида “чёрт” ичиб маст бўлиб қолиб, айб қилган ва “комсомол”дан ўчирилганларданман. Эсингиздами, “қонинг тўкилсин, қонинг билан айбингни Афғонда ювасан”, дегандингиз? Мана, бориб ҳам келдим, Афғон мен учун бир мактаб бўлиб қолди.

– Хўш-хўш? Қизик. Ҳар қалай, қонинг тўкилмабди, омон қайтибсан.

– Омонлик пешонамга ёзилган экан, қайтдим. Лекин жуда кўп нарсани кўрдим, оммавий қирғин бўлган қишлоқларни, аёвсиз жангларни, беҳуда тўкилган қонларни. Менимча, биз у ерга нотўғри борганмиз.

Полковник менга ҳайрон кўзларини жиддий қадади, кўзлари бирдан ўшқирди:

– Бундай гапларни гапирганда оғзингга эҳтиёт бўл, аскар! Тўғри-нотўғрилигини ўйлайдиган қалласи қатталар бор! Сен ўз хизмат бурчингни ўтадингми, тамом-вассалом. У ёғи сенинг ишинг эмас, уқдингми?! – сўнг қўшиб қўйди: – Уйингда валдираб юрмагин тағин, деворнинг ҳам қулоғи бор, тикиб қўйишмасин.

* * *

Шерикларимнинг бетоқат чехраларини кўриб, тушундим. Навбатдаги поездга кечикмай, тезроқ жўнаб қолганимиз яхши. Автобус ойнаси орқали шаҳар ортидаги Копедтоғ тизмаларига ва шаҳарнинг унча қатта бўлмаган бир хил кўчаларига қарайман.

Поезд чираниб қўзғалди-да, Ашхободни ортда қолдириб ела бошлади. Мен ўз купемизга киргач, аскарча уст-бошимни ечиб, шаҳарга чиққанимда сотиб олган оқиш костюм-шимимни кийиб олдим. Сўнг аскарча костюмимни, шимимни чок-чокидан сўка бошладим.

– Нима қиляпсан? – дея сўрашди бу ишимдан ҳайратланган шерикларим.

– Йиртиб, ойнадан улоқтираман! Жонимга теккан бу либос! – жавоб бердим қатъий. – Илгари кўрсам, ҳавас қилардим, аммо бу кийимни кийгач, қилган ишларимиз ундан кўнглимни тамом совитди. Шу кийимни кийиб олиб, бировнинг юртида хўжайинчилик қилдик, уларни қирдик, таладик, уйларига, қишлоқларига ўт қўйдик, ер билан яксон қилдик. Бу ҳам етмагандек, бир-биримизни ҳам итдек ғажидик. Йўқ, мен бу кийимда кетолмайман! Хизматга гардсиз келган эдик, ғубор билан қайтпимиз, ғубор!

Парча-парча бўлган аскарлик либосимни елиб бораётган поезд деразасидан улоқтирдим. Уни шамол учуриб, йўл четидаги дарахт шохларига олиб бориб илди...

Уолтер ДЕ ЛА МЭР

(Англия)

Рус тилидан
Турсунбой АДАШБОЕВ
таржимаси

ЙЎҚОЛГАН БОШМОҚ

Жўй исмли қизалоқ
Рақсга тушаётиб
Туфлиснинг бир пойин
Кўйди шўрлик йўқотиб.

– Қолдимикин? – деб борди
Музқаймоқ еган жойга.
Тополмади у ердан
Излашдан борми фойда...

Афсуски, йўқ, начора,
Чорбогда кўришмаган,
Кўлдаги балиқлар ҳам
Хабардор бўлишмаган.

Эҳ, аттанг, ўша бошмоқ
Дом-дараксиз йўқолган.
Кўча-кўйда, йўлакда
Наинки изи қолган.

Бечоранинг ҳоли танг,
Ўчган қизнинг ранг-қути.
Кўрмабди қуён, қарга,
Ҳатто тоғнинг бургути.

Ўйинқароқ шамоллар
Шўхликка тўйишмаган.
Бошмоқни кўрган балки,
Шивирлаб қўйишмаган.

Бир пой туфли сайр этиб,
Юргандир Данияда.
Ёки Юнонистонда,
Балки Испанияда.

Юзлаб шаҳарга борди,
Эринмади рости гап.
Кўринмади ҳаттоки
Океаннинг остида.

Парвоз этди осмонга,
Шаббода хомуш қутлар.
Юлдузлардан садо йўқ,
Чурқ этмади булутлар.

Бир оёқда ҳаккалаб
Сакрар чўлни оралаб.
Тоғу тош, жарликлардан
Ўтар эди паналаб.

Товони ерга тегмай
Ўрмонларда изгиди.
Якшанба кунлари ҳам
На ухлади, мизгиди!..

Бу тинчимас қизчадан
Олманг асло хавотир.
Чунки бир пой бошмогин
У ҳамон излаётир...

ЗАРРАБИН¹

Гапга солдим заррабинни,
Сеҳргардай шайланиб.
Майда тошлар қолди, тавба,
Тизма тоққа айланиб.

Майса, чимлар – чексиз ўрмон,
Булутларни бўйлашар.
Газли сувлар гужгон бўлиб,
Арилардай ўйнашар.

¹ Заррабин – хорижий тилларда микроскоп деб юритилади.

Ўргимчакни кузатаман,
Ер шарини ясайди.
Дорбозлардай эпчил, чаққон,
Азал шундай яшайди.

Заррабинни беҳудага
Мақтамадим тошириб.
Чумолини филдай қилиб
Кўрсатади ошириб.

Тўрга тушган капалакка
У арслондай ташланди.
Табиатда қонун шундай,
Лекин кўнглим гашиланди.

Осмон узра қарасангиз,
Тўлқинланиб кетасиз.
Ҳеч лофи йўқ, ҳатто ойга
Бир соатда етасиз.

Овсей ДРИЗ

(Исроил)

КИМ НИМАГА БОҒЛАНГАН?

Ит занжирга боғланган,
Тулпор эса арқонга.
Челак қудуқ бошида,
Мол – пичанга ҳар ҳолда.

Ой осмонга осилган,
Кўриқчидир юлдузлар.
Кўёш ерга парвона,
Нурафшондир кундузлар.

Одамлар-чи, азалдан
Яхшиликка чоғланган.
Шунинг учун ҳаммиша,
Бир-бирига боғланган.

КУТИЛМАГАН ВОҚЕА

– Сабабин айт, ҳой, Бурга,
Бу қадар нега шодсан?
– Айиқнинг пўстинида,
Газета ўқиётсам,

Менга милтиқ ўқталган,
Овчига кўзим тушиди.
Бундай даҳшатли ҳолни,
Кўрмаган етти пушитим.

Нишонга олиб шу пайт,
Тепкини босди: вар-ранг!..
Эҳ, хайрият тўсатдан
Айиққа тегди, қаранг...

ТАНИШ РЕКЛАМА

Бир бинога осилган
Таниш ёзув – плакат.
“Тозаланар шу ерда
Усти-бош, қалпоқ, халат”.
Ҳатто пўстин, коржосо,
Кирдан холи, соз бўлар.

Ҳар қандай уй бекасин
Машаққати оз бўлар.
Кўплар ушбу бинони
Еддан билар, танийди.
Эҳ, шу жойда виждон ҳам
Тозаланса қанийди...

Корней ЧУКОВСКИЙ

(Россия)

Кавсар ТУРДИЕВА
таржималари**Дўхтир Войжоним!**

1

Войжоним дўхтир ана!
Соядан топган пана.
Шошилинглар у томон
Даволанишга шу он.
Сигирой ва бўрихон,
Кўнгизча-ю чувалчанг
Ва айиқой жигарранг.
Ҳаммага топар даво
Дўхтир Войжоним бобо.

2

Тулкича келди дўхтир томон:
“Ари мени чақди жуда ёмон”.
Олапар келди дея: “Вой-вой,
Бурнимни чўқиди товуқвой”.
Куёнхон қилади кўп фарёд:
“Ёрдам бер, Войжоним,
Вой-вой-дод!
Боламни босибди трамвай,
Оҳ, болам, энди мен на қилай?
Куёнчамни босибди-я, трамвай
Войжоним, ёрдам бер ўтинай.
У йўлдан югуриб ўтганда,
Тўсатдан трамвай келганда
Оёгини босибди шу чоғ.

Болам энди бемор ва оқсоқ.
Куёнчам, оҳ, чидайман қандоқ?”
Войжоним дер: “Бу кулфат эмас,
Куёнчани менга берсанг бас.
Тикаман унга янги оёқ.
Чопқиллаб кетади у шу чоғ.
Бемор келтирилади шу он
У касал, у оқсоқ, ногирон”.
Оёқни тикдию шифокор,
Сакраб кетди шу заҳот бемор.
Болажони билан ёнма-ён
Рақсга тушиб кетди Куёнхон.
Куёнхон кулади кўп хурсанд:
“Войжоним, сизга катта раҳмат”.

3

Чиябўри шу пайт қайдан-да
Бирдан келиб қолди байталда
Дер: “Гиппопамдан бор
Сизга телеграмма тезкор.
“Дўхтиржон, Африкага
Тезроқ келинг.
Болаларимизга зудлик билан
Ёрдам беринг”.
Нима бўлди, бу не ҳол?
Наҳот болалар бемор?
Ҳа, ҳа, уларда ангина,
Қизилча, ичкетарина,

Бўғма ва аппендицит,
Безгак ҳамда бронхит.
Касалликлар гиж-гиж муаммо,
Келинг, Войжоним бобо!”
– Майли, майли, югурай,
Ва ёрдамга улгурай.
Сиз яшайсиз қаёқда?
Тогдами ё ботқоқда?
– Биз яшаймиз Занзибарда,
Калахарида ва Сахарада.
Тогимиз номи Фернандо По,
У ерда юради Гиппо-по
Сайр кўчаси Лимпопо.

4

Войжоним ўрнидан кўзгалар,
Югуриб, югуриб у борар.
Яйловдан юради, ўрмондан,
Боради у дала томондан.
Бир сўзни таъкидлар Войжоним бобо:
“Лимпопо, Лимпопо, Лимпопо”.
Юзига урилар дўл, шамол ва қор
Войжоним ортингга қайта қол.

Войжоним, йиқилди, тура олмади,
– Юришга асло ҳолим қолмади.
Арчанинг тагидан бир зумда
Пахмоқ бўрилар чиқар шунда.
– Устимизга чиқинг, дўхтиржон,
Манзилга элтамиз шу замон.
Бўрига чиқдию Войжоним бобо
Битта сўз тилидан тушмади асло:
“Лимпопо, Лимпопо, Лимпопо”.

5

Қаршисидан чиқди бир уммон,
Шиддат-ла қилмоқда тўполон.
Тўлқинлар булутга етгудай,
Войжонимни ютиб кетгудай.
– Чўкиб кетаман мен наҳот,
Денгиз туби тортса-чи бедод.
Не қилади беморларим,

Ўрмондаги жонворларим?
Шу пайт кит чиқиб келди,
“Устимга ўтир, Войжоним, – деди –
Гўё кемадайин каттакон
Сени манзилга элтаман, ишон”.
Китга миниб олар Войжоним бобо
Тилидан битта сўз тушмайди асло:
“Лимпопо, Лимпопо, Лимпопо”.

6

Бирдан қаршисидан чиқар тоғлар – баҳайбат,
Войжоним эмаклар, қилар ҳаракат.
Тоғлар баланд бўлар, янада тикка,
Гўёки тегмоқда булутга.
“Етиб боролмасам энди нетаман,
Наҳотки, йўлда қолиб кетаман?
Не қилади беморларим,
Ўрмондаги жонворларим?”
Энг баланд қоядан шу он
Бургутлар келдилар ногаҳон.
“Устимизга мининг, Дўхтиржон
Манзилга элтамиз безиён”.
Бургутга минди Войжоним бобо,
Тилидан битта сўз тушмайди асло:
“Лимпопо, Лимпопо, Лимпопо”.

7

Ажойиб Африкада,
Ғаройиб Африкада
Бордир қора Лимпопо,
Йиғлаяти Африкада,
Кўз ёш тўкар Африкада
Ғамгин Гиппопо.
У пальманинг остида
Африкада ўтирар.
У денгизга Африкадан
Кўз узмасдан мўлтирар.
Қачон энди кемасида
Дўхтир Войжоним келар?

Филлар ва каркидонлар
Чопади ҳар томонлар
Ва дарғазаб дейди:
– Қачон келар энди
Дўхтир Войжоним?!
Енида эса бегемотлар
Қорнин ушлаб додлар.
Бегемотчаларнинг ахир
Қоринчалари оғрир.
Туяқуш болалари
Чийиллар чўчқа сингарини.
Раҳмимиз келар нолаларига

Бечора туяқуш болаларига.
Уларда бўлма, қизамиқ,
Чечагу, бронхитдан озриқ,
Қизарган томоқлари,
Озрив бош-оёқлари.
Алаҳлар, алаҳлар улар
Вой, шифокор қачон келар?
Нега шу пайтгача йўқдир
Войжоним дўхтир?
Ўткир тиш ақула
Ётар ёнбошлаб
Куёшда ётар,

Кўзларин ёшлаб.
Унинг миттивойларининг,
Ақулача-ширинтойларининг
Ўн икки кундан буён
Тишлари озрив чунон.
Чигирткавой бечора
Елкаси чиққан начора.
Сакрамас-у, югурмас,
Кўз ёши қуриб улгурмас
Ва докторни чақиради
Қайда экан у, оббо,
Меҳрибон дўхтир бобо?

8

Қаранг, бир қуш самодан
Учиб келар ҳавода.
Устида Войжоним бор,
Кўлин силкиб дер такрор,
– Яшасин ёқимли Африка!
Болалар қувончини кўр:
“Келибди!”, “Қойил!”, “Зўр!”
Қуш тепада айланар
Ва қўнишига шайланар.
Бегемотчалар томон
Югуради дўхтиржон.
Текшириб тинглаб турар,
Қорнига уриб кўрар.
Сўнгра навбатма-навбат
Бериб чиқар шоколад.

Ва ҳароратни ўлчар.
Йўл-йўл йўлбарсчалар
Томон югурар
Бечора ўркачли
Бемор бўталоқларни кўрар.
Ва ҳар бирини гоголь,
Ҳар бирини моголь,
Гоголь-моголь,
Гоголь-моголь,
Гоголь-моголь билан сийлар.
Ўн кеча-ю кундуз
Войжоним тотмади туз.
Сув ичмас ўн кундан буён,
Даволар бечора жонворларни
Ва ҳароратин ўлчар ҳамон.

9

Мана даволади у
Лимпопо,
Беморлар тузалди-қу
Лимпопо,
Улар роса қувнашди
Лимпопо,
Бир-бирини қувлашди
Лимпопо.
Ва Ақула Каракула
Ўнг кўзин қисиб бир йўла
Қаҳ-қаҳ отиб кула бошлар,
Гўё уни қитиқлашар.
Миттигина бегемотлар

Қоринларин ушлаб кулар.
Роса кулар, маза қилар
Ҳатто эман титраб кетар.
Мана Гиппо, мана Попо
Гиппо-попо, Гиппо-попо!
Келмоқда
Гиппопотам
У келар Занзибардан
У келар Калиманжародан.
У қичқирар қайта-қайта,
Яна қувнаб қўшиқ айтар:
“Войжонимга шараф-шон!
Дўхтирлар бўлсин омон!”

ПАШША-ОЙПАШША

Пашиша-пашиша ойпашиша,
Зар кийими – томоша.
Пашиша далага борди,
Тангани топиб олди.

Кетди, қайда деб бозор,
Сотиб олди самовар.
“Сувараклар, марҳабо,
Мана чой ва мураббо”.

Сувараклар тўпланди,
 Чойлар бир-бир ҳўпланди.
 Ҳашоротлар уяла,
 Ҳар бири уч пиёла
 Ширчой ичиб қайтишиди,
 Ойпашишага тасанно
 Ва табриклар айтишиди.
 Ахир Пашишаой бугун,
 Нишонлар тугилган кун.
 Бургалар қилмай гавго,
 Этик қилишиди совга.
 Этик оддиймас, қаранг,
 Илгаклари тилларанг.
 Болари момо: “Бўлма” деб касал
 Келтирди пашишага кўпгина асал.
 Капалакжон, марҳабо,
 Тотиб кўргин мураббо.
 Тўгрисин айтинг бизга,
 Емак ёқдимиз сизга?
 Заҳари томиб чак-чак,
 Пайдо бўлди ўргимчак
 Вой, қаранг ўргимчакка,
 Пашишаойни бурчакка
 Судраб кетяпти якка.
 Уни қилмоқчи гумдон,
 Пашишаой қолмас омон.
 Пашиша зорланар: “Вой дод!
 Меҳмонлар! Сиздан нажот
 Золимдан халос
 Қилинг, илтимос.
 Сизни едирдим,
 Сизни ичирдим.
 Ташламанг гамда,
 Энг сўнгги дамда”.
 Чувалчангу кўнгизлар,
 Чўчиб қолишиди.
 Тирқишу тешиклардан
 Қочиб қолишиди.
 Диванлар остин
 Суварак босди.
 Ўриндиқларга эса
 Тўлди қурту қумурсқа.
 Ҳашаротлар қилмай жанг,
 Тўшакни босди, қаранг.
 Ҳеч қайсиси ўрнидан жилмас, вой,
 Нобуд бўлсанг бўлавер, Пашишаой.
 Чигирткажон, чигиртка,
 Ўшар митти йигитка.
 Шиори чир-чир
 Бутага кир,
 Оғзингни сувга тўлдир,
 Жим ўтир.
 Золим раҳми келмайди,

Пашишаойни чирмайди.
 Оёқ-қўлин боғлайди,
 Юрагини доғлайди,
 Яна қонин тўкади,
 Пашиша азоб чекади,
 Ойпашишахон зорланиб эзилади,
 Золим эса жилмайиб сузилади.
 Шу маҳал митти чивин
 Пайдо бўлибди,
 Қўлида кичик фонус
 Ениб турибди.
 Дер: “Қани золим, қотил?,
 Жазолай уни одил!”
 У қонхўр томон борар,
 Қилични қўлга олар,
 Золимни қилар яксон,
 Ойпашиша қолди омон.
 Уни қўлидан тутиб
 Дераза томон ўтиб,
 Дер: “Азизим, сен озод,
 Энди эса умрбод
 Севикли ёрим бўлгин,
 Мен билан турмуш кўргин”.
 Ўтиргичдан шу заҳот,
 Чиқа бошлар ҳашарот.
 Дейишар унга қараб:
 “Мард чивинга шон-шараф!”
 Гўё митти фонуслар –
 Келди нурли кўнгизлар.
 Атроф қувончга тўлди
 Ҳамма яйради, кулди.
 Қирқоёқлар, чопинглар.
 Мусиқачи топинглар!
 Маза қилиб ўйнаймиз,
 Ўйнаб сира тўймаймиз.
 Мусиқачилар чалар,
 Дўмбиралар авж олар:
 Бака-бум бака-бум-банг!
 Пашиша, чивинга қаранг!
 Рақс тушар улар ана,
 Даврада энди кана!
 Ўйинига йўқдир гап,
 Этиклар қилар тап-тап,
 Ҳашароту қумурсқа
 Бўлиб узуну қисқа
 Ўйнашар гўё малак.
 Ниначию капалак,
 Шохдор кўнгизлар кулар,
 Қалтогин силқир улар
 Бир-бирига парвона:
 На-на-на-на-на-на.
 Қойил, қойил, бунча зўр,
 Чивинлар рақсини кўр,

Ҳамма ўйнаб қуляпти,
Пашиша тўйи бўляпти.
Кўёв ёш, уddaбурон
Мард ва жасур чивинжон.
Аямай чипта ковуш,
Чумоливой, рақсга туш.
Ёнда жуфти ҳалоли
Ўйнапти чумоли,
Сакраб-сакраб тўймайди

Кўз қисини қўймайди.
Қумурсқалар, ҳой-ҳой-ҳой,
Ёқимтойсиз, ёқимтой!
Этиклар гирчиллар хўп,
Пошналар қилар тап-туп.
Тонггача ўтар базм,
Бизда шунақа расм.
Ойташиша ахир бугун
Нишонлар тугилган кун.

Эдвард ЛИР

(Буюк Британия)

ЧИКИ-РИКИ ЧУМЧУҚВОЙ

Чики-Рики Чумчуқвой
Соядан олганди жой.
Она чумчуқ-чи, шу он
Тайёрлар эди таом.
Сариқ тумшуқчаларга,
Жажжи чумчуқчаларга
Пашиша, чивиндан фақат
Мазали хўрак-овқат.
Бутун меҳрини қўшиб
Кўйларди аста қўшиқ.
Тики-вики-вики-ви,
Чики-рики-тики-ти,
Спики-бики-би!
Сўнгра Рикига айтар:
“Азизим, совуқ пайтлар
Ўталингиз туну кун
Бузмоқда ширин уйқум.
Аксиришингиз даҳшат,
Сизга шу яқин фурсат
Жуда зарур келтирмоқ
Ухлаш учун бир қалпоқ.
Чики-вики-мики-ти,
Бики-вики-тики-ми.
Спики-чики-ви!
Ёш эмассиз, қари ҳам,
Хавфли сизга совуқ, нам.
Мумкин эмас унутмоқ,
Эрта топайлик қалпоқ”.
Чумчуқвой деди: “Ҳа, рост,
Сенинг меҳринг беқиёс.
Ўрдакчам, ўзинга ҳам
Бахт доим бўлсин ҳамдам.
Витчи-битчи-митчи-би,
Сени ўйладим анча,
Ёмон хуррак отасан,
Акса уриб ётасан.

Бизга совуқ чўт эмас
Шапка олиб келсак бас.
Капор учун икковлон
Учайлик шаҳар томон.
Витчи-китчи-китчи-ви
Спики-вики-мики-би
Чики-вики-чи!
Тезроқ Лондонга кетдик.
Оламиз сенга этик.
Харид қиламиз кўйлак
Яна зангор шарф керак.
Зодагон хонимга хос
Капор олсак бўлар соз.
Жики-вики-бики-ти
Чики-вики-бики-би
Твики-витчи-ви”.
Эрта билан икковлон
Учдилар Лондон томон.
Монументга оз фурсат
Кўниб ўтдилар фақат.
Пикаделидан кейин
Харид қилдилар кийим.
Шляпа олишиди шу чоғ
Ва сўнги русум қалпоқ.
Ота-она келган он
Болалар қувнар шодон.
– Оҳ, гўзал улар қандоқ,
Жуда ярашган қалпоқ.
Чумчуқвой деди: “Ҳа-да,
Ясан-тусан зўр жуда.
Бу кийимда қойил иш
Девор устида туриш,
Ва чирқиллаш
чики-чи!
Чиви-чиви-бики-би!
Чиви-рики-ми!”

Йостейн ГОРДЕР

(1952 йил туғилган)

АПЕЛЬСИН ҚИЗ

Қисса¹

Рус тилидан
Комила НОСИРОВА
таржимаси

Мен қўлёмани олиб, давомини ўқий бошладим.

“Рождество ва Янги йил орасида Апельсин қизни излашга уринмадим ҳам. Рождество хотиржамликни талаб қиларди. Аммо январда яна уни қидиришига киришдим. Аҳволим жуда яхши эди.

Аммо шунча уринишларимдан натижа чиқмади, шунинг учун у давр ҳақида айтадиган гапим йўқ. Сен ҳикоямнинг оҳанги ва мантисига ўрганиб қолган бўлсанг керак.

Лекин барибир бир чекиниш қиламан, у муҳим ҳолатга боғлиқ, уни сен топишиг керак бўлган топишмоқларим рўйхатида тилга олмадим. Эски анорак! Унинг бу ҳикояга қандай аҳамияти бор? Ахир айнан у менда Гренландия музликлари орқали қилинадиган хавфли чанги сафари ҳақидаги фикрни туздирган. Айнан у мени Апельсин қиз балки жуда фақирдир деб тахмин қилишига мажбур этган. Аммо асосийси, анорак, шубҳасиз, қизнинг табиат бағрида бўлишни ёқтиришидан дарак берарди.

Ўша қишида неча марта чангида сафар қилдим! Балки Ослонинг тоғли чеккаларига қилган чангидаги ўша сафарларим менинг чиниққан жисимимга бўлажак хавфли касал-

¹ Охири. Боши ўтган сонда.

ликни узоқда тутишига ёрдам бергандир. Сенга Апельсин қизни учратолмаган чангидаги сафарларим ҳақида ҳам, Кикут, Стрюкен ёки Харестюодаги чанги йўллари ҳақида ҳам гапириб ўтирмайман. Март бошида ҳамма Холменколлендаги машҳур якишанба мусобақаларини кутарди. Трамплиндан сакраши тўғрисидаги ўй юрагимни зўр қувончга тўлдирарди. Худди мозаиканинг ҳамма тошчалари ўз жойига тушгандек, ҳаммаси мос келгандек. Худди мен футбол бўйича спортлотода ўн битта позицияни топган, сўнги, натижасига деярли шубҳа бўлмаган ўн иккинчи ўйин қолгандек.

Ўша якишанба ҳаво жуда яхши бўлди, мусобақага эллик мингдан кўпроқ одам келди. Осло аҳолисининг каттагина қисми йиғилди ўша куни. Лекин, нима деб ўйлайсан, шундан неча фоизи йилнинг исталган фаслида эски аноракда юради? Деярли юз фоизи!

Ўша якишанба Холменколленга бордим, ҳаво мусобақага жуда мос эди, шунинг ўзи ярим муваффақият эди. Апельсин қизни учратишимга эллик минг имконим бор эди, шуни аниқ айтишим мумкин: у ерда, Ослодаги шу томда эски анораклар кам эмасди. Бу эски, турли-туман рангдаги унниқиб кетган аноракларнинг ҳақиқий Эльдорадоси эди. Шунинг учун трамплинга қизиқишим йўқ эди, унга деярли қарамасдим, аноракларга тикилишининг ўзи етарли эди. Бир неча марта Апельсин қизни кўргандек бўлдим, кўксимда қувонч ҳайқириги тугилаёзган ҳам эди, аммо у Апельсин қиз эмасди. Икки мартача сочга тақиладиган эртақдагидек қумуш тўқани кўрдим, лекин бу унинг тўқаси эмасди.

Мусобақада Апельсин қиз йўқ эди! Бор ҳикоям шу, Георг. Ҳамма уришиларимнинг натижаси. Ушанда ким голиб бўлганини эслолмайман ҳам. Апельсин қизни ўша ерда тополмаганимдан бошқа ҳеч нимани эслолмайман. Мен йўқ нарсани излабман.

Шундан бери Холменколленда фақат бир марта бўлдим. Бу сўзларни ўқиб, хотирангда бирон нима уйғондим, билмайман? Балки уч ярим ёшингда сен билан бирга кўрганларимиздан бирон нарсани эслаб қолгандирсан?

Сен билан пастда полда туриб, сакрашларни кузатардик. Аксига олгандек, кам эсадиган жануб шамоли ёздаги каби ерни ялаб ташлаганди. Шу боис трасса учун қорни бутун Норвегиядан ёки аниқроқ айтганда, Финседаги чўққилардан йиғишига тўғри келди. Ушанда олтин медални Енс Вайссфлог олди. Норвегияликларнинг ҳафсаласи тир бўлганди, албатта, бироқ шов-шув кўтарилмади, чунки бундан бир йил аввал ҳам Вайссфлог галаба қозонганди.

Сенга бир сирни очаман. Ўша сафар, ярим йил аввал Холменколленда бўлганимизда ҳам, одамлар орасидан Апельсин қизни қидираётганимни сезганман. Ўн йилдан кўпроқ вақт ўтди, лекин бошдан кечирилган умидсизлик ҳали ҳам мени азоблайди.

Менинг вақтим кам, болагинам. Аммо бир неча ҳафтани шу сабабдан ўтказиб юбормаяпман. Шунчаки айтишига арзирли гапим йўқ.

Апрель охирида бир куни почта қутисидан откритка олдим. Шанба эди, Хюмлевейенга ота-онамникига келгандим. Откритка менга жўнатилганди, лекин мен бир неча ойдан бери Гюннар билан бирга яшаётган Адамстюендаги манзилга эмас.

Энди эътибор бер: откриткада эртақдаги каби апельсинзор тасвирланган ва катта ҳарфлар билан “PATIOO DE LOS NARANJOS” деб ёзилганди, испанчани тушунишим бўйича, бу “Апельсинзор” деганга ўхшаши маънони англатарди. Сенга аломатларни изоҳлашни яхши кўришимни илгари ҳам айтгандим.

Апельсинзор! Юрагим гурсиллаб уриб кетди. Сен энди қон босими немалигини билсанг керак, Георг? Баъзи ҳолларда у бирдан кескин кўтарилиб кетиши мумкин. Аммо бу кучли туйғулар ва кечинмалардан воз кечишимизга асос бўлолмайди. Хуллас, бундай ҳолат хавфли эмас (Лекин мен барибир дельтапланда учши ёки парашютдан сакрашига берилиб кетмаслигингни истардим. Ҳеч бўлмаса, батутда сакрамагин!)

Откриткани ўгириб қарадим. Севилья муҳри ва бир нечта сўз: “Сен ҳақингда ўйлаяман. Яна бироз кута оласанми?”

Шу холос – на исм, на манзил бор, ҳеч нима. Лекин, Георг, юз чизилганди, унинг юзи, олмахоннинг юзи. Уни худди ҳақиқий, балки ҳатто буюк рассом чизгандек эди.

Деярли ажабланмадим. Албатта Апельсин қиз Апельсинзорда бўлиши керак эди, бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. У шунчаки ўз қироллигидаги уйига, ўзининг Апельсин мамлакатига кетган. Бу менинг у ҳақдаги тасавурларимга мос эди.

Энди ҳамма нарса ўз жойига тушиди. Ҳамма топишмоқлар ечилди. Ҳамма пасьянслар мос келди. Апельсин қиз ярим йилга танаффус қилган, ўша ерда, Севильяда апельсинлардан айрилиши ва менга йилнинг иккинчи ярмида ҳар куни кўришишига берган ваъдасида туриши учун апельсинларнинг мўллигига бўлган қизиқишини қондиряпти. Балки унга кейин яна танаффус керак бўлар, лекин бу энди бошқа масала.

Жуда ҳаяжонга тушидим, миям биз, тиббиётчилар эндорфин деб атайдиган моддани ортиги билан ишлаб чиқара бошлади. Деярли озғиқли бу ҳаяжонни изоҳлайдиган махсус ибора бор. Биз бемор эйфорияда деймиз. Мен эйфория ҳолатига тушидим. Оқибатда қишки бозда ўтирган ота-онамнинг ёнига югуриб кирдим – онам тебранма курсида, отам эса эски шезлонг¹да эди. Уларнинг олдига учиб кириб, уйланмоқчилигимни айтдим. Бундай қилмаслигим керак эди, чунки ўн беш дақиқадан сўнг эйфориям ўтиб кетди. Миям эндорфин ажратмай қўйди. Мен ҳеч нимани тушунамасдим. Тўғривоги, аввалгидан ҳам камроқ нарсани тушунардим.

Апельсин қиз исмиمنى билишини айтиб қўйди. Энди эса фамилиямни ҳам билиши маълум бўлди. Ундан ҳам ортиқ, Георг, ундан ҳам ортиқ: камига Хюм-левейндаги эски уйимизнинг манзилини ҳам билар экан. Бунга нима дейсан? Бу ажойиб эди, топишмоқ нимани билдиришидан қатъи назар, бу ҳақда ўйлаш мен учун ёқимли эди. Шу билан бирга Рождество кўнгиноқлари чалинишидан ва Золушка карета қовоққа айланиб қолмасдан аввал унга ўтириб кетишидан олдин бирга қўл ушлашиб Сарой бозига қараб юрган ўша сеҳрли дақиқаларда менга айтишини лозим кўрмасдан Испанияга кетиб қолгани алам қиларди.

Ўшандан сўнг, унинг изини топишга уринишларни ҳисобга олмаганда, уч ярим ой ва йигирма бешта чанги сафари ўтди.

Ёки Апельсин қиз Марокаш, Калифорния ва Бразилияда бўлишига улгурди-ми? Энди апельсинлар бутун ер юзида фойдали мева ҳисобланади ва, менинг фикримча, табиатнинг муҳим меваси сифатида аллақачон тасдиқланиши керак эди. Балки Апельсин қиз Бирлашган Миллатлар Ташиқлотининг Апельсин бўлимида махфий агент бўлиб ишлар? Қандайдир янги, оғир апельсин касаллиги тарқалмаса бўлди эди! Ушунинг учун доим Юнгсторгетга бориб, у ерда ҳамма апельсинларни кўздан кечирмаганми? Ҳар ҳафта синов учун олмаганми?

Балки у ҳатто Хитойда ҳам бўлгандир? Апельсин сўзи “Хитой олмаси” деган маънони англатишини аллақачон билиб олганман. Ахир апельсинлар

¹ Шезлонг – енгил креслонинг бир тури.

бизга Хитойдан келган. Лекин Апельсин қиз ҳозир бир пайтлар илк апельсин гули очилган Хитойни зиёрат қилаётган бўлса ҳам, мен барибир унга “Апельсин қизга, Хитойга” деган манзил бўйича откритка жўнатомайман. Хитой почтасининг Хитойнинг миллиарддан ошиб кетган аҳолиси орасидан уни топиши қийин бўлган бўларди.

Майли, Георг, ҳикоянинг давомига ўтайлик.

Мен бир неча кунга дарслардан жавоб олдим, ота-онамдан минг крона қарз кўтариб, Мадридгача энг арзон чипта сотиб олдим. У ерда бир мактабдош дўстимнинг амакисиникида тунадим. Эртасига эрталабданоқ Севильяга учдим.

Уни ўша ердан топишимга ишончим комил эмасди, лекин имконим худди Холменколлендагидек эди. Яна бир фаразим бор: агар уни Севильяда, яъни юзма-юз учратмасам ҳам, барибир унинг яқинда ўша ерда бўлганини, кейин, дейлик, Марокашга жўнаб кетганини билиб оламан. Нима бўлганда ҳам, Апельсинзорга бориб, у тўйиб нафас олган ўша бетакрор апельсин ифоридан симираман, у юрган кўчалардан ўтаман ва балки у ўтирган ўриндиқда ҳам ўтирарман. Севильяга бориши учун шунинг ўзи кифоя эди. Қолаверса, унинг изларини, агар кира олсам, ўша Апельсинзордан топишга умид қилардим. Мен бундай муқаддас жойни чуқур жарликлар ўрагани, уни қонагон ит, қаттиққўл қоровуллар қўриқлаши мумкинлигини назардан четда қолдирмадим.

Аммо самолёт Севильяга қўнгандан ярим соат ўтибоқ Апельсинзорга етиб бордим. У катта черковга туташган бўлиб, саранжом сақланаётган чиройли апельсин боғи экан. Апельсин дарахтлари етилиб пишиган меваларга тўлиб, бир текисда саф бўлиб турарди. Бироқ у ерда Апельсин қиз йўқ эди. Афтидан, шаҳарга кетган бўлса керак. Ҳойнаҳой, ҳадемай қайтиб келади...

Мен бамаъни фикр юритишга уринардим. Ўзимни Апельсин қиз билан дарров, ҳар қалай, илк кунлари учраишига умид қилмасликка кўндиришига ҳаракат қилардим. Шунинг учун Апельсинзорда уч соатдан кўп қолмадим. Кейин кетдим, аммо ҳар эҳтимолга қариши дарахтлар орасидан отилиб турган эски фавворада унга хат қолдирдим. Шундай деб ёздим: “Мен ҳам сен ҳақингда ўйляяпман. Йўқ, мен ортиқ қутолмайман”. Хат устидан кичикроқ тош бостириб қўйдим.

Хатга имзо қўймадим, ҳатто кимга аталганини ҳам ёзмадим, аммо юзакчи чизиқлар билан унда ўзимнинг юзимни тасвирладим. Албатта, умуман ўхшамайди, лекин Апельсин қиз хатни топиши биланоқ унда ким тасвирланганини тушунишига шубҳа қилмасдим. У ҳадемай бу ерга қайтиши керак эди. Ахир ҳеч бўлмаганда почтани олиши учун дарахтзорга кириб ўтиши керак-ку.

Хатни тош остига қўйиб, шаҳарда айланиб юрганимдан сўнг бир соат ўтиб, бирдан хато қилганимни англаб қолдим.

Апельсин қиз менга: “Мени ярим йил кутишингга тўғри келади. Агар шунча узоқ вақт кута олсанг, биз яна кўришамиз”, – деганди. Мен нима учун бунчалик узоқ кутишим кераклигини сўрагандим. У оддий ва аниқ жавоб берганди: “Чунки сен мени худди шунча вақт кутишинг керак. Агар шу муддатга сабр қила олсанг, унда кейинги ярим йил давомида сен билан ҳар куни кўришамиз”.

Тушуняпсанми, Георг? Мен қоидани буздим. Уни ярим йил кўрмасликка тоқат қилолмадим. Шунинг учун кейинги ярим йилда энди уни ҳар куни кўролмадим.

Унинг шартларини тушуниш осон, аммо бажариши қийин эди. Ҳар бир эртақнинг ўз қоидалари бор, ҳойнаҳой, айнан улар бир эртақни бошқасидан

фарқлаб туради. Бу қоидаларни тушунишига ҳеч қандай ҳожат йўқ. Уларга амал қилиши керак. Бўлмаса, ваъдалар бажарилмайди!

Ана шунақа, Георг. Нима учун Золушка балдан соат тунги ўн иккига бонг урмасдан аввал уйга қайтиши керак эди? Мен билмайман, Золушка ҳам билмасди. Аммо ўзингни ажойиб эртақлар мамлакатига олиб киришига йўл қўйиб берганиндан сўнг бундай нарсаларни сўрамайсан. Шартларни қабул қилиши керак, ҳатто энг бемаънилари ҳам. Шаҳзодага етишиши учун Золушка балдан соат тунги ўн иккига бонг урмасдан аввал кетиши керак эди. Қисқа ва лўнда. Қоида, бу – қоида, уларга амал қилиши керак. Бўлмаса, у бал қўйлагидан айрилган, араваси эса қовоққа айланиб қолган бўларди. Шунинг учун у ярим кечагача уйга қайтишига шошилди ва бунга эришди, аммо йўлда туфлисини йўқотиб қўйди. Ва буни қарангки, шу туфли шаҳзодага Золушкани топишига ёрдам берди. Ҳасадгўй опалари эса ҳамма қоидаларни бузишди, шунинг учун ҳам охири хор бўлишди.

Менинг эртагимда қоидалар бошиқа эди. Агар менга Апельсин қизни қўлида катта апельсинли пакет билан уч марта кетма-кет кўриши насиб қилса, у меники бўларди. Менга уни Рождество арафасида кўриши ва ҳатто ундан ортиги – Рождество кўнғироқлари чалинганда кўзларига қараши, қўлимни кумуш тўқасига теккизиши насиб қилди. Шундан сўнг фақат битта синовга бардош беришим – уни ярим йил кўрмаслигим керак эди. Неғалигини сўрама, Георг, шунчаки қоидалар шундай. Агар шу охириги ва ҳал қилувчи синовга – нақ ярим йил Апельсин қизни кўрмасликка бардош беролмасам, аввалги барча уринишларим зое кетади, ҳамма нарсани йўқотаман.

Мен Апельсинзорга югурдим. Аммо хатим жойида йўқ, у Апельсин қизнинг қўлига тушиганига ишончим комил эмасди. Уни исталган норвег сайёҳи олган бўлиши мумкин.

Хат устига бостириб қўйган тошни кўриб улгурмасимдан, айтганимдек, хатнинг ўзи у ерда йўқ эди – хаёлимга янги ўй келди. У, гарчи қоидаларни бузган бўлсам ҳам, менга бироз умид бағишлади. Биласанми, Георг, Апельсин қиз менга биринчи бўлиб хат ёзди, чунки унда менинг манзилим бор эди. Мен унга жавоб ёздим, аммо жавобни қайси манзилга жўнатишини билмаганим учун хатимни ўзим, у менга салом йўллаган жойга курьерлик почтаси билан олиб боришимга тўғри келди.

Менимча, ҳисоб тенг эди. Менимча, у ҳам қоидани бузганди. Нима деб ўйлайсан? Бу эртақ қоидаларини шарҳлашда мендан қолишмайсан.

Тўғри, у нима бўлганда ҳам, мендан сабр қилиб, яна бироз кутишини сўради. Умуман олганда, у шунчаки келишувимизни янгилади, холос. Мен эса таклиф этилган шартларга кўнолмаслигимни, тўғрирози, ортиқ қоидаларга амал қилишини хоҳламаслигимни айтдим.

У: “Сен ҳақингда ўйлаяпман. Яна бироз кута оласанми?” деб ёзди.

Аммо унга ортиқ кута олмаслигимни айтган бўлсам, сенингча, унинг жавоби қандай бўлиши керак эди?

Йўқ, мен буларнинг барини тушунолмасдим. Мен ҳаддан ташқари манфаатдор шахс эдим. Фақат уни топишим қолган эди.

Мен ҳеч қачон Севилья, умуман, Испанияда бўлмаганман. Аммо кўп ўтмай сайёҳлар гуруҳи билан шаҳарнинг кўҳна қисмига бориб қолдим. У Santa Cruz деб аталади ва апельсин дарахтлари мўл бўлган катта ибодатхона майдонига ўхшайди.

Апельсин қизни қидириб бир майдон кетидан иккинчисини кўздан кечириб, ниҳоят очиқ ҳаводаги қаҳвахонага кирдим ва катта апельсин дарахти соясиди бўш жой топдим. Santa Cruzдаги ҳамма майдонларни айланиб

чиқдим ва шу, энг чиройлисини топдим. У Plaza de la Alianza деб аталарди.

Мен ўтириб шундай мулоҳаза қилдим: агар катта шаҳарда бир кишини изласанг ва унинг қаердалиги ҳақида ҳеч қандай тахминга эга бўлмасанг, бутун шаҳарни излаб сарсон бўлгандан кўра, марказнинг бирон жойида ўтириб, излаётган одамининг ўзи ёнингга келмагунча кутган маъқул.

Хулоса чиқаришидан аввал охирги гапни икки марта ўқиб кўр, Георг. Мен эса бундай деб ўйлардим: Севильянинг энг чиройли жойи Santa Cruz дейилади, у ерда эса энг чиройли майдон – Plaza de la Alianza бор. Агар Апельсин қиз менга бироз ўхшаса, эртами-кечми мен ўтирган жойга келади. Биргалу билан Ослодаги қаҳвахонада учрашгандик. Яна бир марта – соборда. Бизга энг кўп насиб қилгани, тасодифан бир-биримизни учратмиш эди.

Мен мақсадга етгунимча қаҳвахонада ўтиришга қарор қилдим. Соат учдан ошмаган, Plaza de la Alianzaда яна камида саккиз соат ўтиришим мумкин эди. Бу менга кўп туюлмасди. Ослодалигимдаёқ ўзимга яқинроқда жойлашган кичик пансиондан жой буюртиргандим. У ерда мени ўн иккигача қайтишим кераклиги тўғрисида огоҳлантиришиди, чунки кейин улар эшикларни тамбалашар экан. (Ҳатто испан пансионларида ҳам ҳамма амал қиладиган ўз қоидалари бор!) Апельсин қиз майдонда ўнгача пайдо бўлмаса, ўша ерда эртага кун бўйи – қуёш чиққандан то ботгунга қадар ўтириб чиқишга қарор қилдим.

Ўтириб кутдим. Келиб-кетаётган одамларни, маҳаллий аҳолини ҳам, мусофирларни ҳам кузатдим. Ва бизнинг олам – чиройли жой деб хулоса қилдим. Мени яна атрофимни қуришаб турган ҳамма нарсадан тўзилган эйфория эгаллаб олди. Биз, бу дунёда яшаётганлар киммиз? Бу майдондаги ҳар бир одам ўй ва хотираларга, орзу ва интилишларга тўла бойлик кони эди. Ўзим ердаги ҳаётим марказида эдим, лекин бу майдондаги бошиқа ҳамма одамларга ҳам тегишли эди. Масалан, официант бу қаҳвахонага келган ҳаммага хизмат кўрсатиши керак эди, тўртинчи финжон қаҳвани буюрганим учун, унинг назарида столни узоқ вақт эгаллаб турганимни тушунардим, ахир бу ерга ўтирганимдан бери уч ёки тўрт соат ўтди. Ярим соатдан кейин тўртинчи финжон қаҳвам бўшаб қолгач, у тезда ёнимга келиб, хушмуомалалик билан ҳақини тўлаш-тўламаслигимни сўради. Лекин мен ҳали кетолмасдим, ахир Апельсин қизни кутаётгандим, шунинг учун катта испанча енгил ассорти газак ва кола буюрдим. Апельсин қиз келмагунча ҳеч қанақа вино ёки пиво ичмайман, келганда шампань ичамиз, деб ўйлардим мен. Аммо Апельсин қиз келмади. Соат еттига бонг урди, ҳисобни сўрашим кераклигини сездим. Бирдан қанчалик соддалигимни тушуниб қолдим. Мен уйда, Хюмлевейенда почта қутисидан Севильядан жўнатилган откриткани олганимдан бери анча кун ўтди, бу ерга келишимга ҳам шунча кун кетди. Апельсин қизга ҳали ҳам аввалгидек қўл етмас эди, шубҳасиз, унинг мен билан мушук-сичқон ўйнашдан кўра муҳимроқ ишлари бор эди, у ҳозир Саламанкадами ёки Мадриддами испанчани ўрганяпти. Мен ҳисоб бўйича пул тўлаб, қаҳвахонадан чиқиб кетишга шайландим. Ўзимнинг тўғри хулоса чиқаришга қодир эмаслигимдан ҳафсалам пир бўлди, эртагаёқ Норвегияга қайтиб кетишга қарор қилдим.

Билмадим, сен бирон марта уринишларинг бесамар кетганидан ўкинганмисан? Масалан, қор ва тилчиллаган лойда бирон зарур нарсани харид қилиш учун шаҳарга йўл олдинг, аммо дўконга ёпилганидан сўнг етиб бординг. Бундай нарсалар асабийлаштиради, аммо ҳаммасидан ҳам кўпроқ ўз нодонлигингдан жигибийрон бўласан. Айнан шу уринишлар бекор кетганидан уялишга ўхшаши тўйғу мени қамраб олди. Аммо мен трамвайда шаҳарга

келганим йўқ-ку. Мен почта откриткасидан бошқа ҳеч бир маълумотсиз Севильяга келдим, бу ерда ҳеч кимни танимасдим, ўша исқирт пансиондан бошқа борадиган жойим йўқ эди, испан тилида ҳам гапирмасдим. Ўзимни уриб юборгим келди, лекин бу янада аҳмоқона кўринар ва мени баттар хижолатга солган бўларди. Мен ўзимни бошқача жазолашга сўз бердим, ҳаётимда нима бўлишидан қатъи назар, энди ҳеч қачон ўша Апельсин қиз билан ишим бўлмайди.

Шунда у келиб қолди, Георг! У кутилмаганда Plaza de la Alianzaда пайдо бўлганда соат етти ярим эди!

Унинг эғнида эртақдагидек ёзги, мен қараб турган баланд девор бўйлаб ўсган бугенвиллея гулларидек ёрқин қизил кўйлак бор эди. Балки у кўйлакни уйқудаги маликадан қарз олгандир, деб ўйладим мен ёки бирон паридан ўғирлаб олганми?

У мени пайқамади. Майдонда қоронги чўка бошлади. Ҳаво иссиқ эди, ҳатто жудаям иссиқ, аммо менинг бирдан этим увиша бошлади.

Шу онда – сендан ҳеч нарсани яширишни истамайман – шу онда унинг ёнида йигирма беш ёшлардаги йигитни кўрдим. У баланд бўйли, келишган, катта оқиш соқолли эди. Кўринишидан қутб тадқиқотчисига ўхшарди. Айниқса, унинг кўркамлиги мени хавотирга солиб қўйди.

Шундай қилиб, мен ютқаздим. Лекин бунга ўзим айбдор эдим. Мен қоидаларни буздим. Тантанали ваъдани буздим. Ўзимга тегишли бўлмаган нарсага, қоидалари менинг ҳукмида бўлмаган эртаққа бостириб кирдим. “Мени ярим йил кутишингга тўғри келади, – деганди у. – Агар шунча узоқ вақт кутолсанг, биз яна кўришамиз...”

Ниҳоят, улар мени пайқашди, шахзода ўғай онаси ва ёвуз опаларининг жабридан халос қилгунча, Золушка кулини сидириб оладиган печкага ўхшаган бўлсам керак. Улар деяпман, чунки биринчи бўлиб мени Апельсин қиз пайқагани йўқ. Биринчи бўлиб мени соқолли эркак сезди. (Бирон нарсани тушуняпсанми, Георг? Мен – тушунмаяпман.) У Апельсин қизнинг қўлидан тутиб, мени кўрсатди ва бутун майдон эшитгудек баланд овозда: “Ян Улав!” деди. Унинг талаффузидан даниялик эканлигини сездим. Уни илгари сира кўрмаганман.

Буларнинг бари бир неча сониягина давом этди, аммо шу саҳнани ўзинг тасаввур қилишига уриниб кўр. Апельсин қиз мени апельсин дарахти тагида кўради. У майдон ўртасидаги катта фаввора ёнида қотиб қолиб, мендан кўзини узмайди, у қотиб қолди, бу ҳолатдан яна бир ёки икки соатгача қутулолмайгандек туюлади. Бироқ у ўзига келади. Уйқудаги малика юз йил ухлади, аммо энди уйғонади, худди атиги бир дақиқа аввал уйқуга кетгандек. У ёнимга югуриб келиб, бўйнимдан қучади ва даниялик айтган гапни такрорлайди: “Ян Улав!”

Энди данияликнинг навбати. У бесўнақайларча юриб, столим ёнига келади, менга бақувват қўлини узатиб, очиқ чехра билан: “Сени соғ-омон кўрганимдан хурсандман, Ян Улав!” – дейди. Апельсин қиз столим ёнига ўтириб бўлган, даниялик қўлини унинг елкасига қўйиб: “Мен сизларга халол бермай”, – деганча бизга қўл силкийди, ортга тисланиб бурилади ва оғир қадам босиб, майдон орқали судралиб кетади. Ниҳоят, у кўздан ғойиб бўлади. Омадим чопганга ўхшайди.

У стол ёнида менинг қаршимда, қўлларини қўлларимга қўйиб ўтирибди. Самимий, балки бироз истеҳзоли жилмаяди.

“Сабринг чидамабди, – дейди у. – Мени кута олмадинг!”

“Кутолмадим, – тан оламан мен. – Юрагим қон бўлиб кетди”.

Мен унга қарайман, у эса ҳамон жилмаяди. Мен ҳам жилмайшига ури-наман, лекин эплолмайман.

“Бундан чиқди, мен келишувни буздим”, – қўшиб қўяман мен.

У ўйланиб қолади, кейин: “Баъзан ҳаёт бизни кутишга мажбур қилади. Сенга хат ёздим. Яна бироз кутишга сабринг етишини хоҳлагандим”, – дейди.

Елкаларим титраб кетади. “Бундан чиқди, мен ютқаздим”, – дейман мен.

“Ҳар қалай, қулоқсиз бўлиб чиқдинг, – дейди у ним табассум билан. – Аммо, эҳтимол, ҳали бирон нарсани сақлаб қолиш ҳам мумкинudir”.

“Қандай қилиб?”

“Ҳаммаси ўз кучида қолади. Фақат ҳамма гап шундаки, бунга сенинг сабринг етадими?”

“Тушунмадим”, – дейман мен.

У меҳр билан қўлимни сиқади. “Нимани тушунмаяпсан, Ян Улав?” – сўрайди у пичирлаб, бу сўзларни ичидан зўё пуфлаб чиқаради.

“Қоидаларни, – деб жавоб бераман мен. – Мен қоидаларни тушунмаяпман”.

Ўртамизда узоқ суҳбат бошланади.

Георг! Ўша оқшом бир-биримизга айтган ҳамма сўзларни гапириб беришга ҳожат йўқ, уларни эслолмасдим ҳам. Бундан таишқари, ҳозир тилингда кўп саволлар айланаётганини тушунаман, сен уларга тезроқ жавоб олишни истайсан.

Ўзим ҳам биринчи навбатда Апельсин қиз қандай қилиб ота-онамнинг манзилени топганини билишни истардим. Мен унга саволомуз қараб ўтирардим, кутилмаганда у меҳр билан: “Ян Улав... Наҳотки, чиндан ҳам мени эслолмайсан?” – деб сўради.

Мен ажабландим. Унга илгари ҳеч қачон кўрмагандек қарашга уриниб кўрдим. Қора кўзлар, юздаги нозли ифода. Кейин нигоҳим унинг яланғоч елкаларидан – у эътироз билдирмади – ва енгил қўйлагидан сирғалди. У менга мураккаб топшимоқ берди, мен Апельсин қизни фақат қишида бўлган аҳён-аҳёндаги ўша учрашувларимиз орқали эслардим. Агар уни яна қачондир учратган бўлсам, бутунлай унутибман, ҳозир мен фақат унинг ниҳоятда чиройлилигини ўйлай олардим. Худди фариштадек, деб ўйлардим мен ёки Пигмалион, афсонавий юнон ҳайкалтароши орзусидаги аёлни мрамардан йўниб ишлаган, шундан сўнг муҳаббат маъбудаси унга раҳм қилиб, ҳайкалга эсон ато қилган. Апельсин қизни охирги марта кўрганымда, унинг эгнида қора қишки пальто бор эди. Энди эса у шундай енгил кийингандики, бу мени хижолат қиларди, назаримда, мен унга ҳаддан таишқари яқинлашиб қолгандим. Шундай бўлса-да, унда ҳеч қандай таниш жиҳатни кўрмасдим, аммо, балки худди шу нарса мени хижолатга солгандир?

“Мени эслашга уриниб кўр, – такрорлади у. – Эслашингни жудаям хоҳлаяпман”.

“Ҳеч бўлмаса биронта эслатувчи сўз айт”, – сўрадим мен.

У: “Хюмлевейен, тентак!” – деди.

Хюмлевейен. Мен Хюмлевейенда катта бўлганман. Ўша ерда тугилганман. Бутун умр яшаганман ҳам. Адамстюенда сўнгги ярим йил давомида яшадим, холос.

“Ёки Ирисвейен”, – деди у.

Бу ҳам ўша ерда эди. Хюмлевейен Ирисвейендан бошланарди.

“Унда Клёвервейен!”

Бу ҳам кўшни жой эди. Болалигимда кўпинча Клёвервейенда виллалар орасидаги катта тепаликда ўйнардим. Тепалик дарахт ва буталарга тўлиб кетган. У ерда яна қум солинган яшик ва аргимчоқ ҳам бор эди, шекилли. Бир неча йил олдин у ерга бир нечта ўриндиқ қўйишди.

Мен яна Апельсин қизга тикилиб қарадим. Ва чуқур гипноздан сўнг ўзимга келгандек, бутун вужудим билан титраб кетдим. Унинг қўлларини маҳкам-маҳкам сиқдим. Йиғлаб юборишимга бир баҳя қолди. “Веруника!” дедим ниҳоят.

У ёйилиб жилмайди. Назаримда, унинг ҳам кўзларида ёш қалққандек бўлди.

Мен унинг кўзларига тикилардим ва энди нигоҳим четга оғмасди. Энди мени ҳеч нима тиймасди. Журъатсизлик йўқолди. Мен унинг қаршисида ожиз эдим. Ҳеч қандай шартларсиз унинг марҳаматига таслим бўлдим. Бу менга зўр енгиллик бағишлади.

Жигар ранг кўзли қиз Ирисвейенда яшарди. Биз юришни ўрганганимиздан бери, ҳар қалай, гапиришни ўрганганимиздан бери у билан ҳар куни бирга ўйнардик. Биринчи синфга бирга чиқдик, лекин биринчи синфда ўқиётганимизда, Рождестводан кейин Веруника оиласи билан Ослодан кўчиб кетди, ўшанда етти ёшда эдик. Бунга ўн уч йил бўлди. Ўшандан бери бирон марта кўришмадик.

Биз у билан Клёвервейендаги ўша тепаликда, буталар, гуллар ва дарахтлар орасида ўйнардик. Ўша ерда иккимизнинг олмахонларча, ҳа-ҳа, ҳақиқий олмахонларча ҳаётимиз ўтарди. Агар ўшанда Веруника Ирисвейендан кўчиб кетмаганда ҳам, беғубор болалигимиз барибир кўп ўтмай тугарди. Мактабда мени шундоқ ҳам қизлар билан ўйнашни маъқул кўради деб мазах қилишарди.

Мен иккимиздан қайсидир биримиз уйда эшитиб қолган ва ўйинларимиз давомида хиргойи қилган қўшиқни эсладим: “Қиз билан бола яшарди икков ўзининг кичкина салтанатида...”

“Лекин сен мени танимадинг”, – деди у, шунда унинг ҳафсаласи пир бўлганини, ҳатто ранжиганини тушундим. Бирдан қаршимда йигирма ёшли бўй етган қизни эмас, етти ёшли қизалоқни кўрдим.

Мен яна унга қарадим. Қизил кўйлак тасвираб бўлмайдиган даражада нафис ва жозибали эди.

Бошимни кўтариб, апельсин дарахти барглари орасида сариқ капалакни кўрдим. Бу мен шу куни кўрган биринчи капалак эмасди. Улар кўп эди.

Капалакка ишора қилиб, “Қандай қилиб капалакка айланган кичкина қўғирчоқни танишим мумкин?” дедим.

“Ян Улав!” – деди у жиддий. Шу билан қизалоқнинг улғайгани ҳақида ортиқ бир сўз айтилмади.

Ҳали ҳам унга берадиган саволларим кўп эди. Апельсин қиз билан учрашув мени хушимдан айирди, ҳар қалай, бутун борлигимни беқарор қилиб қўйди. Мен дарров асосий масалага ўтдим.

“Биз Ослода кўришидик. Деярли уч марта. Шундан бери бошқа ҳеч нимани ўйламадим. Кейин сен зойиб бўлдинг, учиб кетдинг деса ҳам бўлади. Сени ушлаб қолиш қуруқ қўл билан капалакни тутишдан ҳам қийинроқ эди. Лекин яна кўришиши учун олти ой кутишининг нима кераги бор эди?”

Табиийки, у Севильяга кетиши керак бўлгани учун. Бу менга тушунарли эди. Аммо унга Испанияда ярим йил яшаш нимага керак бўлди? Анави даниялик деб эмасмикан?

Сен учун-ку, жавобни топиш осон, Георг. Мен эса тополмасдим, ахир сен

онанг нима иш қилишини биласан-ку. Умид қиламанки, апельсин дарахтлари тасвирланган катта картина ҳали ҳам холлда осиглиқ турибди? Онанг одатда – албатта, буни ёзаётган пайтимда – аллақачон бу картинани чизган даврида улгайганини айтади, аммо сен учун умид қиламанки, уни ҳеч кимга бериб юбормаган, чордоққа ҳам тиқиб қўймаган. Агар картина холлда бўлмаса, қаердалигини онангдан сўра.

Менга эса шундай жавоб берди: “Мени бадиий мактабга, тўғрироғи, тасвирий санъат мактабига қабул қилишиди. Шу курсни тамомлашга қатъий қарор қилдим, бу мен учун жуда муҳим”.

“Тасвирий санъат мактабига? – деб такрорладим. Буни қара! – Аммо нега бу ҳақда менга арафада айтмадинг?”

У биров гангиб қолди, мен гапимни давом эттирдим: “Қор ёққани эсингдами? Сочларингни силаганим-чи? Бирдан кўнғироқлар чалиниб, такси келиб қолгани ёдингдадир? Сен жўнаб қолганинг!”

У: “Ҳаммаси эсимда. Жуда романтик фильмнинг биринчи саҳнасидек”, – деди.

“Унда ўзингни шунча сирли тутишингнинг нима кераги бор эди?”

Унинг юзи жиддийлашди. У: “Менимча, сен менга ўшанда, трамвайда ёқиб қолдинг. Янаям ёқиб қолдинг деса ҳам бўлади, лекин бутунлай бошқачасига. Кейин биз яна бир неча марта учрашдик. Аммо ярим йил сабр қила оламиз деб ўйлагандим. Бу бизга фақат фойдали бўлади деб билибман. Болаликда жуда яқин эдик. Аммо энди бола эмасмиз-ку. Мени қайта кашф этишингни хоҳлагандим. Шунинг учун кимлигимни айтмадим”, – деди.

Нима деб жавоб берганим эсимда йўқ, Апельсин қизнинг менга айтган ҳамма гаплари ҳам эсимда йўқ, лекин суҳбатимиз узоқ давом этгани сари бир мавзудан иккинчисига ўтиб кетардик.

“Даниялик-чи?” – сўрадим мен қулай фурсат етганда. Саволим худди илтижодек эшитилди. Бу аҳмоқона эди. Узимни тентакдек ҳис қилдим.

У қисқа, деярли жиддий жавоб берди: “Унинг исми Могенс. У ҳам тасвирий санъат мактабида ўқийди. Жуда қобилиятли. Бу ерда Скандинавиядан яна кимнингдир борлиги менга далда беради”.

Кўз олдим қоронгилашди. У исмимни қаердан билишини сўрадим.

Назаримда, у қизарди, лекин қасам ичмайман, балки бу шунчаки қизил қўйлакнинг акс этган шуъласи бўлгандир, чунки қоронги чўкиб қолган, атиги иккита фонус майдонга сарғиш нур сочиб турарди. Биз “Ribera del Duero” шаробини буюрдик.

У тушунтирди: “Мен сенинг портретингни чиздим. Эсимда қолганича, лекин ўхшайди. Могенсга портрет ёқди. Вақти келиб ўзинг кўрасан. Портрет “Ян Улав” деб аталади”.

Демак, откриткада юзини ўзи чизган экан-да! Энди бу менга аён эди. Аммо мени яна бир савол келтираётганди. “Ўша сафар оқ “Тойота” да ким ўтирганди? У Могенс бўлиши мумкин эмасди!” деб сўрадим.

У кулиб юборди. Ва гап мавзусини ўзгартиришга урингандек бўлди.

“Сенингча, ўшанда сени Юнгсторгетда кўрмадимми? Ахир у ерга фақат сен учун боргандим-ку”, – деди у.

Ҳеч нимани тушунмасдим, назаримда, у мужмал гапирётганди. Аммо у давом этди: “Аввал трамвайда учрашдик. Кейин шаҳар кезиб, одатда, қайси қаҳвахоналарга киришингни билиб олдим. Илгари ҳеч қаҳвахонага бормагандим, аммо бир куни эндигина сотиб олганим испан рассоми Веласкеснинг суратлари жамланган альбом билан кирдим. Ўтириб уни арақладим. Ва кутдим”.

“Меними?”

Ахмоқона савол берганимни тушунардим. У бироз аччиқланиб жавоб берди: “Нахотки фақат мен изладим деб ўйлаётган бўлсанг? Мен ҳам шу қиссанинг бир қисмиман. Кейин мен сен тутишини хоҳлаган капалаккина эмасман”.

Ортиқ бу мавзуга қайтишини истамасдим, бу хавфли бўлиши мумкин эди. Фақат: “Юнгсторгет-чи?” деб сўрадим.

“Бола бўлмасанг-чи, Ян Улав! Ахир тушунирдим-ку. Ян Улав қаерда бўлиши мумкин деб ўйладим. Мени икки марта апельсин тўла катта пакет билан кўрганидан кейин топиши учун, яъни агар топишни хоҳласа, қаерга борган бўларди деб ўйладим. Ишончим комил эмасди, лекин мени энг катта мева бозоридан изласанг керак деган қарорга келдим. Сени учратиши умидида у ерга кўп марта бордим. Аммо бошиқа жойларда ҳам бўлдим. Клёвервейенда бўлдим, Хюмлевейенда ҳам. Бир марта ҳатто ота-онангникига кирдим. Эшикни очишлари билан борганимдан пушаймон бўлдим, аммо бўлар иш бўлган эди. Болалигим, эски жойлар ҳақида бир нималар дедим. Ўзимни таништиришига ҳожат бўлмади. Бунга эътибор бер. Улар мени дарров танишди. Уйга таклиф қилишди, аммо вақтим йўқлигини баҳона қилдим. Кейин уларга Севильядаги тасвирий санъат мактабига қабул қилинганимни айтдим”.

Буларнинг бари ҳақиқат эканига ишонишим қийин эди. “Улар менга ҳеч нима дейишмади”, – дея қистирдим мен.

Энди унинг лабларида сирли табассум ўйнади. У Мона Лизага ўхшайдигандек туюлди, ҳали ҳам тасвирий санъат мактаби эсимдалигидан бўлса керак. “Ота-онангдан мен ҳақимда сенга гапирмасликка сўз беришларини сўрадим. Ҳатто нима учун билмаслигинг кераклиги ҳақида қандайдир сабаб ўйлаб топишимга тўғри келди”, – деди у.

Мен қотиб қолдим. Атиги бир неча кун олдин ота-онамга Севильядан келган откриткани кўрсатдим. Ушанда уларнинг ёнига отилиб кириб, уйланмоқчилигимни айтдим. Энди нима учун улар шунчалик тез ва жон деб чиптага пул бериб туришигини англадим. Ҳатто семестр ўртасида Севильяга Ослода бир неча марта учратган қизни топиши учунгина бориши мантиққа тўғри келармикан, деб сўрашмади ҳам.

Апельсин қиз гапида давом этди: “Катта шаҳарда излаган одамингитопиши ҳар доим қийин, айниқса, буни жуда хоҳлаётган бўлсанг, у билан тасодифан учрашиб қолишинг янаям мушукул. Ваҳоланки, кўпинча айнан шу нарса керак. Мен Испанияга ўқшига кетмоқчи эдим, эркин бўлишим керак эди. Аммо икки киши бир-бирини тинмай қидирса, гоҳ-гоҳида учрашиб қолишларининг ҳеч қандай ажабланарли томони йўқ”.

Мен мавзуни ўзгартирдим. Назаримда, воқеа жойини алмаштирдим, холос.

“Илгари бирон марта черковдаги ибодатга борганмисан?” – деб сўрадим. У йўқ маъносида бош чайқади: “Ҳеч қачон. Сен-чи?”

Мен ҳам йўқ маъносида бош чайқадим. У: “Ўша кун икки соатли ибодатга бордим. Кейин кўчаларни кезиб, кейингисини кутдим. Бу сафар сен энди келишинг керак эди. Ахир Рождество кириб келаётганди, мен эса мамлакатдан жўнаб кетмоқчи эдим”.

Назаримда, биз узоқ жим қолдик. Аммо мен қайтишим керак бўлган бир ноаниқлик бор эди. Мен: “Демак, “Тойота”даги Могенс эмасди?” деб сўрадим.

“Йўқ”, – деди у.

“Унда ким?”

У жавоб беришга шошилмади. “Ҳеч ким”, – деди ниҳоят.

“Ҳеч ким?” – деб қайта сўрадим мен.

“Собиқ муҳаббатга ўхшаси. Биз гимназияда битта синфда ўқиганмиз”.

Мен жилмайдим, шекилли. Чунки у: “Ян Улав, бир-биримизнинг ўтмишимиз бизга тегишли эмас. Асосийси, биргаликдаги келажагимизнинг бор-йўқлиги”, – деди.

Шунда мен бир кўрсликка йўл қўйдим ва шу туфайли биргаликдаги келажагимизга ишончдан маҳрум бўлаёздим. Мен: “To be two or not to be two? That is the question”, дедим.

Менимча, сўзларим унга бироз аҳмоқона туюлди. Бу кайфиятни йўқотиши учун бошқа нарса ҳақида гапира кетдим. “Лекин ўша апельсинлар-чи? Сенга шунча апельсин нимага керак бўлиб қолди? Уларни нима қилдинг?” – дедим.

У кулиб юборди. Кейин: “Улар барибир сени қизиқтириб қўйибди-да! Апельсинлар менга сени Юнгсторгетга чорлаб олишга ёрдам берди. Апельсинлар сени Гренландия орқали чангидаги сафар ҳақида гапиришга мажбур қилди. Чанага қўшилган саккизта ит ва ўн килограмм апельсин”, – деди.

Мен буни инкор қилолмасдим. Бироқ: “Уларни нима қилдинг?” деб тақрор сўрадим.

У кўзларимга тикилди, Ослода ҳам кўзларимга худди шундай тикилганди. Кейин жуда чўзиб: “Уларни чизмоқчи эдим”, – деди.

Апельсинларни чизиши? Лол бўлиб қолдим. “Ҳаммасини бирданигами?”

У бош ирғади. Кейин: “Севильяга кетиши олдидан апельсинларни чизишини ўрганиб олишим керак эди”, – деди.

“Ахир қандай қилиб шунча апельсинми?..”

“Ҳа, машқ қилдим-да”.

Таажжуб билан бош чайқадим. Балки у мени аҳмоқ қилаётгандир? “Аммо битта апельсин сотиб олиб, уни кўп марта чизишинг ҳам мумкин эди-ку”, дедим.

У аламли қиёфада бошини бир томонга эгди: “Сен билан яқин ўртада кўп нарса ҳақида гаплашишимиз керак, бир кўзинг кўрмайди деб кўрқаман”.

“Қайси?”

“Иккита бир хил апельсин бўлмайди, Ян Улав. Ҳатто майсалар ҳам бир-биридан фарқ қилади. Сен бу ерга шунинг учун келдинг”.

Мен ўзимни тентакдек сезардим. Унинг нимани назарда тутаётганини тушунмасдим. “Демак, ҳаммаси бу дунёда иккита бир хил апельсин бўлмагани учун экан-да?”

У: “Сен Севильяга шунчаки бир қизни учратиши учун шунча йўл босиб келмадинг. Агар шундай бўлса, сен дарахтлар туфайли ўрмонни кўрмайсан. Европада қизлар тўлиб ётибди, ўрмонлар ҳам етарли. Сен бу ерга мени топиши учун келдинг. Мен эса – биттаман, ягонаман. Мен Севильядан салом хатни Ослодаги қандайдир одамга жўнатмагандим. Уни сенга жўнатдим. Сендан мени ушлаб қолишингни, менга ишонишингни сўрадим”, – деди.

Биз қаҳвахона ёпилгандан кейин ҳам узоқ гаплашдик. Ниҳоят, ўрнимиздан турганимизда, у мени биз тагида ўтирган апельсин дарахтига олиб борди, ёки мен уни олиб бордимми, эсимда йўқ. У: “Энди мендан бўса олишинг мумкин. Чунки охир-оқибат сени асир олишга муваффақ бўлдим”, – деди.

Мен қўлимни унинг белига қўйиб, лабларимни унинг лабларига енгилгина босдим. У: “Йўқ, мени чинакамига ўп! Кейин қаттиқроқ қучоқла”, – деди.

¹ To be two or not to be two? That is the question – Икковлон бўладими ёки йўқми? Масала шунда. (ингл.).

Мен худди шундай қилдим. Ахир буни Апельсин қиз буюрарди. Унинг лаблари ширин ванил таъмга эга эди. Сочларидан янги лимон ҳиди келарди.

Қутилмаганда менга апельсин дарахтининг тепасида иккита қувноқ олмахон ўйнаётгандек туюлди. Улар қандай ўйин ўйнашарди, билмадим, аммо, афтидан, уларни бу ердаги бир нима қизиқтириб қўйганди.

Сенга ортиқ ўша оқшом ҳақида ёзмайман, Георг, бундан сени халос қиламан. Аммо ўша кеча қандай тугаганини эшит.

Мен ярим тунгача пансионимга қайтишига улгурмадим. Апельсин қиз бир кекса аёлникида оиҳона билан кичкина хонани ижарага олган экан. Деворларида апельсин гуллари ва дарахтлари тасвирланган аквареллар осилганди. Хона бурчагида эса менинг у эслаб чизган катта портретим турарди. Мен бу портрет ҳақида ҳеч нима демадим. У ҳам. Бу эртак сеҳрига ҳаддан ташқари яқин боргимиз келмасди. Ҳамма нарсани ҳам сўз билан ифодалаб бўлмайди. Қоидалар шундай. Аммо менга портретда кўзларим гоят ортиқ катта ва аслидагидан ҳам кўкдек туюлди. Худди у мендаги бор нарсани кўзларимда жамлагандек эди.

Тунда мен ётиб, Веруникага кўплаб қизиқ тафсилотлари билан ҳар хил воқеаларни айтиб бердим. Тўрт опа-синглиси, икки укаси ва Лабрадори бор пасторнинг касалманд қизи ҳақида. Гренландия музликларидан чангида қилинган драматик сафар ҳақидаги узун қиссани. Саккизта ит қўшилган чана ва ўн килограмм апельсин ҳақида. БМТнинг Апельсин бўлимида махфий агент бўлган сергайрат қиз ва унинг янги ҳамда хавфли апельсин вирусига қарши мардонавор ёлғиз курашгани ҳақида. Болалар боғчасида ишлайдиган ва ҳар куни ўттиз олти мутлақо бир хил апельсин сотиб олиш учун бозорга борадиган қиз ҳақида ва ҳоказо. Иқтисодиёт ва ишлаб чиқаришни ташиқлаштириши институтининг юзлаб талабаларига апельсин желесини тайёрлайдиган ёш хоним ҳақида ҳам. Гарчи кўпчилик уни кўримсиз деб ҳисобласа ҳам, ўша талабалардан бирига турмушга чиққан ва ундан фарзанд ҳам кўришига улгурган ўн тўққиз ёшли қизнинг ҳаёти тўғрисида ҳам. Яна Африкадаги касал болаларга апельсин ва дориларни яширинча юборган жасур фидойи қиз ҳақида ҳам.

Веруника Хюмлевейен ва Ирисвейендаги болалиги ҳақида бир нечта воқеани сўзлаб берди. Ўзим буларнинг барини деярли унутган эканман, аммо унинг ҳикояси давомида эладим.

Ўйгонганимизда қуёш анча тик кўтарилиб қолганди. Биринчи у ўйгонди, мени ўйготганида нимани ҳис қилганимни ҳеч қачон унутмайман. Мен ҳақиқат қаерда-ю, хаёл қаердалигини англолмай қолгандим, балки булар ўртасида ортиқ чегара қолмагандир. Фақат энди Апельсин қизни излаб юришимга ҳожат йўқлигини билардим. Мен уни топиб бўлдим”.

Мен ҳам уни топдим. Энди ўша Апельсин қиз кимлигини билардим, унинг исми Веруника эканлигини билишим учун буни англашим керак эди...

Шу ергача ўқиб бўлганимда, ойим яна эшигимни тақиллатди. У: “Соат ўн бир бўлиб қолди, Георг. Дастурхон ёздик. Ҳали кўпми?” – деди.

Мен биров тантанавор жавоб бердим: “Қадрли Апельсин қиз, мен сен ҳақингда ўйлаяпман. Яна биров кута оласанми?”

Мен унинг эшик ортидаги юзини кўрмадим. Аммо жим бўлиб қолганини эшитдим. “Баъзан ҳаётда кутишни билиш керак”, дедим.

Ҳеч қандай жавоб олмагач, қуйлагандек: “Қиз билан бола икков...” дедим.

Эшик ортида ҳамон жимлик хукм сурарди. Аммо кўп ўтмай ойим эшикка жуда яқин келганини сездим. У аста хиргойи қилди: “...яшарди эртақдаги салтанатида...”

У ёғига ўтолмай йиғлаб юборди. У унсиз йиғларди.

Мен ёпик эшикдан унга пичирладим: “Уззукун эртақдаги ўз салтанатида ўйнашни ишташарди улар...”

У оғир нафас оларди, кейин ҳикиллаб сўради: “Наҳотки у... шуни ҳам ёзган бўлса?”

“Ҳа, ёзган”.

У жим эди, аммо кулф тешигидан эшикка ёпишиб турганини кўрдим.

“Ҳозир бораман, ойи, – деб пичирладим. – Атиги ўн беш саҳифа қолди”.

У яна индамади, гапиролмади, шекилли. Сўзларим нимага сабаб бўлиши мумкинлигини унчалик тушунмасдим.

Бечора Йорген, деб ўйлардим. Бу сафар иккинчи даражали ролга кўнишига тўғри келади. Мириам ухлаётганди. Ҳозир суҳбат отам, онам ва менинг ўртамда эди. Бир пайтлар биз Хюмлевейнда яшайдиган кичкина оила эдик. Меҳмонхонада эса бизни анча йиллар олдин шу уйни қурган бувам билан бувим кутарди. Йорген бизникида фақат меҳмон эди.

Мен ўқиганларимнинг ҳаммасини яхшилаб ўйлаб кўрдим. Муҳим бир нималар аниқ бўлди. Отам мени ҳечам аҳмоқ қилмаётганди. У Апельсин қиз ҳақида эртақ тўқимаганди. Балки у ҳаммасини айтиб бермагандир. Аммо айтиб берганлари ҳақиқат эди.

Нимагадир холлда бирон марта апельсин дарахтлари тасвирланган суратни кўрганимни ҳеч эслай олмадим. Умуман апельсинли биронта картинани эслай олмадим. Бизда онам чизган бошқа картиналар осифлик эди. Аквареллар – боғимиздаги настарин ва олча.

Онам билан кўп нарса ҳақида гаплашишни иштардим. Ёки чордоқни ўзим титкилаб кўрсаммикан. Аммо онам болалигида Ирисвейнда яшаганини ҳар доим билардим. Ҳатто бир марта ўша уйга бориб, бизнинг почта қутимизга адашиб тушиб қолган хатни берганман.

Балки хатни охиригача ўқисам, барча апельсинли картиналар ҳақида кўпроқ нарса билиб оларман? Мени яна бир нарса қизиқтирарди: отам Хаббл телескопи ҳақида яна бирон нарса ёзармикан?

Бу телескоп астроном Эдвин Пауэлл Хаббл шарафига номланган. Коинот кенгайишини исботлаган астроном шарафига. Аввал у Андромеданинг туманликлари фақат галактикамиздаги газ ва чангли булут эмас, балки Сомон Йўлидан ташқаридаги мустақил галактика эканлигини кашф қилди. Сомон Йўли – кўплаб галактикалардан бири эканлиги астрономларнинг космос ҳақидаги ҳамма қарашларини ўзгартириб юборди.

Хабблнинг энг муҳим ихтироси 1929 йилда галактика Сомон Йўлидан қанчалик узоқ бўлса, шунчалик тез ҳаракатланиши кераклигини аниқлагандир. Бу янгилик биз Big Bang ёки Катта Портлаш деб атайдиган назарияга асос бўлди. Ҳозирда кўпчилик астрономлар ёқлаётган ушбу назарияга асосан, бизнинг Коинот 14 миллиард йил аввал содир бўлган жуда кучли портлаш натижасида пайдо бўлган. Яъни жуда ҳам илгари, жуда-жуда илгари.

Агар космос тарихида содир бўлган ҳамма нарсани суткага қадар битта вақт чизмасига ихчамлаштирилса, Ер кечга бориб яралган дейиш мумкин. Динозаврлар ярим тунга яқин пайдо бўлган. Инсоният эса сўнгги икки сониядан бери мавжуд.

“Ҳикоямни кузатяпсанми, Георг? Мана, ҳозиргина сени болалар богчасига олиб бориб, яна компьютер ёнида ўтирибман. Бугун душанба.

Севильяда Веруниканикида икки кун бўлдим. Кейин уйга қайтишим керак эди, Веруника ҳам, у яшаётган уй бекаси ҳам шундай фикрда эди. Веруника тасвирий санъат мактабини тамомлагунча яна уч ой кутишим керак эди. Аммо энди мен кутишни ўрганиб олдим. Апельсин қизга ишонини ўргандим.

Албатта, унинг иккинчи ярим йилликда ҳар кунни кўришимиз ҳақидаги ваъдаси ўз кучида қолиш-қолмаслиги ҳақида сўрамасам бўлмасди. Қоидаларни бузганимдан сўнг бу ўз-ўзидан бўладиган иш эмасди. У дарров жавоб бермади. Менимча, унинг бирон қизиқарли жавоб ўйлаб топгиси келди. Ниҳоят, жилмайиб: “Ўйлашимча, сен шу ерда ўтказган икки кунни чиқариб ташлаш билан кифояланаман”, – деди.

Мени поездга кузатиб қўяётганда, йўл бўйидаги зовурда ўлик оқ каптарни кўриб қолди. У тўхтаб, сесканди. Унинг муносабати мени ҳайрон қолдирди. Менга ўгирилиб, бўйнимдан қучганча йиглаб юборди. Мен ҳам. Биз жуда ёш эдик. Биз эртақда яшардик. Эртақларда ўлик каптарлар йўл бўйидаги зовурларда ётмайди. Ҳар қалай, оқлари эмас. Қоидалар шундай. Иккимиз ҳам йиғлардик. Оқ каптар ёмон аломат эди.

Ослода эътиборимни дарсларга қаратдим. Кўп нарсанинг ўрнини тўлдирим керак эди, чунки охири ҳафтада иккита муҳим маърузани – умуман, охири ойларда ўзимнинг чанғидаги сайрларим ва шаҳарда тинмай дайдишим туфайли кўп нарсани ўтказиб юбордим. Лекин энди менда бўш вақт топилди – ахир энди сирли Апельсин қизни излаб сарсон бўлиб юришимга ҳожат йўқ эди. Умуман, ўзимга қизўртоқ топишни ўйлашга ҳам. Курсдошларим бунга кўп вақтларини сарфлашарди.

Мен ҳали ҳам қора пальто ёки қизил кўйлакли аёлларни – ахир энди кун анча илиб қолганди – кўрганда, титраб кетардим. Апельсинларни кўрганда ҳар доим Веруника ҳақида ўйлардим. Озиқ-овқат учун дўконга кирганда, апельсинлар пештахтаси олдида хаёлга берилиб туриб қолардим. Аммо энди уларнинг бир-бирига ўхшамаслигини кўрардим. Апельсин сотиб олганда эса, узоқ, шошилмай энг чиройлиларини танлардим. Баъзан ўзимга апельсин шарбати тайёрлардим, бир гал эса апельсинли желе тайёрладим ва у билан Гюннарни ҳамда бошқа дўстларимни меҳмон қилдим. Ўша оқшом менинг уйимда ўтириб, бриж¹ ўйнадик.

Гюннар ўша йили сиёсий иқтисодиёт билан шуғулланаётганди, бизнинг ошпазимиз эди. У ҳар кунни бизга тушликка бишфтекс ёки треска² тайёрларди. Гарчи у ҳеч қачон ҳеч қандай миннатдорчиликни кутмаган бўлса ҳам, уни ўзим тайёрлаган апельсинли желе билан ҳайрон қолдириши мен учун ёқимли эди. Мен ўша желега бутун меҳримни бағишладим. Эски ошпазлар китобидан апельсинли желени тайёрлаш йўриқномасини топишимга онам, сенинг бувинг ёрдам берди. Ҳатто мен учун ўзи тайёрлаб беришни таклиф қилди. Мақсадим уни ўзим мустақил тайёрлашимда эканлигини у билмасди-да. Онам бу зоянинг Веруникага дахли борлигини тахмин қилган деб ўйламайман.

Ниҳоят, Веруника Севильядан Норвегияга қайтди. Июль ойининг ўртаси эди. Уни кутиб олиш учун Форнебю аэропортига бордим. У божхона назоратидан иккита катта жомадон ва суратлар солинган папка билан чиққач, бизнинг буюк топишувимизга кўпчилик гувоҳ бўлди. Ярим дақиқа шунчаки бир-биримизга қараб турдик, балки яна бир неча

¹ Бриж – қарта ўйинининг бир тури.

² Треска – шимол денгизларидаги балиқнинг бир тури.

сония кута олишига иродамиз етишини исботлаш учундир. Кейин бир-биримизнинг кучогимизга сингдик, назаримда, аэропортда бу анча эриш кўринган. Ёнимиздан ўтиб кетаётган кекса хоним кучоқлашишимизни ўзича баҳолади. “Одамлардан уялсанлар бўларди!” – деб тўнғиллади у. Биз эса кулардик. Биз уяладиган иш қилмаётгандик. Ахир бир-биримизни ярим йил кутдик.

Веруника чиқиш залининг ўзидаёқ папкани очиб, менга ишларини кўрсатди. У Ян Улав портретини тез варақлаб ўтказиб юборди, лекин мен уни пайқашга улгурдим ва яна кўзлардан таралаётган ёрқин кўк нурдан ҳайратга тушдим. Мен бу портрет ҳақида ҳеч нима деёлмасдим, аммо Веруника ўзининг бошқа ишларига хурсанд ҳолда изоҳ берарди. Сўзлар оғзидан нўхатдек тўкиларди. У менга кўрсатган картиналаридан гурурланишини яширмасди. Шу ярим йил давомида ўрганганларидан мамнун эди.

Ёзнинг қолган қисмида бир жойдан иккинчи жойга учиб юрдик десам бўлади. Осло кўрфазининг ҳамма оролларида бўлдик, шимолга сафар қилдик, музей ва бадиий кўрғазмаларга бордик, илиқ ёз оқшомларида Тосен виллалари орасидаги йўлларда сайр қилдик.

Уни ўша пайтда кўрсанг эди! Шаҳарда қандай югуриб юришини томоша қилсанг эди! Бадиий кўрғазмаларда ўзини қандай тутушини! Қандай кулишини ҳам эшитсанг эди! Ўзим ҳам шундай жўшқин кулардим. Мен билган нарсалардан энг юқумлиси – бу кулги.

Биз тобора кўпроқ “биз” олмошини ишлатардик. Кулгили сўз. Эртага мен у ёки бу ишни қиламан, дейди одам. Ёки бошқадан нима иш қилишини сўрайди. Бунга тушуниш осон. Бироқ биз ҳеч бир гумонсиз “биз” деб гапирардик. “Лангёйенда чўмилишига борамизми?”, “Уйда қолиб, китоб ўқиганимиз яхшироқми?”, “Биз бу пьесани маза қилиб кўрдик”. Ва ниҳоят: “Биз бахтлимиз!”

“Биз” олмоши ишлатилганда, унинг ортида ҳар доим икки киши бўлади, гўё улар бир мавжудотдек. Кўп тилларда икки – фақат икки – киши ҳақида гап кетганда, махсус рақам бор. Бундай рақам *dualis* ёки иккилик дейилади ва бу гап фақат икки киши ҳақида эканлигини билдиради. Менимча, бу фойдали рақам, ахир одам кўтинча ёлғиз ёки кўпчилик бўлади. Аммо “биз иккимиз” дейилганда, ана шу “биз”ни ажратиб бўлмайдигандек туюлади. Бу эртако-на қоида ана шу олмош нутқимизда кутилмаганда пайдо бўлгандагина кучга киради. “Биз тушлик тайёрляпмиз”, “Биз май ичяпмиз”, “Биз ухлашга ётяпмиз”. Сенингча, бунда бироз уятли нимадир йўқми? Ҳар қалай, бу уйга автобусда кетишингни айтиш дегани эмас, чунки ухлашга ётмоқчисан.

Мени таниш олмошининг янги маъноси қаттиқ таъсирлантирди. “Биз” – доира бирдан ёпилди. Бутун дунё қандайдир анча юксак бирлик ҳосил қилди.

Ёшлик, Георг, ёшликка хос енгилтаклик!

Августнинг илиқ бир оқшоми эсимда қолган, ўшанда биз Бюгдёда фирорд¹га қараб ўтирардик. Бу гапни қаердан олганимни билмайман, аммо кутилмаганда: “Биз бу дунёда фақат шу гал яшаймиз”, деб юбордим.

“Ҳа, ҳозир”, – дея жавоб берди Веруника, худди бунга эслаб қолиш керак деб ҳисоблагандек.

Аммо у мен ифодаламоқчи бўлган маънодан қочмоқчидек туюлди, шунинг учун: “Мен ўзим ортиқ бу дунёда бўлмайдиган оқшомлар ҳақида ўйляпман...” дедим. Улав Булл²нинг шеъридаги бу сатр Веруниканинг эси-

¹ Фиорд – кирғоқлари қояли, тор ва чуқур денгиз кўрфази.

² Улав Булль (1883-1933) – норвегиялик шоир.

далигини билардим. Унинг шеърларини кўп марта овоз чиқариб ўқиганмиз. У менга шартта ўгирилиб, қулогимни ушлаб олди. “Лекин барибир сен шу ерда эдинг, Lucky you!”¹

Кўзда Веруника Бадий академияда ўқий бошлади, мен эса ўзимнинг тиббиёт дарсларимни давом эттирдим. Илк тайёрлов курсларидан кейин бу дарслар чинакамига қизиқарли бўлиб қолди. Оқшомларни бирга ўтказишига, ҳар қалай, ҳар кунни кўришишига ҳаракат қилардик. Гарчи Апельсин қиз мен ундан қарз бўлган икки кунни чиндан ҳам ҳисобдан чиқариб ташлаган бўлса-да. Асосан менинг қитиқ-патимга тегиш, эҳтимол, ўз мақомини мустаҳкамлаб олиш учун бўлса керак. Биз ҳали ҳам қоидаларга амал қилишимиз керак эди, чунки эртақ ҳали тугамаганди, унда ҳар доим янги қоидалар пайдо бўларди. Бундай қоидалар ҳақида нима деб ёзганим эсингдами? Булар жуда муҳим нарсалар, уларни бажариши ёки бажармаслик керак, аммо тушуниши шарт эмас. Улар ҳақида ҳатто гапирмаса ҳам бўлади.

Веруника Ослода ҳам ўзига бир кекса аёлниқидан оишхона билан бир хонани ижарага олди. Тўлов эвазига ёзда ўтзорни қирқиб текислаши, қишида қорни тозалаши ва ҳафтада икки марта бекага озиқ-овқат, жумладан, май дўконидан мусаллас сотиб олиши керак эди. Аммо бека, унинг исми фру Мовинкель эди, бу ишларни баъзан мен қилишимга эътироз билдирмасди. Бу жуда яхши эди, чунки шунда унинг баъзида Веруниканинг кичкина хонасида тунаб қолишимга кўникиши осонроқ эди. Ахир мен тунайидиган жой учун ҳақ тўлардим-ку.

Рождество келди, биз соборга Рождество ибодатига бордик, бу масалада бир-биримизга қарз эдик. Веруниканинг эғнида ўша қора пальто, сочларида эса эртақдагидек қумуш тўқа бор эди. Бу йил биз, табиийки, битта ўриндиқда ўтирдик, черковдаги одамларни асабийлашиб кўздан кечириб аланглашимга ҳожат йўқ эди. Энди улар Веруникага қараш учун аланглашлари керак эди, баъзилар шундай қилишарди ҳам. Мен мағрур эдим. Веруника эса яшнаб кетганди, у бахтли эди. Мен ҳам бахтли эдим, албатта. Балки у ҳам мендан бироз зурурлангандир.

Ибодатдан сўнг биз яна ўша, ўтган йилги йўлдан кетдик. Аввалдан шунга келишиб олгандик. Энди анъаналарнинг қанчалик муҳимлиги бизга равшан эди. Сарой боғига деярли сўзсиз етиб бордик. Жимлик ҳақида аввалдан келишиб олмаган бўлсак ҳам, у ўз-ўзидан чўкди.

Бир йил аввал у таксига ўтирган жойда қучоқлашиб турдик, чунки бу йил ҳам айрилишимиз керак эди. Веруника Скиллебекда қари аммасиникида яшайдиган отаси билан кўришиши зарур эди, ўша ердан ота-онаси турадиган Аскарга кетишмоқчи эди. Мен эса бу Рождествони ҳам Хюмлевейендаги уйда отам, онам ва амакинг Эйнар билан нишонлашим керак эди.

Бу саҳна худди ўтган йилгидек эди. Биз шу ерда, Вергеланнсвейенда, бўш такси келиши билан хайрлашимиз лозим эди. Аммо такси бу ерга келганда нима бўлади? Сехр бирдан бузиладими? Биз бу ҳақда гаплашмагандик. Сўнги ярим йил давомида биз, мен жазоланган ўша икки кунни ҳисобга олмаганда, ҳар кунни кўришиб турдик. Апельсин қиз ваъдасини бажарди. Аммо янги йилда қандай қоидалар амалда бўлади?

Бу Рождество ўтган йилгидан совуқроқ эди, Веруника совқотди. Мен уни қучоқлаб олдим. Шунда беихтиёр унга Янги йилда Гюннар биз биргаликда ижарага олган квартирадан кетмоқчилигини айтдим. У ўқлини Бергенда давом эттирмоқчи, дедим мен. Квартира учун ижара ҳақини бўлишиши учун янги талаба топишим кераклигини ҳам қўшиб қўйдим.

¹ Lucky you – бахтиёр (ингл.).

Кўрқоқлик қилдим, Георг. Менимча, Веруника ҳам шундай деб ўйлади. У ҳатто ҳаяжонланиб кетди. Гюннар кетяптими? Мен унинг ўрнига янги талаба топмоқчиманми? Наҳотки мен аввал у билан гаплашмасдан шундай режаслар тузган бўлсам? Унинг ҳатто жаҳли чиқди. Рождествода аразлашиб қолишимиздан кўрқиб кетдим. Аммо у: “Яхшииси, ўзим сеникига кўчиб ўтаман. Бирга яшасак, нима бўлади? Сен қарши эмасмисан, Ян Улав?” – деди.

Мен бундай нарсани ҳатто орзу қилишига ҳам журъат этмасдим. У мендан жасурроқ эди. Мен эса ҳали ҳам қоидаларни бузишдан кўрқардим.

Биз Веруниканинг январь бошида Адамстюенга кўчиб ўтишига келишидик, у худди Plaza de la Alianzaдаги апельсин дарахтидек яшнаб кетди. Бундан чиқди, биз келаётган йилда ҳар куни бўлишимиз мумкин эди! Янги қоидалар шундай эди.

Қутилмаганда Веруниканинг қовоғи уйилди. Уни шубҳа қийнамаётганмикан, деб ўйладим, балки барибир унга бирон нарса халал бераётгандир? Ёки айтишини хоҳламаган бошқа режалари борми? “Нима гап, Веруника?” – деб пичирладим. Энди мен уни яхши билардим.

У: “Демак, Гюннарнинг хонаси бўйи?” – деди.

Мен бош ирғадим, лекин унинг нимани назарда тутаётганини тушунмадим. Ахир Гюннар хонани бўшатаётганини айтдим-ку.

У давом этди: “Ахир сен билан бошқа-бошқа хонада ухламаймиз-ку!”

“Йўқ, албатта!” Мен ҳали ҳам унинг нима демоқчилигини тушунмасдим.

Ниҳоят, унинг шубҳалари тарқалди. У нимани ўйлаётганини очиқ айтди. “Унда унинг хонасидан устахона сифатида фойдалансам бўлса керак”, – деди бунга қандай муносабатда бўлишимни билиши учун менга бир назар ташлаб оларкан. Мен қўлимни унинг кумуши тўқасига қўйиб, рассом билан бирга яшашидан фахрланишимни айтдим.

Икки дақиқадан сўнг такси кўринди. Веруника қўл силтаб, уни тўхтатди. Бу йил машинага ўтиргач, у менга ўғирилиб, иккала қўлини силкиди. Буни қара, орадан атиги бир йил ўтибди!

Нима деб ўйлайсан, Георг, инсон ким ўзи? Унинг бу ҳаётда ўрни борми? Биз шамол айлантириб, сочиб юборадиган чанг эмасмиканмиз?

Мен бу сатрларни битаётганда, Хаббл телескопи ўз орбитаси бўйлаб Ер атрофида айланмоқда. У тўрт ойдан кўпроқ вақтдан бери ўша ерда, май охиридан эса бизга Коинотнинг, яъни биз тегишли бўлган ўша чексиз маконнинг кўплаб қимматли суратларини жўнатди. Аммо кўп ўтмай телескопнинг жиддий нуқсонни борлиги аниқланди. Унга ҳатто биз олам бўшлиғи ҳақида кўпроқ билишимиз учун бу нуқсонни тўғрилайдиган фазогирлар кемасини ҳам жўнатмоқчи бўлишиди.

Хаббл телескопи билан боғлиқ иш қандай тугаганини биласанми? Уни тўғрилай олишидими?

Баъзан бу космик телескоп менга Коинотнинг кўзидек туюлади. У бутун Коинотга назар солади, шунинг учун бундай номга эга бўлишига ҳақли. Умид қиламанки, сен нимани назарда тутаётганимни тушуняпсан? Коинотнинг ўзи ақл бовар қилмас асбобни яратди. Хаббл телескопи – туйғуларнинг самовий ҳамроҳи.

Биз, гарчи ҳар биримизга қисқа муддатга берилган бўлса ҳам, қандай буюк эртани яшаб ўтамиз? Балки вақт ўтиб космик телескоп бизга бу эртанинг табиатини бироз тушунишига ёрдам берар? Балки у ерда, галактикалар ортида инсон ким ўзи деган саволга жавоб яшириндир?

Бу хатда мен “жумбоқ” деган сўзни кўп ишлатдим. Коинотни тушунишига уринишларни тошчаларни катта мозаикага йиғишига таққослаш

мумкин бўлса керак. Аммо худди шу даражада мушоҳадага асосланган ёки маънавий жумбоқ ҳақида гапириши эҳтимолдан холи эмас ва балки унинг жавоби бизнинг ичимиздадир. Ҳаммамиз шу ерда яшаймиз. Коинот асли бизнинг ўзимиз.

Мен инсоннинг яраллиши ҳали тугамаган деб ўйлайман. Унинг жисмоний тараққиёти ақлий ривожланишидан олдинда бўлиши керак. Балки фазомизнинг жисмоний табиати ҳам ташқи бир нима – Олам Коинотининг ўзини англаши учун керакли материалдир.

Кўз олдимдан галати лавҳалар липиллаб ўтади: Ньютон кутилмаганда Ернинг тортишиши кучини яратади. Ажойиб! Худди шундай кутилмаганда Дарвин сайёрамиздаги биологик ривожланиши қонунини яратади. Баракалла! У ёғига кетдик. Эйнштейн оғирлик, қувват ва ёруғлик тезлиги ўртасидаги боғлиқликни аниқлади. Жуда соз! 1953 йилда Крик ва Уотсон ДНК, яъни ўсимликлар ва тирик организмларнинг ирсий материали тузилиши моделини яратишиди. Аммо, Георг, шундай бўлиши ҳам мумкинки, бир куни – ажойиб кунларнинг бирида! – қандайдир синчков киши Коинот жумбогини ечади. Мен шундай бўлиши мумкин деб ўйлайман (ўша куни биронта катта газетада сарлавҳалар устида ишлашни хоҳлардим).

Эсингдами, хатни сенга бир савол бермоқчилигимдан бошлагандим? Унга қандай жавоб беришинг мен учун жуда муҳим. Аммо аввал яна бир нарсани айтиб беришим керак”.

Хаббл телескопи! Яна ўша телескоп. Энди отам менга бермоқчи бўлган муҳим саволнинг бутун борлиққа қандайдир алоқаси борлигига шубҳа қилмасдим.

Каравотдан туриб, деразадан қарадим. Ҳали ҳам қор гупиллаб ёғарди. Аммо бунинг аҳамияти йўқ, деб ўйлардим. Гарчи Ер булутлар билан қопланган бўлса ҳам, Хаббл телескопи бизникидан кўп миллиард ёруғлик йили узоқда бўлган галактикаларнинг аниқ суратларини олиши мумкин. Қолаверса, у суткасига йигирма тўрт соат ишлайди. У бизга юз минглаб суратларни юбориб, ўн мингдан ортиқ самовий жисмларни тадқиқ қилишга улгурди. Худо берган куни Хаббл телескопи бутун бир компьютерни тўлдиришга етадиган маълумот жўнагади.

Аммо космик телескоп ҳақида ёзиш отамга нега керак бўлиб қолди? Мен бу телескоп ва Апельсин қиз ўртасидаги боғлиқликни тушунмасдим. Умуман олганда, бу унчалик муҳим эмасди. Энг муҳими, отамнинг Хаббл телескопи ҳақида билиши эди. Бу телескопнинг инсоният учун қандай аҳамиятга эгаллигини ҳам тушунарди. У касал бўлиб қолиб, ўлмасидан аввал у ҳақда билиб олганди. Бу уни қизиқтирган охириги нарса эди.

Коинот кўзи! Мен ҳеч қачон Хаббл телескопи ҳақида Коинот кўзи сифатида ўйламаганман. Мен уни ўзимча самога қараган инсоният деразаси деб тасаввур қилардим. Аммо энди уни “Коинот кўзи” деб аташда ҳеч қандай муболаға кўрмасдим.

Ўз вақтида Христиания ва Эйдсволл орасидаги Норвегия илк темир йўлидан ҳайратланиш, ҳойнаҳой, бироз ошириб юборилган. Норвегияда Ер аҳолисининг мингдан бир қисми яшайди, Христианиядан Эйдсволлгача бўлган худудда 1850 йилда ўн мингнинг бир қисми яшаган бўлса керак. Хаббл телескопи билан эса Ер аҳолисининг ҳаммаси борлиқ маконида бўлиши мумкин.

Бу телескоп отамнинг вафотидан ярим йил аввал ўз орбитасида айлана бошлаганда, унинг нарх кўрсаткичида 2,2 миллиард доллар деган нарх

кўрсатилган эди. Мен Ер аҳолисининг ҳар бир кишисига тахминан тўрт кронадан тўғри келишини ҳисоблаб чиқдим ва бу Коинотимизни кўздан кечириш имкони учун унчалик қиммат бўлмаган баҳо деб ҳисобладим. Қиёслаш учун: бугун Ослодан Эйдсволлга ва Эйдсволлдан Ослогача чипта тахминан ўн крона туради. Менимча, унчалик арзон эмас, агар кимдир фикримга қўшилса, Норвегия темир йўллари бошқармасига шикоят ёзсин. (Норвегия темир йўллари ҳақида ҳам, Христиания ва Эйдсволл ўртасида қатнайдиغان лилипут-поезд ҳақида ҳам ҳеч қандай ёмон гап айтмоқчимасман. Мен фақат Хаббл телескопи инсоният, жумладан, Ромерика аҳолиси учун ҳам ўша темир йўлдан кўра муҳимроқ эканлигини таъкидламоқчиман. Хаббл телескопини Коинот кўзи деб аташда ҳеч қандай муболаға кўрмайман ҳам. Отам ҳам шундай деб ўйларди, гарчи телескоп янги кўзойнакка эга бўлганини билмаган бўлса ҳам!).

“Хаббл телескопи – ҳиссиётларнинг самовий ҳамроҳи”, – деб ёзган у. Бу билан нима демоқчи бўлганини тушунсам керак деб ўйлайман. Балки инсоният Ер курраси атрофида Хаббл телескопи айлана бошлаганида ҳеч қандай катта воқеани кўрмас, 1990 йилда бизда кучли телескоплар ва космик кемалар кўп бўлган. Аммо бу борлиқ маконига катта сакраш эди! Одамлар бутун Коинот қиёфасида бир саволга жавоб олишга уриниб кўришди: бу Коинот ўзи қандай? Худди шундай. **Коинотга ўзини ҳозиргидек кўз ҳолатида кўриш, шундай мукамал даражада тузилиши учун ўн беш миллиарддан кўпроқ вақт керак бўлди.** (Бу гапни ёзиш учун нақ бир соат вақтимни сарфладим. Шунинг учун уни шундай ажратиб қўйдим).

“Нишонга аниқ тегдим, шекилли!” деб ўйладим мен. У ёғини тез ўқий бошладим. Кўп ўтмай ўзимнинг туғилишимга етиб бордим. Бу ҳеч нима билан солиштириб бўлмайдиган туйғу. Ахир ҳамма болаларни ҳам туғруқхонанинг ўзидаёқ шампань қадаҳи билан қарши олишмайди.

Сўзланг, сўзланг, дада! Мен гапингизни бўлмоқчи эмасдим. Ўзингиз мендан Хаббл телескопи билан боғлиқ ишлар қандай кетаётганини сўрадингиз, энди мен ҳеч бўлмаса шу саволга жавоб бердим.

“Бундан буён қисқа баён қиламан, тез елиб кетаётган вақт мени шунга мажбур қиляпти. Эртага менинг муҳим учрашувим бор. Сени боғчага ойинг олиб боради.

Биз Адамстюендаги кичкина уйда тўрт йил яшадик. Веруника Бадиий академияни тамомлади ва ўзинг билганингдек, картиналар чизишни давом эттирди. Вақт ўтиб бошқаларга бу санъатни ўргата бошлади, юқори синфларда шакл ва ранг қоидаларидан дарс берарди. Мен ўқшини энди тугатган шифокор сифатида белгиланган жойда ишлашим керак эди. Бошқача айтганда, икки йил касалхонада ишлашим зарур эди.

Сен отам ҳам, онам ҳам Тёнсбергда тузилганини биласан, албатта. Айнан шу пайтда улар нафақага чиқиб, кўҳна орзуларини рўёбга чиқаришини, ўз шаҳарларига кўчиб келишини хоҳлаб қолишди. Бир кун бизга Нурдбюенда кичкина романтик уй сотиб олишганини айтишди. Укам, амакинг Эйнар яқинда оддий денгизчи бўлиб ишга, менимча, у ерга бахтсиз муҳаббатдан қочиб кетганди. Шу тариқа биз Веруника билан Хюмлевейендаги уйга эга бўлдик. Катта қарз олишимизга тўғри келди, лекин барқарор даромадимиз бор эди.

Хюмлевейендаги турмушимизнинг биринчи йилида боғда кўп ишладик. Иккита олма, нок ва олчаларни сақлаб қолдик, албатта, уларни фақат озгина кесиб, ўғит солиш керак эди. Малина буталарини ҳам сақлаб қолдик, қорагат ва ровочни олиб ташлашга кўзимиз қиймади. Настарин ва бошқа гуллардан

эдик. Веруника шуни хоҳлади. Мен деярли бутун умр шу боғда яшаганман. Энди боғ унга тегишли эди. Илик кунларда у мольбертини боққа қўйиб, у ерда ўсаётган ва гуллаётган ҳамма нарсани чизарди.

Бир кун малина тераётганимизда, йўнгиқча гулидан тушиб, тез учиб кетаётган катта тукли арини кўриб қолдик. Хаёлимга бундай арилар реактив самолётлардан ҳам (ва ўз вазнига нисбатан) тезроқ учади деган ўй келди. Бу ҳақда Веруникага айтдим, у билан шундай масала туздик. Тукли арининг вазни тахминан йигирма грамм, у соатига ўн километр тезликда учади. Реактив самолёт соатига саккиз юз километр тезликда, яъни тукли аридан саксон карра тезроқ учади. Бироқ йигирма граммни саксонга қўпайтирса, бир килограмму саккиз юз граммдан ошмайди. “Боинг” эса, масалан, 747, анча оғир. Тукли ари тезлигини ўз вазнига нисбатан “Боинг” тезлигидан бир неча минг карра кўпроқ оширади. Ваҳоланки, “Боинг-747”нинг тукли арида бўлмаган нақ тўртта мотори бор. Тукли ари, бу – парракли жўн самолёт! Хюмлевейенда, маъноси Тукли ари йўли бўлган жойда яшаганимиз учун ҳам тукли ариларнинг бунчалик тез учушидан кулгимиз қистади.

Табиат оламидаги энг майда тафсилотларга эътибор беришни менга Веруника ўргатди, улар жуда кўп экан. Биз кўнгироқгул ёки бинафшани узиб, бу митти мўъжизага узоқ тикилиб ўтиришимиз мумкин эди. Ахир дунёнинг ўзи битта катта ажойиб эртак эмасми?

Бугун, яъни шу сатрларни ёзаётган пайтимда, тукли арининг боққа малина териши учун борган оқшомимиздаги оний парвози ҳақида маъюс ўйлайман. Биз бир-биримизни жуда севардик, Георг, жуда очиқ ва беғам эдик! Умид қиламанки, онангдан табиатнинг кичик сирларига бўлган самимий қизиқишини мерос қилиб оласан. Бу сирлар юлдузлар ва борлиқ галактикаларидек ажойиб. Менимча, тукли арини яратилиши учун қора туйнук’ни ҳосил қилишдан кўра кўпроқ ақл керак.

Мен учун олам ҳар доим, эрта болалик йилларимдан, Осло кўчаларида Апельсин қизни учратишимдан анча аввал сеҳрли бўлган. Мени ҳозир ҳам ҳеч ким кўрмаган нарсаларни кўриши завқи қамраб олган. Бу туйғуни сўз билан ифодалаш қийин, аммо дунёмизни табиат қонунлари ҳақидаги замонавий баҳслар: эволюция, атом, ДНК молекулалари, биокимё, асаб ҳужайралари ҳақидаги назариялар, умуман, Ер шаримиз айланишидан, Коинотда эса сайёрага айланишидан ва инсоннинг мағрур вужуди юрак, ўпкалар, буйрақлар, жигар, мия, қон айланиши тизими, мушаклар, ошқозон ва ичакка бўлинишидан аввалги ҳолда тасаввур қилиб кўр. Мен инсон инсон бўлган, ундан ортиқ ҳам, кам ҳам бўлмаган давр ҳақида гапиряпман. У пайтда олам ярқираган ягона эртак эди.

Ўрмон четига кутилмаганда бузу югуриб чиқди ва менга диққат билан тикилиб қолди, сўнг гойиб бўлди. Ҳайвонни қочилишга ким мажбур қилади? Қандай куч Ерни камалакнинг барча рангларидаги ўсимликлар билан қоплаб, тунги осмонни милтиллаган юлдузларнинг бетакрор тўри билан ёритади?

Табиатнинг соф ва содда ҳиссини фақат халқ ижодида, масалан, ака-ука Гриммларнинг эртакларида топиши мумкин. Уларни ўқиб чиқ, Георг. Ирландларнинг авлоддан-авлодга ўтиб келган дostonлари, юнон ва қадимги скандинав афсоналарини ўқиб чиқ, Тавротни ўқ.

Дунёдан завқлан, Георг, физика ва кимёни қуруқ ёдлаб олмасдан аввал ундан завқлан.

Шу дақиқада Хардангервидднинг шамоли кенгликлари бўйлаб катта ёввойи буғуларнинг тўдалари югуриб юрибди. Рона этагида Камарг оролларида

¹ Бурмуд учбурчаги назарда тутилмоқда.

минглаб пушти фламинголлар уя қурмоқда. Нозик гизолларнинг сеҳрли тўдалари эртақдаги каби Африка саванналарида елмоқда. Антарктиканинг музли соҳилларида минг-минглаб қироллик пингвинлари тинмай бижирламоқда, у ер уларга ёқади. Аммо гап фақат сонда эмас. Ёлғиз ўйчан бугу Эстланндаги қорақарағайлар ўсган тепаликда бошини кўтаради. Бир йил аввал улардан бири адашиб қолиб, Хюмлевейендан чиқди. Қўрқув ичидаги лемминг Фьелльстёлендаги омборхонада тахталар орасида зир чопади. Семиз тюлень Тёнсберг ёнидаги оролчада шалолаб сувга тушади...

Менга табиат мўъжиза эмас дея кўрма. Олам эртақ эмас дея кўрма. Буни тушулмаган одам эртақ тугагунча ҳеч нимани тушунолмалиги мумкин. Ўшанда у кўзпанасини олиб ташлаб, хайрлашиши ва бутун умрга айрилиши керак бўлган мўъжизага сўнги дақиқада мафтун бўлишининг йўқолиб бораётган имконини тутушига уринганча ҳайратдан кўзларини ишқалай бошлайди.

Умид қиламанки, Георг, сенга нима демоқчи бўлаётганини тушунасан. Ҳеч ким Евклид геометрияси ва Даврий тизим билан кўзда ёш ила хайрлашмайди. Ҳеч ким интернетдан ёки кўпайтириш жадвалидан айрилишини ўйлаб, кўз ёши тўкмайди. Дунё билан, ҳаёт билан, эртақ билан хайрлашишади. Ва ўзгача сеvimли бўлган саноқли қадрдонлар билан ҳам.

Баъзан кўпайтириш жадвали кашф қилингунга қадар, ҳеч бўлмаганда, замонавий физика ва кимё пайдо бўлган, биз гўёки ҳамма нарсани англаган пайтдан аввал бўлган даврда яшагим келарди – ҲАҚИҚИЙ ЭРТАҚДАГИДЕК ОЛАМДА яшагим келарди демоқчиман! Аммо ҳаёт ўзича қарор чиқарди ва мен шу дақиқада компьютер қаришида ўтириб, сенга шу сатрларни ёзяман. Мен ўзим илмли одамман, фандан воз кечмайман, лекин шу билан бирга дунёни сирли, деярли анимистик тушунишига мойилман. Ҳеч қачон Ньютон ёки Дарвинга ҳаётнинг асроридан сирлилик пардасини олиб ташлашига йўл бермайман. (Агар биронта сўзни тушунамсанг, уларни лугатдан қараб кўр. Холлда катта замонавий лугат турибди. Яъни у ҳозир, мен ёзаётганимда ўша ерда турибди, билмадим, балки у сенга аллақачон эскириб кетгандек кўринар).

Сенга бир сирни очаман: тиббиётни ўргана бошлашимдан аввал менда иккита имконият бор эди. Шоир бўлгим ва биз яшаётган оламнинг сеҳрини сўзда мадҳ этгим келарди. Лекин бу ҳақда аввал ёзгандим. Яна шифокор, яъни ҳаёт учун хизмат қиладиган инсон бўлгим келарди. Ҳар эҳтимолга қариши, аввал шифокор бўлишига қарор қилдим.

Шоир бўлишига энди улгурмайман. Аммо бу хатни сенга ёзиб битиришим керак.

Касалхонадан уйга, боғда мольберт қаришида туриб, гуллаётган олчани чизаётган Апельсин қизнинг ёнига қайтишининг ўзиёқ қалбимни жуда тегран – ҳатто орзу қилишига ҳам ботинмаган ҳисларга тўлдирарди. Бир куни уйга қайтиб, уни боғда кўргач, чидолмадим ва уни ётоқхонага олиб кирдим. У куларди, э Худо, ўшанда у роса кулганди! Ўша ерда уни тўшакка ётқизиб, кўнглини олдим. Сени бахтимизнинг бу томонидан воқиф қилишидан уялмайман. Нимадан уялишим керак? Воқеамдаги асосий гоя шу-ку ахир.

Сен бир ярим йилдан сўнг Хюмлевейенда туғилдинг. Сени биринчи марта қўлга олганимда, қанчалик зуруландим. Ўғил бола! Қиз туғилганда, унга Ранвейг деб исм кўярдик. Онаси Апельсин қиз бўлган кичкина қизчанинг исми шундай эди.

Тугруқдан сўнг ранги кетиб, ҳолсизланиб қолган Веруника бахтли эди. Биздан бахтиёрроқ одамларни топиши қийин эди. Янги қоидаларга эга янги эртақ бошланаётганди.

Сенга яна бир сирни очаман. Сен туғилган касалхонада менинг инсти-

тутдаги ўртоғим ишларди. У ёнимизга янги ота-она учун шампан виноси кўтариб тузруқ бўлимига келди. Аслида, бунга рухсат йўқ, ҳатто қатъий тақиқланади. Аммо йўлакка қараган деразада кичкина парда бор эди, уни суриб қўйса бўларди, учовимиз ҳозир шу ерда ўз йўлини бошлаган ҳаёт учун ичдик. Сенга шампан беришмади, албатта, лекин кўп ўтмай Веруника сенга кўкрагини тутди, у эса шампандан бир неча қултум ичганди!

Апельсин қиз мени Севильяда вокзалда кузатаётганда, йўлдаги зовурда ўлик оқ каптарни кўрганимиз эсингдами? Бу ёмон аломат эди.

Балки бу эртақнинг барча қоидаларига амал қилмаганим учун шундай бўлгандир.

Фьелльстёлендаги Пасха эсингдами? Сен деярли уч ярим ёнида эдинг. Йўқ, сен буни эслолмайсан, албатта. Институтда психологияни ҳам ўрганганмиз. Шунинг учун одам тўрт ёшигача бўлган воқеалардан деярли ҳеч нимани эслолмаслигини биламан.

Сен билан уй девори ёнида ўтириб, битта апельсинни иккига бўлганимиз эсимда. Веруника, йўл охири яқинлигини сезгандек, видеога туширди. Ундан сўраб кўр, кассета сақланиб қолганмикан? Балки ўтмишини хотирлаш унга оғир бўлар, лекин барибир сўраб кўр.

Пасхадан кейин жиддий касаллигимни тушундим. Веруника менга ишонмасди, лекин мен яхшироқ билардим-ку. Мен доим аломатларни пухта таъбир қилганман.

Мен ҳамкасбим, сен тузилганигда, касалхонада бизга шампан олиб келган шифокор ёнига бордим. Аввал у мендан бир неча марта қон таҳлили олди, кейин рентген текширувини ўтказди, охир-оқибат фикримни тасдиқлади. Ташихисларимиз мос тушиди.

Шундан кейин иш кунларининг табиати ўзгарди. Веруника икковимиз учун бу фожиа эди, лекин биз уни иложли борица ортга сурардик. Қутилмаганда ҳаётимиз янги қоидаларга бўйсунга бошлади. Интилиш, сабр, соғинч сингари сўзлар янги маънога эга бўлди. Биз энди келажакда ҳар куни бирга бўлишимиз ҳақида сўзлашмасдик. Умуман, энди бир-биримизга ҳеч нимани ваъда қилолмасдик. Иккимиз ҳам бирдан бахтсиз ва ҳимоясиз бўлиб қолдик. Самимий “биз” олмоши машғум маъно касб этди. Энди бир-биримизга ҳеч қандай талаблар қўёлмасдик, энди умумий орзу ва умидларимиз йўқ эди.

Бу хатни ўқиётиб, менинг қиссамни оз-оздан билиб оляпсан. Тушуняпсан. Бу ҳақда ўйлаш мен учун ёқимли.

Сен ўзингча бошқа бировдан кўра мени яхшироқ билишинг керак, гарчи тўрт ёшга тўлганингдан бери сўзлашмаган бўлсак ҳам. Аммо ҳеч ким билан бу хатдагидек очиқчасига гаплашмаганман. Шунинг учун янги қоидаларни қабул қилиш менга қанчалик оғир бўлганини тушунишинг керак. Мен ҳаммаси нимага қараб кетаётганини билардим, кўп ўтмай сени ва Апельсин қизни тарк этишим кераклигига аста-секин кўникишим керак эди.

Аммо сендан бир нарсани сўрашим керак, Георг. Ортиқ қутишига кучим қолмади ҳисоб. Бироқ аввал сенга бу ерда, Хюмлевейенда бир неча ҳафта олдин содир бўлган воқеа ҳақида айтиб бермоқчиман.

Веруника ҳар куни эрталаб бадиий мактабда ёшларга апельсинларни чи-зишни ўргатади. Унга уйда мен билан кун бўйи ўтиришига ҳоҳшат йўқлигини айтдим. Нонуитани сен билан бирга қиламан. Кейин сени бозгага олиб бориб, бир неча соат холлда компьютер қаришида сенга шу узун хатни ёзаман.

Баъзан кундузи бироз ухлайман, аммо ўзимни ёмон ҳис қилганим учун эмас, балки кечаси, мени ҳар хил хаёллар қийнаётганда ухлолмаганимдан, кечаси улардан қочиб кетолмайман. Ҳозир уйкуга кетадигандексан, аммо

бирдан меҳрибон парилар бўлмаган, фақат шум аломатлар, ёвуз руҳлар ва бадният эльфлар мавжуд бўлган катта, қўрқинчли эртақларнинг азобли жумбоқларини ўйлаб қоласан. У ҳолда кечаси умуман ухламаган яхши, кундузи диванда, атроф ёруғ бўлганда мудраб олганинг яхшироқ.

Сен ва Веруника ширин ухлаётганингда, менга ухламай ётиши оғир эмас. Қолаверса, Веруникани уйғотишим қийин эмас, бир неча марта шундай қилдим ҳам, у мен билан ўтирди. Баъзан эса, тун бўйи. Биз деярли гаплашмадик. Шунчаки ёнма-ён ўтирдик. Чой ичдик. Бир бурда нон билан пишлоқ едик. Энди ҳамма нарса бошқача эди, Георг. Янги қоидалар шундай эди.

Биз соатлаб бир-биримизнинг қўлимизни ушлаб ўтирардик. Баъзан унинг қўлига, шундай майин ва бежирим қўлига, кейин ўзимникига, фақат битта бармоғимга, фақат тирноғимга қараб ўтирардим. Бу бармоғим ҳали анча вақт омон қоладими деб ўйлардим мен. Ёки унинг қўлини ўпардим.

Ҳозир мен ушлаб турган қўлни умримнинг сўнги дақиқасида ҳам, балки касалхона каравотида, балки узлуксиз бир неча соат давомида, токи қувватим кетиб, қўйиб юбормагунимча ушлаб ўтираман деб ўйлардим. Биз ҳаммаси шундай бўлади деб келишиб олдик, у менга ваъда берди. Бу ҳақда ўйлаш ёқимли. Ва бениҳоя қайғули. Бу дунё билан хайрлашганим – Апельсин қизнинг илиқ ва жонли қўлини қўйиб юборганимдир.

Георг, сенингча, у томонда кимнингдир қўлидан ушлаб тура оламанми? Аслида, мен ҳеч қандай у томон йўқ деб ўйлайман. Бунга деярли аминман. Бор нарсамиз фақат охиригача бор. Аммо инсон ушлайдиган охириги нарса кўпинча қўл бўлади.

Мен дунёда энг юқумли нарса, бу – кулги деб ёзгандим. Лекин қайғу ҳам юқумли бўлиши мумкин. Қўрқув бошқа гап. Уни юқтириб олиш, кулги ёки қайғунини юқтиришчилик осон эмас ва бу яхши. Қўрқувга одам деярли ҳамшиша яккама-якка дуч келади.

Мен қўрқяпман, Георг. Бу дунёдан сиқиб чиқарилиш – қўрқинчли. Мен, умрим тугаётганини билгач, бу каби кечалардан қўрқаман.

Аммо бир кун кечқурун сен уйғониб қолдинг, ўша кеча ҳақида сенга айтиб бермоқчиман. Мен қишки боғимизда ўтиргандим, қутилмаганда хонангдан меҳмонхонага шипиллаб ўтаётганингни кўриб қолдим. Сен кўзларингни ишқалаб, мени кўриб қолдинг. Одатда, кечаси уйғонсанг, иккинчи қаватга бизнинг ётоқхонамизга кўтарилардинг, аммо ҳозир тўхтаб қолдинг, балки чироқни кўрганинг учундир. Мен қишки боғдан чиқиб, сени кўтариб олдим. Сен ухлламаётганингни айтдинг. Онанг билан бир неча марта ухлламаётганим ҳақида гаплашганимизни эшитган бўлсанг керак.

Тан олишим керак, сенинг шундай дамда, менга жуда керак бўлаётганингда, уйғониб, ёнимга келганингдан жуда ҳам севиниб кетдим. Шунинг учун сени яна ўрнингга ётқизмадим.

Сен билан ҳамма нарса ҳақида гаплашгим келарди, аммо бунинг иложи йўқлигини, ҳали жуда кичкиналигингни тушунардим. Айни пайтда менга таскин берадиган даражада катта бўлиб қолганинг. Ўша кеча сен билан бир неча соат ўтиришим мумкин эди. Ахир айнан шундай кечаларда Веруникани уйғотардим. Энди у хотиржам ухлаши мумкин эди.

Осмон ниҳоятда тиниқ эди, буни қишки боғ деразасидан кўрдим. Августнинг иккинчи ярми эди, сен, ҳойнаҳой, бунчалар юлдузга тўла осмонни кўрмагансан, ҳар қалай, ёзда, ўтган ёзда сен ҳали жуда кичкина эдинг. Сенга уст-бош кийдирдим, ўзим эса елкамга курткамни ташладим, икковимиз айвонга жойлашдик, фақат сен ва мен. Уйдаги чироқни ва ташиқи фонусларни ўчирдим.

Сенга аввал жуда ҳам ингичка ҳилолни кўрсатдим. У кун чиқарда пастда эди. Ўннга қайрилиб турарди, яъни ингичкалашаётган эди. Сенга буни тушунтирдим.

Сен тиззамда ўтириб, атрофингни қуришаб турган осойишталикни ўзингга синдираётгандинг. Мен эса сендан тарқалаётган осойишталикни ўзимга сингдираётгандим. Кейин сенга олис осмон гумбазидаги юлдузлар ва сайёраларни кўрсата бошладим. Сенга ҳамма нарса ҳақида айтиб беришни жуда хоҳлардим, биз бир зарраси бўлган буюк эртак ҳақида, биз бор-йўғи майда тошча бўлган улкан мозаика ҳақида айтиб бергим келарди. Бу эртакнинг ҳам биз тушуна олмайдиган, аммо ёқши-ёқмаслигидан қатъи назар бўйсунимиз керак бўлган ўз қонун ва қоидалари бор эди.

Яқинда сени тарк этишимни билардим, аммо бу ҳақда гапиролмасдим. Ҳозир кўз олдимда очилган бу буюк эртакдан чиқиб кетиши йўлида эканлигимни билардим, аммо сенга ҳеч нимани тушунтириб беролмасдим. Бунинг ўрнига сенга юлдузлар ҳақида гапира бошладим, аввал сенга тушунарли бўлиши учун оддий қилиб, аммо кейин гапга берилиб, худди сен катта одамдек Коинот ҳақида гапириб кетдим.

Сен гапимни бўлмасдинг. Сенга гапларимни эшитиши ёқарди, гарчи мен айтаётган ҳамма жумбоқларга жавобни билмасанг ҳам. Балки сен ҳикоямдан тахмин қилиши мумкин бўлганидан кўпроқ нарсани тушунгандирсан. Ҳар қалай, сен гапимни бўлмадинг, ухлаб ҳам қолмадинг. Гўё бундай тунда менга панд беришинг мумкин эмаслигини билгандек. Гўё мен сен билан эмас, сен мен билан ўтирганингни сезгандек. Бугун отангинг олдида навбатчилик қилаётгандек.

Сенга Ер шари ўз ўқи атрофида айланишини, ҳозир қуёшга тескари бурилиб олганини, шунинг учун тун чўкканини тушунтириб бердим. Фақат қуёшнинг чиқиши ва ботиши бизга Ер шари айланишини билдириб туради, деб тушунтирдим сенга. Балки менинг изоҳимни тушунгандирсан, чунки баъзида сен билан тунлари шундай қўшиқ айтардик:

Қуёш кўзларини юмди,
ахир у ухлаши керак,
энди мен ҳам эрталабгача кўзларимни юмаман...

Шу ашула эсингдами?

Сенга Венерани кўрсатдим ва бу юлдуз – худди Ер сингари Қуёш атрофида ўз орбитасида айланадиган сайёра эканлигини айтдим. Йилнинг бу пайтида Венера кун чиқар томонда кўринади, чунки Қуёш унга ҳам худди Ерга нур сочгандек нур сочади. Кейин сенга яна бир сирни очдим. Бу сайёрага қараганимда, ҳар гал Веруника ҳақида ўйлашимни айтдим, чунки “Венера” сўзи бир вақтлар қадимда “муҳаббат”ни билдирган.

Аммо биз осмонда кўрадиган деярли ҳамма нурли нуқталар ҳақиқий юлдузлар, дедим мен, уларнинг ўзи қуёшдек нур сочади, чунки осмондаги ҳар бир, ҳатто энг кичкина юлдуз ҳам, бу – қайноқ қуёш. Ўшанда сен нима деганингни биласанми? “Аммо юлдузлар бизни куйдирмайди”, дединг сен. Ўша ёз жуда иссиқ келганди, Георг, офтоб куйдирмаслиги учун сенга ёғупа суришимизга тўғри келарди. Сени қаттиқ қучиб, шивирладим: “Чунки юлдузлар биздан жуда, жуда ҳам узоқ”.

Мен буларни ёзаётган пайтда сен полда эмаклар, темир йўлингни қайта тизиб чиқарсан.

Бу иш кунлари, деб ўйлайман. Бу воқелик. Аммо бизни олиб чиқиб кетадиган эшик ланг очиқ.

Бу ерда қанча нарсани қолдириб кетишим керак! Ўзимиздан кейин жуда кўп нарса қолдирамиз.

Бир неча дақиқа олдин сен ёнимга келиб, компьютерда нима ёзаётганимни сўрадинг. Мен энг яхши дўстимга хат ёзаётганимни айтдим.

Сенга энг яхши дўстим ҳақида бунчалик гамгин гапирганим галати туюлдими, “Онамга ёзясизми?” – деб сўрадинг.

Мен рад этиб бош чайқадим. “Онанг – менинг севгилим, – дедим мен. – Бу эса бутунлай бошқа”.

“Унда мен кимман?” – сўрадинг сен.

Сен мени мот қилиб қўйдим деб ўйладинг. Сени тиззамга кўтариб, маҳкам бағримга босдим ва энг яхши дўстим – сенсан, дедим.

Яхшиям, бошқа савол бермадинг. Сенга хат ёзаётганимга ишноломасдинг. Менга ҳам қачондир, эҳтимол, бу хатни ўқишингни тасаввур қилиши оғир эди.

Вақт, Георг. Вақт нима?

Мен ҳикоя қилишида давом этардим, гарчи ҳали гапларимни тушуна олмаслигингни билсам ҳам.

Коинот ниҳоятда кекса, дедим, камида ўн миллиард ёшда. Шундай бўлса ҳам, унинг қандай пайдо бўлгани бизга ҳалигача номаълум. Биз ҳаммамиз ўзимиз яхши билмайдиган битта катта эртақда яшаймиз. Унинг келиб чиқиши ҳақида тасаввурга эга бўлмай туриб, дунёда рақс тушамиз, ўйнаймиз, гаплашамиз ва куламиз. Булар ҳаёт рақслари, ўйинлари ва мусиқаси, дедим мен. Сен уларни одамлар мавжуд бўлган ҳамма жойдан топасан, худди зуммер¹нинг гўнгиллаши ҳамма телефонларда эшитилгани каби.

Сен бошингни ортга ташилаб, менга қарадинг. Сен гўшакни кўтариб, унга қулоқ солишини яхши кўрадинг.

Ўшанда сенга ҳозир, уни тушунишга қодир бўлган пайтингда берган саволимни бердим, Георг. Шу савол туфайли сенга Апельсин қиз ҳақидаги шу узун ҳикояни айтиб бердим.

Мен: “Тасаввур қил, сен миллиардлаб йил аввал, ҳаммаси энди бошланган пайтда шу эртақ бўсағасида турибсан. Сенда қачондир келажакда тугилиши ва бу сайёрада яшаши ёки яшамасликни танлаши имкони бор. Бу қачон содир бўлиши сенга маълум эмас, қанча умр кўришинг ҳам маълум эмас, аммо катта муддат ҳақида гапиришга ҳожат йўқ. Сен фақат, агар қачондир бир куни-вақти этиб ёки биз айтгандек, ой-куни этиб дунёга келишинг имконини танласанг, уни тарк этишинг керак бўлган дам ҳам келади. Балки бу сенга азоб берар, ахир кўпчилик бу буюк эртақдаги ҳаёт шу қадар жозибалики, унинг охири ҳақида ўйлагандаёқ кўзга ёш келади дейди. Ҳа, бу ер шундай ажойибки, буларнинг бари тугаши мумкинлиги ҳақидаги ўй чидаб бўлмас азоб бериши мумкин”, дедим.

Сен тиззамда сичқондек жимгина ўтирардинг. Сендан: “Георг, сенга шундай танлов қилиши имконини берган олий куч мавжуд бўлганда, нимани танлардинг? Ахир бу катта ва сирли эртақда фазовий пари мавжуд деб тасаввур қилиши мумкин-ку. Ўзингга юз минг ёки юз миллион йилдан кейин, қисқа бўладими ёки узунми, фарқи йўқ, ердаги ҳаётни танлармидинг?” деб сўрадим.

Бир неча марта оғир хўрсиндим, кейин эса қатъий оҳангда: “Ёки қоидалари сенга ёқмагани учун бу ўйинда иштирок этишдан бош тортармидинг?” дедим.

¹ Зуммер – товуш берадиган электр асбоб.

Сен ҳамон тиззамда ҳаракатсиз ўтирардинг. Ким билсин, нима ҳақида ўйлардинг? Сен тирик мўъжиза эдинг. Оч сариқ сочларингдан мандарин ҳиди келаётгандек туюлди менга. Сен жонли оппоқ фаришта эдинг.

Сен ухлаб қолмадинг. Лекин жим эдинг.

Балки сенга жуда оғир савол бераётгандирман? Балки бунга ҳақим бўлмай туриб, сенга жуда кўп нарсани ошкор қилаётгандирман. Лекин мен учун сенинг жавобингни билиш жуда муҳим, чунки мен сенинг ҳозир ўша ердалигинг учун жавобгарман. Агар мен бунинг баридан воз кечсам, сен бўлмасдинг.

Сенинг дунёга келишингда иштирок этиб, маълум маънода мен айбдорман. Ахир сенга ҳаётни мен бағишладим десам бўлади. Мен ва Апельсин қиз, албатта. Аммо, бундан чиқди, уни қачондир сендан тортиб оладиган ҳам ўзимиз. Болага ҳаёт бериш – унга бутун дунёни тортиқ қилишигина эмас. Бу ундан шу ақл бовар қилмас тўхфани тортиб олиш дегани ҳам.

Мен Апельсин қизга кўнгул қўйишдан ўзимни тиёлмадим, муҳаббатга асир бўлишдан ўзимни тиёлмадим, бола ҳақида орзуга берилишдан ўзимни тиёлмадим. Энди афсус ва ўз айбимни ювиш эҳтиёжи тўғилди. Қаерда хато қилдим, деб ўйлайман. Мен учун бу савол, ўзимдан кейин тартиб ўрнатиш эҳтиёжи тўғилганда, ўз виждоним билан қонли тўғнашувга тенг. Агар сен ҳеч нимага қарамай, қисқа бўлса ҳам, ҳаётни танлашингни айтсанг, унда мен ўзимнинг тўғилганимдан афсусланмасам ҳам бўлади.

Унда бизнинг масаламизда нисбий мувозанат юзага келади, ҳаммаси ҳали жавобга мос келиши мумкин. Табиийки, мен шунга умид қиляпман. Аслида, шунинг учун ҳам ёзаяпман.

Менинг оғир саволимга бевосита жавоб бермаслигинг мумкин. Аммо унга билвосита жавоб берсанг бўлади. Сенинг жавобинг Веруника, мен ва ўша итоатсиз шифокор касалхонада сенинг соғлигинг учун ичганда бошланган ҳаётингни қандай яшаб ўтишинг билан маълум бўлади. Ўша шампан кўтариб кирган шифокор сенинг меҳрибон парийинг эди, бунга аминман.

Энди менинг хатимни бир четга олиб қўйсанг бўлади. Энди яшаши учун сенинг навбатинг келди.

Эртага мен касалхонага ётаман. Ўша муҳим учрашув шу. Энди сени боғчага олиб бориши ойингга қолади.

Сени бу ҳақда огоҳлантиришим керак эди. Яна бир гапни қўшимча қилмоқчиман: Хюмлевейенда энди ҳеч қачон пайдо бўлмасликка ваъда беролмайман.

Георг! Яна битта энг охирги савол: бу мавжудликдан кейин бошқа ҳеч нима йўқлигига амин бўлиши мумкинми? Бу хатни ўқиётганингда, мен бошқа бирон жойда бўлмаслигимни ишонч билан айтиб бўладими? Менда бундай ишонч йўқ. Чунки олам мавжудлигининг ўзи гаройиблик чегаралари бузилганидан дарак беради. Нимани назарда тутаётганимни тушунапсанми? Бу олам мавжудлигидан ҳайратланишдан шунчалик тўйганманки, агар бирдан бизнинг оламдан сўнг бошқа биронтасига тушиб қолсам, ундан ҳайратланишига кучим етмайди.

Икки кун олдин сен билан компьютер ўйнаб, икки соатни ўтказиб юборганимиз эсимда. Бу ўйин мени сендан кўра кўпроқ оувнтирган бўлса керак, ноҳуш ҳаёллардан чалғишим керак эди. Аммо ҳар гал бу ўйинда “ўлганимизда”, дарров тоза майдон пайдо бўлар ва биз ўйинни бошқатдан бошлардик. Бизнинг руҳларимиз учун ҳам шундай “тоза майдон” йўқ деб бўладими? Мен бунга ишонмайман, тўғриси, ишнолмайман. Аммо ушалмайдиган нарсалар ҳақидаги орзуларнинг ўз номи бор. Биз уни умид деб атаимиз”.

МЕН АЙВОНДАГИ ЎША КЕЧАНИ ЯХШИ ЭСЛАРДИМ! У хаёлимда маҳкам ўрнашиб қолган. Юрагимда муҳрланиб қолган. Бу ҳақда ўқиганимда, бир неча марта эгим жимирлаб кетди.

Шу пайтгача мен гўё ҳеч нимани эслолмасдим, бу ҳақда гап очилмаганда, ўша ойдин окшомни ҳеч қачон эсламаган ҳам бўлардим, аммо ҳозир ҳаммасини эсладим, ҳатто жуда аниқ. БАЛКИ БУ МЕНИНГ ОТАМ ҲАҚИДАГИ ЯГОНА ҲАҚИҚИЙ ХОТИРАМДИР.

Унинг Фьелльстёленда қандай бўлгани эсимда йўқ. Қанчалик уринмай, Согнванн кўли атрофидаги сайрларимизни эслай олмайман. Аммо айвондаги ўша сеҳрли кечани эслайман. Тўғрироғи, ўзимча эслайман. Эртакдек ёки бўёқлар билан товланувчи тушдек.

Мен уйғониб кетдим. Отам ойнаванд айвондан меҳмонхонага кирди ва мени тепага кўтарди. Парвоз қилишга боришимизни айтди. Юлдузларни томоша қилишга. Биз коинотда парвоз қиламиз. Шунинг учун иссиқроқ кийиниб олишим керак, ахир коинот жуда совуқ. Отам менга юлдузларни кўрсатмоқчи эди. Менга уларни кўрсатиши керак. Бизда бошқа бундай имконият бўлмайди, ундан фойдаланиб қолишимиз керак, деди у.

Мен отам касаллигини билардим! Аммо у менинг хабардорлигимни билмасди. Бу сирни онамдан эшитгандим. У отам касалхонага ётиши кераклигини айтган, шунинг учун мана шундай ғамгин, деганди. Буни менга ўша окшом айтганди, шекилли. Балки шу ҳақда ўйлаб уйғониб кетгандирман, балки шунинг учун ухлолмагандирман.

Энди ўша узоқ тунни ва айвонда ўтириб отам билан қилган парвозимизни яхши эслайман. Менимча, отам бизни ташлаб кетиши мумкинлигини тушунгандим. Аммо ҳозир у менга бизни ташлаб, қаерга кетишини кўрсатишга шошарди.

Ўшанда – бу ҳақда ёзаётганда, эгим жимирлаб кетяпти – коинотдаги парвозимиз пайтида отам бирдан йиғлаб юборди. Мен унинг нимага йиғлаб юборганини тушундим, аммо у менинг тушунганимни билмасди. Шунинг учун унга ҳеч нима деёлмасдим. Мен сичқондек жимгина ўтиришим керак эди. Бўлиши керак бўлган иш ҳақида гапириш жуда хавфли эди.

Яна бир гап: ўша кечадан юлдузларга ишониб бўлмаслигини билиб олгандим. Ҳар қалай, улар бизни ҳеч нимадан асрай олмайди. Бир куни биз уларни тарк этамиз.

Отам билан бирга коинотда сайр қилаётганимизда ва у бирдан йиғлаб юборганда, дунёда ҳеч нимага ишониб бўлмаслигини тушуниб етгандим.

Отам ёзган сўнгги саҳифаларни ўқиб бўлгач, мени нима учун фазо доим бунчалик қизиқтирганини тушундим. Уни менга отам кўрсатган экан. Менга пастда жимирлаётган нарсалардан нигоҳимни узишни у ўргатган экан. Мен нега бунга қизиқишимни тушунишимдан анча аввал ҳаваскор-астроном бўлгандим.

Иккимизни Хаббл телескопи бунчалик қизиқтирганининг ҳеч қандай ажабланарли жойи йўқ. Бу менга отамдан ўтганди! Мен шунчаки у тўхтаган жойдан давом эттирдим. Ўзига хос мерос. Аммо ҳар доим худди шундай бўлади-ку? Хаббл телескопига илк тайёргарлик тош асридаёқ қилинган. Умуман олганда, йўқ: энг биринчи тайёргарлик макон ва замон пайдо бўлган Катта Портлашдан кейинги ўша бир неча микросонияларда кўрилган.

“Уруғ солмоқ” деган ибора бор. Отам ўлимидан аввал уруғ сепишга улгурганди. Иншо учун менга мавзунни у топиб берган деса ҳам бўлади.

У инглиз футболлига қизиққан деб ўйламайман. Яхшики, у “Spice Girls”ни эшитмаган. Унинг Роальд Далга муносабатини ҳам билмайман.

Мен ўқишни тугатдим. Ва хаёлга берилдим. Онам яна эшигимни тақиллатди. “Георг?” – деб чақирди у.

Мен ўқишни тугатганимни айтдим.

“Унда ҳозир чиқасан-а?”

Мен унинг киргани маъқуллигини айтдим.

Эшикни очиб, уни хонага киргиздим. Яхшиямки, у тезда эшикни ёпди.

Кўзимдаги ёшлардан уялдим. Отам билан энди учрашишни бошлаганда, онамнинг ҳам кўзларида ёш бор эди. Энди у билан мен учрашдим.

Мен Апельсин қизнинг бўйнидан кучиб, “Отам бизни ташлаб кетди”, дедим.

Онам мени бағрига босди. У ҳам йиғларди.

Биз каравот четига ўтирдик. Кейин отам менга нимани ёзганини сўради. “Қанчалик қизиқаётганимни тушунасан-ку, – дея қўшиб қўйди у. – Бу мени ҳатто чўчитяпти. Унинг хатини ўқишдан қўрмаман”.

Мен отам узун муҳаббатнома ёзганини айтдим, онам, албатта, бу муҳаббатнома менга аталган деб ўйлади, унинг учун бошқача бўлиши мумкин эмасди ҳам. Мен отам бу муҳаббатномани унга, Апельсин қизга ёзганини тушунтирдим.

Яна: “Мен отамнинг энг яхши дўсти эдим. Сиз эса – севгилисиз. Бу бутунлай бошқа нарса”, дедим.

У каравот чеккасида узоқ жим ўтирди. Онам ҳали жуда ёш кўринади. Апельсин қиз ҳақидаги узун қиссани ўқиб чиққач, унинг чиройлилигини кўрдим. У чиндан ҳам олмахонга бироз ўхшарди. Аммо ҳозир у ҳаммасидан ҳам тумшуғи титраётган полапонга ўхшарди.

Мен: “Отам ким эди?” деб сўрадим.

У титраб кетди. Ахир у шунча вақт нимани ўқиганимни билмасди. “Биласан, унинг исми Ян Улав эди”, – деди.

“Ҳа, лекин у ким эди? Қандай эди демоқчиман?”

“Ҳа-а...”

Аста-секин унинг лабларида Мона Лиза табассуми ўйнай бошлади. У менга хира нигоҳларини тикиб ўтирарди. Мен энди отам бир неча марта такрорлаган нарсани сездим. Унинг диққатини қандай жамлашини кўрдим. Унинг жигар ранг кўзлари худди қандайдир рақсга тушаётгандек безовта аланларди...

Онам: “У жуда, жуда яхши эди... бундай одамлар кам учрайди. Яна у хаёлпараст, ҳатто афсона тўқувчи эди... У доим ҳаёт эртак деб такрорларди, менимча, у ҳаётни... деярли хаёлотдек ҳис қиларди. Кейин у ашаддий романтик эди... умуман олганда, иккаламиз ҳам романтик эдик. Ундан кейин у касал бўлиб қолди, яширмайман, бундан чексиз қайғуга тушди. Буни кўриш оғир, жуда оғир эди. У сени шундай яхши кўрардики... сенда... ҳа, у сенга топинарди. У сени ҳам, мени ҳам йўқотишга бардош беролмасди.

Аммо касалликка қарши турулмасди ҳам, хасталик уни беаёв ва бешафқатларча биздан тортиб олди. У ўз тақдирига тан беролмади, ҳеч қачон, охирги дақиқагача. Шунинг учун ундан кейин қолган бўшлиқ шунчалар катта... Мен ҳали ҳам мос сўзни қидиряпман...” деди.

“Мен шошмаяпман”.

“У биз хаёлпараст, деб атайдиган одам эди. Шундай демоқчи эдим”.

Энди мен жилмайдим. Ва: “Яна у ростгўй эди. У ўзини яхши биларди. Ўзига истехзо билан қарай оларди. Бундай хусусият ҳаммага ҳам хос эмас”, дедим.

Онам менга саволомуз каради: “Ҳа, хойнаҳой, сен ҳақсан. Лекин сен буни қаердан биласан?”

Мен бир даста қоғозни кўрсатдим. “Буни ўқиб чиқишингизга тўғри келади, – дедим. – Ўшанда нимани назарда тутаётганимни тушунасиз”.

Апельсин қиз яна кўз ёшларини артишга мажбур бўлди. Аммо биз ортиқ хонамда йиғлаб ўтиролмасдик. Йорген нима деб ўйлайди? Унга ҳавас қилолмасдим.

“Ҳамманинг ёнига чиқайлик”, – дедим.

Меҳмонхонага киргач, ўзимни бир неча соат аввал отамнинг хатини олиб, ўз хонамда ўқий бошлаган пайтимдан анча ёшга улғайгандек сездим. Ўзимни шунчалик катта ҳис қилардимки, ҳатто мени қарши олган қизиқувчан нигоҳларга ҳам эътибор бермадим.

Катта ошхона столида совиган кечки овқат тортилганди. У ерда жўжа, ветчина, апельсин парраклари қўшилган вальдорф салати ва катта идишда кўк салат бор эди. Бешовимиз стол ёнига ўтирдик, мен стол бошида ўтирардим.

Бизникида меҳмонлар кўп бўлганда, онам, одатда, “кимдир бош бўлишни ўз зиммасига олиши керак”, дейди. Ҳозир эса шунга ўхшаш вазият эди, бу иш менинг зиммамга тушганди. Ҳар қалай, ҳамма менга қараб ўтирарди. Шундай қилиб мен бош бўлиб қолдим.

Ҳаммага қараб чиқиб: “Отам менга ўлимидан аввал ёзган узун хатни ўқиб чиқдим. Унда нима ёзилганини билишга ҳаммангиз қизиқаётганингизни тушунаман...” дедим.

Хонада совуқ сукунат чўкди. У нима демоқчи? Қандай давом эттиради?

Мен: “Бу хат менга ёзилган. Лекин ҳаммамиз отамни яхши кўрардик. Сизлар учун иккита хабарим бор, яхши ва ёмон. Яхшисидан бошлайман. Ҳаммангиз хатни тўлиқ, бошидан охиригача ўқиш имконига эга бўласизлар. Йорген ҳам. Ёмон хабар шундаки, ҳеч ким уни бугун кечқурун ўқимади”, дедим.

Бувим асабий интиқлик билан стол устига эгилди. Унинг юзидан ҳафсаласи пир бўлгани сезилиб турарди. Бу унинг отамнинг хатини ҳозир топганидан кейин ҳам, ўн бир йил аввал ҳам ўқимаганидан далолат берарди. Шунча йиллардан бери хат чиндан ҳам эски пойга автомобилнинг қопламаси орқасида ётган экан.

Мен: “Отам ёзган нарсаларни муҳокама қилишни бошлашимиздан олдин хат билан боғлиқ ҳамма нарса биров тинчишини хоҳлардим. Бундан ташқари, унинг муҳим бир саволига жавоб топиш учун менга вақт керак. Унга қай тариқа жавоб беришим ҳақида гапирмаса ҳам бўлади”, дедим.

Ҳамма сўзсиз рози бўлди. Ҳеч ким менга хат ҳақидаги саволлари билан ортиқ тирғалмади. Йорген ҳатто жойидан туриб, ёнимга келди. У елкамга дўстона қоқиб: “Тўғри ўйлабсан, менимча, сен ҳақсан, Георг, ҳаммаси аввал тинчиши керак”, деди.

“Ҳадемай тун ярим бўлади. Ҳаммамиз ухлашимиз керак”, дедим.

Сўзларим салобатли, катталарга хос оҳангда янгради. Мен энди улғайгандим.

Бироқ ўша кеча мен умуман кўз юлмадим. Уйда аллақачон ҳаммаси тинчиган эди, мен эса каравотда дераза ортидаги оқ манзарага қараб ётардим. Қор аллақачон ёғишдан тўхтаганди.

Тун ярмида туриб, кийиндим. Иссиқ куртқа, қалпоқ, шарф ва ҳатто бошмалдоқли қўлқоп кийдим. Кейин ойнаванд айвондан очиқ айвонга чиқдим. Ту누ка қопланган ўриндикдан қорни сидириб ташлаб, ўтирдим. Ташқи фонусларни ўчириб қўйдим.

Чарақлаган юлдузли осмонга қараб, шу ерда отамнинг тиззасида ўтирган ўша кеча кайфиятини эслашга уринардим. Назаримда, мени маҳкам бағрига босгани эсимда. Фазовий кемадан тушиб қолмаслигим учун мени қандай қучоқлагани. Бирдан жарангдор овозли бу кап-катта одам йиғлашни бошлади.

Отам берган жиддий савол ҳақида ўйланиб қолдим. Аммо унга қандай жавоб бериш ҳақида бир қарорга келолмадим.

Биринчи марта мен ҳам қачондир бу дунёни ва ўзимга қадрли ҳамма нарсани ташлаб кетишим аён бўлди. Бу ҳақда ўйлаш аламли эди. Чидаб бўлмас даражада аламли. Буларнинг барини менга отам англади. Бу эса бошқа гап. Одам ўзини нима қутаётганини билиши керак. Бу банкдаги ҳисоб рақамингда қанча пулинг борлигини билишдек гап. Аммо ҳали ўн беш ёшдалигим менга таскин берарди.

Шунга қарамай: балки нима бўлса ҳам, умуман, ҳеч қачон дунёга келмаганим яхшироқ бўлармиди, ахир қачондир буларнинг барини ташлаб кетишим кераклигини ўйлаш ҳозирданок чидаб бўлмас даражада азоблику. Аммо мен отамнинг маслаҳатига қулоқ тутиб, бундай жиддий саволга жавоб беришга шошилмасликка қарор қилдим.

Бошимни ортга ташлаб, юлдузли осмонни томоша қила бошладим. Ўзимнинг фазовий кемада учаётганимни тасаввур қилишга уриндим. Бир неча юлдуз учди. Айвонда узоқ ўтирдим.

Анчадан кейин эшик қарсиллаб, айвонга ойим чиқди. Тонг ёриша бошлаганди.

“Бу ердამисан?” – сўради худди мени кўрмагандек.

“Ухлолмадим”.

“Мен ҳам”, – деди у.

Мен унга қараб: “Бирон иссиқроқ кийим кийиб, мен билан бироз ўтиринг”, – деб сўрадим.

У тез қайтиб чиқди. Унинг эгнида эсимни таниганимдан бери киядиган қора кишки пальтоси бор эди. Аммо ўшанда черковда айнан шу пальтода бўлганига ишончим комил эмасди. Шундай бўлса-да, ёнимга ўтирганда, “Энди сизга фақат қумуш тўқа етишмаяпти”, дедим.

У оғзини кафти билан ёпди. Кейин: “У тўқа ҳақида ҳам ёзибдими?” деб сўради.

Жавоб бериш ўрнига унга Шарқдан чиқаётган катта сайёрани кўрсатдим. Бунинг қандай сайёралиги сўзсиз ҳам маълум эди, у бошқа юлдузлардек милтилламасди ва мен унинг Венера эканлигига деярли амин эдим.

“Анави сайёрани кўряпсизми? Бу Венера, уни Тонг юлдузи дейишади. Ҳар гал уни кўрганда, отам сиз ҳақингизда ўйлаган”, дедим.

Одамни оғир ўйлар қийнаганда, гаплашгиси келади, аммо баъзан сукутни маъкул кўради. Ойим сукутни маъкул топди.

Аммо мен жимликни буздим: “Касалхонага ётқизишлари арафасида отам билан кечаси шу ерда ўтирганмиз. Унинг хатидан қолганини ҳам билиб оласиз. Энди эса бу ерда биз ўтирибмиз”.

“Георг, – деди ниҳоят ойим. – Мен бу хатни кутяпман, шу билан бирга кўрқяпман. Уни ўқиётганимда, уйда бўлишингни хоҳлайман. Мени ёлғиз қўймасликка сўз бер”.

Мен унинг кўлини сиқдим. Отамнинг хатини ўқиётганда, онамнинг ёнида бўлишим менга муҳимдек туюлди. Ян Улавнинг узун хатини ўқиётганда, Апельсин қизга Йорген таскин бериши нотўғри бўларди. Аммо унга ҳам отамнинг хатини ўқишга рухсат берилади. У осонгина қутулолмайди.

Мен: “Ўша тунда, бу ерда, айвонда отам менга бизни ташлаб кетиши кераклигини айтган”, дедим.

Ойим менга кескин ўтирилди: “Биласанми, Георг... бу ҳақда яна гапира оламанми, билмайман. Сен хурмат билан қарашинг керак бўлган бир нарса бор. Эски ярани тирнаётганингни тушуняпсанми? Ёки тушунмаяпсанми?”

Унинг жаҳли чиқди ҳисоб. Жаҳли чиққани аниқ.

“Албатта, тушунаман”, – дедим.

Биз узоқ, бир сўз айтмасдан ўтирдик. Балки бир соатдир. Мен хайратда қолгандим. Ойим доим тезда совқотиб қоларди.

Янги юлдуз ёки сайёрани кўриб қолиб, уни ойимга кўрсатардим, аммо кўп ўтмай юлдузлар оқара бошлади, тонг ёришганда эса, буткул ғойиб бўлди.

Уйга киришдан аввал унга яна осмонни кўрсатиб, “У ерда – юксакда катта кўз айланяпти. Унинг оғирлиги ўн бир тонна, у ҳам паровоздек катта, иккита қаноти ёрдамида ўзини тутиб туради”, дедим.

Онам сесканиб кетди, нимани назарда тутаётганимни тушунмади.

Мен уни кўрқитмоқчи эмасдим, арвоҳ ҳақида қандайдир воқеани айтиб бериш ҳам хаёлимда йўқ эди. Уни тинчлантириш учун тезда: “Бу Хаббл телескопи. Коинот кўзи”, дедим.

У оналарга хос табассум билан жилмайиб, бошимни силаш учун қўлини чўзди. Аммо мен ўзимни четга олишга улгурдим. У мени ҳали бола деб ўйларди. Балки мени иншосини эслади деб ўйлагандир.

“Бир кун келиб бунинг нима эканлигини аниқлаймиз”, – дедим.

Эртаси кунни менга мактабга бормасликка рухсат беришди. Фақат ҳаммасини борича ўқитувчимга айтиш керак, деб ҳисобларди бувим. Мен ўн бир йил аввал вафот этган отамдан хат олганимизни айтишим керак эди. Бундай вазиятларда ҳар доим танаффус керак бўлади, деб қўшиб қўйди у.

Бундай вазиятларда, деб ўйлардим мен. Анча олдин вафот этган отадан хат олишга ўхшаш бундай вазиятлар бўлиши менинг хаёлимга ҳам келмаганди.

Бувам билан бувим отамнинг хатини ўқимаёқ Тёнсбергга кетишга мажбур бўлди. Мен уни кечи билан бир ҳафтадан кейин ўқишларига ваъда бердим. Бувим бунчалик узоқ кутиши кераклигидан озгина хафа бўлди. Ахир хатни у топган, бувамини Ослога келишга у мажбур қилган. Аммо бувам унга Йоргеннинг сўзларини эслатди.

Ўша кунни эрталаб Йорген ишга эрта кетди, мен уни деярли кўрмадим, аммо ойим иккимиз уйда қолдик. Чошгоҳда сариқ диванда ухлаб қолдим, чунки кечаси билан ухламагандим. Уйғонганимда чордоқда кичкина томоша бошланди.

Ойимдан Севильяда чизган ҳамма эски картиналарини топишни сўрадим. Яхшиям, у биронтасини ташлаб юбормаган экан, гарчи улардан “улғайиб” қолганини такрорлаган бўлса ҳам. У бу сўзларни отамнинг эсида қолгани бўйича чизган эски портретини сўраётганимда айтди. Бу ҳақда ҳеч нима демадик, аммо портретни кўриб, титраб кетдим. Бошқа биронта картинада бунчалик кўк кўзларни кўрмагандим. Ойимга кўп кобальт керак бўлган бўлса керак, деб ўйладим. Яна бу кўзлар бошқа ҳеч ким кўрмаган нарсаларни кўрган бўлса керак, деб ҳам ўйладим.

“Сиз барибир отамдан улғая олмагансиз”, – дедим мен. Бу савол эмасди. Бу худди таъкиддек янгради.

Ойимни апельсин дарахлари тасвирланган эски картинани яна холлга осиб қўйишга мажбур қилдим. Бошқа картинани олиб, отам ўтириб, ўз компьютерида ёзган пайтда қаерда турган бўлса, худди ўша жойга осиб қўйдик.

Апельсин дарахтлари чизилган картинани осиб қўйганимиз менга ёқди, унга қараш ёқимли эди. Ўтмишга бундай кичик қайтишга Йорген рози бўлса керак, менимча. Худди шундай дедим ҳам.

Чордоқдаги катта қутидан темир йўлимни топдик. Эски компьютерни ҳам топдик. Мен уни холлга олиб кирдим, мониторни улаб, ишга туширишга уриниб кўрдим. Бу эски дастур бўлиб, Word Perfect деб аталарди. Мактабдаги бир ўртоғимнинг отаси ҳалигача шу алмисоқдан қолган дастурдан фойдаланади, унга кўп марта кирганман.

Аммо отам ёзган ҳужжатларни очишим учун компьютер мендан кўпи билан саккизта ҳарфдан иборат махфий сўз – паролни киритишимни сўради. Қариндошларим ўн бир йил олдин айнан шу паролни топишолмаган.

Мен компьютер билан куймаланаётган пайтда ойим орқамда турди. У кўплаб ҳар хил сўзлар ва рақамлар, масалан, туғилган кун, машина рақами, шахсий рақамларни қўллаб қўришганини айтди.

Менда ҳаммаси анча оддийроқ бўлса керак деган тахмин туғилди. Шунда саккизта ҳарфдан иборат сўзни тердим: А П Е Л Ъ С И Н. Компьютер “дин” деб овоз чиқарди-да, қаршимда каттик дискда ёзилган директорияларнинг рўйхати очилди. Юмшоқ қилиб айтганда, ойим лол бўлиб қолди. У пешонасини ушлаб, ҳушидан кетиб қолаёзди.

ENTERни босдим. Ва кеча кечқурун ўз хонамда ўқиган матнга тикилиб қолдим: “Қулайроқ ўтириб ол, Георг. Қулайроқ жойлашиб олишингни истайман, чунки сенга таъсирли бир воқеани айтиб бермоқчиман...” Икки марта НОМени босиб, бутун матнни кўриб чиқиш учун вертикал стрелкани пастга боса бошладим. Бунга талай вақт, ўн сонияча вақт кетди. Ҳа, матндаги энг охириги жумла шундай эди: “Аммо ушалмайдиган нарсалар ҳақидаги орзуларнинг ўз номи бор. Биз уни умид деб атаймиз”.

Мен отамнинг хатини эски компьютердан топдим ва бу ажойиб эди: ахир бу китобни у билан бирга ёзишга қарор қилиб, қайчи ва елим билан тиришиб ишлашга тайёрландим. Энди менинг ишим енгиллашганди, энди фақатгина компьютерга кириб, отам ёзган матн бошида, ичида ва охирида ўз матнимни ёзишим қолганди. Менда бу китобни бирга ёзганимиз деган фикр туғилди.

Бироз уринишлардан сўнг эски принтерни ҳам созладим. Бу шунчалик қадим буюм эдики, Техника музейининг бирор махфий агенти уни мендан ўғирлаб қўйишидан қўрқардим ҳатто. У тарақлар, гумбурлар, ҳар бир саҳифага тўрт дақиқадан вақт сарфларди. Чунки болғача ҳар бир ҳарфга алоҳида зарб берарди. Ўн бир йил аввал, отам вафот этган йили бу қурилма замонавий ҳисобланган!

Шу дақиқада мен отамнинг эски компютерида ёзиб ўтирибман. Охириги ёзганим: “Шу дақиқада мен отамнинг эски компютерида ёзиб ўтирибман”.

Ойимнинг “Унутилмас” деб аталган битта магнитофон тасмаси бор. Бу нодир тасма; унда Натали Коул ўзининг отаси, машҳур Нат “Кинг” Коул¹ билан куйлайди. Балки бошқалар бунда ҳеч қандай ғаройибликни сезмас, аммо гап шундаки, Натали Коул вафот этганига ўттиз йил бўлган отаси билан дуэт куйлаган. Бунга амалга ошириш техник жиҳатдан унчалик қийин бўлмаган. Натали Коул Нат “Кинг” Коулнинг қирқ йил аввал ёзилган эски тасмасига ўз партиясини куйлаши керак бўлган, холос. Янги ёзувда у отасининг овозига сингиб кетган дейиш мумкин.

Бошқача айтганда, техник жиҳатдан ўттиз йил аввал ўлган одам билан дуэт айтишдан осони йўқ. Бу ўринда руҳий интилиш муҳим. Бироқ уларнинг дуэти жуда чиройли. У “Унутилмас”.

¹ Нат “Кинг” Коул (1919–1965) – америкалик машҳур пианиночи, қўшиқчи ва актёр.

Бу воқеани чўзишдан маъно йўқ. Фақат иккита нарса қолди. Биринчидан, отамнинг оғир саволига жавоб беришим керак. Яна бир нарса. Иккинчидан бошлайман, чунки бу китобда энг охири отамнинг саволига берган жавобим бўлади, деб қатъий қарор қилдим.

Картиналар ва эски компьютер билан ўралашишлардан сўнг ойим ошхонага кокосли булочка пиширишга кириб кетди. Уни жуда яхши кўришимни билади, шунинг учун айнан бугун пиширишни бошлагани бежиз эмас. Аммо Мириам ҳам бундай булочкаларни жуда яхши кўради.

Булочкаларнинг ёқимли хиди холлгача етиб келганда, ошхонага кирдим. Ойимдан булочка сўраб олмақчи эдим. Ундан яна бир нарсани билмақчи эдим. Апельсин қиз ҳақидаги ҳикояда бир нарса охиригача етмай қолди. Ойим ҳали бу қиссани ўқигани йўқ.

Ойим энди иккита булочкага лимонўтли қиём қуйган экан. Ошхона столида қиём устига сепиши керак бўлган кокосли пакет турарди.

“Оқ “Тойота”даги ўша эркак ким эди?” – деб сўрадим.

Мен ҳеч қандай ғаразсиз сўрадим. Шунчаки унинг ғашига тегмақчи эдим. Ахир бу эски муҳаббат билан боғлиқлигини билардим. Ҳар қалай, у дадамга шундай деган.

Аммо у кутилмаганда доврираб қолди. Аввал менга бирон ноҳўя иш қилиб қўйгандек қаради. Кейин курсига ўтирди.

“Шуни ҳам ёзган экан-да!” – деб хитоб қилди.

“Менимча, у сизни бироз рашк қилган”, – дедим.

У индамади, кейин мен сўрадим: “Шунчаки ўша оқ “Тойота”даги киши кимлигини айтинг?”

Ойим қотиб қолган нигоҳларини менга тикди. У худди пўлат девордан ўтмақчидек туюларди.

“У Йорген эди”, – деди ойим жуда паст овозда.

Эсанкираб қолдим. “Йорген?” – деб такрорладим.

У бош ирғади. Миямда ҳали ҳам ҳаммаси алғов-далғов эди. Мен кокосли пакетни олиб, кокосни полга соча бошладим. Пакетни ағдариб, полга қолганини тўқдим.

“Бу қор”, – дедим.

Ойим стол ёнида ўтирарди. Мени тўхтатишга кеч бўлганди. У фақат: “Нега бундай қилдинг?” – деб сўради.

“Чунки сиз ақлдан озибсиз! – деб бақирдим. – Бир пайтнинг ўзида иккита ошиғингиз бўлган!”

Ойим кескин рад этди. “Ундай эмас, – деди у. – Ян Улавни учратганимдан бери ундан бошқа ҳеч кимим бўлмаган”.

Менга ҳали ҳам бу ерда қовурма хиди келаётгандек туюларди, аммо булочка ҳақида ўйламасдим.

“Ян Улав ўлиши билан эса Йорген пайдо бўлиб қолди-а?” – дедим.

“Йўқ! – деди у. – Ундай бўлмаган. Йорген билан яна учрашганимизча анча йиллар ўтди. Шунча йиллардан бери эса сендан бошқа ҳеч кимим йўқ эди. Буни ўзинг ҳам биласан. Аммо Йорген билан яна учрашиб қолганимиздан кейин уни яна севиб қолдим. Шунда ҳам анчагача, жудаям анчагача бирга яшашга қарор қилолмадик”.

Бу полапонга раҳмим кела бошлади. Унинг ҳамон тумшуғи титрарди. Лекин мен бешафқат эдим: “Апельсин қиз бу икки эркакдан қайси бирини кўпроқ яхши кўрганини сўрасам бўладими?”

“Йўқ. Бўлмади”, – қатъий жавоб берди у.

У аччиқланмади, лекин жавоби қатъий эди. Кейин йиғлаб юборди.

Мен саволимни такрорламадим, чунки отамдан бир нарсани ўргангандим: одам ўзига дахлдор бўлмаган нарсага дахл қилишга ҳақли эмас. Мен қоидалари ўзимга дахлдор бўлмаган эртақдан узоқроқ бўлишим керак эди.

Аммо шахсий фикрга эга бўлиш ман қилинмаган.

Эшитганим менга ёқмади. Бундан чиқди, охир-оқибат оқ “Тойота”даги эркак ютиб чиқди. Унинг бунга дахли йўқ эди. Ҳеч кимнинг дахли йўқ эди. Аммо отам бундан ҳеч қачон хабар топмаслигидан хурсанд эдим.

Ундай бўлса, балки бўлган ишларда унинг ўзи айбдордир. Биринчи бўлиб қоидаларни у бузди. Апельсин қизни ярим йил кутолмади. Шунинг учун кўп ўтмай йўл бўйидаги зовурда ўлик каптарни кўрган, устига-устак, каптар оқ бўлган.

Бундан буён отамни ҳар доим оқ каптар деб тасаввур қиламан. Аммо тақдирга ишонишимга амин эмасман. Менимча, отам ҳам ишонмаган. Акс ҳолда, уни Хаббл телескопи қизиқтирмасди.

Кечкурун Мириам ва Йорген билан бирга ойимнинг шоколад қиёмли булочкаларидан едик. Иккита булочка лимонўтли эди. Уларни Йорген билан Мириамга бердик. Мен уларнинг қаршисида қарздормиз деб ҳисоблардим.

Булочка еган ўша оқшомдан сўнг бир неча кун ўтди, мен эса ҳали ҳам эски компьютер қаршисида ўтирибман. Отамнинг саволига қандай жавоб беришни ҳал қилишим керак. Охирги муддат эртага тугайди. Ҳозирча отамнинг хатини ўқишга ҳеч кимга руҳсат тегмади. Эртага якшанбада тушликка бувим билан бувим бизникига келишади. Муддат тугайди. Охирги кунларда қиладиган оғир танловимдан бошқа нарсани ўйлаганим йўқ. Мен бу узун хатни тўрт марта ўқиб чиқдим ва ҳар гал “бечора отам” деб ўйладим. Ортиқ бу ерда эмаслигига чиндан ҳам ачинардим. Аммо у ёзган нарсалар фақат унга тегишли эмасди. Бу дунёдаги ҳамма одамларга, бизгача яшаган, ҳозир яшайётган ва биздан кейин яшайдиганларга ҳам дахлдор эди.

“Биз дунёда фақат бир марта яшаймиз”, – деб ёзган отам. Бир неча марта бу ердаги ҳаётимиз жуда қисқалигини ёзган. Мен буни худди у сингари тушунишимга амин эмасман. Ўн беш йил яшаб кўйдим, бу ердаги ҳаётим менга унчалик ҳам “қисқа” туюлмапти.

Аммо отам нимани назарда тутганини тушунсам керак деб ўйлайман. Ҳаёт бир кун келиб дунё мавжуд бўлмай қолишини чинакамига тушунишга қодир бўлганлар учун қисқа. Буни ҳамма тушунавермайди. Ҳамма ҳам бутунлай ғойиб бўлиш нималигини тушунишга қодир эмас. Жуда кўп нарса, соатма-соат, дақиқама-дақиқа буни тушунишга ҳалал беради.

Тасаввур қил, сен миллиардлаб йил аввал, ҳаммаси энди бошланган пайтда шу эртақ бўсағасида турибсан, деб ёзганди отам менга. Сенда қачондир келажакда туғилиш ва бу сайёрада яшаш ёки яшамасликни танлаш имкони бор. Бу қачон содир бўлиши сенга маълум эмас, қанча умр кўришинг ҳам маълум эмас, аммо катта муддат ҳақида гапиришга ҳожат йўқ. Сен фақат, агар қачондир бир куни вақти етиб, ёки биз айтгандек, ой-куни етиб дунёга келишинг имконини танласанг, уни тарк этишинг керак бўлган дам ҳам келади.

Мен ҳали ҳам ҳеч нимага қарор қилолмаяпман. Лекин отамнинг фикрига қўшила бошляпман. Балки бундай таклифдан миннатдорона воз кечган маъқулроқдир? Мен дунёда яшайдиган озгина вақт абадиятгача ва ундан кейин бўлган даврга нисбатан жудаям кичкина.

Агар ниҳоятда ширин бир нарсани татиб кўриш мумкинлигини билсам, агар ўша таклиф қилинган бўлак бир миллиграммдан кўп бўлмаса, ҳойнаҳой, уни татиб кўришдан воз кечардим.

Отам менга мерос қилиб изтиробни, вақт ўтиб бу дунёни тарк этишимни англаш оғриғини қолдирди. “Мен бу дунёда бўлмайдиган кечалар ҳақида ўйлаяпман”. Шу билан бирга отамдан ҳаёт қанчалик гўзаллигини кўрадиган кўзларни ҳам мерос қилиб олганман. Ёзда тукли арилар ҳаётини жиддий ўрганмоқчи эдим. (Менинг секундомерим бор. Унинг ёрдамида тукли арининг учиш тезлигини аниқлаш мумкин. Яна тукли арини тортиб ҳам кўриш мумкин.) Африка саваннасига сафар қилишга ҳам йўқ демасдим. Бундан ташқари, осмонни кузатишни ва биздан кўп миллиард ёруғлик йилида узок бўлган коинотда мавжуд ҳамма нарсадан хайратга тушишни ўргандим. Буни тўрт ёшимдаёқ ўрганганман.

Аммо мен бундан бошлолмайман. Бошқа чеккасида киришга уриниб кўришим керак. Менимча, ўзим танлашим керак.

Агар Апельсин қиз қиссаси асосида фильм суратга олинганда ва мен орқа қаторлардан бирида ўтириб, Ян Улав ва Апельсин қиз бир-бирини учратмаганда, ҳеч қачон дунёга келмаган бўлишим мумкинлигини тушунганимда, ҳойнаҳой, улар бир-бирини кўрмай ўтиб кетмаслигини айтиб бақиргим келарди. Тикан устида ўтиргандек бўлардим. Балки Апельсин қизни Plaza de la Alianzaда данияликнинг ёнида кўриб аччиқ кўз ёш тўккан бўлардим! Веруника ва Ян Улав ошиқ-маъшуққа айлангандан кейин эса уларнинг ўртасида жанжал бошланишидан ҳам ўлгудек кўрқардим. Менинг назаримда оддий жанжал ҳам фазовий миқёс касб этган бўларди.

Дунё! Мен ҳеч қачон унда вужудга келмаган бўлардим. Буюк мистери-я¹нинг гувоҳи бўлмасдим.

Коинот! Ҳеч қачон чарақлаган юлдузли осмонни кўрмаган бўлардим.

Куёш! Тёнсбергдаги иссиқ қояларга ҳеч қачон оёқ босмасдим. Сувга шўнғиш завқини ҳеч қачон туймаган бўлардим.

Энди ҳаммасини тушунаман. Кутилмаганда бутун мавжудликнинг изчиллиги аён бўлмоқда. Фақат энди мавжуд бўлмаслик нималигини чуқур ҳис қиляпман. Кўкрагим ёқимсиз симиллаб оғрияпти. Кўнглим озяпти. Ва жаҳлим чиқяпти.

Бир кун келиб ғойиб бўлишим – бир ёки икки ҳафтага эмас, тўрт йилга ёки тўрт юз йилга эмас – бошқа ҳеч қачон, тоабад бўлмаслигим тўғрисидаги ўй қонимни қайнатяпти.

Ўзимни кўзбўямачилик ва ёлғон қурбонидек сезяпман, аввал кимдир келиб: “Марҳамат, мана бутун дунё ихтиёрингда. Бу ерда сенинг ўйинчоқларинг, темир йўлинг, кузда борадиган мактабинг бор”, дейди. Зум ўтмай кулги эшитилади: “Ҳа-ҳа-ҳа! Сени роса лақиллатдик!” Шунда дунёни кўлингдан тортиб олишади.

Худди ҳамма менга хиёнат қилгандек. Ушлаб қоладиган ҳеч нимама йўқ. Нажот йўқ.

Мен фақат дунёни эмас, ҳамма нарсани ва яхши кўрганларимнинг ҳаммасинигина йўқотмаяпман. Мен ўз-ўзимни йўқотяпман.

Бир-икки-уч, мен йўқман!

Жаҳлинг чиқмай бўладими! Ғазабдан истаган дақиқада қайт қилиб юборишим мумкин. Ахир мен иблиснинг кўзларига қарадим. Аммо охириги сўзни у айтишига йўл қўймайман. Мен у мени эгаллаб олишидан аввал Ёвузликдан юз ўгираман. Мен ҳаётни танлайман. Менга аталган яхшилик заррасини танлайман ва Эзгуликнинг Ўзи деб аташ мумкин бўлган нарсанинг мавжудлигига ишонишни истайман. Ким билсин, Осмон гумбази устида Худо бордир?

¹ Мистери-я — ўрта асрларда диний мавзулардаги драма.

Ёвузлик мавжудлигини биламан, чунки “Ой сонатаси”нинг учинчи қисмини эшитганман. Аммо Эзгулик ҳам мавжудлигини биламан. Бу икки жар орасида чиройли гуллар ўсишини ва гулдан ҳадемай қувноқ тукли ари учиб чиқишини биламан.

Ҳа! Мана отамнинг саволига жавоб бердим. Яхшиямки, бу масалада қувноқ *allegretto* ҳам бор. Бу икки фожа орасида қувноқ кўғирчоқ спектакли ўйналади, унинг томошасини ўтказиб юборишни хоҳламасдим. Мен ганакни сонатанинг иккинчи қисмига тикаман! Ҳаёт ишқи деб аталадиган бир нарса бор, ўша икки жардан эса шунчаки ўтиб кетаман. Улар йўқ, улар мавжуд эмас, улар мен учун эмас. Ягона мавжуд нарса, бу дадил *allegretto*.

Тан олишим керак, бу шунчаки фикрлар эмас. Ференц Лист бир пайтлар “Ой сонатаси”нинг иккинчи қисмини “икки жар ўртасидаги гул” деб атаган. Бирдан бу оғир масалани Лист ва ўзимнинг фаросатим билан ечганимни тушуниб қоламан.

Яна бир неча миллиард йил орқага қайтишга уришиб кўраман. Ахир мен айнан ўшанда юз миллионлаб йилдан сўнг ерда яшашни хоҳлаш-хоҳламаслигимни ёки ўйин қоидалари менга ёкмагани учун мавжуд бўлмасликни танлашни ҳал қилишим керак эди. Аммо энди ҳеч бўлмаса ота-онам ким бўлишини биламан. Энди бу воқеа қандай бошланганини биламан. Кимни севишимни биламан.

Менинг жавобим бор. Тантанали танлов қиламан. Ёзяман:

“Қадрли дада! Хатингиз учун раҳмат! У ниҳоятда қутилмаганда келди ва мени ҳам қувонтирди, ҳам кўрқитиб юборди. Аммо ҳозир ниҳоят мураккаб танловни қилдим. Қанчалик оний бўлишидан қатъи назар, мен қатъиян ердаги ҳаётни танлаган бўлардим. Шунинг учун ҳамма таъвишларингизни унутинг. Одамлар айтганидек, руҳингиз тинч бўлсин. Апельсин қизни қидирганингиз ва топганингиз учун раҳмат сизга!

Ойим оиҳонада кечки овқатни пиширяпти. У кечки овқатга французча қандайдир таом бўлишини айтди. Йорген “шанбада бироз югуриш”дан сўнг ҳадемай қайтади, Мириам эса ухляпти. Бугун 17 ноябрь, Рождествога беш ҳафта қолди.

Менга Хаббл телескопи ҳақида бир неча қизиқарли савол бердингиз, буни қарангки, яқиндагина худди шу телескоп ҳақида ишио ёзган эдим!!!

Ҳозир сизга катта бир сирни очаман: Рождествога менга нима совға қилишларини биладиганга ўхшайман! Йорген менга шама қилди, ҳар қалай, газетада бир нечта қизиқарли суратларни кўрсатди, хуллас, менга телескоп совға қилишади деб ўйляпман! Ишонини қийин, лекин Йорген ишонимни икки марта ўқиб чиқди, гарчи ҳақиқий отам бўлмаса ҳам. У мен билан фахрланишини айтди. Менимча, у Мириамдан ҳам менга кўпроқ гамхўрлик қилади, ҳар қалай, кам эмас, тўғриси, ундан бундан ортигини талаб қилиб бўлмайди. Мен уни худди ўз отамдек ҳурмат қиламан.

Агар менга Рождествога телескоп совға қилишса, уни ўзим билан Фьеллстёленга олиб кетаман, чунки бу ерда, пастда асторономлар “оптик ифлосланиш” деб атайдиган нарса кўп. Мен унга қандай ном беришни ҳам ўйлаб кўйдим. Уни ЯН УЛАВ деб номлайман! Албатта, Йорген бироз ажабланади, лекин дўст бўлиб қолишимизни хоҳласа, бунга кўнишига тўғри келади.

Фьеллстёленда ой чиқишидан олдин юлдузлар шунчалик кўп бўладикки, беихтиёр ўзиндан космик телескопнинг нима кераги бор деб сўрайсан. Ҳа-ҳа, мен сизга туюлиши мумкин бўлганчалик нодон эмасман. Юлдузлар коинотда милтилламаслигини биламан! Аммо баъзан ҳовуз тагида бир

неча сония тепага, осмонга қараб ётиши қизиқ бўлади. Бир нимани кўриши ва, албатта, сув тагида нима бўлаётганини билиши мумкин. Ҳар қалай, ой кратерларини, Юпитер йўлдошларини ва Сатурн ҳалқаларини кўриши мумкин. Шундай экан, бир кун келиб ҳаётда коинотга ҳақиқий парвоз қилишим ҳақида ўйлаб кўриши керак!

Хюмлевейенда мудофаада турган ва отаси синовдан чиройли ўтганини билган ўглингиз Георгдан самимий таъзим.

Р. С. Хатингизни ўқиб чиққач, скрипкачи қиз билан тез кунда гаплаша олишимни ҳис қиляпман. Балки душанбадаёқ гаплашарман. Унга айтиб берадиган жуда кўп қизиқарли гапларим бор. Балки у менга скрикасини кўрсатар.

Ойимни чақирдим. У келди. Шу гапни тераётганимда, унга отамнинг хатини бердим. Болаликдаги автомобилнинг жилди орқасига яшириб қўйилганини.

“Энди унинг хатини ўқиб чиқишингиз мумкин”, – дедим.

Мен отам билан бирга ёзган хатни эса бошиқа сафар ўқийди. Энди Рождестводан кейин. Фақат менга чиндан ҳам телескоп совға қилинса, чунки мен ЯН УЛАВ телескопини бу ҳикояга киритиб бўлдим.

Ойимнинг скрипкачи қиз ҳақида хабар топишидан бироз кўрқаман. Лекин салгина. Ойим ва Йорген ётоқхонадаги кучоқлашишлар ҳақида ўқишидан ҳам бироз хижолат бўляпман. Лекин бундан ҳам салгина.

Ойим отамнинг хатини олиб, меҳмонхонадаги эски сариқ диванга жойлашиб ўтирди. У Йорген югуришидан қайтгунча озгина ўқимоқчилигини айтди. Мен шу яқин атрофда бўлишга ваъда бердим, чиндан ҳам очиқ эшикдан унинг қорасини кўряпман. Баъзида эса унинг, пиқиллаётганини эшитяпман. Мен бунни у Ян Улавни унутмаганидан деб қабул қиляпман.

Аммо мен ёзишда давом этяпман. Менда бу китобни ўқиётганлар учун ҳам бир нечта P.S. бор. Шунчаки кичкина ишора.

Онанинг ёки отангиздан қандай танишиганини сўранг. Сизга қизиқ воқеани айтиб беришлари эҳтимолдан холи эмас. Улардан алоҳида-алоҳида сўрашингиз мумкин, айтиб берган воқеалари бир-бирига мос келиши шарт эмас.

Ота-онанинг сиз учун ноодатий томонлари очилса, ажабланманг, менимча, бу табиий. Биз гапирадиган эртақлар ҳеч қачон мутлақо бир хил бўлмайди, бироқ мен бундай воқеаларнинг ҳаммаси у ёки бу даражада нозик, гапириши қийин бўлган қоидаларга эгаллигини тушуна бошладим. Балки бу қоидаларга жуда яқин бориши керак эмасдир. Уларни ҳар доим ҳам сўз билан ифодалаш осон эмас, бу “юпқа мато” деб аталадиган нарса.

Бундай воқеаларда тафсилотлар қанчалик кўп бўлса, шунчалик таъсирчан бўлади, менимча, ахир агар ундаги биргина арзимаган нарса аслидагидан фарқ қилганда, сиз тугилмаслигингиз ҳам мумкин эди! Гаров боғлайманки, кўплаб майда нарсалар воқеалар ривожини шунчалик ўзгартириб юбориши мумкин эдики, сизда дунёга келишга заррача ҳам имкон қолмаган бўларди.

Ёки отамнинг ақлли гапини қарз олиб турадиган бўлсам: ҳаёт бу – фақат ютуқлар аён бўладиган улкан лотерея.

Ва сиз, бу китобни ўқиётган инсон, ютуқсиз. Lucky you!”

Анна АХМАТОВА

Рус тилидан
Абдулла ШЕР таржимаси

Буюк рус шоири Анна Ахматова (1889–1966, у ўзини “шоира” деб аташларини ёқтирмасди) жаҳонни ҳайратга солган сўз санъаткори бўлиши баробарида, ўзи бир шеърида айтганидек, “жаллод билан кундани кутиб” яшаган қаҳрамон Аёл эди. Унинг эри истеъдодли рус шоири Николай Гумилёв 1921 йили қатл этилди, ўғли Лев Гумилёв – кейинчалик жаҳонга машҳур тарихчи ва тарихшунос талабалик даврида, дастлаб 1935 йил 27 октябрда “шўроларга қарши террористик гуруҳ аъзоси” сифатида ҳибсга олинди, лекин Ахматованинг “халқлар отаси”га (аслида халқлар жаллодига) мурожаатидан сўнг озод қилинди. Лекин 1938 йил 10 мартда “Ленинград давлат университетидаги шўроларга қарши ёшлар ташкилотининг аъзоси” сифатида иккинчи бор ҳибс қилиниб, 1939 йили беш йил муддатга қамоққа ташланди. Бу ҳақда Ахматова бир шеърида

Қамоқларда чириди ўғлим,
Қамчилардан илҳом бўлди қон, –

деб ёзган эди.

“Фироқнома” достони ана шу фожиага бағишланган. Лекин буюк шоир унда оилавий фожиа ҳақидагина фарёд кўтармайди. Достон шўролар даврида оёқости қилинган миллионлаб инсонлар фожиасини йиғлаб куйлаган буюк инсонпарвар асарга айланди. Ахматованинг шоирона маҳорати ҳамда буюк истеъдоди туфайли у ноинсоний тузум устидан чиқарилган бадиий ҳукм бўлиб жаранглади ва то ҳануз жаранглаб келмоқда.

“Фироқнома” Ахматова тириклик пайтида унинг “шўрбахт ватан”ида чоп этилмади. Фақат хорижда, Мюнхенда 1963 йили алоҳида китобча ҳолида нашр қилинди. Шундан анча кейин, ўтган асрнинг 80-йиллари охирларидагина у шоирнинг Шўролар иттифоқида босилган китобларига киритила бошланди. Сизга тақдим этилаётган таржима Анна Ахматованинг икки жилдли асарлари биринчи жилдидан (М; “Правда”, 1990) амалга оширилди.

Таржимондан

ФИРОҚНОМА

Достон

Йўқ! Мен на ёт юртга кетдим ўшанда,
На ётлар пинжида сақлай дедим жон,
Шўрлик халқим билан шўрлик Ватанда
Шўрбахтлик кунжида яшадим бешон.

СЎЗ БОШИ ЎРНИДА

Ежов даврининг даҳшатли йилларида мен Ленинград турмалари олдидаги навбатларда ўн етти йил тик турдим. Ушандай пайтлардан бирида мени кимдир “таниб қолди”: орқамда турган, лаблари кўм-кўк бўлиб кетган, табиийки, номимни ҳеч қачон эшитмаган бир аёл, ҳаммамизнинг одатимизга айланиб қолган ҳардамхаёлликдан чиқди-да, кулоғимга энгашиб сўради (у ерларда барча шивирлаб гапирарди):

– Шуларни сиз ёза olasизми?

Ва мен жавоб бердим:

– Ёза оламан.

Шунда унинг қачонлардир аёл рухсори деб аталган ва ҳозир қоқсуякка ёпишган юз терисида жилмайишга ўхшаш нимадир пайдо бўлди.

БАҒИШЛОВ

*Бу ғамдан тоғнинг ҳам букилгай қадди,
Тиниб қолгусидир улуғ дарё ҳам,
Бироқ турмаларнинг тамбаси маҳкам,
Тамбанинг ортида “аристон кати”
Ва дилни қон қилган соғинчли алам,*

*Кимнингдир юзини эркин ел силар,
Кимга эркаланиб жилмаяр шафақ,
Бизнинг-чи қулоқни қийнаб хор қилар
Калитлар жасанги, мудҳиш, чўнг (тақ-тақ)
Аскарнинг нағали, оғир этиклар.
Тонгги ибодатга тургандек, барвақт
Борардик биз хуркак пойтахт бўйлаб лол,
Унда учрашардик арвоҳлар мисол,
Нева сертуман-у, қуёш нақд зўлдир
Ва умид олисда куйлаган қулдир.*

*Хукм... Шу ондаёқ кўздан сачрар дод,
Энди ажратилиб ҳаммадан, шўрлик
Юракдан суғуриб олинган ҳаёт
– Мана, мана ҳозир қилар бенажот...
Бироқ у йўл босар... Ҳамроҳи хўрлик.
Бугун қайда экан эркисиз дўстлари
Қаҳрдан тош қотган икки йилмининг?
Уларга не сўзлар Сибирь музлари,
Соғинчнинг кўзгуси – Ойнинг юзлари?
Уларга саломим – тафти дилимининг.*

КИРИШ

*Рўй бермиш бу – одамлар ўлиб,
Азоблардан қутулмоқ маҳол.
Турмасига илова бўлиб,
Ленинград букилган маҳал.
Эсанкираб ғамдан дарднингин
Маҳкум сафлар ўтар жим юриб.*

*Айрилиқнинг қисқа қўшигин
Паравозлар айтар қичқириб.
Боши узра ўлим калхати –
Бегуноҳ Русь заққум ютарди,
Эзиб уни нағал пўлати,
Марусалар¹ босиб ўтарди.*

I

*Сени тонгда кетдилар олиб,
Бир соядек эргаидим мен ҳам.
Қоронғида гўдаклар қолиб,
Эриб битди черковдаги шам.*

*Бут совугин сақларди лабинг,
Манглайинг тер... Унутмас ёдим!
Янграр ўқчи хотини² каби
Кремлнинг пойида додим.*

II

*Тинч Дон оқар қуйига,
Саргиш ой кирар уйга.*

*У – бир аёл хастаҳол,
У – бир мосуво аёл:*

*Кирар-у қолар туриб,
Ёлғиз арвоҳни кўриб.*

*Эр – ерда, ўгилда – гул,
Дуо сўрар сиздан тул!*

III

*Йўқ, мен эмас, бошиқа биров чекар изтироб,
Бу азобга етмас эди менинг тоқатим,
Барин қора ридо билан ёпиб қўйсинлар.
Бас, фонусни олиб кетишин...*

Тун.

¹ Маруса – ёпик турма машиналари халқ орасида шундай деб аталган. (Изоҳлар таржимонники).

² Бу ўринда бешафкат хукмдорлар Пётр I ва Сталин киёсланмоқда. Пётр I исён кўтарган ўкчиларни Кремль девори тагида қатл эттирган.

IV

Кўрсатаман сенга, беғубор,
 Дўстларига суюқ ҳазилкаш,
 Чорқишлоқлик шаддод гуноҳкор –
 Ҳаётингда не бўлгай пешкаш:
 Уч юзинчи бўлиб навбатда
 Сен турасан турма қошида,

Кўлда тугун, йиғлаб ҳасратда,
 Муз куяди ёниқ ёшингдан.
 Жим силкинар турма тераги,
 На бир овоз – унда қанчалаб
 Беайбларнинг тўхтар юраги...

V

Мана ошди ўн етти ойдан,
 Қичқираман, чорлайман,
 Сени излаб жаллод пойидан,
 Ўғлим, ўзни хорлайман.
 Бари терсдир, чалкаш, беомон,
 Қутиб қатл кунини,
 Ажратолмайман шуни:

Йиртқич ким-у, одам ким ҳамон?
 Кўз ўнгимда қуюқ гулдаста
 Ва бухўрдон¹ жаранги, аста
 Ҳечлик томон тушган из.
 Кўзларимга қаттиқ тикилар
 Ҳалокатдан берганча хабар
 Тенги йўқ улкан юлдуз.

VI

Ҳафталар ўтар жадал,
 Не бўлганин билолмам,
 Турманга оқ тун, болам,
 Сокин боқарди аввал.

Энди-чи, у тун қарар
 Чақчайган калхатдек оч
 Бериб, сенга баланд хоч
 Ва ўлимингдан хабар.

VII

ҲУКМ

Боқ, қулади ҳануз бу тирик
 Кўкрагимга тошдек сўз ногоҳ.
 Билар эдим: бор бу кўргилик,
 Чидагайман, сабримдир ҳамроҳ.

Бугун менинг жуда кўп ишим:
 Хотирани ўлдирмоқ керак.
 Яшаш учун шарт кўникишим,
 Токи тошга айлансин юрак.

Йўқса... Ёзги оташ фусуннинг
 Ташидан боқар кўзи шўху шан.
 Бу бўм-бўш уй, бу ёруғ куннинг
 Қисматлигин сезардим кўпдан.

VIII

ЎЛИМГА

Барибир келасан, бас, кел, йўлга чиқ,
 Сени қутиб яшаш огир жуда ҳам.
 Оддийликда тенгсизсан бирам!
 Сен ажойиб, оддийсан бирам.
 Келавер, хоҳлаган қиёфанга кир!
 Заҳарли снаряд бўлиб, портла ё,
 Ўғридек тош тутиб пусиб кел бир-бир!
 Ёки терламанинг заҳрин кўр раво,
 Ё ўзинг тўқиган эртақ бўлақол,
 Эшикни очар-у сени танир эл,

¹ Бухўрдон – исириққа ўхшаш хушбўй, муқаддас гиёҳ солинган идиш.

Ҳаворанг шапкани кўриб оқсоқол
 Ўзини йўқотган қўрқинч бўлиб кел.
 Мен учун барибир, Энасойда буг,
 Қутб юлдузида ўша-ўша нур
 Ва ошиқ кўздаги мовий-мовий чўғ
 Сўнгги даҳшат билан аста қопланур.

IX

Соя солди телбалик шундай
 Қалб ярмини эгаллаб шундай.
 Кўланкасин телбалик тошлар
 У ичириб қизғиш, ўтли май,
 Қора водий томонга бошлар.

Мен тушундим, бас, галабани
 Унга бериб четга ўтаман.
 Ўз дардимга ўзганинг тани
 Каби энди қулоқ тутаман.

Олиб кетай десам гар бундан,
 Ҳеч нарсага у бермас рухсат
 (Қанча қилма илтимос ундан
 Ялинсанг ҳам сўраб гар шафқат):

На ўғлимни – қўрқинчли кўзни,
 Қотиб қолган азоб учқунин,
 На қалдироқ рўй берган кезни,
 На турмада учрашув кунин,

На жўканинг титроқ соясин,
 Азиз қўлнинг на совуқ кафтин,
 На олисда қолган сўз сасин –
 Ва на сўнгги далданинг тафтин.

X

ХОЧПАРЧИН

“Фарёд қилма, Мене, Мате, қабрда кўриб...”

1

Фаришталар шарафлади улуг он пайтин,
 Олов ичра эриб кетди осмон шу заҳот.
 “Нечун мени тарк этдинг?” деб Отага айтди
 Ва онага деди: “Солма, о, Мене, фарёд...”

2

Магдалина ёқа йиртиб, йиғлади гирён,
 Суюк шогирд қотди гўё айланиб тошга.
 Бироқ сукут сақлаб турган Онаси томон
 Ботинмади бирор кимса ҳатто қарашга.

ХОТИМА

1

Билдим мен юзларда сўлгинлик қайдан,
 Киприклар қўрқувдан қандай безиллар,
 Қай тарзда изтироб миххатлар билан
 Юзга саҳифадек ўйиб ёзилар,
 Қай тарзда кумуш ранг ўтишин кўчиб,
 Қораю кулранг тус зулфларда ногоҳ.

Қандай ройиш лабда табассум ўчиб
 Қулгида қўрқувнинг титрашини гоҳ.
 Ўзни дебмас, Тангрим, ёлбордим бугун:
 Гоҳ қорда, гоҳ чилла сочганда олов –
 Ким турган бўлса гар сўқир ва соқов
 Деворлар остида – ўшалар учун!

2

Йўқлов они тагин яқин, ўйлатар бизни,
 Мен кўряпман, эшитяпман, сезяпман сизни:

Бирингизни суяшади боқсин деб ташга,
 Ўзгангиз-чи тупроқ узра юрмайсиз бошқа.

Мана бу-чи: “Турмага, – дер силкиб кокилин, –
 Ўз уйимдек келаман мен – ҳар галги келин”.

Қани энди ҳаммангизни номма-ном айтсам,
 Бироқ рўйхат сир сақланар, илож йўқ ҳеч ҳам.

Улар учун парда тўқиб, мен энди тутай:
 Шўрликларнинг ҳар сўзини пойлашар, нетай!

Лекин бари ёдда қолгай ҳар қайда ҳар он,
 Мен уларни унутмайман келса ҳам қирон.

Юз миллионлаб халққа дўниб қичқирган нигун,
 Шу қон қусган оғзимни гар юмсалар бир кун,

Истагим шу: улар ҳам жим, маъюс, бешуур,
 Эсласинлар йўқлов куним мени-да бир қур.

Қачонлардир, вақти келиб, бу юртда агар
 Менга ҳайкал қўймоқликка жазм қилсалар,

Мен бундайин тантанага бераман рухсат,
 Лекин жойи борасида шартим бор фақат:

Жойи эмас тугилганим – денгиз бўйи ҳам,
 Денгиз билан узилмишидир энг сўнги риштам,

Жойи эмас Чорқилоқнинг богида тўнғак –
 Мени излаб тополмаган руҳ кезган бурчак,

Жойи бу ер – уч юз соат тик турган жойим
 Ва шунда ҳам очилмаган дарвоза пойи.

Унутмайин тотли ўлим қўйнида ҳатто
 Ёпиқ қора марусалар гувиллашин то,

Унутмайин ёпиб шумшук эшикни кампир,
 Улаганин нақ ярадор бўридек зир-зир

Ва менинг бу қимир этмас тош қовогимдан
 Эриган қор кўз ёш бўлиб томсин дафъатан,

Олисларда чарх урсин-да турма каптари,
 Нева бўйлаб кемалар тинч сузсин уфқ сари.

Ленинград – Москва – Ленинград.
 1935–1940

Фредерик СТАРР

АМЕРИКАНИ КИМ КАШФ ЭТГАН?

Инглиз тилидан
Маҳмуда САЙДУМАРОВА
таржимаси

Фредерик Старрнинг шархлашича, ўрта осийлик мусулмон олим Абу Райхон Беруний ўз дарсхона-хужрасини тарк этмаган ҳолда Колумбдан бир неча аср аввал Янги Дунёни кашф этган бўлиши мумкин.

Бир асрдан ортиқ давр ичида бир қатор олимлар, ташаббускор ва қизиқувчилар “Американи ҳақиқатан ким кашф этган?” деган саволни илгари сурмоқдалар. Баъзи бир даъволар ўта ғаройиб бўлиб, улар Руд оролларидаги қадимий финикийлар ёки Ўрта Подшоҳликдан Сан-Франциско кўрфази орқали келган хитойликлар ҳақида маълумотлар беради. XX асрнинг 50-йилларида саргузаштпараст норвег сайёҳи ва этнографи Сор Хейердал башорат қилишича, перуликлар бу ерларга Колумб денгиз орқали келишидан бир неча асрлар аввал икки Америка ва Полинезия ўртасида ўзларининг ёғочдан ясалган елканли қайиқларида қатнар эканлар.

Агар ақлга сиғмайдиган назарияларни четга суриб қўйсак, кашфиётчи лақабига даъвогар бўлган бир қатор номзодларни топишимиз мумкин. Уларнинг энг биринчиси венециялик денгизчи ва кашфиётчи Зуан Каботто (1450-1499) дир. Унинг даъвоси Колумб Америка қирғоқларига 1498 йилга қадар келмаган деган фактга асосланади. Зуан Каботто эса Шимолий Америка соҳилларига ундан бир йил олдин келган. У Англиядан денгиз оша йўл олган, инглиззабон ўлкаларда Жон Кабот номи билан танилган. Кейин бу мақтов Венециядан Англияга кўчиб ўтади. Аниқланишича, у Бристолда ҳомийлар топган ва Қирол Ҳенри VII дан ёрлик (патент) олган. Бироқ асосий ҳомий Лондонда жойлашган Италия Банк Уйи бўлиб чиқади ва шон-шуҳрат яна Италияга қайтади.

Кашфиётлар ва шубҳалар

1966 йили инглиз тадқиқотчиси Алвин Радок 1498 йилга оид Жон Дай исмли инглиз тижоратчиси томонидан Колумбга юборилган мактубни топади. Ушбу мактубда Жон Дайнинг айтишича, “аниқ таъкидлаш мумкинки”, бир йил аввал Кабот зиёрат қилган Шимолий Американинг асосий қирғоқлари ундан аввал Бристол порти (Радокнинг туғилган шаҳри) дан йўл олган денгизчилар томонидан кашф этилган. Радок ўша инглиз денгизчиларининг 1470 йил Америкага етиб келганликларини тасдиқловчи бир қатор ҳужжатларни топган. Афсуски, Радок 2005 йили вафот этаётганида бу ҳужжатларнинг барчасини йўқ қилишни буюрган. Соврин яна бир бор Шимолга йўл олиш арафасида янги шубҳалар пайдо бўлди.

¹ АҚШдаги Жон Хопкинс университети профессори, Марказий Осиё ва Кавказ тадқиқотлари институти таъсисчи директори.

Ушбу баҳслашув доирасида италиялик тарихчи Франческо Жийди-Брусколли Каботнинг италиялик ҳомийлари ҳақида маълумотларни кашф этган, ушбу маълумотлар – сарғайиб кетган пергамент қоғозига битилган қадимий харитадан иборат бўлиб, диққатни ўзига тортувчи рамзлар мажмуасини ўз ичига олади. Унда айтилишича, Кабот бир неча йиллар олдин юз берган кашфиётни таъкидлаш учун юборилган экан. Италия тилида ёзилган ушбу харитада зикр қилинишича, венециялик Жованни Кабото (Кабот)га “Янги Ер”га денгиз орқали сафар қилиш вазифаси юклатилган. Дарҳақиқат, “Янги Ер” италия тилида ноаниқлик артикли “un” билан эмас, балки аниқлик артикли “il” билан берилган. Бу эса Жийди-Брусколининг фикрича, ҳомийлар учун икки Американинг мавжудлиги аввалги кашфиётчининг маълумотлари асосида аниқ бўлган, Каботнинг вазифаси эса ана шу маълумотни тасдиқлаш эди, холос.

Айни пайтда скандинавиялик тадқиқотчилар скандинавия сага битикларини инглизлар ва италиянлардан аввал уларнинг аجدодлари Шимолий Америкага денгиз оша сафар қилганликларини тасдиқлаш учун ўргандилар. Викинг халқларининг қиссаси шундан иборатки, улар Гренландиянинг жанубий-ғарбий соҳиллари бўйлаб топилган археологик топилмаларга асосланиб, ҳозирда маълум Гренландия ороллари кашф этиш учун ўзларининг кичкина қайиқларида улкан тўлкинлар оша кириб борганлар. XX асрнинг бошларида Ослодаги Кристиания университети профессори Густав Сторм скандинавияликлар Канада соҳиллари яқинига борганликлари ҳақида далиллар келтирди. Уларни Маркланд (Жанубий Лабрадор), Ҳилуланд (Бафин ороли) ва Винланд (Нова Скотиа) деб номладилар.

Қадимги скандинавия битиклари

Бу саргузаштпарастрлар орасида Гренландияни кашф этган Эрик Ред (950-1003) нинг ўғли Лейф Эриксон (970-1020) 1000 йили Винландни кўргани билан тарих саҳифаларига кирди. Ҳақиқатан, 1387 йилга оид бўлган битикларда айтилишича, Хирюльф ўғли Бярно исмли шахс Лейф Эриксондан аввал Винландга келган, у 985-986 йилларда йўлидан адашиб, қуруқликни кўриб қолган дейилади. Бироқ бу фикр ўз тасдиғини топмади.

Шундай экан, Американи бундай скандинавиячасига “кашф этиш” қандай маънони билдиради? Лейф Эриксон насроний даъватчи бўлган ва уни Норвегия қироли Олаф I (995-1000 йилларда хукм сурган) Гренландияга динни тарқатиш учун юборган. Қайтаётганида, йўлдан жануб тараф оғиб кетган ва Нова Скотияни кўрган. Унинг бу саргузашт чоғида омон қолганидан хайратланган скандинавия битиклари муаллифлари уни “омадли Лейф” деб атаганлар.

Эриксондан ташқари Шимолий Америкага яқинлашган аксарият скандинавияликлар тижорат билан шуғулланганлар. Агар уларнинг тижоратлари юришганда эди, улар бу қитъага яна қайтиб борган бўлардилар. Бироқ улар бундай қилмадилар. Уларнинг Шимолий Америка қирғоқларига қилган ягона жиддий сафарлари қизил танли хиндулар билан тўқнашувга олиб келди ва улар тез орада кемаларига қараб жуфтакни ростлаб қолдилар. Викинглarning Янги Оламга келганликларини тасдиқловчи далил 1960 йили Нью-Фаунланднинг шимолий тарафидаги Ланс ёки Мидозда энг жанубда топилди.

Археологларнинг Гренландиядаги Ланс ёки Мидозда кашф этган ибтидоий тарзда сомонли пахсадан қурилган уйлари қолдиқлари ўша скандинавиялик тижоратчиларнинг жасур саргузаштчи эканликларини кўрсатади. Бироқ уларнинг “кашфиётлари” тамомила ўз-ўзидан содир бўлган, бунга сабаб ку-

тилмаган томондан эсанг шамол эди. Викинг халклари ўша ерларни кашф этишни қасд қилиб, ўзларидан аввалгилар етиб келган жойдан бироз узоқроқ масофа сари бор жон-жаҳдларини бериб ҳаракат қилганлар. Улар Гренландия ёки Исландия, ё Норвегияга қайтиб келганларида ўз қиссаларини гулхан атрофида тўпланган тингловчиларга сўзлаб берардилар. Шимолий Америка сари йўл олган викинглар йўлбошчиларининг бирортаси ўқишни ва ёзишни билиши ҳақида ҳеч қандай далил-исбот йўқ.

Омадли Лайфнинг саргузаштларини ўз ичига қамраб олган тарихий ёдномна ҳисобланмиш “Ҳамбург черкови епископининг аъмоллари” номли китобни Олмония шимолида Адам Смит (1050- тахминан 1081/1085 йиллар) ёзгунгача тахминан уч авлод ўтди. Адам ва бошқа муаррихлар ҳамда ёдномалар муаллифлари ўз ривоятларини ушбу фавқуллодда саёҳатларнинг келиб чиқадиган натижалари ҳақида бирор бир тушунчага эга эканликларини ишора қилишдан холи бўлган қуруқ воқеий услубда баён этганлар.

Айни пайтда викинглар Гренландиядаги ўз базаларидан жануб ва ғарб сари йўл олар эканлар, энг яқин денгиз билан бу жойларни орада бир неча ойлар давом этувчи масофа ажратиб турган соҳилбўйи бўлмаган ерларда тамомила ўзгача воқеа содир бўлди. Бундан 3000 йилдан кўпроқ вақт аввал ҳозирда Ўзбекистон, Туркменистон ва Афғонистон деб аталган қатта ўтроқ марказларда савдогарлар ўз молларини Евроосиёнинг турли бурчаклари сари ва Европадан Ҳинд ва Хитойга жўнатар эдилар. Уларнинг ҳозирги кунда ўнлаб замонавий юк машиналари кўтара оладиган молларини туялардан иборат қарвонлар ташир эди. Бу ўлкаларда зарб этилган олтин ва қумуш тангалар валюта сифатида Шри Ланкадан тортиб Англиягача қабул қилинар эди. Викинглар бошқа нарсалар қатори ана шу олтин-қумуш тангаларни моҳирлик билан тўпладилар, чунки уларнинг кенг миқёсда қабул қилинишини билар эдилар. Марказий Осиёлик савдогарлар эса ўз ўлкаларига қайтганларида бир неча қаватли бинолар ичида иситгичлар ҳақида батафсил ҳикоя қилиш билан кифояланмай, ўзлари зиёрат қилган ўлкаларнинг жуғрофий табиати ва иқлими ҳақида батафсил маълумотлар ёзар эдилар. Маҳаллий олимлар ана шу ёзувларни тўпладилар ва таҳлил қилдилар.

Ғазилатли ақл

Ана шу олимларинг энг буюги Абу Райҳон Беруний эди. У ҳозир Ўзбекистон деб танилган ўлкада Орол денгизи яқинида 973 йили туғилган. У ёшлигидаёқ математика, астрономия, минералогия, география, картография, геометрия ва тригонометрияни мукамал ўрганди. У форс, араб ва хоразмий тилларида гаплашар эди. Хоразмий тили XII-XIII асрларда Буюк Эронда ҳоким бўлган сунний сулоланинг тилидир. Сўнг у санскрит тилини ҳам ўрганди.

Беруний ёшлик чоғидаёқ ўз юртининг кенглигини ва узунлигини ўлчай олишга муваффақ бўлди. Бошқа жойлар ҳақида ана шундай маълумотларни йиғишни бошлади. Қадимий юнон манбаларига асосланиб, Ўрта Ер денгизи оламидаги юзлаб жойлар ҳақида маълумотлар тўлади. Компаснинг барча нуқталаридан бошқа жойларнинг ҳисобларини кўша бошлади. Клаудио Птолемей каби (тахминан милоддан аввалги 150 йиллар) қадимий олимларнинг асарлари, улардан кейинги янгироқ манбалар ва ўзининг мушоҳадалари асосида Ер қуррасининг айлана шаклда эканлигини билди. У 30 ёшга етганда Ер қурраси муҳитини аниқ ҳисоблаш учун ўз даврининг энг тараққий этган системаларини қўллар эди. Беруний биринчи бўлиб 16 қадам (4,8 м) лик Ер

курраси хусусиятларини кўрсатувчи глобусни яратди, бу нарса ҳатто Уйғониш даврига қадар бирор кимсанинг ақлига келмаган эди.

Беруний Марказий Осиёдаги бир қатор бошқа олимлар изидан борди, улар орасида ҳозирги ўзбекистонлик Аҳмад ал-Фарғоний ҳам бор, у IX асрда экватор узунлик чизигининг бир даражасини ҳисоблаб, шу асосда Ер куррасининг айланасини ҳисоблаб чиқара олди. Унинг ҳисоб-китоблари Берунийникичалик аниқ бўлмаса-да, бироқ у қадимий юнон олимларининг ҳисоб-китобларидан анча афзал эди ва бу ҳисоб-китоблар “Юлдузлар илмининг тўпламлари” (тахминан 833 й.) номли китоби ўқувчиларнинг кенг оммасини жалб этди. Беш аср сўнг Колумб ал-Фарғоний китобининг лотинча таржимасига дуч келади. У Ер куррасининг доиравийлигини таъкидлагани ҳолда ал-Фарғоний маълумотларини ер куррасининг ҳажми кичик эканлигидан ва уни айланиб сузиб ўтиш мумкин эканлигидан шубҳа қилаётган потенциал ҳомийларни ишонтириш учун қўллади. Шу билан бирга у ал-Фарғоний ўз ҳисоб-китобларида араб миллари эмас, балки рим милларини қўллаган деб хато ҳисоблади. Бу Ер айлана узунлигининг ҳақиқий ҳажмидан 25% камроқ ҳисоблашига сабаб бўлди. Шунингдек, унинг нотўғри тушуниши (эхтимол, атайлаб қилган бўлса, ажаб эмас) шунга олиб келдики, у Сибанжо (ёки Японияни) Виржиния ороллари яқинида деб ўйлади. Бу хато Колумбнинг ҳомийлардан Хитой сафарига бориши учун маблағ олишида катта аҳамияти бор эди, чунки у нисбатан қиска сафар бўлади, деб ҳисоблаган эди.

Беруний минералогия фанида ҳам катта ютуқларга эришган, аниқроқ қилиб айтганда, барча турдаги минералларнинг оғирлиги ва нисбий зичлигини, турли минералларнинг табиатдаги реакцияларини ўрганиш асносида солиштирма оғирлик деган тушунчани ихтиро қилган.

Берунийнинг қандай қилиб аниқ ҳисоблашга эришиш қобилиятини касб этгани сир бўлиб қолади. Албатта, бу нарса унинг қандай таълим олгани билан боғлиқ, у қадимий юнон олими Пифагор “Нарсалар рақамлардир” деган назарияни илгари сурган асарларини ўрганган. Бироқ Берунийнинг ўзи кузатган барча нарсаларини қиёслашга бўлган доимий истаги маърифатга чанқоқ бўлган синчков ақли билан биргаликда уни ғоят муҳим аҳамиятга эга бўлган хулосалар чиқаришга олиб келувчи йўлга бошлади. Бу эса уни Колумб, Кабот ва викинглардан кўп томонлама устун бўлишига олиб келди.

1017 йил кириб келиши билан Беруний ўз туғилган юртининг интеллектуал пойтахти Урганчда (ёки Гурганжда) машҳур олим бўлиб танилди. Бироқ шу йили Афғонистондаги ғазналик мутаассиб мусулмон ҳоким Хоразмга юриш қилди. Хоразмни қулатиб, унинг пойтахтини вайрон қилди. Маҳмуд Ғазнавий қаҳри қаттиқ ҳоким сифатида танилган эди. Бироқ у минтақадаги бошқа ҳокимлар қатори ўз агрофига шоирлар ва олимларни йиғишга ҳаракат қилди. У Берунийга Ғазнага келишни ва тадқиқотлари натижаларини ўзи билан олиб келишни буюрди.

Беруний бош урарга жой тополмаганидан сўнг унинг амрига бўйсунушга мажбур бўлди. Айни пайтда шу фурсатдан Маҳмуд Ғазнавий ўтган ўн йилликда босиб олган Ҳинд юртини ўрганиш учун фойдаланди. Бироқ Маҳмуд Ғазнавий оғир табиатли ҳоким эди. Тез орада бунини тушуниб етган Беруний ундан узоклашиб, ҳозирги Покистонда жойлашган Лаҳор шаҳрига кўчиб кетди ва у ерда дунёда биринчи бўлиб, динларни қиёсий ўрганиш борасида ислом ва ҳиндиизм динларига алоҳида эътибор қаратган ҳолда китоб ёзди. Беруний ўз кузатишлари асосидаги мулоҳазаларини ва оддийгина устурлобни ўзи билан олган ҳолда ҳозирги Исломобод яқинида жойлашган Нанданага кўчиб ўтди.

Беруний Ер айланасини ўлчаш билан боғлиқ бўлган қадимий масалага

қайтиб, мана шу мақсадда янги услуб яратди. Бу ўз ичига аниқ кузатишни, доиравий тригонометрияни ва синуслар қонунини қамраб олар эди. Бу текис ер устидаги икки нуқта узоқлигини ишлатишдан анчагина осон эди. Ана шу услуб асосида эришилган натижа бугунги кундаги замонавий техникалар қўллаб аниқланган натижадан бор-йўғи 10,44 мил фарқ қилади, холос.

1030 йили Маҳмуд Ғазнавий вафот этгандан сўнг Беруний қўлёмаларини тўплаб яна Афғонистоннинг Ғазна шаҳрига қайтиб келади. Маҳмуд Ғазнавийнинг ўғли Масъуд Биринчи (1031-1040 йиллар ҳукм сурган) Берунийни олқишлаб кутиб олади ва унинг илмий тадқиқотлар олиб бориши учун шароит яратиб, барқарор бўлишига ёрдам беради. Беруний бутун ҳаёти давомида солиштирма оғирлик борасида олиб борган тажрибалари асосида тўплаган тадқиқотларини қоғозга туширади, сўнг уни “ал-Қонун ал-Масъудий” (“Масъудий Қонуни”) деб аталган катта тўплам шаклига келтиради. Беруний ушбу китобда астрономия ва у билан боғлиқ бўлган мутахассисликлар борасида ўша даврда маълум бўлган маълумотларни тўплайди.

Беруний “Масъудий Қонуни”да Қуёш ўз ўрнида собит эканлиги ва Ер унинг атрофида айланиши ҳақидаги назарияни илгари сурди. У тўлиқ гелиоцентрик дунёқараш фикрига яқин келди, гелиоцентрик борлиқ тушунчаси бошқа вариантлардан мантиқий жиҳатдан кам эмаслигини таъкидлаб, математиклар ва астрономлардан ушбу фикрни ё рад этишни ёки қабул қилишни талаб қилди. Ажабланарли эмаски, “Масъудий Қонуни” сўнгги ўрта аср ва ҳозирги замон оралиғидаги даврнинг энг буюк асарларидан ҳисобланади. Берунийнинг “Масъудий Қонуни”да Шимолий ва Жанубий Америка мавжудлиги ҳақида тахмин қилинган.

Беруний Нанданада олиб борган ер айланаси ҳақидаги тадқиқотларини тақдим қилар экан, янги харитасида маълум бўлган барча географик жойларни янада аниқроқ қилиб белгилади. Узунлик ва кенглик нуқталар рўйхати биринчи мажмуасидан кўра анча кенгайди, фақат Ҳиндистоннинг бир ўзида 70 дан ортиқ жойни ва шунингдек, Евроосиёдаги юзлаб бошқа қуруқлик жойларни ўз ичига қамраб олди.

Беруний ўз маълумотларини ер харитасига кўчирар экан, Евроосиёнинг бутун қуруқлик худуди Ғарбий Африканинг энг чет тарафидан тортиб, то Хитой қирғоқлари шарқининг энг четигача бутун ер қуррасининг бешдан икки қисмини ташкил қилишига эътибор берди. Шу сабабли ер юзининг бешдан уч қисми ҳисобга олинмай қолганлигини аниқлади.

Дунё океани

Қадимий асрлардан то Беруний давригача бўлган географлар 15 минг милдан иборат бўшлиқ – Евроосиё қуруқлигини “дунё океани” билан ўралган деб тушунтирар эдилар. Лекин ер юзининг бешдан уч қисми ҳақиқатан ҳам сув билан ўралган эканми? Беруний бу эҳтимолни назарда тутди-ю, лекин уни кузатиш ва мантиқ асосида рад этди. Нисбий оғирликни ўрганиши натижасида қаттиқ минералларнинг аксарияти сувдан оғир эканлиги унга маълум эди. Сув билан тўла олам бу сайёрани жиддий номувозанатга олиб келмайдими: у вақт ўтиши билан бу сайёрани мослашишга мажбур қилайдими? Ер қуррасининг бешдан икки қисмида қуруқликни юзага келишига олиб келган кучларнинг ернинг қолган бешдан уч қисмида ҳам таъсири бўлмаганми, деган саволни ўртага қўйди. Беруний бунга кўра қаердадир Европа ва Осиё ўртасидаги океаннинг кенг худудларида бир ёки бир неча номаълум қуруқлик ёки қитъалар мавжуд деган хулосага келди.

Бу номаълум қитъалар инсон яшамайдиган бўшлиқларми ёки одамлар яшайдиган қитъаларми? Ушбу масалани ўрганиш учун Беруний узунлик чизиғи ҳақидаги маълумотларга мурожаат қилди. Агар инсонлар Шимол ва Жануб ўртасида Россиядан то Ҳиндистоннинг жануби ва Африканинг қалбигача бўлган қатта микёсдаги кенгликда яшар эканлар, у ҳолда номаълум қитъа ёки қитъалар инсон яшамайдиган жойлар бўлса, унда улар ана шу кенгликнинг ёки шимолида, ё жанубида жойлашган.

Ушбу гипотезани ҳал қилиш мақсадида Беруний ўз кузатиш доирасидан ташқарига чиқиб, Аристотелнинг мантиғини қўллади, у фаразлар асосига қурилган хулоса қилиш назариясидир. Евроосиё қуруқлиги тахминан ер камари агрофида чўзилганлигини эътиборга олиб, фараз қилдики, бошқа жойларда юз берган кучли ўзгаришлар натижаси бўлиши мумкин. Ер ҳақидаги мавжуд маълумотлар унга номаълум қитъалар чет шимолдаги ёки чет жанубдаги кенглик доирасида жойлашганлиги ҳақида хулоса қилишга асос бермади. Беруний Атлантик ва Тинч океани ўртасида жойлашган қуруқлик жойлар одамлар яшайдиган жойлар деган хулосага келди. Ҳақиқатан ҳам бу шундай эди.

1037 йили Янги Оламнинг борлиги ҳақидаги ниҳоятда қатта аҳамиятга эга бўлган ушбу натижаларга Беруний ўтган ўттиз йил мобайнида олиб борган илмий изланишлари туфайли эришди.

Беруний XI асрнинг биринчи учдан бирида Американи кашф этдими? Бир томондан бу саволга мутлақ инкор жавоб бериш мумкин, чунки у ўзи кашф этган Янги Оламни ёки қитъани ўз кўзи билан кўрмаган эди. Бунинг акси, скандинавияликлар Шимолий Америка қирғоғига 1000 йилдан сал олдинроқ ўзлари нимани кашф этганликларини тушунмаган ҳолда қадам қўйдилар. Лейф Эриксон ўрмонларга бой Шимолий Америка қирғоқларига мутлақо аҳамият бермаган эди. Ҳатто у бу ерларга қайтиб келишга ўзини уринтирмади ҳам. Унинг Эриксоннинг сафари ҳақида оғзаки хабарларини тинглаганлар ёки ундан кейин скандинавия ҳужжатларида бу ҳақда ўқиганлар ҳам шундай. Шу билан бирга агар “кашф этиш” скандинавиялик денгизчиларнинг “нерефлексив операциялари”ни ўз ичига олса, у ҳолда соврин викинг қабиаларида кетиши керак.

Бироқ Беруний энг камида ҳар қандай скандинавиялик каби Шимолий Америка кашфиётчиси деган лақабга сазовордир. Берунийнинг ўз натижаларига эришишида қўллаган илмий йўлининг ҳайратга солиш даражаси ана шу натижаларнинг ўзидан кам эмас. Унинг мақсадга эришиш йўлидаги воқеалари венециялик ёки скандинавиялик денгизчилар каби омадга таваккал қилиш эмас эди, балки у чуқур мулоҳазалар, аниқ йиғилган фактлар ва ниҳоят даражада аниқ бўлган мантиқ қоришмасидан иборат эди. Дунёни кашф этиш бўйича мана шундай илмий таҳлилни ярим минг йиллик ўтгунгача бошқа бирор кимса қўлламади.

Бу соҳада маълум бўлган барча маълумотларни тўплаб, ўрта асрлардаги юнон, ҳинд ва шунингдек, араб ҳамда марказий осийлик олимларнинг илмий асарларини ўрганиб чиқиб, Беруний ўзининг натижаларига эришиш учун бутунлай янги услубларни яратди, уларни ўз даврининг энг янги математика, тригонометрия ва геодезия услубларини ҳамда Арасту мантиғининг жиддий услубларини яратди. У ўз натижаларини гипотеза шаклида тақдим қилишга ҳушёрлик билан интилар эди, чунки бошқа тадқиқотчилар унинг натижаларини текширишни ва уларни яхшилашни хоҳлашларини англади. Лекин бу нарса яна беш аср давомида юз бермади. Ва ниҳоят, европалик кашфиётчилар унинг гипотезалари тўғри эканлини ва журъатли фикрларини исботладилар.

Эркин бўлиш

Марказий Осиё фарзанди Беруний антик дунёда ва буюк европа кашфиётлари асри ўртасида энг буюк кашфиётчи бўлган, деб айтиш мумкин. Ушбу хулосани Беруний асарларининг икки хислати таъкидлайди. Биринчидан, Беруний диний ёки дунёвий ақидалар, фольклор ёки эртақлар билан боғланиб қолмай, фикрлаш ва мантикнинг дастурий ва аниқ татбиқи асосида ўз муваффақиятларига эриша олди. Беруний мусулмон эди, бироқ у маданият билан боғлиқ бўлган ислом доғмаларидан эркин бўлишга эриша олди, бунга эришиш учун насроний Ғарбдаги олимларга бир неча аср керак бўлган эди. У ўзининг бу хайратлантувчи илмий кашфиётларига денгиздан узоқда, сув билан чегараланмаган бир минтақада яшаб, ўз дарсхона-хужрасини тарк этмаган ҳолда илмий қиёслашлар орқали эришди. Беруний ўз илмий хулосаларига тўлиқ амин бўлгани ҳолда уларни шундай тарзда баён этдики, у аниқ йўналишларни кўрсатди ва ҳар қандай кимса бу хулосаларга эргашиши мумкин эди.

Минг йил аввал ушбу энциклопедик олим аниқлаб берган бу йўналишдан бугунги кунда ким устун тура олади?

Бир жиҳатдан, илм ўзининг маърифат мазмуни қандай бўлишидан қатъий назар ўз-ўзидан фойдалидир. Илм нури эса абадий ва сўнмасдир. Илм хизматчиси тиришқоқ толиби илмларнинг уринишларини баҳса ғолиб чиқиш умидида эмас, балки ана шу илмнинг ўзидан хайратга тушганларида макташлари лозим.

Ҳатто бугунги кунда ҳам Берунийнинг услуби гўёки иррационализм ва хурофот кенг тарқалган ўрта асрлар тубидан осойишта илмий овоз таралаётгандай ақлни хайратга солади.

Беруний ана шуларнинг барчасига кўпчилик хурофотга ботган, таассуб ва зўравонлик кенг тарқалган қоқоқ минтақа деб ҳисоблаган бир ўлкада яшаб, меҳнат қилиб эриша олди. Берунийнинг туғилган жойи Ўзбекистоннинг ғарбида Орол денгизининг яқинида жойлашган бўлиб, бу денгизга нисбатан собиқ Совет Иттифоқ XX асрнинг эллигинчи йилларида мана шу минтақада юз берган ўтган асрнинг энг дахшатли экологик фожиаларидан бирига сабабчи бўлди. Берунийни ўз ютуқларига Туркменистоннинг Марказий Осиёнинг “Қувайт”ига айлантирган бепоён газ конларидан узоқдаги шимолий ҳудудларида жойлашган узлатдаги бир минтақада эришди. Ўз тадқиқотларини қоғозга туширишни эса у Нандана (Покистоннинг Панжоб иқлимидаги ғарбий минтақа)да амалга оширди. Бу минтақа Жамму ва Кашмирдан бир соатлик йўлда жойлашган бўлиб, бу ерларда кейинчалик Покистон ва Ҳиндистон ўртасида ярим аср давом этган қуролли тўқнашувлар юз беради. “Масъудий Қонуни” китобини ёзган Афғонистондаги Ғазна шаҳрига келсак, ҳозирги кунда бу шаҳарга боришнинг ўзиёқ хавф-хатарли иш бўлиб, Кобул ва Қандаҳордаги миналаштирилган йўллардан ўтиш учун бронемашина ва кўриқчилар керак бўлади.

Шунга қарамай, инсон бу ишни қилиши мумкин, Қадимий Ғазна харобаларида Берунийнинг ҳақиқий қабрини топиши мумкин. Бу ерда Афғонистон қалбида ўрта асрларнинг энг сўнгги кашфиётчиси, бутун дунёга ўзи эгаллаган барча илмлари билан очиқ бўлган инсоннинг қабри жойлашган.

Агар Афғонистон устига барқарор ҳукумат келса, ва у ривожлана бошласа, Ғазна шаҳрини, оламшумул кашфиётчи бўлган Берунийнинг буюк ишлари майдонини саёҳатчилар ва йўловчилар зиёрат қиладилар, Колумб ютуқлари даражасида ютуқларга эришган кашфиётчининг қабрини зиёрат қилиб унга ўз хурмаглариини изҳор этадилар.

“History Today” журналининг 2013 йил 12-сонида нашр этилган.

ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ФАЛСАФАСИ

Нарзулла ЖЎРАЕВ

Турли мутахассислар “Ҳокимият” атамасини турлича талкин этишади. Масалан, табиатшунослар инсоннинг табиат устидан ҳукмронлигини, иқтисодчилар хўжалик ҳокимиятини, унинг бошқарувини, файласуфлар жамият объектив қонуниятларини, ҳуқуқшунослар давлат ҳокимиятини, педагоглар ота-онанинг фарзанд устидан ҳукмронлигини, сиёсатшунослар сиёсий ҳокимиятни, руҳшунослар эса инсоннинг ўзи устидан ўзи ҳукмронлигини ҳокимият деб тушунишади¹. Албатта, ушбу фикрлар ўз йўналишидаги фан доирасида илмий асосланган. Бироқ, назаримизда, руҳшуносларнинг фикрида катта мантик, маънавий асос бор. Инсон ўзига ўзи ҳоким бўлмоғи керак. У ўзини ўзи ривожлантириши, такомиллаштириши, ўзини ўзи бошқариб, йўналтириб турмоғи лозим. Айни пайтда амалга оширган яхши ишларидан, эзгуликларидан ўзини ўзи рағбатлантириб, хатолари, адашиш ва нуқсонлари учун ўзини ўзи қийин билмоғи лозим. Бунинг учун унга катта қалб, кучли ирода ва қудратли руҳ керак бўлади.

Нитше фалсафасида ҳокимият тушунчаси ўзига хос тарзда устуворлик қилади. Ундаги Аъло одам образи – кучли шахс тимсоли, у таъсир ўтказувчи, бўйсундирувчи ва сафарбар этувчи куч. Нитше ҳаёт тушунчасини шарҳлар экан, дарахт ва ўсимликларни мисол келтиради ва “Ўрмоннинг дастлабки дарахтлари нима учун бир-бирлари билан курашадилар... Ҳокимият учун!” дейди. Унда “ирода ва куч уйғунлигидаги ҳаёт моҳияти”ни кўради².

Нитше инсонда ҳукмронлик иродаси, яъни, энг аввало, ўзини ўзи бошқара оладиган қудрат зарурлигини таъкидлайди. Шунинг учун ҳам у “Дунёни бошқаришдан олдин, ўз-ўзини бошқариш лозим”, дейди³.

“Мен ўлимга тик боқиб, умр кечиришдан ўзгача яшашни билмайдиганларни севаман. Зотан, улар кўприкдан ўтиб боради.

Мен шундайларни севаманки, улар ҳалок бўлиш ва маҳкумлик учун юлдузлар ортидан асос изламайди, аксинча, замин қачонлардир Аъло одам заминига айланмоғи учун ўзларини ерга қурбон қилади.

Мен шундай одамни севаманки, у билиш учун яшайди ва қачондир ер юзида Аъло одам яшамоғи учун билишни истайди. Зотан, у шу тарзда ўз ҳалокатини истайди.

Мен шундай одамни севаманки, у Аъло одамга макон қурмоқ учун заҳмат чекади, ихтиролар қилади ва унинг келмоғи учун ер, махлуқот ва набототни ҳозирлаб қўяди. Зотан, шу тарзда ўз ҳалокатини истайди.

Мен шундай одамни севаманки, у ўз яхшилигини севади. Зотан, яхшилик – ҳалокатнинг иродаси ва ўзга соҳиллар истагининг ўқидир.

Мен шундай одамни севаманки, у ўзи учун бир қатра руҳ асрамайди,

¹ Қаранг: Мальцев В.А. Основы политологии. – М.: ИТРК. РСПП, 1997. стр.-224.

² Қаранг: Спиркин А.Г. Философия. – М.: Гардарики, 2007. стр.-165.

³ Румянцева Т.Г. Фридрих Ницше. Мыслители XX столетия. – Минск: Книжный дом, 2008. стр.-137.

лекин ўзи бутунлай яхшиликнинг руҳи бўлмоққа интилади. Зотан, у худди мана шу руҳ сингари кўприкдан ўтиб боради.

Мен шундай одамни севаманки, у яхшилигидан интилиш ва толеини ясайди. Зотан, у худди мана шундай – ўз яхшилиги учун яшашни истайди ва бошқача умр кечиришни билмайди”¹.

Дарҳақиқат, ўлимга тик қараб яшайдиган одам юксак ирода соҳиби, улкан маънавият ва соғлом руҳ эгаси. Бундай одамлар заминни обод қилиш, одамнинг ирода ва руҳ озодлиги истаги билан яшайдиганлар. Ана шундайлар туфайли инсоният Аъло одамга айланади. Жамият етук шахслар жамоаси мақомига эга бўлади. Эзгулик йўлини танлаганлар, яратувчилик туйғуси билан яшайдиганлар Заминни обод қилишади, Аъло одамлар учун ҳаёт мазмунини бойитадилар. Улар инсоннинг бахтли турмуши учун, “Замин қачонлардир Аъло одам заминига айланмоғи учун ўзларини ерга қурбон қиладилар”. Худди Тўмарис, Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Қурбонжон Додхоҳ сингари.

Зардушт: “Яхшилик – ҳалокатнинг иродаси ва ўзга соҳиллар истагининг ўқидир”, – дейди. Ўзга соҳиллар, бу – бегона руҳият, бегона қарашлар, манфур мақсадлар, олчок ва сотқинлар соҳили. Зардушт улардан нафратланади, Нитше изтироб чекади. Аксинча, уларнинг ҳар иккови ҳам яхшиликка интилиб, эзгулик билан яшайдиган, ўз толеини ва истиқболини ярата биладиган ғайратли, шижоатли, жасоратли одамларни севади, уларни алқайди ва шарафлайди.

Ҳокимиятга интилиш туйғуси, бу – ирода тимсоли. Ҳар бир киши ўз ҳаётини ўзи йўлга қўймоғи керак, ўз тақдирини ўзи яратмоғи лозим. Ҳар бир киши, жумладан, Зардуштнинг ўзи ҳам ўз устидан ўзи ҳукмронлик қилиш истаги билан яшайди. Натижада бу туйғу борган сайин кучайиб, шаклланиб, мустақамланаверади. Ўз-ўзидан ирода ва руҳ такомилга етиб, инсоннинг ўзини камолотга етказди. Бошқача қилиб айтганда, ирода ва руҳнинг озод ва эркинлиги илоҳийликнинг инсон қиёфасида тажалли қилишининг ўзгинасидир.

Нитше қарашларида ҳам, Зардушт ғояларида ҳам метин ирода ва жўшқин руҳ соҳиби “Кўприкдан ўтиб борувчи”лардир. Кўприк нима? Кўприк бу инсон билан Аллоҳ, замин билан коинот, инсоният билан илоҳиёт ўртасидаги масофа! Фақат руҳан соғлом, маънавий етук, иродаси бақувват инсонгина ана шу маҳобатли, залворли масофани босиб ўтиши мумкин.

Онг – инсоннинг ўзини англаш воситаси. Унинг ҳаётдаги ўрни, жамиятдаги мавқеи, бугуни ва истиқболи ҳақидаги тасаввурларининг шаклланишига хизмат қиладиган манба. Онги заиф одамда айни юқоридаги имкониятлар бўлмайди. Чунки у ўзининг олий мавжудот сифатидаги даражасини англамайди. Инсон буюк неъмат, олий кадрият эканлигини тушунмайди. Инсон қиёфасидаги жонзотга айланади, холос.

Нитше қадим-қадим замонларда юз берган ҳинд, япон, араб мамлакатларидаги буюк силжишлар, шунингдек, брахманлар, япон самурайлари, араб мамлакатларидаги сайдлар сингари юксак такомилга эга бўлган кишилик жамиятлари ҳақида фикр юритар экан, ўз даврининг тубанликларидан зорланади: “...инсон руҳияти майдалашиб кетди, инсоният тараққиёти ҳозирги даврда юқорига қараб эмас, балки пастга қараб кетмоқда. Моддий манфаатлар, ҳайвоний инстинктлар, айниқса, тақлид қилиш инстинкти бизнинг жамиятимиз инсонларига хос хусусиятга айланиб бормоқда. Тақлид қилиш маймунларда жуда яхши намоён бўлади. Маймундаги айнан шу хислатнинг ўзи инсонлар маймунларга ўхшаб кетаётганини исботлайди”².

Инсоннинг майдалашиб бориши унинг учун фожианинг фожиаси. Айни

¹ Қаранг: Янги ва энг янги давр Фарбий Европа фалсафаси. – Т.: Шарқ, 2002. 198-бет.

² Спиркин А.Г. Философия. Гардарики. – М.: 2007. стр.-166.

ана шундай ҳолатда киши эзма, майдакаш, ҳар қандай хатти-ҳаракатдан кир қидирадиган одамга айланади. Ундайларда бунок мақсад, келажакка дадил қараш, улуғ орзуларга интилиш туйғуси бўлмайди. Агар бундай кайфият ялпи одамлар руҳиятини эгалласа, жамиятнинг инкирози юзага келади.

Зардушт – оламни, одамни асрагучи образ. У – адолат, ҳақиқат, меҳр-шафқат, мурувват тимсоли. Нитше ўз даврида худбинлик, манфаатпарастлик, хиёнат, сотқинлик ва мунофиқлик иллатлари урчиб бораётганидан изтироб чекади, Зардуштдан нажот истайди. Зотан, Зардушт инсоннинг ғоят покиза ва жозибадор қалби, қудратли иродаси ва безавол руҳидир. “Улар Зардушт тирикми, йўқми – билишни истайди. Чиндан ҳам, мен ҳали тирикманми ўзи? Ваҳшийлардан кўра одамлар орасида бўлиш хатарлироқ экан. Зардушт хатарли йўллардан юради. Майлига! Мени менинг махлуқларим йўллаб борсинлар!” Зардушт шундай деб ўрмонда учраган пирнинг сўзларини эслади, хўрсинди ва дилига бундай деди: “Кошкийди, мен донороқ бўлсам! Мен худди ўзимнинг морим каби сал донороқ бўлганимда эди!.. Лекин мен ақл бовар қилмас ишга қўл уришни истамайман. Ғурурим мудом донолигим билан мени тарк этса борми (ох, у учиб кетишни севади), ана унда майлига, менинг ғурурим, менинг телбалигим билан бирга учиб кетсин!”

“Ваҳшийлардан кўра одамлар орасида бўлиш хатарли...” Нақадар кескин ҳукм! Демак, инсон табиатига кўра даррандадан кўра даррандарок. Чунки у ваҳшийликни бошқа жонзотларга ўхшаб инстинкт билан эмас, ақл билан, айнан ақл билан қилади. Барча ёвузликлар, сотқинлик, мунофиқлик, ғийбат ва фиску фужур унинг ақл-зақоси билан юзага келади...

Ҳаётда эзгулик ҳукмрон бўлиши лозим. Бу инсониятнинг бир неча минг йиллик орзуси ва армони. Бундан кейин ҳам шундай бўлади. Чунки инсон ҳеч қачон мукамал бўлолмайди. Идеал инсон ҳеч қачон бўлмаган ва бўлмайди ҳам. Демак, якка-якка нуқсонли одамлардан таркиб топган жамият ҳам идеал бўлолмайди. Бироқ унга интилиш ҳаммавақт, ҳамманинг, ҳаммамизнинг бурчимиз. Ана шундай соф инсоний қоидадан келиб чиқиб Зардушт: “Зотан, биродарларим, энг яхши нарсалар ҳоким бўлмоғи керак, энг яхши нарсалар ҳоким бўлишни ҳам истайди! Қаердаки, таълим шундан ўзгача бўлса, демак, у ерда – энг яхши нарса йўқ”¹, – дейди.

Озод ва эркин рух юксакликка, осмону фалакка кўтарилади. Ҳаёт, тириклик, эзгулик ва ёвузлик муштарак бўлган, яхшилик ва ёмонлик, муҳаббат ва нафрат уйғунлашган, баъзан у томон, баъзан бу томон ғолиб бўлган дунё. Одам жисман ўлгач, бу ғаддор дунёнинг барча ғаддорлигидан озод бўлган рух, Нитше ибораси билан айтганда, “Эзгулик ва ёвузликнинг нариги томони”га – мутлақ Адолат оламига ўтади.

Нитше ўз замони бадкирдорлиги, ахлоқсизлик ва маънавий таназзулнинг замондошлари қалби ва руҳияти орқали тобора чуқурлашиб бораётганини, “одамларнинг ифлос нафасидан” сиқилиб кетаётганини айтади. Замондошларининг энг катта ва асосий хатоси бу – иродасизлик, қатъиятсизлик. Маънавий таназзулнинг сабаби уларда ойдин ўй-хаёл, нурафшон тахайюл, ёркин фикрат ва кенг тафаккурнинг йўқлигида деб билади. Унинг назарида одамларнинг онги тобора пасайиб, тасаввурлари хиралашиб, маърифатдан узоклашмоқда. Жаҳолат, хурофот уларни ўраб-чирмаб олмоқда. “Сизлар борган сари пасайиб кетяпсизлар, демак, сизлар пасткаш одамсизлар! Сизлар парчаланиб кетмоқдасизлар, эҳ, қулайликни яхши кўрган одамлар!” дейди Зардушт номидан Нитше.

Дарҳақиқат, қулайлик нима? Яшаш учун энг мақбул шароит нимадан ибо-

¹ Нитше Ф. Зардушт таваллоси. – Т.: Янги аср авлоди, 2007. 208-бет.

рат? Инсон феномени нуқтаи назаридан бу саволларга жавоб излаш унчалик қийин эмас. Энг катта қулайлик, бу – фикрламай яшаш, бефарқ ва танбал бўлиш! Куни ўтаётганига хурсанд бўлиб, ақлни ишлатиб яшашдан кўра, уни ишлатмасдан, меҳнат қилишдан кўра жон қойитмасдан нималаргадир эришишни баъзи одамлар энг қулай шароит деб билишади.

Буюк файласуф “Зардушт таваллоси”дан сўнг “Эзгулик ва ёвузликнинг нариги томонида” китобини ёзади. Унда мазкур фикрларини янада чуқурлаштириб, одамларнинг нақадар пасткашлашиб, инқироз ҳолатига келиб қолганини изтироб билан тасвирлайди. Унинг фикрича, одамлар механик яшашга кўникиб қолишган. Улар нима учун яшаётганини, келажаги қандай бўлишини англашмайди, тушунишмайди ва ҳатто тушунишни ҳаёлига ҳам келтиришмайди. Ана шундайларни кўриб, уларга қарата: “Мен сизларга чиндан айтаман, мен одамлар орасида синган жиҳозлар орасида юргандек бўламан. Улар менга худди жанг майдонида парчаланиб-титилиб кетган буюмлардек туюлади”¹, дейди. Бу одамлар Тангрини йўқотган, эътиқодидан айрилган, қалби хувиллаган, руҳияти паришон одамлар. Уларнинг энг катта фожиаси шундаки, ушбу йўқотган неъматлари ҳақида ўйлашмайди, ҳатто йўқотганини билишмайди ҳам. Юксак мақсадларидан, ойдин орзуларидан, ҳаёт ишқидан, турмуш завқидан айрилган. Нитше назарида улар айни Олий одам сари интилишга эҳтиёж сезмоғи керак. Инсонга айланиб олий хилқат томон йўл тутишларини, уйғонишларини, ҳаракатга келишларини истайди.

Нитше инсон ҳақида фикр юритар экан, ожиз, нотавон одамларни маймунга ўхшатади. Чунки бундай одамларда ақл кучи, интеллектуал салоҳият юқори бўлмайди. Ўзини ўзи йўналтириб, ақлий салоҳиятини эзгу мақсади сари сафарбар этолмайди. Бундай одамлар маймунга ўхшаб тақлидчилик билан яшайди, ўзгалардан андоза олиб, ўзгаларнинг йўриғида юради.

Маймунда ижодкорлик руҳи йўқ. Иродаси суст, руҳияти кучсиз инсонда ҳам ижодкорлик туйғуси бўлмайди. Айни қатъий ирода ва ижодкорлик руҳи заифлашган инсон тубанлашиб боради. Шунинг учун атрофимизга назар солсак, иродаси бўш одамларнинг айримлари ичкиликка, гиёҳвандликка берилиб кетишса, айримлари сотқинлик, мунофиқлик, тобелик кайфияти билан яшаётганини кўрамыз. Нитше тасавурида айни кучли иродагина инсонни ривожлантиради, асрайди, қадриятга айлантиради. Агар ҳар бир инсонда ана шу туйғу етарли даражада бўлса, ташқи муҳит, кишилик жамияти баркамол, инсон ҳаёти фаровон ва шуқухли бўлади.

Нитше тасавуридаги Аъло одам кучли, иродали, буюк мақсадлар сари интиладиган, ҳаётни юрак-юрагидан ҳис қиладиган ва севадиган, унга катта муҳаббат билан қарайдиган инсондир. Унинг назарида ҳақиқий инсон бу энг аввало катта ижодий руҳ билан яшайдиган, ўзининг ҳаётига янгилик кирита оладиган, унинг мазмунини бойитиб борадиган ва энг муҳими айни ана шу яратувчилик иқтидоридан қувона оладиган одамдир. Бошқача қилиб айтганда, у ўзини ўзи кашф этиб, ўзини ўзи такомиллаштириб, ўзидан Шахс ярата оладиган инсондир.

Нитше бир жойда “Эркак бўл ва мен қаби бўлишга интилма, шахс бўлишга интил”, дейди. Бошқа бир жойда эса “Ўзинг танлаган касбингга ҳар доим интилишинг керак. Бунинг учун сен, авваламбор, ўз-ўзингга устоз ва ижодкор бўлишинг шарт”, деган ғояни илгари суради. Дарҳақиқат, Нитше ҳам ўзи яшаган жамиятнинг маҳсули. Жамиятда неки фазилату нуқсон бўлса, улардан Нитше ҳам мустасно эмас. Шунинг учун одамларнинг ўзига ўхшашига даъват қилмайди. Ўзидан ҳам юксакроқ, ўзидан ҳам буюкроқ Шахсга айланишга

¹ Нитше Ф. Зардушт таваллоси. – Т.: Янги аср авлоди, 2007. 189-бет.

чақиради. Бу даъват инсоннинг ўзини ўзи кашф этиб, такомиллашгани сари жамиятнинг ҳар қандай ахлоқий, маънавий тақиқларидан қатъи назар, ўзини ўзи ҳимоя қилиб, ўзини ўзи асраб, интеллектуал салоҳиятини, ақлий имкониятларини бойитиб, зако қуввати орқали ўз ахлоқий ва маънавий хазинасини ярата олишга рағбатлантиради. Шахсга айланган инсон яхшилик ва ёмонликни, эзгулик ва ёвузликни ажрата билишнинг ўзи камлик қилади. У бу муносабатни феъл-атворга, хатти-ҳаракатга, реал воқеликка айлантirmoғи лозим. Бошқача қилиб айтганда, яхшиликни, эзгуликни бутун имконияти билан ҳимоя қилиб, ёмонлик ва ёвузликка қарши кураша оладиган маънавий қудратга, маърифий кучга, юксак ақл ва буюк иродага эга Инсон бўлмоқ керак.

Ҳақиқий инсон, Нитше тасаввурича, кучли севги, катта муҳаббат билан яшайдиган, ҳаётдан фақат яхшилик излайдиган, барча воқеа ва ҳодисаларнинг, турли-туман муносабатларнинг яхши томонини кўрадиган инсон. Ана шундай фазилатли одам атрофидагиларга қуёш каби ҳаётбахш нур сочади, уларнинг чексиз тахайюлига, орзу-умидларига ойдинлик бахш этади. Нитшенинг тўлақонли шахси энг аввало ўзини ҳурмат қиладиган, кучли, мард ва энг муҳими, ростгўй инсон. Унинг фикрича, “Қанча ҳақиқат юкини руҳан кўтара олса, ҳақиқатни бутун кўлами билан билишга қурби етса, у шунчалик улуғланади”. Бунинг учун инсон ўзига ўзи қаттиққўл ва юксак иродали бўлмоғи керак.

Нитшенинг ишончи комилки, инсоннинг ривожланиши чегараланган. Унинг биологик, физиологик ва интеллектуал имкониятлари чекланган. Демак, ҳар бир киши ўз табиий-жисмоний ва маънавий-руҳий имконияти доирасида камолотга эришади. Ана шу чекланган чегарадан чиқа олмаслик инсонга хос ҳодиса. Инсоннинг секин ҳаракати, чарчоқлик ҳисси, қийинчилик дуч келганда тўсиқларни енга олмай ортга қайтиши, маълум бир қобик доирасида айланиб қолиши бўйсунуш инстинктининг мавжудлигидан.

Нитше Европада инсоннинг шунчаки тўда шаклига келиб қолганлигидан ва ўзини инсониятнинг ягона, улуғвор, бебаҳо турига дахлдорлигини унута-ёзганидан изтироб чекади. Бироқ унинг ушбу тўданинг буюк келажакка интилиш ҳиссини уйғотаётгани шикаста қалбига тасалли беради. Айни ана шу турга фойдаси тегадиган афзалликларни санаб ўтади. Буларга жамият руҳи, ижтимоий кайфият, беғаразлик ва бағрикенглик, ўзаро ҳурмат ва ҳамдардлик каби қатор омилларни киритади. Улардан энг баланд ва юқори турадигани – мустақил фикр, озод ва эркин тафаккур, ишонч ва ирода. Айни пайтда фикрларнинг мавҳумлиги, тафаккурнинг туманлашиши, ўртачалик, ҳамма нарсага мослашиш кайфиятининг ҳали-ҳамон мавжудлиги уни безовта қилади.

Улуғ аллома қалб ва туйғу орқали ҳаёт фалсафасини яратади. Умуман олганда, Нитше жаҳон фалсафий тафаккурига ҳаёт фалсафаси тушунчасини олиб кирган ва унинг илмий-назарий асосларини яратган. Нитше ҳаёт фалсафасини тушунишда санъатнинг роли ва мавқеи баланд, дейди. Шунинг учун у эстетик тафаккур, оламни бадиий-эстетик ўрганиш, инсоннинг интуитив имкониятлари ҳаётни англаш таянчи эканини алоҳида таъкидлайди.

Нитше инсонни “ўз қобиғига кириб ўтирган шилликқурт”га ўхшатади. Уларнинг қалблари ҳам, танлари ҳам, ҳатто яшайдиган уйлари ҳам майдалашиб кетган. Улар ўз қобикларидан бошларини чиқаришга кўрқади, янги эсган шабададан нафас олгиси келмайди. Бу эсган шабада янгилик шабадасидир. Умидлар шабадасидир. Ўзгартиришлар шабадасидир”¹, – дейди.

Нитше ана шу тарзда инсон ўзини ўзи такомиллаштириб боришга, ривожлантиришга, комил инсонга айланишга қодирми, – деган ғоятда оғир саволни

¹ Ғарб фалсафаси. – Т.: Шарқ, 2004. 550-бет.

ўртага ташлайди. Чунки бундай сифат ўзгариши учун ҳар қандай инсон ўзини ўзи ривожлантириш, камолотга эришиш қувватига эга бўлмоғи керак. Бундай қудрат эса ҳаммада ҳам мавжуд эмас. Инсондан ўзини поклаши, ирода ва руҳ соғломлигига эришиши, кучли ички иштиёқ билан камолот сари интилиши тақозо этилади. Ана шу улкан маънавий-руҳий қудрат орқали инсон жонзотлар орасида ўзини ноёб гавҳарга, олий қадриятга айлантirmoғи мумкин бўлади.

Нитше инсоннинг ўзини ўзи уйғотиши, ўзини ўзи англаши ва ўз хатти-ҳаракатларини доимий равишда назорат қилиб, уни эзгуликлар томон буриш учун катта қалб кераклигини таъкидлайди ва қалб “энг олий ҳакамдир, Худо овозидир”, дейди. Бу билан Нитше инсон ахлоқий-маънавий меъёрларининг бош ўлчови, асосий манбаи қалб эканлигини таъкидлайди.

Нитше Зардушт тимсолида эркин ва озод инсонни кўради. Зардуштнинг устунлиги шундаки, у борлиқ устидан ҳукмронлик қилиш билан бирга ўзининг устидан ҳам ҳукмдорлик қилади, ўзини ўзи бошқаради, назорат қилади, баҳолайди, нуқсонларидан афсус-надомат чекади. Ана шу жиҳатлари билан Зардуштнинг ўзи том маънодаги юксак ахлоқ тимсолига айланади.

Инсон табиати шундай: у барча эзгуликларни ҳам, ёмонликларни ҳам ўзига ўзи яратади. Бу бевосита унинг ҳиссиёти, интеллектуал салоҳияти ва руҳий даражаси билан боғлиқ. Лекин энг баркамол инсон ҳам ўзи яратган муаммолар гирдобиди яшайди. Бу ҳар бир кишининг ички олами маънавий ва руҳий темпераменти билан боғлиқ. Ташқи таъсир эса бошқа масала. У атроф-муҳит, жамият ва жамоа, алоҳида одамлар муносабатидан келиб чиқадиган муаммо ҳисобланади.

Инсонни буюк мақсад буюклик сари етаклайди. Қанчалик катта мақсад билан яшасанг, шунчалик улуғвор ишларни амалга оширишга интиласан. Мақсад қалбдаги ҳокимият туйғусини жонлантиради, ривожлантиради. Инсон ўзини ўзи бошқариш, йўналтириш имкониятига эга бўлади. Иллатларни камайтириб, фазилатларни кучайтиришда ички “буйрук”, катъий ирода қувватини намоён этади.

Мақсадсиз одамнинг ҳаёти мазмунсиз, зерикарли. Орзусиз, умидсиз одам ўз истиқболини кўролмайди. У мўрт, йиқилса туролмайдиган бедаво жонзот. “Олий одам” ана шундай бедаволикдан, мазмунсиз ва зерикарли ҳаётдан юқорида турадиган, инсон ҳиссиёти, таҳайюли ва тасаввуридан баланд (“сверхчувства”) хилқат. Унинг ҳиссиёти ва хаёлотини ўта пок, нур янглиғ безавол, бу дунёнинг барча неъматларидан мутлақо воз кечган, нурга йўғрилган маъво.

Умуман олганда инсон деган жонзотнинг қайси жиҳатларини, нимасини қадрлаш мумкин? Унинг бошқа жонзотлардан юқори турувчи томони нимада? Албатта, онг, ҳиссиёт, туйғу, ақл-заковат эгаси сифатида ўз ҳаётининг ўткинчилигини ва ўлим муқаррарлигини англашида. Инсон билан боғлиқ бўлган барча ўлчовлар, мезонлар, қадриятлар, ютуқлар ва таназзуллар умр деб аталган муддат оралиғида белгиланади ва баҳоланади. Катта қалб ва кучли руҳий қудратга эга бўлган маънавий юксак одам учун ўлим фожиа эмас, балки саодатдир. Чунки бундай одам ўз ҳаётининг ибтидосидан интиҳосигача қандайдир эзгуликлар қилган, яратган, бунёд этган, ўзидан нималарнидир мерос қилиб қолдираётган одамдир.

Ҳаётга интилиш, яшаш учун кураш инстинкти нафақат одамда, балки барча жонзотларда бор. Энг майда ҳашаротларда ҳам, паррандаю даррандаларда ҳам ўлим ваҳми, кўркинч ва ҳадик, ўлимдан ўзини олиб қочиш, ундан ҳимоя қилиш сезгиси мавжуд. Улар ўзининг бамайлихотир юришига заррача халақитни, энг кичкина таҳдидни ўлимдан хабар сифатида қабул қилишади.

Инсонда эса бу ҳолат бирмунча бошқача. Бунда ақл-зако, тафаккур ўз кучини кўрсатади. Бироқ ақл қанчалик кучли бўлса-да, энг ақлли инсон ҳам ўлим олдидан бирмунча талвасага тушади.

Кўпдан-кўп алломалар, жумладан, Афлотун, Ибн Сино, Азизиддин Насафий, Алишер Навоий ва бошқалар ўз қарашлари доирасида ўлим тушунчасининг анча чуқур ва кенг қамровли таърифларини яратдилар. Шунингдек, дунёвий динлар, жумладан, ислом ҳам ҳаётни танада вақтинча ўрнашган рух деб қарайди. Албатта, бундай ёндашувда ўлимдан сўнг жон танадан чиққач, рух сифатида мангуликка дахлдор бўладиган айланма ҳаракатини давом эттиради. Навбатдаги доиравий ҳаётни бошлайди. Жисм эса йўқолади. Аниқроғи, бошқа нарсага айланади.

Эпикур ўлим олдидаги кўркувнинг маъносизлигини аниқ хулосаларда баён этади: “Ўлим биз учун ҳеч нарса эмас, зеро, ҳозирча тирик эканмиз, ўлим йўқ, у мавжуд бўлган вақтда эса биз йўқмиз”¹. Бу реал воқелик ва юксак оптимистик рух билан суғорилган ғоя. Инсон ана шундай фикр билан яшасагина, буюк кашфиётлар қилишга қодир бўлади. Зотан, ўлимдан устун турувчи ирода, унинг таҳдидидан ғолиб бўлган ақл инсонни улуғлайди, шарафлайди.

Хайдеггернинг экзистенциализмида инсоннинг мавжудлиги, унинг ҳаётининг охири муқаррар ўлим билан яқунланиши ғояси устуворлик қилади. Дарҳақиқат, ўлим инсоннинг ўз тириклигини англаш омили ва, албатта, ҳар қандай инсонда ўлим олдида кўркув ҳисси, сесканиш туйғуси мавжуд. У ўзини вақти-вақтида намоён этиб туради. Фақат бу кўркув, ҳадик ва сесканиш ҳисси ҳар кимда ҳар хил. Рухан заиф одам уни кучли драматизм, фожиавий ҳодиса, интеллектуал кучли, маънавий етук одам эса табиий ҳолат сифатида қабул қилади. Чунки унинг руҳиятида катта ақлга таянган юксак оптимизм ҳукмрон бўлади.

Аслини олганда инсоннинг мавжудлиги олдида ўлим ҳақидаги кўркув ҳеч нарса эмас. Чунки инсон кучли маънавий қудратга, катта рух ва мустаҳкам иродага эга бўлгач, бундай ҳадик туйғуларини енгади, кўркув тўсиғидан осонгина сакраб ўтади. Бошқача қилиб айтганда, инсоннинг мавжудлиги, унинг дунёга келишининг, бу ёруғ оламдаги илк нафасининг ўзиёқ ўлимнинг муқаддимаси ҳисобланади. У ҳаёти давомида аста-секинлик билан унга яқинлашиб бораверади. Охир-оқибатда яқуний нуқтага етади.

Рильке фикрига кўра, инсон аввал бошдан ҳаётлигининг ўзи билан ўзини ўзи ўлим кўркувидан озод қилишга, ундан баланд туришга қодир бўлмоғи лозим. Ана шунда у муқаррар фанони ҳам қадрият деб тушунади ва ўзини ўзи шахсга айлантиради. Бу, Нитше ибораси билан айтганда, Олий одам тимсоли эди.

Яна шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, фақат ўлим туйғуси туфайли инсон ўзининг мавжудлигини, тириклигини, ҳаётини тўқис ва бир бутун ҳис этади, англайди. Бу олий ҳақиқатни қадрият даражасига кўтара олади. Буюк файласуф Сартр ушбу нуқтаи назарни “романтик-идеалистик” қараш сифатида рад этади. “Биз ўз вазифамизни адо этишдан кўра эртароқ ўлиб кетамиз, аксинча ўлимдан ва ўз-ўзимиздан ортиқ яшай олмаймиз. Ўлим менинг имкониятим ҳисобланмайди, менинг дунёда бундан кейин ҳам мавжудлигимга чек қўядиган, ҳар қандай вақтда йўқ бўлиб кетиш имкониятим, бошқа имкониятларимнинг ҳеч нимага арзимас бўлиб қолиши... ва ҳоказо”², – дейди. Албатта, бу табиий ҳол. Инсоннинг ҳаётини орзулари

¹ Қаранг. Философский энциклопедический словарь. – М.: Инфра-М, 1997.

² Уша манба.

катга, умидлари чексиз, у ҳаётдан ҳеч қачон қоникмайди ва тўймайди. Ўлим эса ҳақ. Романтик-идеалистик кайфият инсонга хос ходиса. Зотан, бу тирик жон тизгинсиз тахайюл, тасаввур ва тафаккур оқидами яшайди.

Ана шу тарзда инсон ҳаётининг аввали ва охири, ибтидоси ва интиҳоси оралиғидаги масофа, вақт умр деб аталади. Умрнинг қандай ўтиши эса ҳар кимнинг ўз қўлида, ўз ихтиёрида. Уни ҳар ким ўз ақли, маънавий-ахлоқий даражаси доирасида қуради, йўлга қўяди. Улим билан яқунланадиган умрнинг мазмуни ҳам, моҳияти ҳам, жамиятдаги кадру қиммати ҳам бевосита ақлнинг даражаси билан баҳоланади.

Маърифатли, катга қалб, баланд руҳ билан яшайдиган одам учун ўлим даҳшат, қўрқув ёки ҳадик эмас, аксинча улуғ саодат. Чунки моддий олам билан видолашади, фано дунёсидан бақо салтанатига ўтади. У балки Аллоҳ муруввати билан жаннатнинг ғоят сафоли имкониятидан баҳраманд бўлар. Балки дўзахнинг туб-тубига тушиб абадий азобга, мангу шафқатсиз қийноққа дучор бўлар. Лекин ҳар қандай шароитда ҳам – барча роҳату фароғат ҳам, азоб ва қийноқ ҳам Аллоҳ амри билан берилганлиги учун буюк саодатдир! Чунки маънавий юксак, мутлақ баркамол инсоннинг жойи, албатта, жаннат. Бироқ қайсидир гуноҳи учун дўзахга тушганини одам Олий Ҳақиқат ҳукми бўлганлиги учун ҳам муносиб ва саодат деб тушунадиган маънавий қудратга эга бўлмоғи лозим.

Байтнинг иккинчи сатрида эса конкрет ҳаёт, реал воқелик назарда тутилмоқда. Кимнингдир ўлими ким учундир шодлик, қувонч, бахтиёрлик имконияти. Бу энди маънавий ночор, руҳияти кемтик, қалби сўқир одам тимсоли.

Фақат яшаш учун, хусусан, яхши яшаш учун яшайдиганлар ҳам бор. Бундайларга қай йўсинда, қандай йўллар билан бекаму кўст яшаётганининг аҳамияти йўқ. Бугуни тинч, осуда, ташвишсиз, энг муҳими, беҳавотир ўтса бўлди. Вақтини хушчакчаклик билан ўтказиш у учун байрам. Ваҳоланки, ҳаётда бундан бошқа мазмун йўқ. Ундайлар яхши яшайди, бироқ қадриятга айланолмайди. Инсон сифатида майда, ожизлигича қолаверади. Жамият томонидан эътироф этилмайди. Унинг умри ўзининг қобиғида мазмунсиз ва рангсиз ҳолатда ўтиб кетаверади.

Нитше: “Бизнинг қадриятимиз бизнинг мавжудлигимизда эмас, бизнинг ким бўла олганимизда”¹, – дейди. Дарҳақиқат, бутун борлик мавжудлик тимсоли. Жумладан, одам бу моддий борлиқнинг биттасигина, холос. У туғилди, демак, мавжуд, демак, яшайпти. Энди ҳамма гап қандай яшашда! Ҳаётнинг мазмуни инсоннинг ўз мазмунини, моҳиятини қай даражада англаётганида. Ваҳоланки, фақат англашнинг ўзи камлик қилади. Инсон ўзини қай даражада англаса, яшаш мақсади ва моҳиятини қанчалик тушунса, уни рўёбга чиқариш учун ҳам шунчалик катга иштиёқ ва ирода билан қурашиши керак бўлади. Ана шу ички иштиёқ ва эзгу мақсадларни рўёбга чиқаришга қаратилган амалдаги фаолият – ўзига ўзи ҳокимлик ҳисси “Олий одам” сари олиб борадиган имконият ҳисобланади. “Олий одам”га айланиш эса “Инсонга хос, фақат инсонгагина хос”² кўпдан-кўп жиҳатлардан – манфаатлардан ва нафс хуружидан батамом халос бўлишни, моддийликдан руҳий сарҳадларга ўтишни тақозо этади. Бу эса ҳаёлга, ҳатто, тасаввурга ҳам сиғмайдиган, “Эзгулик ва ёвузликнинг нариги томонида”³ юз берадиган ҳодиса. Унга фақат интилиш мумкин, холос.

¹ Спирбекк Г., Гилье Н. Фалсафа тарихи. – Т.: Шарқ, 2002. 543-бет. Нитшенинг шу номли асарларига ишора.

² Нитшенинг шу номли асарига ишора.

³ Нитшенинг шу номли асарига ишора.

Михаил ЭПШТЕЙН

ЮКСАК ПОЭЗИЯ ВА АЛП ОДАМ

Рус тилидан
ФАХРИЁР таржимаси

Михаил Наумович Эпштейн (1950 йили Москва шаҳрида туғилган) – рус файласуфи, маданиятшуноси, адабиётшуноси, тилшуноси, эссенависи, Эмори университетининг (Атланта шаҳри, АҚШ) маданият назарияси ва рус адабиёти бўйича хизмат кўрсатган профессори ва Дарем университетининг (Буюк Британия) Гуманитар инновациялар маркази раҳбари, Россия Пен-маркази аъзоси. Ушбу эссе муаллифнинг розилиги билан таржима қилинди ва чоп этилмоқда.

1. ТАРАҚҚИЁТ ВА ПОЭЗИЯ

Инсоният тараққиётининг хос векторлари мавжудми? Ушбу саволга турли ва ишонарли жавоблар кўп: нуфус ўсиши, иқтисодий тараққиёт, меҳнат унумдорлиги ошиши ва ижтимоий фаровонлик юксалиши, эркин бозорнинг ёйилиши, интеллектуал ва технологик кучнинг ортиши, ахборотни жадал ишлаб чиқариш, ноосферанинг кенгайиши, сиёсий тизимларнинг демократлашуви, жуғрофий ва космик экспансия, этник ва иқтисодий махдудликни енгиб ўтиш – глобаллашув... Ушбу векторларнинг барчаси бир-бирига мос келади ва тарихи умумий дадил одимлар билан ҳамоҳангдир.

Бироқ ҳар доим ҳам ушбу қаторда саналмайдиган яна битта вектор бор: коинот, ҳаёт, жамият, техника ва одамнинг поэтиклашуви. Бу тараққиётни поэзис (юнонча “поэзис” (poiesis) “ижод” деган маънони беради) деб тасаввур қилиш бўлиб, бир қарашда олдин белгилаб олинган тамойилларга зиддай туюлади. Иқтисодий, техник, ахборот тараққиёти миф, эртак ва афсоналарнинг олтин асри сари тобора чекиниб бораётган поэтик ибтидонинг заифлашувига олиб келмаяптими? Дунёни поэтик идрок қилиш тамаддуннинг дастлабки босқичларида ҳукмронлик қилган эди, кейинчалик уни илм-фан, техника, орзу қилишдан кўра билиш ва тадқиқ қилишга мойил зийрак ва рационал ақл тарзи сиқиб чиқарди, деган қараш мавжуд.

Ушбу “поэзиядан қочиш” (депоэтизация) бутун инсоният тарихидан ўтиб, айниқса, саноат асрида кучайиб бораётгандай туюлади. Е. Баратинский “Сўнгги шоир” (1835) шеърда қайғули хулосага келади:

*Аср қадам ташлар темир йўлидан;
Юракларда тама, ҳавас барчаси
Фақат зарур, нафли нарсалар билан
Банддир соат сайин, уятсизларча.
Маърифат нурида йитди кўлкадай,
Шеърга хос бегубор тушлар сира ҳам
Саноат ташвиши ортган ўлкада
Авлодлар ёдига келмайди бир дам.*

Поэзия инкирозини фақат шоирлар эътироф қилаётгани йўқ. К.Маркс “Сиёсий иқтисод танқидига доир” китобининг (1858–1859) сўзбошисида бу ҳақда фақат иқтисодиёт фанига хос тилда мана бундай деб ёзган эди:

“...Милтиқдори ва кўрғошин даврида Ахиллес бўлиши мумкинми? Ёки чоп қилиш дастгоҳи ва босмахона машинаси бор жойда “Илиада” ёзилиши мумкинми? Чоп қилиш дастгоҳи пайдо бўлиши билан ривоят, кўшиқ ва музалар, бинобарин, эпик поэзия учун зарур шарт-шароит муқаррар равишда йўқолиб кетмайдими?”

Маркснинг некбинлигига қарама-қарши ўлароқ, М.Ҳайдеггернинг оммавий ишлаб чиқариш индивидуал буюмларни яшаш поэзиясини пароканда қилиши ва бинобарин, поэзиснинг (“генезис” – униб чиқишга қариндош) ўтмишда қолиб кетиши ҳақидаги фикри мозийни қўмсаш билан йўғрилган. Коса ёки скрипка дарахт ўсиши ёки болани тарбиялаш сингари шошилмасдан ясалади. Замонамизга келиб, поэзисдан тор маънодаги поэзия, шеърлар ва поэтик оламнинг бошқа оролчалари: рассомлик, бадиий ҳунармандчиликкина сақланиб қолмоқда, лекин улар ҳам илм-фан, техника ва иқтисодиёт денгизига ғарқ бўлмоқда. “Композиторлар замони интиҳоси”, шунингдек, “адабиёт замони интиҳоси” ҳақида бонг урган композитор Владимир Мартинов ҳам поэзиянинг бугунги куни ва келажигига айни қадар тушкунлик билан қарайди¹.

Шеърят таназулига сабаб бўлаётган тарих йўналишидан қувониш керакми ёки даҳшатга тушиш? Бу ҳақда баҳслар кўп, лекин негадир муқаррар нарса деб қаралади.

Лекин мен XXI асрнинг ҳиссиз техницизми ва прагматизми тасаввур қилишга мойиллигимиздан кўра кенгроқ маънодаги поэзия асри бўлади, деб ўйлайман. Шеърят инсон ҳаётидан ҳеч қаерга кетаётгани йўқ, аксинча, тамаддуннинг мегатрендлари (етақчи тамойиллари) даражасида энг улкан миқёсда қайта туғилмоқда. У ҳарф ва қофия асирлигидан қутулиб, китоб муқоваларидан ташқарида воқеликнинг янги шакллари топиб бормоқда.

2. ПОЭЗИЯ НИМА ДЕГАНИ?

Поэзия деганда нимани тушунамиз? У дунёни идрок қилишнинг алоҳида, ижодий усули бўлиб, ҳар бир ҳодисада бошқа ҳодисалар образи, акси, акс садосини тутиб олади. Масалан, ташқи макон ички оламнинг образи ёки аксинча бўлиши мумкин:

*Ушбу ягона ва ботиний олам
Борлиқни боғлайди. Ичимда ёвқур
Қушлар учар. Олис чўққига шахдам
Чиқаман. Япроқдай соламан шовқин.*

Р.-М. Рильке

Шу билан бирга поэзия нутқнинг ўзига хос шакли бўлиб, сўз ва бўғинларнинг оҳангга солиб такрорланиши маъно ўхшашликларини кучайтиради. Поэзия яширин ўхшашликларни излаш, буюмларни ўхшашлиги ёки турдошлигига (мажозлар, истиоралар ва бошқа йўллар) қараб бирлаштиришдир. Оҳангдошликлар, жумладан, қофиялар ассоциатив алоқаларни кучайтириш, бир-биридан узоқ ҳодисаларни ўзаро бирлаштириш шакли сифатида намоён бўлади. Василий Нахимовга кўра, “бу ердаги [поэзиядаги]

¹ “...бўлиши мумкин. Пригов шеърларида рус поэтик анъанаси бизга ва бутун дунёга сўнгги марта “кечир” деб айтган сўнгги рус шоири бўлиб олиши мумкин”. Владимир Мартынов. Пестрые прутья Иакова. – М.: 2009. С. 45.

матн сўзлар бир-бирини чеклаши учун эмас, аксинча, маъносини кучайтириш, силлиқ тарзда умумий оқимга ўтиб, кўшилиб кетиши учун ташкил этилади”¹. Поэзия бир нарсани бошқа нарсаларнинг номи билан атайди, уларнинг бошқа нарсаларда гавдаланиши, метаморфозаси – эврилишига сабаб бўлади:

*Ой тинч оқар сувда, узала
Тушар олтин қурбақа мисол.
Олма гули янглиғ кузалар
Отам қўйган шу оппоқ соқол.*

С.Есенин

Шеърят ҳамма нарсадаги Ҳамма нарсадир, у нарсаларнинг бир-бирига кириб бориши ўлчовидир.

Тамаддун тараққиёти бизни турли моҳиятларнинг айнан бир-бирига кириб бориши сари етаклайди. Анъанавий жамиятларда индивид этник ва ижтимоий таниқлилиги, маданий ва табиий муҳити (экологияда тутган ўрни) билан тўлиқ мос келади. Тарих этносларни тобора қориштириб юбормоқда ва турли миллат, маданият ва тиллар аломатларини ўзига сингдириб олган “барча одам” вужудга келмоқда. Китоблар, фильмлар, саёҳатлар, тиллар ва тарихни ўрганиш “моҳиятларни кўчириш”, ўзига бошқа нарсаларни сингдириб олишдир: рус кишиси ўзини француз ёки япон деб, замондошимиз эса – қадимги жангчи ёки ўрта асрлар роҳибидеб ҳис қилиши мумкин. Тамаддун ривожланиши билан кучайиб бораётган жами рамзлар алмашуви поэтик “кўчириш”га хизмат қилади. Поэтик сўз насрий ёки илмий сўздан (аниқ маънога эга атама) фарқли ўлароқ, чегараларни кенгайтиришга интилади, бошқа сўзлар маъносини сингдириб олади. Замон кишиси, фақат фойдасини кўзлаб иш юритувчи сифатидаги урф бўлган тасаввурларга зид ўлароқ, тобора поэтик шахсга айланиб бормоқда.

Айнан XX–XXI асрлар тамаддуни бир маданият ва битта тил торлик қилиб қолаётган шахснинг ушбу янги, трансмаданий тури – мультимедийумни яратмоқда. У янги одам бўлиб, чин маънодаги “образли”, мажозий мавжудотдир.

Ушбу трансэтник, транслингвистик индивиднинг “бевосита маъноси”, азалий таниқлилиги кўчма маъноларга йўл беради: бир мамлакатда туғилади, бошқасида таълим олади, учинчи мамлакатда янги ихтисос бўйича ишлайди... Бундай киши – тамсил этилган мажоз, поэтик шахс; унинг ҳаёти – кўп қатламли матн.

3. АНТРОПОЭЙЯ ВА ТЕХНОПОЭЙЯ

Қадимги Юнонистонда шеърят, илм-фан ва санъат ҳомийси бўлган тўққизта муза иззатланган: Каллиопа – эпик поэзия ҳомийси; Эвтерпа – лирик поэзия ҳомийси; Мелпомена – трагедия ҳомийси; Клио – тарих ҳомийси; Урания – фалакиётшунослик ҳомийси... Бугунги кунда ушбу панмусейонни (юнонча πάντες – барча + μουσείον – ҳомийлар ибодатхонаси) Антропоэйя, Технопоэйя, Космопоэйя, Биопоэйя, Социопоэйя, Эконопоэйя, Ноопоэйя... сингари янги ҳомийлар билан тўлдириш вақти етди. Ушбу ижод турлари айни пайтгача маълум ва машҳур бўлган санъат ва “поэзиялар” доирасига сиғмайди ва инсоният келажигига маъно бахш этади.

Ушбу янги ҳомийлардан биринчиси антропоэйядир (юнонча anthropos,

¹ Василий Налимов. Вероятностная модель языка. – М.: Наука, 1979. С. 241, 242.

инсон + роёо қилиш, ижод қилиш, ишлаб чиқариш). Антропозэя инсон моҳиятини яратиш ва қайта яратишга йўналтирилган барча амалиётлар йиғиндисиدير. Унинг энг муҳим амали, Тавротда тавсифланганидай, одамни Худога “ўхшатиб” яратишдир, бу унинг мажоз сифатидаги поэтик тийнати-ни намоеън қилади. Инсон ўсимлик ёки жониворларга хос маънодаги эмас, кўчма маънодаги махлуқ – яратикдир, чунки у Яратувчи тимсоли, Худонинг тажаллисидир: улар ўртасида мураккаб белгилар ўйини, ифодаловчи ва ифодаланувчи муносабатлари мавжуд. Инсон Худога айнан ўхшаш эмас, лекин у Худонинг мажозидир, яъни унинг айрим аломатлари: фикрлаш, ижод қилиш, нарсаларга ном бериш, ирода эркинлигига эга. Инсонга мажоз сифатида муносабатда бўлиш, яъни уни поэтик жиҳатдан қабул қилиш лозим. Лекин бундан инсон зиммасига Яратувчининг тимсоли сифатида ўраб турган муҳитда мажозлар яратиш, тимсоллари ва ўхшашликларини кўпайтириш юкланган, деб хулоса қилиш мумкин. Тамаддун дегани – мана шу. Меҳнат қуроллари, техник ихтиролар, илмий кашфиётлар, санъат асарлари – барчаси дунёни айнан эмас, мажоз нуқтаи назаридан маданий-лаштириш усулидир. Картина ёки бино, ракета ёки компьютер сингари тамаддун маҳсулотларида инсоннинг табиий мавжудот сифатида борлигини эмас, унинг чексиз кўпайиб бораётган тимсоллари, рамзий проекциялари, қобилият ва эҳтиёжлари мажозларини кўрамыз.

“Техникага фақат кўнгилдан келиб чиқиб, маъно юклаш мумкин”, деб ёзган эди О.Шпенглер¹. Техниканинг барча мўъжизалари: тезликка, парвозга, юксакка кўтарилишга, кўнгилларнинг бир-бирига пайваста бўлишига интилиш моҳиятан кўнгил эҳтиёжлари мажозларидир. Кўзга ташланиб турганларидан уй – тана мажози; кўзойнак ва заррабин – кўз мажози; компьютер – ахборотни қайта ишлайдиган мия мажози; лазер – ёруғлик ортидан интилиш мажози.

*Ҳеч ким хаёл қилмаган
Ерларга учгим келар,
Нур ортидан, билмаган
Жойларни қучгим келар!*

*Давраларга бергин зеб –
Оламда бахт йўқ ўзга.
Нур қадри нимадир деб
Савол бергин юлдузга.*

*О. Мандельштам,
“Менинг бир истагим бор...”*

Кўнгил нур ортидан учишга интилади ва бу эҳтиёждир, у рационал, ихтироларга хос синаётиб, нурни мақсадли йўналтиришга мўлжалланган лазерни бунёдга келтиради.

Мажоз сифатида яратилган инсон мажозлар оламини яратишни давом эттиради. Антропозэя технопозэяга (technopoeia; юнонча – techne – санъат, ҳунар) дўнади. Аслида бутун техник тамаддун инсон тимсоллари, унинг қиёфалари ва қайта гавдаланишлари кўплигидир. Ахборот технологиялари кўриниб, тушунлиб, англаб турилган соҳани улкан масофаларга кенгайтиришга қобил идрок этувчи ва фикрловчи инсон тимсолдир. Коммуникация технологиялари тил тимсоли, ўз фикрини ифода ва бошқалар билан мулоқот

¹ <http://philosophy.mitht.ru/spengler.htm>

қила оладиган киши қобилиятидир. Улов технологиялари ҳаракатдаги одам тимсоли, унинг югуриш, сакраш ва сузиш қобилиятининг муболағали кучайишидир. Ишлаб чиқариш технологиялари меҳнат куроллари ва истеъмол буюмларини яратаётган киши тимсолидир. Тамаддунлар Яратувчисидан қадам-бақадам узоқлашиб бораётган ва тобора ундан мустақиллашаётган киши тимсолидир.

Техника поэзиядан кўра камроқ мажоз ёки рамз эмас, лекин у ушбу қувватни сўзлар қолиб, поэтик жиҳатдан эврилган материяда гавдалантиради, унинг ҳар бир унсури табиат билан “ўйнашади”, тортиш кучи, узоқ масофалар, тананинг чекланган имкониятларини енгиб ўтади. Авиация, ракетасозлик, электроника, интернет ва энг замонавий алоқа воситаларини тамсил қилган технопоэзия кўринмайдиган нарсани кўриш, эшитилмайдиган нарсани эшитиш, турли тилларда сўзлашиш, инсон лабларидан янграган сўзни коинот чексизликларига етказиш имконини беради. У Пушкиннинг “олти қанотли малаги”га ўхшаб, Ер ва осмон кенгликларини очади. Технопоэзия техниканинг инсон ижодий интилишлари ва дунёни рамзий кўришни фаолият сифатида тамсил этувчи поэтик жиҳатидир.

4. ПОЭЗИЯ ФИЗИКАСИ

Тамаддуннинг барча жараёнларини нафақат коинот, техника, жамиятнинг поэтиклашуви, қолаверса, поэзиянинг коинотлашуви, техниклашуви ва ижтимоийлашуви, унинг борлиқнинг барча соҳаларига кириб бориши деб қараш мумкин. Андре Бретон “Объект инқирози” (1936) мақоласида “Сюрреал объектлар” ижоди, Пол Элюарнинг фикрича, ҳақиқий “шеърят физикаси” эҳтиёжларини қондиради”, деб ёзган эди¹. Дарҳақиқат, сюрреализм оғзакилик ва икки ўлчамли (расм) визуаллик чегараларидан ташқарига чиқади ва уч ўлчамли объектлар яратади. Айни ҳолатда абсурднинг сюрреал мантиғи устуворлик қилади: объектлар прагматик функциялардан қанчалик маҳрум бўлса, шунчалик поэтиклашади. Масалан, Ман Рейнинг (1921) “Совға” сини олайлик: остига зич қилиб мих қоқилгани боис дазмол фойдаланишга ярқисиз бўлиб қолади. Мерет Оппенхеймнинг (1936) “Мўйнали нонушта”сида бордоқ, ликопча ва қошиқча Хитой оҳусининг мўйнаси билан қопланган.

Бироқ объект поэтиклиги ундан фойдаланиш функциясини ҳар доим ҳам истисно қилавермайди. Сюрреализм поэтик гўзаллик абсурдлигини, ўз вазифаси – рационалиқни танқид қилиш ва ғайришуурийлиқни мадҳ этишдан келиб чиққан ҳолда, бўрттириб кўрсатар эди. А.Бретон “Сюрреализм манифести”да (1924) шахс жамият босим ўтказадиган интуитив руҳий амаллардагина эркин бўлади, деб ҳисоблар эди. Бретон нафақат Фрейд ва унинг туш таъбирлари, қолаверса, XIX асрда “гўзаллик тикув мошини билан шамсиянинг анатомия столида тасодифан учрашиб қолиши”, деган таърифни илгари сурган Лотреамондан ҳам иқтибос олар эди. Ушбу фикр сюрреализм шиорига айланиб қолди.

Бироқ тикув мошини билан шамсиянинг анатомия столида учрашиб қолиши ҳеч қандай тасодиф эмас, чунки кўз олдимизда учта учли нарса намоён бўлади: тикув игнаси, шамсия кегайи ва жарроҳлик тиги. Шамсия кегайларининг ёйилиши, тикув игнасининг вертикал ҳаракати тикиш жараёнида бир-бирининг ҳаракатини, худди мошин ғилдираги – шамсиянинг юмалоқ шакли сингари, такрорлайди. Бинобарин, тасодиф эмас, объектлар

¹ <http://www.guelman.ru/maksimka/n5/breton.htm>

ва улар бирикувининг яширин қонунийлиги поэтикдир. Шу маънода поэзия тарихдан рационалроқдир ва фалсафа билан яқинлашади. “Поэзия тарихдан кўпроқ фалсафий ва жиддий унсурга эга: у умумийроқ нарсани, тарих эса жузъий нарсани тамсил қилади” (Арасту, Поэтика, IX)¹.

Учоклар, поездлар, ракеталар, телефонлар, компьютерлар – барчаси сюрреал эмас, замонавий тамаддун воқелигидан иборат поэтик объектлардир. Бу сўзлар чегарасидан ташқарига чиққан поэзия, чин маънодаги поэзия физикаси, унинг техник ва ижтимоий жисмларидир. Уларда на абсурд ва на муболаға бор, лекин шу ҳолича мажоз ёки истиорадир, чунки инсон танаси хусусиятлари ва кўнгил интилишларини (аслида, мажоз – “метафора” – кўчириш ёки бир жойдан иккинчи жойга ташиш дегани, Юнонистонда юк мошинлари “метафора” деб аталади) материяга кўчиришдир. Шундай қилиб, телефон эшитиш мажози ва қулоқ истиорасидир (яъни эшитиш мосламаси аломатларини турдошлик бўйича аппаратга кўчиради). Сюрреал объектлардан фарқли ўлароқ, телефон ёки ракетада фойдаланишга яроқлилик ва поэтиклик бир-бирига зид келмайди, аксинча, бу ўринда фойдаланишга яроқлиликка поэтик воситалар билан эришилади.

Технопоэзия техниканинг бутун тарихига поэтикликнинг фойдалилик билан чатишиб кетиши сифатида қараш имконини беради. Масалан, пишангнинг фойдалилик функциясига ҳеч ким шубҳа қилмайди, унинг поэтиклиги эса қўлланадиган технология кўрсатиб турганидай, елка ва қўл мажози, улар муболағасидан (кучайтириш, узайтириш) иборатдир.

*Тирсак қадар
Мойга ботар,
Пишанг “о”лаб
“А”лаб ётар.*

*Э.Бағрицкий,
“Баҳор”*

Бу гапни исталган техник мослама ҳақида айтиш мумкин. Халқ хаёлотини кўпгина техник ихтиролардан уларга, масалан, “гилам-учоқ”, “очилдастурхон”, “сеҳрли қалпоқча” сингари олдиндан поэтик маъно бериб, илгарилаб кетгани бежиз эмас².

Замонавий техника меҳнат қуроллари ишлаб чиқариш баробарида дунёни идрок қилишимиз ва мулоқот усулларини тобора кенгайтирмоқда, шунингдек, ҳар кимга феълига яраша ҳаёт тарзини танлаш имкониятини берадиган янги, муқобил ва виртуал оламлар яратмоқда. Поэтик эртак, фэнтези (миф ва эртакларга асосланган фантастика адабиёти) бугунги куннинг энг маҳсулдор жанри бўлиб, у адабиёт ва кино билан чекланиб қолмайди: атрофимиздаги дунё кўпроқ фэнтезини эслатади, унда хаёлот ўзгаришларнинг ҳаракатлантирувчи кучи ва янги дунёларни яратиш мантиғи бўлиб қолмоқда.

5. КОСМОПОЭИЯ ВА БИОПОЭИЯ

Технопоэзия коинотнинг бундан буёнги эврилишлари, космопоэиянинг (юнонча kosmos) деб очасидир. Космопоэия барча таъсир кўрсатувчи сенсор, жумладан, ҳид билиш ва сезиш воситаларига эга санъатдир. Космопоэия воқеликни қайта ишлаб чиқаришнинг барча техник воситаларини

¹ <http://philosophy.ru/library/aristotle/poet.html>

² Речь идет о способе преобразования оптического излучения. <http://ria.ru/society/20060530/48834009.html>

ўзлаштиради ҳамда рассом фантазиясини шундай ҳиссий аниқлик билан гавдалантириб, уни реал олам объектларидан мутлақо фарқланмайдиган қилиб қўяди. Биз вақт ўтиши билан нафақат тасвирий ёки мусиқа, қолаверса, барча ҳиссиёт аъзоларига қаратилган ва воқеликнинг ўзи сингари кўп ўлчамли бўлган универсал, коинот санъатини яратишни ўрганиб оламиз.

Бундай ҳолатда олдимизда бир савол кўндаланг бўлади: коинотнинг ўзи космопозэя асари, яъни ижод намунаси эмасми? Қадимги дунё ва Уйғониш даврининг Афлотун, Плотин ва бошқа мутафаккирлари Борлиқ оламни шундай тасаввур қилган. Мабодо шундай бўлса, физика, биология ва бошқа табиий фанлар, тараққиётнинг дастлабки босқичларида бўлгани каби, яна илоҳиётшунослик ва эстетика билан қайта бирлашади. Физика моддий дунё тузилмасини ўрганиб қолмасдан, фантазия, маҳорат, композиция, образлилик, пластик тил сингари ушбу дунёни универсал санъат асари сифатида яратган илоҳий космопозэя қонунларини тушуниш ҳамдир.

Космопозэя кенг маънода инсоннинг физик дунёни гўзаллик ва уйғунлик қонунларига мос равишда ўзгартириш борасидаги барча фаолият турларидир. Бироқ ушбу улкан соҳа ичида мавжудот ва инсоннинг ўзини ўзгартирувчи биотехнологиялар мажмуи – биопозэя (юнонча bios – ҳаёт) алоҳида ажралиб туради. Биопозэя организмларнинг янги турларини яратишдан тортиб, тана аъзолари ва уларнинг ўзгартирилган кўринишларини уч ўлчамда чоп қилишгача турли кўринишларда намоён бўлади. Ҳаётга оид энг кўп таъсир кучига эга назариялардан бири “автопозэзис” деб аталиши бежиз эмас: XX асрнинг 70-йиллари бошида биологлар: У.Матурана ва Ф.Варела мавжудотларнинг ўзини тузиши ва қайта ишлаб чиқаришини шундай тавсифлаган эди. Ҳаёт билан поэзия ўртасида тил, генетик ва оғзаки умумийлик бор. Хужайралардан организмлар ва экотизимларгача бўлган тирикликни барча даражаларда ташкил этишнинг аломатли жараёнлари кечмоқда. Биосемиотика бўйича тадқиқотларнинг шаҳодат беришича, генетика тилида синонимия, омонимия, мажозлар, яъни поэтик образларни қуриш усуллари мавжуд.

Дурагайлаш табиатдаги энг кўзга кўринарли мажоз жараёнидан бири бўлиб, ҳар хил биологик турларнинг генетик материали битта хужайрада бирлашади. Бир-биридан узок турлар, ҳатто ўсимликлар ва жониворларнинг генлари алоҳида вируслар ёрдамида кўчириб ўтқазилиши натижасида янги турлар вужудга келиши горизонтал кўчириш деб аталувчи табиий ген инженериясидир. Сунъий селекция жараёнидаги ушбу кўчириб ўтқазилар асосида маданий ўсимликларнинг янги навлари яратилади – булар моҳиятан жонли, ўсадиган мажоздир, чунки бир турдаги ўсимликлар бошқа турдаги ўсимликларнинг хоссаларига эга бўлади. Америкалик селекционер Лютер Бёрбанк яратган навларнинг поэтик номларига бир эътибор беринг-а: ананас ҳидли беҳи, магнолия ҳидли георжинлар, мовий кўкнор, хушбўй георжин, хўжамунжон (хўжағат ва маймунжон дурагайи; аслиятда ежемалина (ежевика + малина)... Н.Заболоцкий “Мевалар билан никоҳлаш” шеърида шеър ёзишга муқояса қилинган янги ўсимликлар яратишни улуғлайди: “Мичурин мевалари, Бербанк куманжирлари, куёш банкаси мисол шаффоф, борми сирлари...”

Табиат кучларини шахслантириш, хусусан, ҳайвонларни (эртак ва масаллардаги сингари) гапиртириш поэтик образлиликнинг энг қадимий усуллари билан бирдир. Айни пайтда “ақл ато этиш” фантазиягина бўлиб қолмасдан, поэзиянинг энг янги турларидан бири – зоопозэя урф бўлиб бормоқда. Воситачи тиллар ёрдамида жониворлар (аввало, шимпанзе) билан мулоқот

қилишнинг реал имкониятлари яратилмоқда ва бу инсоннинг мавжудотлар билан теран мулоқотга асосланган муносабатларига сабаб бўлиши мумкин¹. Яна Н.Заболоцкийнинг “Дехқончилик ғалабаси” поэмасидаги ақлли ва қайта тарбияланган табиат образи эса тушади:

*Ўргатилар капалак ишга,
Қўлқоп ёки шим тикиши, яна
Сопол ясаи, ип йигиришдан
Сабоқ олар сувилон, мана.
Заррабинни тутганча маъюс
Бўри куйлар юлдуз ҳаққинда.
Сухбат қурар от редискаю
Шивит билан узоқ-яқиндан.*

Поэтик усул – табиатнинг тажассумли образи – биопозэяда уни амалий жиҳатдан ўзгартириш учун тажриба вазифасини ўтамоқда.

Тор маънода *Arg Chimaera* ёки химералар (юнон мифологиясида ўт пурковчи, оғзи шерники, думи аждархоники ва танаси эчкиники бўлган махлуқ – тарж.) санъатининг поэтик тажрибаларини ҳам биопозэяга кириштириш мумкин. Дмитрий Булатов берган таърифга кўра, бу “табиатда мавжуд бўлмаган генлар бирикмасидан муайян эстетик хусусиятларга эга организмларни яратиш имконини берувчи янги генларни аниқ мақсадни кўзлаб ҳосил қилишдир”². Генетик ва биокимёвий усуллардан фойдаланиш, масалан, ҳеч қандай фойдаланишга яроқлилик хусусиятига эга бўлмаган, аммо эстетик таъсир кўрсатишга мўлжалланган нур таратувчи ўсимликларни яратиш имконини беради.

Гендер инқилоби ҳам поэзия белгиси остида кечмоқда. “Шундай қилиб, Худо одамни Ўз суратида, илоҳий суратда яратди: уларни эркак ва хотин қилиб яратди”. Агар илгари эркак ва аёлнинг ижтимоий, профессионал, маиший вазифалари аниқ тақсимланган бўлса, бугун эркакларнинг аёллашув, аёлларнинг эса эркаклашув жараёни – уларнинг ўзаро эврилиши рўй бермоқда. Аниқ маъно устига кўчма маъно қатланиб тушмоқда: муайян жинснинг физиологияси ҳамда ижтимоий ва профессионал вазифалари ўртасида мажозий кескинлик вужудга келмоқда: масалан, аёл азалдан эркакнинг иши бўлиб келган сиёсатчи, дипломат ва юристлик қилса, эркак киши чақалокни парваришлаш учун таътил олмақда. Бу жинсларнинг аралашиб кетиши, иккала жинс учун ҳам хос бўлган бетараф хусусиятларни вужудга келтириши баробарида жинслараро ва трансжинс эврилишлари учун, биологик ва ижтимоий жинснинг ўзаро муносабатларидаги ижодий динамика учун, табиий аниқлигини танлаш ёки ундан воз кечиш учун янги имкониятлар яратади. Гендер инқилоби моҳиятан андрогенез, яъни ўзида иккала жинс хусусиятларини бириктирган андрогинлар, икки жинсли мавжудотлар қарор топишидир, ташқи кўриниш, хулқ-атвор ва ижоднинг дурагай шакллари вужуд келади.

6. СОЦИОПОЭЯ ВА ЭКОНОПОЭЯ

Биопозэядан социопозэя (*sociopoeia*) – ижтимоий ҳаёт, ижтимоий ижоднинг поэтик тарафига ўтамиз. Биз жамият зиммамизга юклаган ролни оддийгина ижро этиб қолмасдан, ботинимизда функциямиз таниқлилигимиздан

¹ См. З.А. Зорина, А.А. Смирнова. О чем рассказали «говорящие» обезьяны. – М.: 2006.

² Дмитрий Булатов. Русская рулетка. <http://www.vavilon.ru/textonly/issue10/bulatov.html>

узоқлашиб ва уни мажоз сифатида идрок этиб, ўша ролга тобора қаттиқроқ киришамиз. Бу ижтимоийликнинг карнавал-театр, шартли ўйин тарафидир: Шекспирга кўра, дунё – театр, унда барчамиз актёрлармиз. Шундай қилиб, замонавий жамиятни муаллиф билан унинг персонажи ўртасидаги муносабат шартли ва образли бўлган ижтимоий тармоқлар шакллантирмоқда. Биз тармоқ ҳамжамиятларида бошқа одамлар ролини ўйнаймиз, ўзимизни “ўзимиз эмас” ёки “нафақат ўзимиз” тимсолида шакллантирамиз, бу эса янги мажозий ҳамжамиятлар ва ижтимоий-поэтик муҳит яратишда кучли омил бўлиб хизмат қилади. Биз таржимаи ҳолимиздаги таниқлиликдан узоқлашиб, шоирлар лирик қаҳрамонлари яратувчиси бўлганидек, ўзимиз, тимсолимиз яратувчисига айланамиз. Муаллифлик ва аватарлик тармоқ социопозэясининг икки тимсолидир. Ҳар бир блогер (блог юритувчи – тарж.), аввало, “юзи”, “китобий шахси”ни (facebook) яратади, айрим ҳолларда эса муаллиф сифатидаги ўзи билан никоблари ўртасидаги оралик масофани таъкидлаб кўрсатиш учун бир неча персонаж, лақаб (тахаллус, гетероним (муаллиф асарларининг бир қисми учун қўллайдиган тахаллус – тарж.) қиёфасида намоён бўлади.

Социопозэя ролдан ролга кўчиб юрувчи кезгиндининг бошқа ҳолатга худди “образ образга киргандай, буюм буюмни кесгандай” (Пастернак) ўтишидир. У шизофренияга чалиниб бўлиниб кетмаган, бой, кўп ролли, кўп “ўз”га эга шахс бўлиб, унга битта “мен” торлик қилади. “Мен”нинг бундай кўплиги ҳар доим шахс сахнада ва романда ҳар хил образларда гавдаланадиган бадий ижодда кўзга ташланади. Буюк шоирлар ўз “мен”ининг кўпюзлиги ҳақида ёзиб кетган:

Мен шоҳман, – мен қулман, – мен қуртман, – мен Худоман!

Г.Державин

Мен ўзимга қарши чиқяпманми? Зўр, демак, мен ўзимга қаршиман. Мен кўпайдим, мен – кўпчиликман (multitudes).

Уолт Уитмен

Бундай дунёқараш ролли ўйинни, никобларни алмаштиришни сиқувга олиш ўрнига рағбатлантирадиган демократик жамиятларда тобора қулоқ отмоқда. Социопозэя одам таниқликлари, “ўз образлари”ни ижтимоий ва профессионал ривожланишга қараб кўпайтиришдир. Илгари одам фақат ҳунарига боғланиб қолган бўлса, энди унинг профессионал сафарбарлиги умри узайиши сингари ўсди. У бошқа касбга ўқиши, машғулотларини ўзгартириши, янги кўникмалар ҳосил қилиши, ўзини кўп образларда гавдалантириши мумкин. У эврилиш санъатини эгалламоқда ҳамда ижтимоий ва профессионал жиҳатдан полиморф (кўп шаклли) бўлиб бормоқда. П.Валери ёзганидай, “ўз ҳаёти баробарида кўплаб ҳаётларни яшаш имкониятидан маҳрум қилинган одам ўз ҳаётини ҳам яшай олмас эди” (“Шеърят ва мавҳум фикр”). Поэтиканинг асосини бошқа кўплаб одамлар бўла олиш имконияти натижаси ўлароқ, ўзлигига эга бўлиш имконияти ташкил қилади. ХХI аср одами поэтикдир, чунки у ичига олдинги даврлар одамларидан кўра кўпроқ ижодий қиёфаларни сиғдира олади.

Айниқса, инсон илгари меҳнат тақсимотининг прагматик тизимида қўллаш имкони бўлмаган қобилиятларини рўёбга чиқариш учун ҳаётининг кам-кўстини бутлаб олгандан сўнгги пенсия ёшидаги босқичи анча кўп вақтни ташкил қилмоқда. Сенека 2 минг йил аввал “лавозимни эгаллаш, саёҳат ва

¹ http://lib.ru/CULTURE/VALERY/about_art.txt

савда-сотик қилиш учун тиш-тирноғи билан ёпишиб олган қариялар”га ҳамла қилган эди. “Ҳаётини янгидан бошламоқчи бўлган қариядан ҳам разил одам борми?”¹. Лекин бугун қарилик аксарият одамлар учун янги – поэтик ибтидо бўлиб қолмоқда. Олтмишдан кейинги бу ёшни қарилик ҳам деб бўлмайди, чунки одам жисмоний кучга тўла, шу билан бирга танлаш эрки, ўзини намоён қилишнинг турли-туман усулларига эгадир. У ўзини турли касбларда синаб кўриши, рассом, журналист, полиглот – кўп тил билувчи бўлиши, дунё бўйлаб саёҳат қилиши, турли анъана ва маданиятлардан бахраманд бўлиши мумкин. Бу ҳаёт акмеси (қадимги юнон тилида ακμή – юксак нукта, чўкки; шахс ривожланишининг юксак ҳолати – тарж.), иккинчи балоғат бўлиб, ривожланган мамлакатларда саксон-саксон беш ёшгача давом этади. Бу ҳаётнинг энг поэтик босқичи бўлиб, “эврилиш” жиҳатидан одам ҳали профессионал таниқлилиги ва ижтимоий ролларини аниқлаб олмаган болалик ва ёшлик даврига тенгдир. Энди у мана шу бирёқламаликдан ва фойдани кўзлаб меҳнат қилишдан озод бўлади. Бу таниқлилиқнинг йўқолиш (деидентификация) ёшидир.

Замонавий жамиятда нарсанинг борлиғи ҳам ўзгаради, у ҳам поэтиклашиб, “эконопоэзия” (юнонча οικονομος – уй бошқарувчиси, бошқарувчи) тушунчасини истеъмолга киритишни оқлайди. Саноатлашишдан сўнгги давр капитализми истеъмолчи руҳиятини ўзгартириб, уни мулк қуллигидан ўзини яратувчига айлантиради. Илгари инсон пишиқ-пухта, узоқ турувчи нарсалар оламида яшар, улар инсондан узоқ умр кўриб, эвараларга [мерос бўлиб] ўтар эди. Энди товар йиғиш, уларнинг моддий қийматини авлодларга ўтказиш учун эмас, ўз устида тажриба ўтказиш учун харид қилинади. Товар “мен”нинг мажози, унинг ўхшашликларидан бири бўлиб, бошқаси билан алмашади. Мен бугун ракетка сотиб олсам, спортчиман, “мен”лигим – тўпнинг сакровчанлиги, зарба шодлиги. Ботинимда мана шу эластиклик, силташ шиддати ва нишонга олиш аниқлиги бор; мен энг яхши сифатларимни намоён қилиш учун ракетка сотиб оламан. Янги костюмлар, телефонлар ва автомобиль ҳали ўзим бўлиб кўрмаган бошқа одам бўлишим учун турли имкониятлардир.

Осонликча чиқиндига чиқариладиган нарсанинг бу қадар тез маънавий ва руҳий эскириши сабаби шунда – истиқболдаги поэтик шуълада мутлақ товар моҳияти жилваланади, лекин у менинг ботиний онгим, кодир-Меним сингари туткич бермайди. Харид қилишим учун таклиф этилаётган нарса “мен”нинг йўқолиб кетган кўплаб зарраларидан биттаси, холос, товар менга уни эслатиб туради, чексиз қудратим, чексиз билимим, ҳар ерда ҳозир но-зирлигим ҳақидаги романтик ширин орзулар оламига ғарқ қилади. Реклама ким бўлишингга ишора ва бошқача мавжудликнинг оний ширин орзуси, нарсаларни ақл билан идрок қилишга чорлов сифатида поэтикдир. Замонавий капитализм, ҳамманинг бадиға урган “истеъмол жамияти” мустаҳкам моддий замини йўқ, ўзгараётган имкониятлар, бугунги мен билан келгуси мен ўртасидаги ҳаракатчан “муносабатлар аломатларига айланиб қолган нарсалар поэзиясидир.

7. НООПОЭИЯ. ИЛМ-ФАН ЮКСАК ПОЭЗИЯ СИФАТИДА

Ж.-Ж.Руссо, М.Ҳайдеггер, Р.Генон ва “Юксак анъана”нинг издошлари, тараққиёт душманлари ва ўтмишни кўмсаш мафкурачилари илм-фан ва техникани ҳали табиатдан узилиб кетмаган бирламчи поэзия, инсоният болалигининг мафтункорлигини бузиб юборганликда айблайди. Табиат

¹ Сенека. Нравственные письма к Луцилию, письмо XIII.] <http://ancientrome.ru/antlitrr/t.htm?a=1346570013>

мавжудотлар билан тўлиб-тошган, ҳар бир кўлда илоҳа (наяда), ҳар бир дарахтда пари (дриада) яшар, момакалдиروق олий илоҳ Зевс ёки Перуннинг овози эди. Илм-фан ва техника гўё инсонни борликдан бегоналаштиради, субъект билан объектни ўзаро қарама-қарши қўяди, шахс атрофида совук, жонсиз макон ҳосил қилади.

Илм-фанда позитивизм, материализм, рекдукционизм... устунлик қилган саноатлашган жамиятда бундай айбловларга асос бор эди. Бирок илм-фан ушбу ҳазин “изм”лардан узоклашиб, парадоксал, портловчи ва уриб турган, таҳлилий мулоҳазадан кўра, шеър ёки коанга (японча, қисқа парадоксал фикр – тарж.) менгзалган борликни кашф этувчи поэтик ақл дадиллигини ўрганиб ўзгарди. Яна бир юксак поэзия – ноопозёя (юнонча ποος – ақл) – энг янги фанда ақлнинг поэтиклиги сифатида намоён бўлаётган атама ҳақида ҳам фикр юритиш мумкин. Илм-фан ва техниканинг даражаси қанча юкори бўлса, унинг поэтиклиги шунча терандир. А.Эйнштейннинг тахминича, “илмий тафаккурда ҳар доим поэзия унсури мавжуд. Ҳақиқий илм-фан ва ҳақиқий мусиқа бир хил фикрлаш жараёнини талаб этади”¹.

Элементар микрообъектни ҳам зарра, ҳам тўлқин сифатида тамсил этувчи квант физикаси поэтикдир. Квант чигаллиги назариясига кўра, улкан масофаларга тарқатиб юборилган объектлар ҳам бир-бирига (маҳаллий бўлмаган тарзда) боғлиқ бўлиб қолар, квант ҳолати уларнинг биридан иккинчисига макон ва замон қонунларига боғлиқ бўлмаган ҳолда ўтар экан. Бу эмпирик ақл мантиғини бузувчи теран поэтик ғоядир. Нисбийлик назарияси поэтикдир: материянинг ҳар бир бўлагида унга жойланган атомлар парчаланишининг улкан қувватини кўриш мумкин – бу теран мажозий қарашдир.

Материянинг ахборот табиатини замонавий тушуниш ҳам шу қадар поэтикдир. “Борлиқ моҳиятан улкан компьютердир, ундаги ҳар бир атом, ҳар бир элементар заррада ахборот битлари (инглизча, bit – узатилаётган ахборотнинг энг кам миқдор бирлиги – тарж.) мавжуд...”² (Сет Ллойд). Борлиқ ва уни ташкил этувчи зарралар квант даражасида тинимсиз ҳисоблашларни амалга ошириши тўғрисидаги тасаввур замонавий ахборот назарияси концепцияси бўлиши баробарида энг ҳайратланарли мажозлардан бири ҳамдир.

Фикрларимиз ва киёфаларимизни ҳам зум ўтмай исталган масофага етказиб берадиган Бутун жаҳон тўри поэтикдир. Интернетдаги қидирув тизимлари ишига “барчаси барчасининг ичида” поэтик принципи таърифлаб бўла олади. Муайян сўз ва иборани излаётиб, шу пайтгача ёзилган барча матнларни сониялар ичида йиғамиз ҳамда ягона лейтмотив билан йўғрилган янги матн бутунлиги, маънолар симфониясини яратамиз. Шу тариқа ассоциатив алоқага киришадиган матнларни қофияли матн деб номлаш мумкин, чунки уларда умумий сўз унсури бор, ўзига хос ички қофия бор. Қидирув тизимлари матн қофияларини, лейтмотив-ассоциациялар билан йўғрилган янги сўз массивларини яратувчи механизмлардир.

Ҳар бир заррада, қанчалик майда бўлмасин, “одамлар яшайдиган шаҳарлар, ишлов берилган ерлар бор, худди биздаги сингари қуёш ва ой, бошқа юлдузлар нур сочади”, дея таъкидлаган эди милоддан олдинги V асрда юнон файласуфи Анаксагор. Гомеомерия айнан “ўхшаш зарра” бўлиб, зарраси бутунга ўхшаш нарсани англатади. Ушбу кўҳна

¹ <http://www.orator.ru/einstein.html>

² Сет Ллойд. Программируя Вселенную. Квантовый компьютер и будущее науки. – М.: Альпина нон-фикшн, 2013. С. 7.

поэтик интуиция элементар зарралар бошқа оламларга йўл очиши мумкинлиги тўғрисидаги фракталлар назарияси (Б.Мандельброт) ва фаразлар билан тасдиқланмоқда¹. Ҳар қадамда мўъжизага бориб тақалувчи эврилиш ва парадоксга кўзимиз тушади: катта ва майда нарсаларнинг бир-бирига ўтиши, массанинг қувватга, зарранинг тўлқинга айланиши – бу Борлиқнинг поэтик иши бўлиб, фундаментал фан даражасида кашф қилинади.

Айни чоғда илм-фан билиш амаллари: кузатувлар, тавсифлар, тажрибалар, микдор ўлчовлари, қайта ишлаб чиқарилувчи натижалар қайд этилиши ва ҳоказо доирасида ҳам илм-фанлигича қолади. Бироқ илм-фан энг юксак умумлаштирув даражасида поэзия билан туташади. Дунёнинг тузилиши тавсифланадиган формулалар гўзаллиги ва хушбичимлиги олимларни ҳайрон қолдиради – улар нафақат физика, қолаверса, эстетика қонунлари бўлса ажаб эмас. Физик Брайан Грин машҳур китобини бежиз “Хушбичим борлиқ” (1999) деб номламаган бўлса керак. Аслида улкан илм-фан замонамизнинг асосий поэзиясидир.

“Инсон – яратувчи” мажози ҳар доим инсондаги илоҳийликни ва Худодаги инсонийликни кашф қилиш йўллари излаётган тамаддуннинг бош вазифаси бўлиб келган. Лекин бизнинг замонга келиб, унинг қаторига яна бир қанча фундаментал мажозлар қўшилди: Борлиқ – компьютер; сайёра – тирик организм; компьютер – мия; интернет – асаб тизими; юқумли вируслар – компьютер вируслари ҳам; генлар – тил; ҳаёт – хат ёзиш жараёни... Ушбу мажозларнинг маъносини фан тасдиқлайди ёки техника ҳаётга татбиқ қилади, лекин бундан уларнинг поэтик аҳамияти пасайиб қолмайди. Шундай қилиб, поэзия илмий дунёқараш таркибига киради ва янги кашфиётларнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб қолади.

8. МАРОМ ВА ЧЕКЛОВЛАР ТИЗИМИ

Тамаддун ривожланиб боргани сари инсон борлиғи мароми тобора тезлашади ва бу ҳол унинг ўсиб бораётган поэтиклигида акс этади, чунки поэзия барча даражаларда маромга эга бўлган нутқ, мусиқа ва маънонинг кўшилиб кетишидир. Глобаллашув Ер юзиде рўй бераётган жараёнларни синхронлайди ва сайёрани мусиқа асбобига айлантиради, унинг садоси ахборот оқимларини ташкиллаштиради. Жаҳон тараққиётининг ушбу таранг ва ҳар жойда ҳозир у нозир маромига кўра, тарих ҳар бир сатри қофияланадиган поэтик асарга айланиб бормоқда. Тамаддун мусиқаси, кўплаб воқеа-ҳодисаларнинг маъно оҳангдошлигини тинглаш чин маънодаги поэтик кечинмадир. Мусиқа ритмлари ва ахборот жараёнлари бир-бирига кўшилиб, кучли поэтик таассурот қолдиради.

Шу билан бирга поэзия чекловлар тизими эканини ҳам унутмаслик керак. Улар белгилаб қўйилган оҳанг ва қофиялар жойлашуви, ўрнатилган изчилликдаги урғули ва урғусиз бўғинлар алмашинувидан ҳосил бўлади. Ҳатто эркин шеър, верлибр ҳам маром нуктаи назаридан нарсдан кўра қатъийроқ шакл топади. Буни эслатиб туриш керак, чунки замонавий тамаддуннинг поэтиклиги, мажоз ва эврилишларга иштиёқи ички чекламаларни тақозо қилади – акс ҳолда бу ҳамма нарсанинг фожиали тарзда аралашиб кетишига олиб келиши мумкин. Муайян жисмнинг барча атомлари парчаланиб, массаси қувватга айланса, ядро портлаши вужудга келади.

“Генетик бомбалар” ҳам ўзига яраша хавфли. XX асрнинг биринчи

¹ Бошқа бир – материянинг ҳам катталашиб, ҳам майдалашиб бориш томон чексизлиги, Борлиқ тобора катталашиб бориш тартибидеги бир-бирига кирувчи тизимлар мажмуи эканлиги ҳақидаги – фараз замонавий фанда ҳозирча исботини топмапти, лекин келгусида унга қайтилиши эҳтимолдан холи эмас.

ярмидаёқ хар хил турларни: йўлбарсни шер, одамни маймун билан чапиштириш орқали янги турдаги сут эмизувчилар, итоатгўй мутант махлуқлар олиш бўйича тадқиқотлар ўтказилган эди. Яқинда ўтказилган трансген аралашувлари намунаси сифатида помидорнинг ичига камбала балиғи гени киритилган совуққа чидамли тури, маккажўхорининг чаён гени қўшилган қурғоқчиликка чидамли нави ёки ҳали тухумдан чиқмаган жўжа оёқ ва қанотларини ё фақат оёқ ёки қанот қилиб ривожлантиришнинг сескантирарли усулини санаб ўтиш мумкин. Трансген маҳсулотлар билан солиштириганда анъанавий селекциянинг муҳим чеклови борлигини эслатиб ўтмоқчиман: фақат ўзаро қариндош организмлар чапиштирилади, яъни турли навга мансуб картошкани чапиштириш мумкин, лекин помидор билан балиқни дурагайлаб бўлмайди.

Ҳамма нарсани ҳамма нарсага айлантириш, турлар, жинслар, этнослар, тамаддуннинг структура унсурлари ўртасидаги тафовутни йўқотиш ялпи энтропия (немисча *entropie*, французча *entropie* < юнонча *en* ...га, ичкарига + *trōpē* бурилиш, эврилиш; – тарж.) ва таназзулга учраш хавфини туғдиради. Шунинг учун поэтиклаштириш ҳақида тарихий тараққиёт вектори сифатида сўз юритганда поэзиянинг ифодалилигини кучайтирувчи мавжуд чекламаларини ҳам ёдда тутиш лозим. “Бир-бирдан узоқ ғояларни ўзаро бириктириш” алоҳида сабаб ва теран қардошликка асосланган ассоциатив алоқаси бўлмаса, бемалол аралашиб кетмаган ҳоллардагина таъсир кучига эга бўлади.

Одатда мажоз бир хилликка эмас, айнан ўхшашликка ишора қилишини қайд этиш лозим. Инсонни Худо билан бир хил деб билиш куфр, мияни компьютер билан айнан деб қараш жоҳил материализмдан бошқа нарса эмас, зотан, ўхшашлик бирхилликка ўтган жойда поэзия ва образлилик туғаб, формула ва тенгламалар тили бошланади.

9. ИНСОННИНГ ЎЗИНИ ЎЗИ БУНЁД ҚИЛИШИ

Роман Якобсоннинг фикрича, “хабарга мойиллик (*Einstellung*), хабарнинг ўзи учунгина унга диққат-эътиборни жамлаш тилнинг поэтик функциясидир”¹. Сўзлар ва уларнинг композицияси, маъноси, ички ва ташқи шакли ўз-ўзидан салмоқ ва кадр-қиммат касб этгандагина... поэтиклик мавжуд бўлади...”².

Автореферент (ўзига йўналтма бериш – тарж.) функция, яъни тилни ўзига йўналтирувчи поэтик функция таърифни юксак поэзияга нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Замоनावий техниканинг поэтик функцияси, хусусан, анъанавий, аграр ва саноат жамиятидаги меҳнат бегона қилган кучни инсонга қайтаради. Саноатдан кейинги давр маҳсули бўлган энг илғор техника фетишга айланган товарларни ишлаб чиқаришда инсоннинг муҳим кучини тортиб олмайди, аксинча, инсоннинг ички теранлашувига, эврилиш имкониятларини кенгайтиришга сабаб бўлади. Бу товар ёки анжомнинг фойдалилигидан кўра инсоннинг ўзини ўзи бунёд қилиши, янги, кенгайтирилган образини яратишдир.

Инсон фаолиятининг нафақат тил билан боғлиқ, қолаверса, барча турларида поэтик функция устувор бўлиши мумкин, у ўша фаолият турларини бирлаштириб туради. Ушбу ўз-ўзига қамалиб олишнинг сарчашмасида

¹ Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика / Сокр. перев. И.А. Мельчука // Структурализм: «за» и «против»: Сборник статей. – М., 1975. С. 202–203. <http://cyberleninka.ru/article/n/parallelizm-i-poeticheskaya-funktsiya-r-yakobsona-v-teorii-povtora#ixzz35b3TQUp3>

² Р. Якобсон. Язык и бессознательное, пер. с англ., франц. – М.: 1996. С. 118.

ўзини англаган, ўзи ҳаракат қилувчи, “автопоэтик” мавжудот туради, у, И.Кантнинг ялли мажбурий ахлоқ қонунига кўра, “инсониятга ўз шахси ва исталган бошқа шахс тимсолига мақсад деб қараши ва унга ҳеч қачон восита деб қарамаслиги керак”. Инсоният фаолияти пировардида унинг ўзига нисбатан мақсад сифатида йўналтирилгандир ва бинобарин, олий кўринишларида поэтиклашади.

Христиан динида Исо тимсолида Худони одам қиёфасида акс эттириш ва одамни илохийлаштириш Ғарб тамаддунининг асосий мавзусидир. Одам Худо бўлиши, яъни ўзини ўзи яратиши учун Худо одам бўлади. Нитше одамнинг алп одам яратишига оид ушбу мавзуни яна бир марта кўтарди. Инсоннинг дунёдаги тақдири унинг образлилик моҳиятини тобора теран кашф қилмоқда, чунки у нафақат биологик тур сифатида ўзгармоқда, балки ўзининг янада мураккаброк, шартли ва олисдаги образини яратиб, бир вақтда уларни бирлаштирмоқда.

Айни чоғда биз homo sapiens (лотинча ақлли одам – тарж.) пайдо бўлгандан бери энг муҳим антропологик инқилобни бошдан кечиряпмиз. Инсон тур сифатида нафақат меҳнат қуроли ясай оладиган ва тамаддун барпо қиладиган ақл эгасидир. Бугунги антропологик инқилобнинг маъно-мазмун шундаки, инсон уни ўзига сингдириб, алп одамга айланмоқда. У асарлар, товарлар, меҳнат маҳсулотлари кўринишидаги нарсаларга айлантирган онги ва фантазиясини ўзидан бегоналаштириб, энди қайта мослаштиради ва қайта ўзлаштириб олади. Одам “малла сочли фирибгар” сифатида эмас, ўзи яратган, ҳамма нарсани кўриб, эшитиб турувчи, қанотли ва деярли фариштамонанд техника қудратини сингдириб олган алп одам бўла бормоқда.

XXI асрда тамаддун тараққиёти марказдан қочиш йўналишини сақлаб қолган ҳолда тобора марказга интилувчанлик хусусиятини касб этяпти. Биз тамаддун инсонни техник қурилмалар, тиббиёт препаратлари ва эҳтимол, конструктив генетик ўзгаришлар воситасида қайтадан бунёд эта бошлаган кескин ўзгаришлар остонасида турибмиз. Инсон танасига ўрнатилган ёки у билан чамбарчас боғланган асбоблар хотирасини кескин оширади, қабул қилиш органларини кенгайтиради, ишлаб чиқариш қобилияти ва муҳитга ижодий таъсирини кўпайтиради. Инсоннинг тур ўлароқ яратган нарсаларини сингдириб олган қодир табиий мавжудот сифатида ўзини бунёд қилиши Худо инсонни яратгандан сўнги энг буюк антропоэя амалидир. Албатта, бу инсон атрофидаги тамаддун муҳитини йўқ қилмайди, аммо унинг инсон ботинида мавжудлигини мустаҳкамлайди. Индивид тамаддуннинг микрокосми – кичик олами бўлиши, чексиз эгилувчан мавжудот, ўзини эркин ясовчи, миссиясини кўплаб амалий ва ҳаракатчан мажозлари, “аватарлари” орқали амалга оширувчи мультивидуум сифатида ўша тамаддуннинг ижодий яширин имкониятларини рўёбга чиқариши мумкин. Ўшанда поэзия ҳам тил билан боғлиқ ижод тури бўлиб қолмасдан, инсониятнинг ўзини ўзи бунёд этишидай мўлжалланган нарсасига эришади.

10. ПОЭЗИЯ ТАМАДДУН ЧЎҚИЛАРИДА

Юксак поэзия сўз чегараларидан чиқиб кетиб, яъни эврилиш, бир образнинг бошқасига ўхшашлик ёки турдошлик белгиларига кўра айланиш санъати билан поэзиялигича қолади. Поэзия оғзаки ҳолатда салмоғини йўқотмоқда, бироқ ўта йирик миқёсларда – техник ва ижтимоий эврилишлар даражасида қудратини оширмоқда. Бундай юксак поэзияни тушуниш

учун нафақат сўзда, қолаверса, нарсаларда, техносфера ва социосферада ифодаланган мажоз ва истиораларни тадқиқ қила оладиган юксак поэтика ва юксак филология зарур. Юқорида зикр этилган юксак поэзияларга мос равишда янги поэтикалар қатори вужудга келади: космопоэтика, технопоэтика, биопоэтика... Ушбу фанлар техник ихтиролар поэтикасини ўрганиши, астрономия асбобларига кучайтиргич гиперболалар сифатида қараши ёки қаршилантириш ва оксюморон (йўловчи ташувчи ва ҳарбий авиация, бошқарилувчи ва портловчи термоядро синтези) сингари аини технологияларни яратувчи ва бузғунчи сифатида қўллашни таҳлил қилиши мумкин.

Энди Ҳегел билан Шеллинг ўртасидаги эски баҳсга нуқта қўйиш мумкин. Шеллинг санъат ва тасаввурни маънавий тараққиёт чўққиси деб билган бўлса, Ҳегел мантиқий фикрлаш ва илмий билишни дунёвий Рух тараққиётининг энг юксак нуқтаси деб ҳисоблар эди. Аини чоқда Ҳегел фалсафаси санъатни дунёвий Рух тараққиётининг содда босқичи сифатида тарихан ҳалокатга маҳкум деб билади. Илмий билиш чўққиларига етган Рух борлиқнинг нисбатан паст, “ҳиссий” босқичи бўлган бадиий ижод даражасига қайтиб туша олмайди. Ақлнинг келгуси тараққиётида поэзия ва санъатга ўрин қолмайди.

Санъатнинг анъанавий шакллари: картиналар ва ҳайкаллар масаласидаги Ҳегелнинг фикрига қўшилиш мумкин. Классик санъат ёки XX асрнинг боши ва ўрталаридаги модернизм даври билан солиштирилса, (XX асрнинг 60-йилларидан сўнгги) замонавий санъат музейларида таназзул ва тасаввур қашшоқлигини кўрамыз. Ҳақиқий замонавий санъат техникадир. У тафаккур ва маънавий интилишларга тўла, одамларни бир-бири билан боғлайди ҳамда мулоқот ва ижодга янги йўллар очади. Шу маънода Шеллинг ҳақ бўлиб чиқади: дунёни бадиий ўзгартириш илмий билимлар ва техник маҳоратнинг олий синтези экани маълум бўлади. Илм-фан ва техника исканжасига тушиб қолган кўҳна санъат ўлади, лекин уларнинг юксак чўққиларида янги поэзия пайдо бўлади, унга идрок этишнинг бошқа миқёслари керак бўлади. Бу энди анъанавий илм-фанга қарама-қарши қўйилган анъанавий санъат эмас, бу бир-бирига чамбарчас боғланиб кетадиган юксак илм-фан ва юксак санъатдир.

Қадимги асотирларда бўй кўрсатган поэзия яхши тартибланган энг яхши сўзлар бўлиб қолмасдан табиат устидан ҳукмронлик қилувчи афсун ва дуога тенг кучдир. Орфей ашуласи билан дарахт ва қояларни жойида силжитган, ёввойи ҳайвонларни қўлга ўрнатган, табиат ҳодисаларини бошқара олган. “Калевала” эпосидаги Вяйнёмейнен кароматли рунани (карел ва финнларнинг қадимий қўшиғи – тарж.) куйлаганда, қўллар мавжланган, тоғлар силкиниб, қулаб тушган. Поэзиянинг ушбу кучи ўтмишда гўзал афсона бўлиб, қолиб кетгани йўқ. Бугун кўз ўнгимизда поэзия дунёни ҳар қачонгидан ҳам қудратлироқ ва ҳар томонлама ўзгартирмоқда. Физика, биология, энергетика, информатика илгари фақат сўзда эришиш мумкин бўлган тараққиёт – поэзис маъносини олий мақсад деб таърифлайдиган поэзияга ҳамма нарсада ҳамма нарсада акс этадиган оламни поэтик композиция сифатида яратишга хизмат қилмоқда. Поэзия энг кучли эврилишларнинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида илк сўз – шеър шаклидан чиқиб, бир замонлар шеър ва қўшиқларда ўзгартирилган дунёни яна ўзгартириш учун илм-фан ва техника қуввати, барча билим ва касблар ашёлари билан қуролланмоқда.

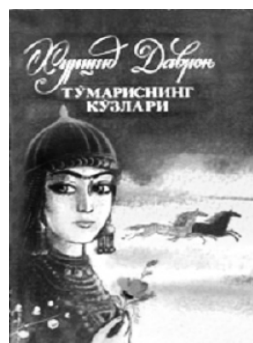
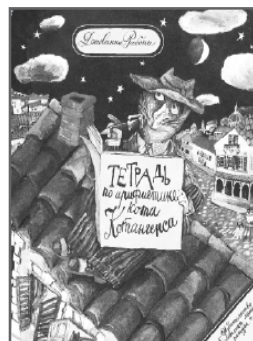
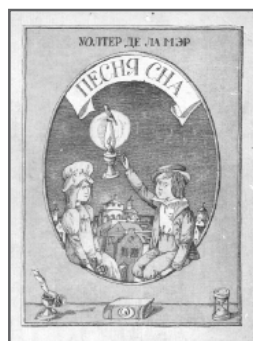
БОЛАЛАРГА БЕРИНГ ДУНЁНИ

Адабиёт

Болаликнинг хайрати бўлак, дунёси, алалхусус адабиёти-да ўзгача гўзал. Боланинг тасаввурлари, хаёлотли олдида манаман деган ёзувчию шоирлар мум тишлаб қолиши ҳам ҳеч гап эмас. Бу адабиёт ҳар кимнинг ҳам оstonасини хатлаб ўтишига изн бермайди. Бунда кўнгил поклиги, тафаккур нурафшонлиги жоиз. Лев Толстойнинг иқрори ёдингиздами? “Беш ёшли болалардан менгача бир қадам. Янги туғилган бола билан эса менинг орамда бир дунё масофа бор”. Бу масофани босиб ўтмоқ, бу дунёга қадам қўймоқдан олдин бир шарт турибди – болага айланиш. Бошқа йўл йўқ. Шартдан, синовдан ўтганлар эса кўп эмас.

Барча даврнинг болалар адабиёти келажакка йўналтирилган. Энг қизиғи, жаҳон адабиёти болалар хаёлотли, ҳиссиёти ва ишончи билан бойиб борган. Инсон кашшофлиги, имкониятларининг чексизлигига ишонч уйғотган ҳолда келажак ва ўтмиш орасидаги уйғунликни биринчилардан бўлиб кўрсатиб берган эртақчилар, файласуфлар, мутафаккирлар ва башоратчилар айнан болалар ёзувчилари бўлиб тарихда қолди. Фантаст ёзувчилар – Жонатан Свифт, Жюль Верн, Рэй Брэдбери, Клиффорд Саймакнинг сара асарлари моҳият эътибори билан болаларга мурожаат этади.

Мақону замон сарҳадлари оша болаликнинг беғуборлиги ва самимияти тиллардан дилларга кўчаётган халқ оғзаки ижодиётида сақланиб келмоқда. Бола дунёси ва фольклорнинг бир нуқтада акси бор. Бу – санъат, адабиёт, болалар адабиёти. XVII асрнинг ўрталарига қадар болалар эртақ, афсона, халқ оғзаки ижодиёти намуналарини тинглаб улғайишди. Жумладан, милоддан аввалги VII-VIII асрларда яратилган Ҳомернинг “Одиссея”си “Илиада”га қараганда болалар идрокига анчайин

“хазми осон” асар бўлди. Унда илоҳлар ва титанларга бўйсунмаган, ўзининг қаҳрамонликлари, жасурлиги, айёрлиги ва донолиги билан Одиссей ёш китобхонларга инсон ўзига берилган имкониятлардан кўпроғига қодир эканини исботлаб берди. Милоддан аввалги VI асрда яшаган донишманд Эзопнинг масаллари ҳаёт ҳақиқатларини кўрсатиб бергани боисидан болалар назаридан четда қолмади. Қушлар ва жониворларга, гуллар ва дарахтларга “эврилган” инсон дангасалик ва жаҳолатни, хасислик ва кибрни енгишда ўзида куч топа билади.

Дунё болаларида катта қизиқиш уйғотган яна бир асар XII-XIV асрларда пайдо бўлган “Қирол Артур ва думалоқ стол рицарлари афсонаси” Томас Мэлорининг “Артурнинг ўлими” (1469) романида ўз тақомилига эришади. Роман болалар учун “Камелотнинг қулаши” номи остида нашр этилади. Ўрта асрларнинг “Робин Гуд афсонаси” ҳам ёш китобхонларда кам қизиқиш уйғотмади. Қирол Артур, рицар Ланселот ҳамда олижаноб қароқчи Робин Гуд болалар тасаввурларини ниҳоятда бойитди.

XVII аср шуниси билан аҳамиятлики, асрнинг биринчи чорагида тўғридан-тўғри болалар учун асарлар яратилди. Бу даврда саҳнага болалар адабиёти намояндаларидан бири француз эртақчиси ва файласуфи Шарл Перро кириб келди. Унинг образларга бой, жўшқин эртақлари оламжаҳон шуҳрат келтирди. Ёзувчининг “Она ғознинг эртақлари”

тўплами болалар адабиётининг олтин фондидан жой олди. “Золушка”, “Қизил қалпоқча”, “Уйқудаги малика” каби эртақлар ака-ука Гримм, Андерсен, Пушкин ва Ирвинглар талқинида кўп бора янгради. Чехиялик маърифатпарвар, педагог ва руҳоний Ян Амос Коменский 1658 йилда “Ҳистуйғулар олами – суратларда” номли китобини нашр этди. Китоб XVII-XVIII асрдаги илк болалар энциклопедияси бўлиб қолди. 1712 йили араб ва форс эртақларидан иборат “Минг бир кеча” тўплами инглиз тилига ўгирилди. Тўпландаги, айниқса, “Денгизчи Синбоднинг етти саргузашти”, “Алоуддиннинг сеҳрли чироғи”, “Али Бобо

ва қирқ қароқчи” эртақлари дунё болаларининг қўлидан тушмай ўқилиб келинмоқда. Кўплаб киноталқинларнинг шарофати билан юқорида санаб ўтилган эртақ қаҳрамонлари улар қалбини забт этди. Франсуа Рабленинг “Таргантюа и Пантагрюэль” романи нореал ҳаёлот бўлишига қарамай, ёш аудиторияда келажакка назар ташлашни, беозор шўхлик ва мантиқ доирасига сиғавермайдиган турли ҳолатларни учкун олдирди.

XVIII асрнинг биринчи чорагида Англияда яратилган Даниэл Дефонинг “Робинзон Крузо” (1719) номли асари ва Ж.Свифтнинг “Гулливернинг саргузаштлари” (1726) романи ҳам болаларнинг, ҳам катталарнинг ботинига таъсир эта олди. Дефонинг китоби жасорат, топқирлик ва собитқадамлик ҳақидаги ўзига хос қасида ўлароқ фавқулодда ҳолатларда инсон имкониятларининг чексизлигини исботлаб берган бўлса, Свифтнинг фантастик сатираси одатий тафаккурнинг номаълум қирраларини очиб берди.

Валтер Скоттнинг романлари болалар ва ўсмирларда тарихга қизиқишни уйғотди. Болалар унинг китобларини ютоқиб ўқишар экан, Салб юришлари, қадим Қуддус гўзаллиги, ўрта асрлар жангу жадаллари ва рицарлик мусобақалари, Шарқ ва Ғарб ҳукмдорлари ҳақида илк

образли тасаввурга эга бўлдилар. “Роб Рой”(1818), “Айвенго”(1820), “Квентин Дорвард”(1823), “Ричард шерюрак”(1832) романларидаги нафақат қахрамонларнинг хатти-ҳаракатлари, драматик ҳолатлар, балки Европа ва Осиё маданиятларининг нозик уйғунликлари болалар тасаввури ва тафаккурини бойитди. Ўзининг “Қарсилдоқ”, “Бургалар ҳукмдори” номли ғаройиб эртаклари билан немис ёзувчиси, бастакори ва файласуфи Эрнест Теодор Амадей Гофман ҳам болалар адабиётига муносиб ҳисса қўшди.

Бевосита ёш авлодга қаратилган Вашингтон Ирвинг ва Жеймс Фенимор Купернинг китоблари Америка адабиётининг шаклланишида ҳам алоҳида ўрин тутди. Агар В. Ирвинг “Арвоҳ куёв”, “Арвоҳларга тўла уй” каби новеллаларидаги қутилмаган туб бурилишлар, чуқур юмор ва қахрамонларнинг ўзига хос феъл-атворлари билан болалар қалбидан жой олган бўлса, Фенимор Купер “Чарм пайпоқ қиссалари”, “Фотихлар”, “Сўнгги могиқан” сингари романларида ҳинду қабилаларининг урф-одатлари, турмуш тарзларини ёрқин бўёқларда очиб берганлиги билан болаларни хайрат қўчаларига олиб кирди.

Жаҳон болалар адабиётида ака-ука Якоб ва Вильгельм Гриммларнинг хизмати бекиёс. Булар биринчилардан бўлиб бола онги ва идрокини баҳолай олдилар. Уларнинг эртакларида ҳаёлот дунёси ва реал ҳаёт шунчалик чатишиб кетгандики, болалар ўзларини айнан эртак қахрамонлари, яъни Гензель ва Гретель, ақлли Эльза, Қорқиз, Бўрон хоним деб тасаввур эта бошлайдилар.

Болалар адабиётининг чўққиси – эртаклари бутун инсоният учун қадрли Ханс Кристиан Андерсеннинг ижодида намоён бўлди. 1967 йилдан буён 2 апрель санасини айнан унинг таваллуд куни муносабати билан Халқаро болалар адабиёти куни сифатида нишонлаш анъанага айланди. Инглиз ёзувчиси ва математики Льюис Кэррол адабиёт оламига “қўлтиғида икки китобни – “Алиса мўъжизалар мамлакатида” ва “Алиса кўзгу орти мамлакатида”ни қўлтиқлаб” кирди.

Чарльз Диккенс инглиз реалист ёзучилари авлодининг улкан намоёндасидир. Бўлажак ёзувчининг ёшлиқ йиллари катта қийинчиликларда ўтади. Ўзининг машаққатларга тўла ёшлигини Диккенс кейинчалик яратган автобиографик романи “Дэвид Копперфильд”да ҳикоя қилиб берган. Диккенс асосан асарларидаги юмористик рух билан ном қозонган. “Оливер Твистнинг саргузаштлари”, “Николас Никльби”, “Пиквик клуби мактублари” каби асарлари ёзувчининг шуҳратини бекиёс ошириб юборди. У ўзининг ёш қахрамонларини қашшоқлик ва очлик, жисмоний ва руҳий хўрликлар чангалзорларидан олиб ўтади, унинг қахрамонлари эркак интиладилар, ўз бурч ва мажбуриятларини ҳар хил шароитларда синаб кўрадилар, ҳаёт машаққатларида тобланадилар. Адиб ўз ҳикояларида инсон энг оғир шароитларда ҳам ожиз эмаслигини исботлайди. Барчаси инсоннинг руҳияти, маънавий дунёси ҳамда иродасига боғлиқ эканлигини ўткир юмор орқали кўрсатади.

Инглиз ёзувчиси Роберт Луис Стивенсонни саргузашт, ўткир сюжетли романлар устаси деб аташади. Унинг асарларида узоқ ўтмишдаги рицарлик даврлари, қароқчиларнинг саргузаштлари жонланади. Ёзувчи “Катриона” ҳамда “Меросхўр” романларини махсус болаларга атаб ёзади. Инглиз адиби Генри Райдер Хаггард ўзининг экзотикага бой ва саргузаштларга тўла “Шоҳ Сулаймон найзалари”, “Монтесума қизи” романлари билан ёш китобхонлар муҳаббатига сазовор бўлди. Саргузашт

жанрининг устаси Майн Ридни “ботир ковбойлар куйчиси” деб аташади. М.Рид “Оқ танли сардор”, “Бошсиз чавандоз” ва шу каби асарлари билан бир қатор қахрамонлар силсиласини яратди.

1852 йилда дунё юзини кўрган Хэрриэт Бичер-Стоунинг “Том тоғанинг кулбаси” романи яшин тезлигида болалар ва ўсмирларнинг энг сеvimли китобларидан бирига айланди. Том тоға ўзининг хўжайини Клэрни адолат йўлига қайтаришга уринаётган том маънодаги жафокашдир. У Клэрнинг ўлимидан сўнг абадий тинч ётиши учун бир умр ибодатда ўтади, ўзи эса бир кул аёлни химоя этаётганда ўлдирилади. Адиба чинкираётган жигарпорасига ёрдам беришга ожиз кул онанинг жон талвасаси ва оиласидан жудо этилган отанинг сотиб юборилиши каби асардаги энг таъсирчан сахналарни моҳирлик ила тасвирлайди.

Зукко, топқир ва кўркмас изкувар Шерлок Холмс ва доктор Ватсон образларини яратган нозик психологик детектив устаси инглиз ёзувчиси Артур Конан Дойлнинг қатор новеллари ёш китобхонларда улкан қизиқиш уйғота олди. Ёш китобхонларнинг интилиш ва қизиқишларини ўзига хос тарзда белгилаб берган илк фантаст ёзувчилардан бири Жюль Верн “Ердан ойга”, “Капитан Грант болалари”, “Сирли орол” сингари романлари билан келажакни башорат қилиб, география, астрономия соҳаларида янгиликлар яратилишларига сабабчи бўлди.

Адабий тахаллуси Марк Твен бўлган Сэмюэль Ленгхорн Клеменс Америка демократик адабиётининг йирик вакили, ўз замонасининг иллатларини фош этган сатирик ва реалист ёзувчидир. “Том Соьернинг бошидан кечирганлари” ва “Гекльберри Финнинг саргузаштлари” Марк Твеннинг ижодида том маънодаги янги босқичларни белгилайди. Ёзувчи уларда ўтмишга, ўзининг ёшлик вақтидаги ҳаётига, соф, поэтик дунёсига мурожаат этади. Болалар ҳаёти ҳақидаги бу китобларни ёшлар ҳам, катталар ҳам қизиқиб ўқийдилар, чунки уларда инсоннинг ички дунёси психологик усул билан реал бўёқларда берилди. Иккала романнинг ҳам тарбиявий аҳамияти катта. Улар болаларни дўстлик, адолат, ташаббускорлик руҳида тарбиялашда ёрдам беради.

Ғайриоддий инглиз фантасти, моҳир ёзувчи Оскар Уайльднинг “Юлдузга айланган болакай”, “Бахтиёр шахзода”, “Содиқ дўст”, “Худбин баҳодир” сингари эртаклари нозик ҳис-туйғуларга эга, ақлли болаларга қаратилган асарлардир. Табиат куйчиси Редьярд Киплинг жунгли фарзанди, кўрқув билмас болакай Маугли ва унинг инсоний фазилатларга эга ёввойи ҳайвон-дўстларини ҳаёти этди. “Жунгли китоби” ва “Жунглининг иккинчи китоби” болаларнинг ҳам, катталарнинг бирдай меҳрини қозонди. Жониворларнинг қийин тақдири, уларнинг қизиқарли феъл-атвори, донолиги, ҳайвонлар одамларнинг беғараз дўстлигини канадалик натуралист Эрнест Сетон-Томсон “Ёввойи йўрға”, “Ёввойи ҳайвонлар, уларни қандай англадим” каби қатор асарларида кўрсатиб берди.

XX асрнинг донгдор ёзувчиси Жон Рональд Толкиен болаларга тенги йўқ толкиенча оламини тақдим этди. Ёзувчи томонидан яратилган ва 1937 йили чоп этилган “Хоббит” “Узуклар ҳукмдори” романининг чин маънодаги муқаддимаси эди. Толкиен бу асари ҳақида шундай дейди: “Қайсидир маънода бу роман ва у билан боғлиқ мифология ҳақиқат бўлиб чиқиши мумкин... Ахир ҳар бир ёзувчи чин маънодаги бунёдкор, ижодкор бўлишни истади. Унинг фантазия олами эса реал борлиқни безаш ва бойитишга кўмак беради”. Жон Рональд Толкиеннинг дўсти, файласуф, ўрта асрлар бўйича мутахассис, Кембриж университети про-

фессори Клайв Стейплз Люис “Нарния салтанати йилномаси”дан ўрин олган оламни яратди. “Нарния салтанати йилномаси”дан “Сеҳргарнинг жияни”, “Арслон, жодугар ва кийим шкафи”, “Тулпор ва унинг болакай дўсти”, “Шахзода Каспиан”, “Шафакни забт этганлар”, “Кумуш ўриндик” ва “Сўнгги жанг” сингари бир-биридан кизикарли асарлар жой олган.

XX аср болалар адабиётини муваффақиятли якунлаб, XXI асрга сакраб ўтган сеҳргар болакай – Гарри Поттер сериясидаги романлар инглиз адабаси Жоанна Роулингнинг шоҳ асарлари бўлиб қолди. Сеҳргар болакай Гарри ҳақида илк китоб – “Гарри Поттер ва ҳикматлар тоши” 1997 йили нашдан чиққан бўлса, бирин-кетин “Гарри Поттер ва сирли хужра”, “Гарри Поттер ва Азкабан асири”, “Гарри Поттер ва олов кубоги”, “Гарри Поттер ва қаннус нишони”, “Гарри Поттер ва ўлим тухфалари” ҳам дунё юзини кўрди.

Рус адабиёти жаҳон адабиёти ва маданиятига сезиларли таъсир кўрсатди, бу жараён болалар адабиёти доирасини ҳам четлаб ўтмайди. Жумладан, болалар шоири Корней Чуковский болаларга бағишлаб ёзилган “Ваня ва тимсоҳ”, “Тозалаб юв”, “Доктор Айболит”, “Пашша – серхархаша”, “Бармалей”, “Суваракбой” каби асарлари бутун дунёга машҳур. Унинг Н.А.Некрасов, А.П.Чехов, В.Короленко, Л.Андреев, В.Брюсов, А.Блок, А.Куприн, И.Репин ва бошқа улуғ ижодкорлар ҳақида яратган адабий очерклари, бадиалари жуда кўп тилларга таржима қилинган.

XX аср рус болалар адабиёти асосчиларидан бири Самуил Маршак “Жек қурган уй”, “Болалар қафасда”, “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эртақ” шеърӣ китоблари билан адабиётга кириб келди. “Номаълум қаҳрамон ҳақида ҳикоя” романтик достони (1938)да янги давр қаҳрамонларининг жасорати ифодаланган бўлса, “Ҳарбий почта” (1944), “Ҳар хил рангли китоб” (1947), “Йил бўйи” (1948), “А дан Я гача завкли саёҳат” шеърӣ китобларида болаларнинг ўзига хос табиати, адабиёт ҳақидаги фалсафӣ фикрлари ўз ифодасини топган. Унинг “Ўн икки ой”, “Ақлли асар”, “Мушуквойнинг уйи” эртақ-пьесалари билан адабиёт оламидан муносиб ўрин олди.

Рус болалар ёзувчиси, драматург, киносценарист Николай Носовни Билмасвой ҳақидаги бир қанча асарлари билан яхши таниймиз. У

1938 йилдан болалар учун асарлар ёза бошлайди. Унинг биринчи ҳикояси 1938 йили “Эрмакчи” номи билан нашр этилади. Уни машҳур қилган китоб “Қувноқ оила” деб номланиб, 1949 йили чоп этилган.

Унинг машҳур “Билмасвой ва дўстларининг саргузаштлари” трилогиясидан яна “Билмасвой Қуёш шаҳрида” ва “Билмасвой Ойда” эртақ-романлари ўрин олган. Асар қаҳрамони Билмасвой кўп нарсдан хабарсиз, саводсиз, шошқалок, ўзини ҳамма нарсани биладиган ақлли ва ҳамма ишни қойиллатадиган удабурон қилиб кўрсатишга интилувчи бола сифатида тасвирланади.

Шунингдек, рус болалар адабиёти Агния Барто, Виталий Бианки, Игор Акимовкин, Михаил Пришвин, Евгений Чарушин, Павел Бажов, Куприн, Некрасов, Сергей Михалков каби буюклари билан ҳақли равишда фахрланади.

Болалар адабиётида жаҳоний микёсда рўй бераётган янгиланишлар, воқеа-ҳодисаларнинг бир чеккаси ўзбек болалар адабиёти билан ҳам туташади. Зеро, ўзбек болалар адабиётининг шаклланиши ва таракқиётида Абдулла Авлоний, Ҳамза, Элбек, Ғафур Ғуллом, Ойбек, Ҳамид Олимжон,

Ғайратий, Зафар Диёр, Пўлат Мўмин, Қуддус Муҳаммадий, Ёқубжон Шукуров, Қудрат Ҳикмат, Асқад Мухтор, Шуҳрат, Илёс Муслим, Худойберди Тўхтабоев, Латиф Маҳмудов, Турсунбой Адашбоев, Анвар Обиджон ва Ҳамза Имомбердиев каби адибларнинг ҳиссалари беқиёс. Мустақиллик йилларидан бошлаб адабиётга, хусусан болалар адабиётига давлат даражасида эътибор кучайди. Ҳар йилги китоб байрамлари, болалар учун махсус вақтли нашрлар ҳамда китобларнинг чоп этилиши, адабиёт ўқитувчилари ва болалар ёзувчиларига қўйилган талаб ва эътибордан адабиётнинг кучи ҳамда қудратини англагандай бўламиз. Алалхусус, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 23 апрелдаги “2010 – 2015 йилларда болалар ва ўсмирларни маънавий камол топтиришга йўналтирилган ноширлик маҳсулотларини нашр этиш дастури тўғрисида”ги қарорига мувофиқ беш йил давомида “Ўзбек адабиёти”, “Жаҳон адабиёти”, “Мутафаккирлар ҳаёти ва фаолияти, ажодларимизнинг маънавий жасорати, қаҳрамонликларига бағишланган китоблар ва плакатлар”, “Энциклопедик адабиётлар” рўйхати тўрт йўналишда болалар учун тизимли равишда тақдим этилмоқда.

Шу ўринда бир фактга юзланиб, болалар адабиётининг наинки бир халқ, миллат ёки заминга тегишли экани, бу адабиёт болалар орқали инсониятга таъсир этаётганидан хайратга тушамиз. Уолтер Жон умри давомида битта китоб ёзган. Шу китоби инглиззабон мамлакатларда йилига қайта-қайта нашр қилинади. Унинг ижодидан баҳраманд ўқувчи Корней Чуковский, Самюэль Маршак услубида унга тақлидни, унга ўхшатиб ёзишга интилишни дарров пайқайди. Болтиқбўйи республикаларида тўртта Халқ ёзувчиси эълон қилинса, шулардан уч нафари болалар ёзувчиси бўлади. Уларнинг фикрича, аслида адабиёт болалар учун яратилади. Норвегия давлатида болалар ёзувчиларига бошланғич синф ўқитувчилари қаторида ҳақ тўланади. Швециянинг машҳур ёзувчиси, Нобель мукофоти лауреати Астрид Линдгрэн вафот этганда, мамлакат бир кун мотам куни деб эълон қилинди. Кўплаб республикалардан “Бу нафақат Сиз учун, адабиёт учун ҳам катта йўқотиш бўлди” маъносида таъзияномалар борди.

Дунё болалар адабиётида йигирмадан ортиқ жанрда асарлар яратилади. XX асрнинг 60-70 йилларидан “жанрлар диффузияси” кузатилади. Аввалига бадиий адабиёт илмий-бадиий, илмий-оммабоп адабиёт билан қоришган бўлса, кейинчалик биографик, автобиографик, фантастик, илмий фантастик, ижтимоий фантастик каби бир қатор жанрдаги асарлар дунё юзини кўрди. Болани ўрганиш жараёнида адабиётда ҳам янгиланишлар кузатилди. Янги-янги мавзулар кашф қилинди. Адабиёт доираси архитектура, мусиқа, расм, табиат каби қатор мавзулар билан кенгайди. “Жанр жиҳатидан бугун биз техника, технологияларга эътиборлироқ бўлишимиз даврнинг ҳукмига айлангандек. Боланинг техника билан боғлиқ оламининг яхши-ёмон томонларини тасвирлаш, уларни робот бўлиб қолишларидан сақлаш адабиётнинг вазифаси. Телевизор, интернет каби воситалар болани болалигидан чеклаб қўймоқда. Улар ташқи оламдан ажралиб қоляпти. Болалар вақтида ўйнаши, тўполон қилиши, чўмилиши ва ҳоказо ва ҳоказо керак. Бугунги кундаги замонавий жанрларнинг асосида техника ётибди деб биламан. Бу бутун дунёни қоплаб бўлди. Шу баробарда адабиётга ҳам ўз таъсирини ўтказаяпти” – дейди Турсунбой Адашбоев.

“Германиядан келган ёзувчидан “Сизнинг юртингизда болалар адаби-

ётига эътибор қандай?” деб сўрадик. “Бу ғалати савол бўлди-ку. Адабиёт болалар учун яратилади. Нега эътибор бўлиши керак?! Бутун ҳолати билан адабиёт болалар адабиёти бўлиши керак. Бу савол менга ўринсиз бўлди”. Худойберди Тўхтабоевнинг хотираларидан англаганимиз шу бўладики, барча замонларда ҳам, дунёнинг қай бурчагида бўлмасин, жаҳон адабиётининг пойдевори, тамал тоши болалар адабиёти экан.

Кино

Болалар ва ўсмирларга мўлжалланган бадиий, ўқув, хужжатли хроникал, мультипликацион (расми ва кўғирчоқ) фильмлардан иборат болалар киноси аудиториянинг руҳияти ва тилига яқин, ёши ва тушунчасига мос, болалар учун қизиқ бўлган мавзуларда суратга олинган сир эмас. Дунё болалар киноси кинонинг алоҳида соҳаси сифатида анча йўлни босиб ўтди. Жаҳонда махсус болалар киноси учун студиялар, жумладан, Америкада Уолт Дисней студияси (1923), Россияда болалар ва ўсмирлар учун фильмлар ишлаб чиқарувчи Марказий киностудия ташкил этилган. Дунёнинг тараққий этган мамлакатлари – Франция, Япония, Ҳиндистон, Полша, Венгрия, Болгарияда ҳам болалар киносига айрича эътибор қаратилади. “Микки маус” (“Кичик сичқон”) ҳақидаги туркум, “Бемби”, “Винни Пух”, “Сеними, шошмай тур!”, “Кувноқ оёқчалар”, “Маша ва айиқ” каби фильмлар болалар қолиб, катталарнинг ҳам севимли фильмларига айланиб улгурди. Дунёда шу кеча-кундузда бир қатор болалар фильмлари фестиваллари, жумладан, Италияда Солерно, Испанияда Хихон, Португалияда Эшпино каби қатор кинофестиваллар ўтказилиб келинмоқда.

Эътиборингизни ўзбек болалар киносининг кечаги куни ва бугунига қаратишни лозим топдик. Кино санъатининг махсус соҳаси сифатида 1920-30 йилларда ажралиб чиқди. Ўзбекистонда биринчи болалар киноси 1935 йилда яратилган режиссёр Йўлдош Аъзамовнинг “Қилич” фильми саналади. Мазкур соҳа дастлабки қадамиданоқ замонавий мавзуга муурожаат этди. Овозсиз фильмда ёшларни техникани ўрганиш, эгаллашга чорлаш мавзуси кўтарилган. Шундан сўнг узок йиллар мобайнида болалар учун фильм ишланмади. 1952 йилга келибгина Комил Ёрматов томонидан замонавий эртақ жанридаги “Пахтаой” номли биринчи овозли кино яратилди, унда ўзбек халқининг миллий бойлиги пахта ҳақидаги илмий далиллар эртақ асосида ёритилган. Фильмнинг тасвирий воситалари ўша давр техника имкониятларидан ўзиб кетган, муаллифларнинг изчил изланишлари, бой фантазияси, кинематографик ихтиролари унинг муваффақиятини таъминлаган эди. 1957 йилда саргузашт жанрида

TANGALIK BOLALAR

З.Собитовнинг “Сахродаги воқеа” фильми яратилди. 1960-йиллар ўзбек болалар киноси тараккиётида юксалиш даври бўлди. Шухрат Аббосовнинг 1962 ва 1967 йилларда суратга олинган “Сен етим эмассан” ва “Тошкент – нон шаҳри” фильмлари, Д.Салимовнинг “Олмос” (1966) кинолари эфир юзини кўрди. 70-80-йилларда ўзбек болалар киносининг мавзу ва жанр доираси кенгайди. Эртак ва

саргузашт жанрларида, тарихий ва замонавий мавзуларда фильмлар яратилиб, ахлоқий-маънавий муаммолар ўртага ташланди. Хотам Файзиевнинг 1971 ва 1985 йиллардаги “Семурғ” ва “Кундалик дафтар, хат ва биринчи синф ўқувчиси” фильмлари, Қ.Камоловнинг “Аччиқ данак” (1974), Д.Салимовнинг “Пойга автомобилидаги жасур болалар” (1975) ва “Шум бола” (1977), М.Оғамирзаевнинг “Комила” (1981), Ю.Степчукнинг “Акмал, аждарҳо ва малика” (1981) ва “Акмалнинг янги саргузаштлари” (1983), Ф.Зайнутдиновнинг “Орзулар оғушида” (1986), О.Эргашевнинг “Унсиной” (1987), С.Назармухамедовнинг “Бир мавсумли даҳо” (1989) каби фильмлари шулар жумласидан.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, болалар киносида ҳам кескин бурилиш ясалди. Миллий мавзу, халқимизнинг миллий анъаналари, ватанга меҳр-муҳаббатни ифодаловчи қатор фильмлар яратилди. Энг муҳими, улар ўзбек тилида суратга олина бошланди. Фаол ва иқтидорли, миллий руҳни, халқчилликни акс эттирувчи режиссёрларнинг янги авлоди етишиб чиқди. Жумладан, Темурмалик Юнусовнинг қишлоқ болалари ҳаётига бағишланган “Тангалик болалар” (1991), Зулфиқор Мусоқовнинг “Абдуллажон” (1991), Г.Бзаровнинг “Кулол ва хурмача” (1991), драматик, детектив элементлар билан йўғрилган замонавий, фантастик, мусиқали комедия “Тилсимой – Фаройиб қизалоқ” (М.Боймухамедов, 1999) ва “Кичкина табиб” (З.Мусоқов, 1999) фильмлари ўзбек киноси тарихидан жой олди.

“Ўзбекфильм” студияси Ўрта Осиёда биринчи бўлиб болаларга мўлжалланган кўғирчоқ ва мультипликацион фильмлар ишлаб чиқара бошлади. Илк мультфильм Ю.Петров ва Д.Салимовнинг 1965 йилда суратга олинган “6x6 квадратида” дир. 1978 йилда “Ўзбекфильм” студияси қошида расмли ва кўғирчоқ фильмлари уюшмаси ташкил этилди. 1995 йилдан у “Анимация киносанъати уюшмаси” номи остида фаолият юритади. Мустақилликдан кейин айниқса М.Маҳмудов, С.Муродхўжаева, Н.Тўлахўжаев, А.Собиров, Н.Смирнов, И.Кривошеева, Д.Ботирова, С.Алибеков, Д.Власов каби режиссёрларнинг ижоди янада камол топди. 90-йиллардан бошлаб, бугунга қадар “Ўзбекфильм” киностудияси каталогига 78 турдаги турли мультипликацион фильмлар яратилди. Н.Смирновнинг “Оймома бўрсик” (1998), М.Маҳмудовнинг “Булбул” (1999) – мазкур фильм IV халқаро болалар кинофестивалида биринчи мукофот “Олтин балиқ”қа сазовор бўлди, Н.Тўлахўжаевнинг олти қисмли “Алпомиш” (1998-2001), С.Силканинг “Янги шохча ва баҳор ёмғири ҳақида” (2000), С.Муродхўжаеванинг “Тўти” мультфильмлари кейинги йилларнинг энг сара асарлари саналмоқда. М.Зокировнинг 2 қисмли “Вақт гуллари” ва Н.Ғозиевнинг “Эркатой” каби телефильмлари ҳам болаларга бағишланган сўнгги муваффақиятли фильмлардир. Сўнгги йиллар давомида “Сехрли қалпоқча-1,2”, “Болалик синовлари”, “Тоға”

бадий фильмлари, “Ўзкинохроника” киностудиясида “Тулкивойнинг тавбаси”, “Sinema-servis” студиясида “Ақлтойнинг саргузаштлари”, VRC студиясида “Сариштали уй – фариштали уй” мультфильмлари суратга олинди. “5-студия” ёшлар тажриба ижодий уюшмасида “Зумраша” болалар юмористик киножурналининг бир неча тўпламлари яратилди. “Ёш оналар мактаби” ҳақида ҳикоя қилувчи бир қисмли “Орзиқиб қутилган мўъжиза” (“Хулкар-фильм” студияси) ҳамда икки қисмдан иборат “Болалар – юртимиз келажаги” (“Қорақалпоқфильм” киностудияси) хужжатли фильмлари суратга олинди. Шу пайтгача яратилган “Лочин ови”, “Спитамен”, “Моҳир қўллар”, “Чархпалак”, “Муддао”, “Йўлдаги болалар”, “Зумрад ва Қиммат”, “Широк” мультфильмларидаги тарихга, фольклорга мурожаат уларнинг болалар орасида машхурлигини таъминлади. “Бор-барака”, “Кулол” каби мультфильмлар дунё мультанжуманларида иштирок этиб, нуфузли ўринларни эгаллаб қайтди.

Ўзбекистонлик киноижодкорлар шу кунгача қатор халқаро кинофестивалларда иштирок этиб келмоқда. 1974 йилдан эътиборан Германияда ташкил этилган LUCAS, Қримдаги “Артекнинг алвон елканлари” халқаро болалар кинофестиваллари шулар жумласидан. Иккинчи бор “Шумбола-2015” болалар ва ёшлар Германия кинофестивали 30 апрелдан 3 майга қадар Тошкент ва 5-6 май кунлари Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтди. Фестивал доирасида “Шлингел” халқаро кинофестивали репертуаридаги “Қор маликаси”, “Пиноккио”, “Рико, Оскар ва зулматдан қора соялар”, “Тентаклик”, “Дессаулик раққослар”, “Соҳибжамол ва махлуқ” каби ўн бешга яқин мультфильмлар намоёйиш қилинди. Тошкентдаги фестивал швед ёзувчиси Свен Нурдквистнинг “Петтерсон ва Финдус” асари мотивлари асосида ишланган шу номдаги болалар кинеси билан очилди. Мазкур фильм 2014 йилда Мюнхен кинофестивалида “Энг яхши постановка” номинациясида ғолибликни қўлга киритган. “Шлингел” халқаро кинофестивали – Германия ҳаётидаги энг ёрқин воқеалардан бири, у ҳар йили турли мамлакатларнинг энг сара болалар фильмлари билан болалар ва мутахассислар аудиториясини таништириб келмоқда. 2014 йилнинг октябрь ойида бу фестивал Германиянинг Кемниц шаҳрида 19-бор ўтказилди.

Дунё киносаноатида мультфильмларга эътиборнинг кучайиши, қатор мукофотларнинг таъсис этилиши нимага? Барининг ортида болалар онги, тафаккурини ўстириш, уларни кадриятлар руҳида ҳаётга тайёрлаб бориш, сийратию суратини гўзаллаштириш мақсади ётибди. Болаларга адабиёт, санъатни янгича талқинларда бериш замона талаби, руҳият эҳтиёжи экан, бундан кейин ҳам киноижодкорлардан сара кашфиётларни қотиб қоламиз.

Севара АЛИЖОНОВА

Вильям БЛЕЙК

(Англия)

*Рус тилидан
Миразиз АЪЗАМ таржимаси*

ҚИЛИЧ ВА ЎРОҚ

*Қилич сўйлар жангда ўлимдан ҳар дам,
Уроқ сўйлар ҳаёт, мангу ўчоқдан.
Аммо қилич қанча қаҳҳор бўлса ҳам
Устун келолмаган ҳеч вақт ўроқдан.*

ОҚШОМ ҚЎШИҒИ

*Тогда ўйин бошланди, садолари аксланди,
Янграб кетди қоронги ўтлоқ.
Тугаганда оғир кун ташиши тугар мен учун,
Юрак сокин, сокиндир ҳар ёқ.*

*Болалар, уйга энди! Тог ортида кун сўнди,
Энди тунги шудринг тушади,
Энди уйқуни уриши. Эрталаб вақтли туриши.
Қуёш чиқиб, кўк ёришади.*

*– Йўқ, йўқ, шошилиши нечун! Сўнмади-ку ҳали кун,
Рақсларимиз ҳали авжсида.
Ухлолмаймиз барибир – учмоқда қушлар ахир,
Эндигина қайтмоқда пода.*

*Майли, кутамиз озроқ, сўнгач сўнги нур-чироқ
Дам олгани қайтамиз аммо.
Ўтлоқ, ўрмонлар бўйлаб тинмас шовқин ва тап-тап,
Тепалардан қайтар акс садо.*

Жак ПРЕВЕР

(Франция)

БОЛАЛАРНИНГ ҚИШ ҚЎШИҒИ

*Изгириқда совуқ бир кеча
Югурарди оппоқ бир одам,
Югурарди оппоқ алп одам.
Шу қип-қизил сабзи бурунли,
Қор, изгирин қуваётган бир*

*Салобатли қор одам эди.
Чопиб кирди юпун қишлоққа,
Кўрди бир уй томида тутун,
Милтиллаган чироқ – ойнада.
Тиқирлатмай, рухсат сўрамай*

Ичкарига кирди отилиб.
 Тиқирлатмай, рухсат сўрамай
 Уйга кириб олди югуриб.
 Исингиси келганди бироз.
 Финг демасдан ўтди тўр томон.
 Иссиқ печка ёнига бориб

Финг демасдан ётди, чўзилди.
 Ва бир зумда шўрлик қор одам
 Ғойиб бўлди кўздан абадий
 Кўзёшдан бир қўлмак қолдириб.
 Қизил сабзи бурун ва эски
 Қалпоғи ҳам қолди қўлмакда.

ЁШЛИКНИНГ ЭНГ ЯХШИ ПАЙТЛАРИ

Сувлар биллур эди,
 Дарё кўзгу эди,
 Тупроқ саховатли,
 Баҳор хушбўй эди.
 Уруш вақтинчалик,
 Меҳр мангу эди.

Жеймс КРЮС

(Олмония)

МУШУК БИЛАН САРДИНА БАЛИҚ ҲАҚИДА ҚЎШИҚ

Бир куни соҳилга келганда мушук
 Уни гапга солди сардина балиқ:
 “Биласан хуриллаб сичқон қувишни,
 Уй ичра эплардим мен ҳам бу ишни!

Кел, ҳозир иккимиз алмашамиз жой:
 Сен сувда балиқ бўл, яйра, мушуквой,
 Мен эса қирғоқда яшай бугундан,
 “Пиш-пиш-пиш”, “Пишит!” деган буйруқлар билан”.

Жиддий кўз ташлади балиққа мушук,
 Жавоб ҳам бермади гапига тузук.
 Индамай орқасин ўгириб шу чоқ
 Жўнади, чунки у эмасди аҳмоқ!

СИЧҚОНЛАР ҲАҚИДА

Соат каби чиқ-чиқ сичқон
 Бурчакда ов овлайди.
 Бароқ мушук эпчил, қаққон,
 Ҳурпайиб ин пойлайди.

Куйган ноннинг бурдасини
 Кўриб битта Чапани
 Шартта бурнин чиқарганди
 Тайёр бўлди кафани:

Бир лаҳзада босди таппа –
 Мушук қорни бўлди тўқ.
 Бурда нон деб ем бўлишида
 Ҳеч ҳам қаҳрамонлик йўқ.

ТАКАББУРЛАР ҲАҚИДА

*Қим мақтаса болаларини,
Ўзини ва холаларини,
Бошқаларни оми деб билса,
Бемаъни деб илмоққа илса,*

*Дидсизсан деб қалбини тилса,
Қўполсан деб масхара қилса –
Хабар олсин аввал ўзидан:
Нодонлиги аён кўзидан.*

Асен БОСЕВ

(Болгария)

АҚЛЛИ ЎҒИЛ

*Бир чолнинг уч нафар ўғли бор эди,
Учови етилган жуссадор эди.
Бир куни чол деди ўғилларига:*

– Эртага бир байрам қиламиз бирга.
Гўштли нон безайди суфра устини,
Ким биринчи бўлиб ушатар уни?
– Мен, – деди тўнғичи чаққонлик билан, –
Чунки мен бу ерда катта ўғилман.

– Яхши. Нонни еймиз. Олдинма-кетин
Суфрага қўяман пишган қўй этин.
Ким биринчи олар қўйнинг этидан?
– Мен! – дер тўнғич ўғил бу гап кетидан.
– Ундан сўнг бўлади қовурилган гоз.
– Уни ҳам мен ўзим қотираман боз.

– Эртага эрталаб мен билан бирга
Полизда ишлашга ким борар қирга? –
Тўнғич ўғил олга ташлади одим:

– Нега укаларим туришибди жим?
Улардан ҳам сал-пал садо чиқсин бир,
“Мен”, “мен” деяверсам бўлмайди ахир!

СОВГА

*Бир қишлоқда бир дурадгор бор эди,
Ўғилчаси доимо бекор эди.
Бир кун чорлаб унга қилди бир имо:*

– Сенга совга бергум, – деди, – бебаҳо!
Қишин-ёзин – бутун умр – ҳамма вақт,
Сенга, ҳатто ўғлингга ҳам берар бахт.
Ва лекин бу совгани олмоқ учун, –
Деди ота, – менга кўрсатгин кучинг:
Тахта қирқши, силлиқлаида ёрдам бер,
Девор қилиб ёнламаси қатор тер.

*Ота-ўғил шиладилар ёнма-ён
Бир-бирини ёлғиз қўймай ҳеч қачон.
Болта, арра, рандаларни шилатиш
Ўғил учун бўлиб қолди оддий иш.*

*– Ўтиб кетди, ота, ёшлик йилларим.
Қани совга? Қани ваъдага вафо?*

*– Эгалладинг дурадгорлик ҳунарин –
Сенга берган совгам шудир бебаҳо.*

Мустафо РАҲМОНДЎСТ

(Эрон)

КИЧИК ЭЛЧИ

*Дарахтларнинг кўк барглари
Қизарди, саргайди.*

*Кўм-кўк печак ҳолсизланиб
Тўхтайди, қалтирайди.*

*Богнинг хурсанд лабларида
Хурсандлик сўнди бирдан.
Тўлди қўшиқ тўла боғлар
Қарғалар қағи билан.*

*Дарёларда сув қуриди,
Тўхтаб қолди жилгалар.
Уйнаб юрган капалаклар
Елда хомуш сиргалар.*

*Хабар сочар титраб-титраб
Кичик элчи ҳар ёққа:
“Зимистон қиш мавсуми ҳам
Тоғлар оша келмоқда”.*

БАҲОР ҚЎШИҒИ

*Кеча совуқ,
Бугун илиқ –
Қиш кетмоқда азмкор.
Тоққа,
Чўлга,
Боққа,
Кўлга
Келмоқда яшнаб баҳор.*

*Ҳар бир гиёҳ
Очди лабин,
Кўрк улашиб борлиққа.
Тил-забонсиз,
Лаб-даҳансиз
Шуқур айтди Холиққа.
Ҳув-ҳувлатиб,
Ғув-ғувлатиб
Елни учирди баҳор,
Бу садони
Эшитганда
Тоғда эриб кетди қор.*

*Тоғнинг суви
Жилга бўлиб
Шилдир-шилдир куйлади.
Ҳамма ёқда
Елнинг, сувнинг
Янграб кетди куйлари.
Булбулчалар
Назма чалар
Ел куйига Ҳамоҳанг,
Шодликлари
Ичга сизмай
Чаҳ-чаҳлайди сержаранг.*

*Баҳор ели
Ҳуш бўйини
Шоввалардай тарарди.
Баҳор куйи
Бир овоздай
Кўкка ўрлаб борарди.*

Искандар АЛ-ХУРИЙ

(Миср)

ЗАЙТУН ДАРАХТИ*Зайтун дарахтидан мунис
нима бор?**Зайтун дарахтидан тўкис
нима бор?**Қара шохларига,
мевасига боқ,**Елларда шилдирар
мингларча япроқ.**Зайтунжон, сен билан
дўстмиз қадрдон,**Қайноқ кун остида
гуллайвер омон.**Сўнгра бер қуёшдай
заррин тоза мой,**Мой учун пул олиб
тез бўлайлик бой.**О зайтун дарахти,
сендан тушмаймиз:**Ҳосилингни йигиб
кўнгил хушлаймиз.**Зумрад меваларинг
қуёшда пишар.**Еб кўрсак, ҳовлимиз
жаннатга ўхшар.**Зайтунжон, шамолда
шовулла, яшина**Сен билан абадий
ошнаимиз, ошна.**Қиш ўтар, ўзгарар
бир-бир фасллар –**Ёнингга қўшармиз
янги насллар.***ҚИШ***Олти ой ёз бўлар, олти ой қиш деб,
Бекорга айтмаган эканлар дадам.
Ёмғирли қўйлақда, чақмоқ тож кийиб,
Қиш ҳам кириб келди қадам-бақадам.**Ёз кетиб бормоқда чарчаган қўйи,
Қўлида бир сават оқ гул, қизил гул.
Ўйнаб бўлмас экан, афсус, йил бўйи,
Мақтаб ҳам очилди, дўстлар сиқар қўл.**Теран денгизларга савлатин тўкиб,
Тобланган кемамиз шўнгиди олга.
Таълим кемасининг заввослари кўп,
Йўлларни тўсолмас ҳеч қандай долга.***Маҳмуд ДАРВИШ**

(Фаластин)

ЗАБТ ЭТИЛГАН ШАҲАР*Қизалоқнинг онагинаси
ёниб кетди кўзи ўнгида,
ёниб кетди худди шафақдек.**Юпатишди уни катталар:
– Онанг учиб кетди осмонга,
Хафа бўлма, Жафокаш деган
ном олади энди у ёқда,
сен ҳам кейин бориб кўрарсан
нур ёғилиб турган юзини!**Қизалоқнинг онагинаси
ёниб кетди кўзи ўнгида,
ёниб кетди кечки шафақдек.**Ойни ёмон кўрар
шу кундан,
ёмон кўрар қўғирчоқларин.
Шом кўнганда ерга ҳар сафар
ва уйқуга кетганда шаҳар
у турар-да,*

қичқирар титраб:
– Мен ўлдирдим Ойни,
мен ундан
сўрамаган бўлсам ҳам ҳеч гап,
ерга урди ойишонимни:
“Ойинг нўртаҳолдай
чиroyли эмас,
ойинг зайтун каби
келишган эмас,
ойинг баланд осмонда эмас,
қоп-қоронғи мозорда ётар”.

Қизалоқнинг онагинаси
ёниб кетди кўзи ўнгида,
ёниб кетди кечки шафақдек.

Даставвал сўзларим тупроқ эди,
мен дўстлашдим
бошоқлар билан.

Нафрат билан тўлғач сўзларим,
мен дўстлашдим
кишанлар билан.

Тошга айланганда сўзларим
дўст тутиндим
оқимлар билан.

Сўзларимда қайнади исён –
ва дўстлашдим
вулқонлар билан.

Сўзларимда унганда ёвшан,
мен дўстлашдим
некбинлар билан.

Асалга айлангач сўзларим,
огзимни талади
пашишалар.

ОВОЗ

Бир минорам бўлса, чақмоқларнинг
пичоқларин юлиб олардим,
ўчирардим булутларнинг ёнгинларини.

Бир елканим бўлса, ёгингарчиликда
денгизга чиқардим ва қуюнларнинг
синдирардим қанотларини.

Бир нарвоним бўлса, қуёшга чиқиб
яхшилик нурларин ёғдирар эдим –
замин унутарди харобаларни.

Бир жийроним бўлса, унга шарт миниб,
шамолни тутишга чоғлардим,
шамоллар отини уйимга боғлардим.

Агар ер берсангиз, омоч берсангиз,
тупроққа экардим
шеър ҳамда юрак.

Агар тор берсангиз, мен сукунатни
ранг-баранг гуллардай табассумларга,
дўстлик садосига тўлатар эдим...

Аммо нимадир бу? Хочми бу, хочми?
Кечирасиз, менга керакмас бу хоч.
Қўлга олмаганман уни ҳеч қачон...
Михлар тутар уни, менда йўқ илож.

Назокатли бир зот кулди устимдан:
“Михларда жонингиз ачишдимми, шоир?”

Ғазабланиб кесатди аллақайсиси:
“Овозинг зигирёгдай жонга тегди,
Мангуликни орзу қиялсан, чоғи?”

Ҳа, орзу қиялман. Кекиртакдан ёриб,
менинг юрагимни тешишингиз мумкин.
Булутларни найзалаб, тупроққа қориб,
Нилни ҳам Ифротга қўйишингиз мумкин.

*Сизнинг қуролингиз, амрингиз билан
қарға қаноти ҳам оқарар оппоқ,
иккига бўлиниб, ажраб кетар тоғ.*

*Лекин овозимни, янгроқ сасимни
қани, тўрингизга солиб кўринг-чи!*

*Овозим – шу ерда. Ҳамда у ёқда.
Уни михлаб бўлмас, парчинлаб бўлмас!
Овозим озоддир – у курашмоқда!*

Исикава ТАКУБОКУ

(Япония)

* * *

*Болалар ётоқда,
Товуқлар қўноқда,
Ўроқлар чордоқда,
Оловлар ўчоқда –
Ҳаммаси, ҳаммаси ухлагандан сўнг;
Супурги, панишаха ётгач қазноққа,
Қудуқ узра олма тушгач мудроққа;
Турна уни узра ўтган булутлар
Йўқолиб, атрофни босгач сукутлар;*

*Бугдойзор тебраниб айтганда алла
Уйқуга чўмганда йўллар ва дала,
Уйқуга чўмганда жамики олам,
Шундан кейингина ухларди онам.
Бугун қандай ухлай?
Келмайди уйқу.
Онам кўз ўнгимда турибди шундай,
Хотирам, хотирам ётгиси келмас,
Уни ёдга олиб йиғлаётир у.*

УЙҚУ

*Ҳали чўпон бола бўлган чоғимда
Эрталаб уйқумни бузиб катталар:
– Узоқ ухлаш зарарли, – дея
Менга таълим берар эдилар.
Яшаб орттирилган бу доноликни
Мен қабул қилолмай
Қийналар эдим.
Шу сабабли доимо менинг
Бир қўлим уйқудан қутуларди-ю
Қутула олмасди иккинчи қўлим
Уйқу тўридан;
Бир оёғим кунгай эшикдан ўтар,
Иккинчи оёғим тун тошларига
Қоқилиб,*

*Мункирдим тун жарларига.
Фақат йиллар ўтиб
Қанча дўстларим
Хандақ томларида,
Сўқмоқ йўлларда,
Уммон тўлқинида,
Ҳайдалган ерда,
Тоғда,
Ҳатто олис юлдузларда ҳам
Абадий уйқуга кетгандан кейин
Менга болаликда ҳар қалай:
– Узоқ ухлаш зарарли, – дея
Бекор таълим беришмабди, деб
Оғир хаёлларга тола бошладим.*

САРҲАДЛАР

*Роман очколар билан ютса,
ҳикоя нокаутлар билан голиб келади.
Роберто Арльт*

ҚУЁШИМИЗ БИР, ЮРТИМИЗ – КУРРАИ ЗАМИНКИ, БАШАРИЯТ БИР ОИЛАДИР...

Қадрли кичкинтойлар, менинг ёш дўстларим!

Дунёда худди сизга ўхшаган маъсум, фариштадек беғубор, қушлар каби беозор ва тиниб-тинчимас, гоҳо катталардек уйчан ва маъюс болалар яшайдиган бир юрт бор – у мамлакатнинг номи Франция, эшитгансиз-а! Ишончим комилки, эшитгансиз ва умидим булки, бир кун келиб улғаярсиз, дунёни билиш истагининг юракни ҳаприқтирувчи ҳароратини туюрсиз, ана ўшанда мана шу мамлакат тарихи, у ерда яшаб ўтган ва яшаётган фозилу олим инсонлар – файласуфлар, тарихчилар, ҳуқуқшунослар, ёзувчию шоирлар, санъаткору руҳишунослар ҳаёти ва уларнинг оламишумул кашфиётлари, ихтиролари ҳақида атрофлича билгингиз келади; бу туйғу сизга тинчлик бермайди, пировардида сиз ҳаловатингизни йўқотасиз. Билганингиз сайин ҳайратингиз ошаверади ва беихтиёр ўзингиз учун нақадар маърифатга, илму урфонга, янгиликка ўч халқ бўлмаса, дея хулоса чиқарасиз.

Зотан, яратувчи асосида илм ётган қонуниятларга ўраб-чирмаган дунёни, ақл бовар қилмас табиат сирларини, шунингдек, ягона қуёш остида яшаётган, ўз ҳаётини тинч, осуда ўтказмоқ, фаровон турмуш қурмоқ, бани одамга тақдир этилган беш кунлик дунёни чиройли қилмоқ, зийнатламоқ, унга олам-олам мазмун бахш этмоқ – энг қувонарлиси одамзоднинг ер юзида халифа қилиб яратилганидан фахрланишдек саодатни туймоқ ниятида не-не кашфиётлар маконига айланган ўлкалар, миллатлар ва мамлакатларнинг сиёсий-ижтимоий, маданий-маънавий тарихини ўрганиш, керак бўлса, улардан ўрнак олиш қутлуғ насиба эканини ҳис қиласиз.

Франция мана шундай этатиристларга муносиб кашфиётлар диёри!

Биласизми, кинематографни ким ихтиро қилган? Ака-ука Огюст ва Луи Ламмерлар!

1783 йили 5 июнда ака-ука Мангольфлар биринчи марта ўзлари ясаган ҳаво шарида осмонга кўтарилганлар.

Кўзи ожизлар учун босма ҳарфларни ҳам ЛУИ Браел деган француз муаллими ихтиро қилган.

Рене Гиаццинт деган француз шифокори юрак уриши билан ўпкани эшитиб кўрадиган асбоб – стетоскопни кашф этган.

Ҳозирги замон микробиология ҳамда иммунология илмининг асосчиси француз олими Луи Пастер эканига нима дейсиз?!

Ҳатто Миср эҳромларидаги иероглифларни француз олими Жан Франсуа-Шампольон ўқишга муваффақ бўлган ва иероглифлар алифбосини яратган.

Франция – жаҳон илм-фани ҳамда адабиёт ва санъати, инсоннинг мукаррам ва муқаддас ҳуқуқлари қадрланадиган юрт. Сиз билан биз биламиз, ўрта асрда ҳукм сурган диний мутаассиблик ва жаҳолат, маърифат ва дунёвий илмга

қарши қилич яланғочлаган хурофот, бидъат, ақидапарастликнинг хонумони-га ўт кўйган, бу ғайриинсоний иллатлар илдизига болта урган, инсон эркини барча бойликлардан устун кўйган ҳур фикрли файласуф ва ёзувчилар: Вольтер, Руссо, Робеспьер, Гюго, Бальзак, Стендаллар жамиятни шундай машъум таълимотлар асоратидан сақлаб қолиш учун кўп нарсдан воз кечган эдилар.

Ҳар бир авлод ўз ўтмишдошлари яратган моддий ва маънавий бойликлар билан қаноатланмай тараққиётга муносиб ҳиссасини кўшмоғи лозим, деган даъват, шиор ҳамон илғор фикрли французларнинг юрагида яшайди. Зулм ва истибдодга қарши муросасиз курашган француз адибларининг адолат ва эзгулик жарчилари сифатида ном қолдиргани бежиз эмас. Ана ўша буюк аъёнлар буғун ҳам давом этмоқда.

Укажонларим, сизларнинг боболарингиз, дадаларингиз яхши билишади, дунёда Гаврош билан Козетта деган адабий қаҳрамонлар бор, шу қаҳрамонлар бадиий асар – китобларда яратилиб, мана бир ярим асрдан буён биз билан бирга яшаётгандек; неча-неча авлод вакиллари, каминанинг тенгдошлари ҳам шу қаҳрамонлар ҳаёти ва тақдирдан таъсирланиб, ибрат олиб яшадик, шахсан мен ҳавас қилардим, уларга ўхшаб яшагим келарди. Уҳ-хў, у пайтларда биз ҳавас қиладиган бунақа қаҳрамонлар етарли эди. Улар шижоатли, тўғриси, заҳматкаш инсонларнинг ёрқин намунаси эди. Улар ҳукмдор ёки лашкарбоши, номи чиққан зодагон ёки аъён, вазири-аълам ёки ҳоким эмасди, улар камтарин, инсоният тарихидаги ҳамма замонларда ҳаётнинг асосини ташкил қилган оддий одамлар эди. Гаврошнинг диловарлиги, эрк ва адолат учун катталар сафида жангга отлангани, минг бир қийноқ ва уқубатларда яшаб вояга етган Козеттанинг сабр-бардоши, очликдан силласи қуриган чоғда ҳам ҳалоллиги, ор-номусини асрашигина ўйлаганлари, унинг мусаффо кўнгли бизлар учун ҳаётий сабоқ бўлганди.

Ҳали улғаясиз, вақти келиб кўп китоблар ўқирсиз, мен аминман, мана шундай китоблар (албатта жиддий, албатта ибратли) сизларга жуда кўп нарса беради; мен аминман, шу китобларни ўқигачгина сиз оқ-қорани ажратадиган бўласиз; мен аминман, шундай китобларгина сизга чин эзгулик нима, яхшиликнинг тенги йўқ аъмол эканлиги нима – ўргатади; мен аминман, ҳар қандай зулмни, ҳар қандай мутаассиблик ва жаҳолатни ана шундай китобларни ўқиган одамгина енга олиши муқаррар бўлади.

Зулмни китоблардагина эмас, балки китобларгина енгилса қодир!

Сиз ана шу пайтда француз ёзувчиси Виктор Гюгонинг “Денгиз заҳматкашлари” романининг қаҳрамони, матонатли, шерюрак Жильят билан танишасиз, “Хўрланганлар” асарининг қаҳрамони адолат курашчиси тимсолига айланган Жан Вольжан билан ҳаёлан дўст тутинасиз ҳамда вақти келиб менга ўхшаб оғир вазиятларда атрофингиздаги кишилардан беихтиёр шу Жан Вольжандек халоскор излайсиз. Ана шунда бир ярим аср муқаддам яшаган ёзувчининг адолат ҳақидаги фикрлари ҳали-ҳануз долзарб эканига қойил қоласиз. Модомики, ёмонлик, зулм мавжуд ва яшар экан, ҳамма замонда унга қарши турадиган куч топилади!

Мен сизларнинг ота-оналарингиз, амакию тоғаларингиз, холаларингизу бувларингиздан ўтиниб сўрардим, лоақал ўша бадиий юксак, ҳаққоний асарлардаги яхшилик тараннум этилган лавҳаларни болаларингиз, набираларингизга ўқиб беринг, яна ўқиб беринг, ҳар кун, ёз чилласидами, қор уриб турган палладами, кундузими ё шомдан кейинми, ўқиб беринг, барака топкурлар, зарар қилсангиз мен кафил деб айтардим. Модомики, яна қайтараман, зулм ва жаҳолат бор экан дунёда, унга қарши куч ҳам, восита ҳам топилади деб тавалло қилардим.

Қолаверса, орангизда ҳассос, таъсирчан, одамларга меҳрибон, ғамгузор, юрагида одамларга айтадиган гаплари бор болалар бўлса, шоядки, адабиётнинг ҳеч кимга, ҳатто ёзувчининг ўзига ҳам итоат этмайдиган сеҳрли куч-қуввати сизни ром этиб, сўз оламига олиб кетса!

Умид билан суқилган таёқ,
Бир кун берар меваю япроқ,
– дейди Шайх Саъдий.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинаётган ҳикоялар 1 июнь – “Халқаро болаларни ҳимоя қилиш кунини” муносабати билан тайёрланган. Улардан бири “Мўъжазгина кўзгучалар” деб аталади ва у XX аср француз адабиётининг зукко адиби Мишель Бютор қаламига мансуб.

Жаҳон адабиётида, таъбир жоиз бўлса, ўзига хос мактаб яратган файласуф ёзувчи Жан-Поль Сартр Мишель Бютор ижодига ўтган асрнинг 50-йилларидаёқ юксак баҳо берган эди: “Тан олиш керак, бугун Францияда келгусида улуғ адиб бўлиб етишиши муқаррар ёзувчи яшайди, бунинг учун унинг имконияти ҳам, иқтидори ҳам етади. Бу Мишель Бютордир”.

Мишель Бютор новатор адиб, у адабий тил чегарасини кенгайтириш йўлида улкан ўзгаришлар қилган. Унинг асарлари ўтган асрнинг 50-йилларида Францияда юзага келган янги роман оқимининг маҳсули сифатида баҳоланади. Ёзувчининг ўзи эса Натали Саррот, Клод Симон, Роб Грийе каби шу оқимнинг сарлафлари қаторида тилга олинади. Лекин Бюторнинг ўзи бу тахлит қарашларни рад этади. Унинг “Миланга элтувчи йўл” (1954), “Вақтнинг тақсимланиши” (1956), “Эрилиш” (1957) сингари романлари ўз вақтида адабий тушунчалар, адабиёт оламдаги анъанавий “истеҳкомлар”ни бузишга хизмат қилган эди.

Мишель Бютор докторлик диссертациясини ёклаганидан сўнг узоқ вақт турли диёрларда, хусусан, Мисрда, Манчестер ва Солоники шаҳарларида, АҚШ ва Женевада муаллимлик қилган. У мактаб ҳаёти, ўқувчилар психологияси, булар-ку майли, маориф тизимини яхши билган ва бу соҳадаги эскирган усуллар тўғрисида кўплаб мақолалар ёзган. Ким билсин, журналда эълон қилинаётган “Муъжазгина кўзгучалар” ҳикояси ёзувчининг ўша даврдаги армонларининг инъикоси сифатида дунёга келган бўлса, ажаб эмас. Ҳикоя болалар ҳақида катталар учун ёки болалар ҳақида болалар учун ёзилган.

Диққинафас синфда зерикиб, муаллиманинг гаплари кулоғига кирмаётган ўқувчи бола тасодифан эски дарслигининг муқоваси остида қандайдир бир олам борлигини сезиб қолади ва жон-жон деб дарс пайтида ўша ғаройиб оламга чиқиб кетади. Мактабнинг тартиб-қоидалари асирга айланиб қолган Жерар кўнглида уйғонган норозиликни ифодалаб беришга ожиз, ота-онаси эса болам ўқияпти дея хотиржам юради. Ўз-ўзидан савол туғилади, бола нима қилиши керак? Ана шу саволга Жерар китоб муқовасидаги дарича орқали ўтиб борган боғда жавоб топади. Ва ўша ердаги тенгдош дўстлари билан маслаҳат қилиб бутун синфдошларини кўнглига ёқиб қолган маконга чорлайди, нафақат чорлайди, уларнинг ҳам ўша ерга ўтиб ўқишларига ёрдам беради. Лекин болалар китоблар орқали ёки китоблардан қочиб ўзларига қулай илм даргоҳи топшиади, гўзал ва хушманзара боғ улар учун мактаб вазифасини ўтайди. Лоақал жонларига тегиб кетган қироатхонлик ва қуруқ ёдлашлардан қутулишади улар, лекин бу билан эски ўқитиш усулларидан бутунлай озод бўлиш мумкинми?! Бола зоти худбинлик нималигини билмайди. Болалар кашф қилган ёки ўйлаб топган янги даргоҳга борган ҳар битта ўқувчи ўзи билан маълум бир соҳа, касб-корга ўргатадиган ҳайвонларни олиб боради. Асарда ташаббус ўқувчилардан чиқади, муаллимлар, мактаб маъмурияси ёки маориф тизими корчалонлари бу йўлда ҳеч нарса қилишмайди. Мактабда дарсларни текшириш учун келган нозиргина партада ухлаб ўтиради. Муаллимадан тортиб ўқувчи болаларгача ўзлари ўйлаб топган маконга бориб келишадик, расмиятчилик қурбони бўлган нозир бундан беҳабар қолаверади. Излаганга толе ёр, болалар ташаббускор, изланувчан, серғайрат. Улар – янгилик тарафдорлари. Катталарнинг эса шиорлар, қуруқ даъватлар, кўрсатмалар, ҳисоботлардан бошқаси билан ишлари йўқ...

Қуйидан бошланган эзу аъмоллар юз фоиз рўёбга чиқади. Ҳикоянинг замирида мана шундай ҳаёллар ётади.

Иккинчи ҳикоя-эртақда Пьер Грипари шаҳар ҳаётидан олинган қизиқарли воқеани қаламга олади. Ёзувчи бир жуфт бошмоқ – эру хотин – тақдири орқали одамлар турмушида юзага келаётган носоғлом одағлар, ножўя муносабатлар устидан энгилгина гулади, киноя қилмайди. У ўйлаб топган саргузаштларда захархандалик йўқ. Енгл юмор, қизиқарли сюжет, мажоз ва лирик тасвир – бир-бирига интилган ошиқ-маъшуқ бошмоқларнинг турмуши ҳақидаги ҳикоя мана шулардан иборат.

Таржимондан

Мишель БЮТОР

МЎЪЖАЗГИНА КЎЗГУЧАЛАР

Рус тилидан Олим ОТАХОН
таржимаси

Жерар дарсда ўтириб зерикди. Ташқарида шаррос ёмғир ёғарди. Синфда “Ўқиш китоби”даги жонга тегиб кетган эски матнни ўқишар, муаллима гапининг орасида болаларга унинг жуда қизиқарли ва ҳатто кулгили эканини уқтирмоқчи бўларди. Бироқ ҳеч ким, ҳатто ўзи ҳам лоақал тишининг оқини кўрсатмас эди.

Жерарнинг китоби узоқ тутилганидан шалоғи чиқиб кетган, саҳифаларига ажи-бужи қилиб ёзиб ташланган эди. Китобнинг ҳозир ўқишаётган бетидаги сатрлар орасида кўзга чалинган: “Агар зериксанг – китоб муковасига тўкилган сиёҳ доғини ўчириб ташла”, деган ёзувни Жерар бир амаллаб ўқий олди. Китоб муковаси қалин картондан қопланган бўлиб, унинг ички тарафида чинданам каттакон сиёҳ доғи яққол кўзга ташланарди, Жерар ана шу доғни эҳтиётлик билан шошилмасдан қиришга киришди. Аслида бу доғ эмас, елим билан ёпиштирилган қоғоз парчаси экан; унинг тагида кафтдеккина чуқурча кўринди, чуқурчанинг тубига: “Шу ерга кичкина кўзгуча ўрнат”, дея ёзиб қўйилган экан. Жерар шу ёзувни аранг ўқиди.

Муаллима унинг дарсни тингламаётганини пайқаб қолиб:

– Биз қаерда тўхтадик? – деб унга савол берди.

Хайрият, дарс ниҳоясига етган экан, шу чоғ кўнғироқ жириглаб уни шармандалиқдан асраб қолди. Қувонганидан унинг чехраси ёришиб кетди, бунга жавобан муаллимаси жилмайиб қўйди: ҳар қалай, у шафқатли ва меҳрибон муаллима эди.

Уйга келгач, у кўзгу излаб ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб юборди. Бироқ топганларининг бари мўлжалдагидан бироз каттароқ ё кичикроқ эди. Фақат биттаси, бир куни ойисининг сумкасида кўрган кичкина кўзгу тўғри келиши мумкин.

Кечки овқатдан сўнг, у ақлли болалардек индамай ухлагани ётди, онаси ёноғидан ўпиб қўйиш учун тепасига келганида унинг қулоғига шивирлади:

– Ойижон, илтимос, кичкина ойнангизни бериб туринг!

– Ойнани нима қиласан?

– Муаллимамиз қандайдир тажриба ўтказмоқчи экан.

– Ҳаммага ойна олиб келинглар, деб айтдимми?

– Йўқ, ҳаммага эмас, уйда ўшанақа ойна бор ўқувчиларга.

– Хўп, яхши, эски сумкамни қараб кўрарман. Энди ухла!

Эрталаб нонушта қилишаётган пайтда Жерар ойисидан сўради:

– Нима бўлди ойна?

– Нима нима бўлди?

– Эсингиздан чиқдимми?

– Нима эсимдан чиқади?

– Ойна.

– Ҳа, эсимдан чиқиб кетибди бутунлай. Шунақа шошилишчиди?

– Ҳаддан ташқари!

Ҳақиқатан ҳам жуда зарур эди, чунки дарсда бугун ҳам “Ўқиш китоби”дан анча-мунча лавҳа ўқишлари керак.

Жерарнинг ковоқ-тумшуғи осилиб тушганини сезган онаси: – Бўпти, манавини олақол, – деди унинг кўнглини кўтарган бўлиб. – Фақат битта шарт билан, бугуноқ ўзимга қайтариб берасан. Яна синдириб қўймагин, бирам нозик, ўрганиб қолганман жудаям.

– Унақада бошқа топиб берақолинг.

– Ўтказадиган тажрибаларинг шунақа узоқ чўзиладими? Нима қилмоқчисизлар ўзи, тушунтириброк гапир.

– Қайдам, муаллимамиз ҳали айтганлари йўқ, аммо кейин яна керак бўлиб қолса-чи...

Кўзгу муковадаги чуқурчага лоппа-лойиқ келди. Жерар олдида ўтирган боланинг орқасига яшириниб олиб, юраги дук-дук урганча ўзининг аксига қаради. Акси секин-секин кичрая бошлади. Энди Жерар худди сувратдагидек бошини яхлит кўрди. Акси кичрайгандан кичрайиб борарди. Ниҳоят, у ўзининг бор бўйи билан боғ ўргасида турганини кўрди. Аллақандай бола ёнига яқинлашиб келди-да, сўз қотди:

– Бу ёққа, бу ёққа ўт.

– Қанақа қилиб ўтаман?

– Аввал бармоғингни ўтказ... кейин бошқасини... босгин, бутун қўлингн ўтади. Кейин тирсагинг, елканг... Ана энди бошингни энгаштир... Нариги қўлингни, елкангни... Энди гавдангни... Хўп, оёғингни, қойил.

Жерар қуёш нурларига чўмган боғда пайдо бўлди. Шалоғи чиққан эски китоби майсалар устида ётарди. Ойнада ўзининг синф партасида ўтирганини кўрди, фақат синфдаги Жерар негадир шишадек шаффоф эди.

– Энди эса сизлар ўқиётган ўша саҳифани оч, иш деган мана бундай бўпти.

– Муаллимамиз пайқаб қолсалар-чи?..

– Хотиринг жам бўлсин, аксинг жавоб беришга кодир.

– Сизлар бу ерда мактабга бормаисизларми?

– Шу етмаётганди! Бизни ҳайвонлар ўқитади.

– Нечтасизлар ҳаммангиз?

– Ҳозирча ўнта. Ана, қара, қолганлар ҳам келишяпти. Менинг исмим Леон, бу ерда тулпорим бор, ана ўша бизга математикани ўргатади. Бу эса Клод, унинг қарғаси бор, қарға бизга географиядан дарс беради. Мана бу Пьеро, унга қарашли тўти бизга мусикани ўргатади. Бу эса Габриель, унинг тулкиси бизга боғдорчиликдан сабоқ беради. Бу Барнабе, унинг калтакесаги бор, калтакесак расмдан дарс ўтади. Мана бу Никола, олмахони бор, гимнастикадан дарс беради. Бу эса Клотер, унинг пингвини сузишдан сабоқ беради. Бу Огюст, унинг бир уя асаларилари бор, улар геометриядан дарс ўтишади.

– Бундан чиқди, сизларда машина ҳайдаш билан телевизор ясашга ўргатадиган муаллим йўқ экан-да?

– Нима кераги бор бунинг? Сизларни шунга ўргатишадими синфингизда?

– Йўқ, лекин сизларга қизикроқ бўлармиди демоқчиман-да...

– Бир гап айтайми, биз эндигина бошладик ўқишни...

– Негадир уйларингиз кўринмаяпти?

– Уйнинг ҳожати йўқ бу ерда. Истаган пайтимизда ўзимиз қуриб оламиз.

– Қаерда яшайсиз?

– Қоронғи тушганда уйга кетамиз.

– Тушунарли, демак, мен ҳам...

– Бўлмасам-чи, сен ҳам уйингга кетасан. Синфда кўнғироқ чалинганда, яна изингга қайтасан. Биз боққа она тили ва адабиёт дарсида келамиз.

- Қаерда ўқийсиз?
- Турли лицей ва коллежларда; токайгача бу давом этади, чидаб бўлмайд қолди-ю!
- Бу ерга қандай келиб қолдингиз?
- Эски “Ўқиш китоби” ёрдамида.
- Улар кўлга бориб қайиқда учишди, ўша ерда тулпор уларга кўл ёқасидаги қамишларни қандай санашни ўргатди. Кейин бирдан чироқ ўчгандек туюлиб, Жерар яна синфда, партада ўтирган холига қайтди...
- Ойи, ойнангиз менда турсин, жудаям зарур бўляпти-да!
- Мен нима қиламан?
- Усиз ҳам бемалол юрасиз-у!
- Бу нима деганинг? Лабимни қанақа қилиб бўяйман?
- Сизга бошқасини совға қиламан.
- Нега ўзингга бошқасини сотиб олмаяпсан?
- Ярамай қолса-чи у?
- Демак, тажрибангиз муваффақиятли ўтибди-да. Энди айтиб берсанг бўларди.
- Қийин иш. Ўзим ҳам ҳали кўп нарсани тушунолмаёпман. Ташвиш қилманг, албатта, сотиб оламан, тўплаётган пулларимнинг ҳаммасига бўлса ҳам оламан, мана кўрасиз...
- Бундай қилма, тойчоққинам, керак эмас, сен хурсанд бўлсанг, бас...
- Лекин менинг сизга совға қилгим келаяпти!
- Менга суврат совға қилақол.
- Хўп. Мен сизга тулпор сувратини совға қиламан.
- Тавба, тажрабаларингиз қизиқ экан жуда.
- Сизга манзур бўлганидан хурсандман, ойи.
- Эртасига ўртоқлари Жерардан уларга бирон-бир янги нарсани ўргата оладиган ҳайвон олиб келолмайсанми, деб сўрашди.
- Олиб келишга олиб келардим-у лекин синфга қанақа қилиб олиб кираман, мана шуниси қийин...
- Митти бир жониворни топиб, чўнтагингга солиб кирсанг-чи. Бизга машина ҳайдашни ўргатарди.
- Лекин қанақа жониворни келтирай?
- Бу ўзингга ҳавола. Ўйлаб топарсан.
- Улар қор босган тепаликка қараб кетишди, ўша ерда қарға Лондондаги улкан дўконлар ҳақида гапириб берди.
- Кечаси Жерар туш кўрди. Қараса, жанубга олиб борадиган катта йўлда машина ўқдек учиб кетяпти-ю, унда ўзи билан бирга камдан-кам учрайдиган беозор йўлбарс ўтирган эмиш.
- Эртага мен билан бирга она тили ва адабиёт дарсига келолмайсизми?
- Жоним билан, лекин қанақа қилиб боришни билмайман-да...
- Сиз китоб варақлари орасига кириб олинг.
- Дарҳақиқат, дарслиқда ажойиб йўлбарс сурати бор экан. Балки уни қирқиб олиш керакдир? Йўқ, у сирғалиб саҳифадан-саҳифага ўтиб бораверади, ниҳоят, сўнгги варақдан ҳам ўтади.
- Жерарнинг йўлбарс олиб келганини кўриб ҳаммалари қойил қолишди.
- Биз энди ака-укамиз, сафимиз янаям кенгаймоқда.
- Сенинг синфдошларинг дарсда зерикишмайдими?
- Зерикишади, бу ерга жон деб келишган бўларди.
- У ҳолда сенга ўхшаб эски дарслик топишсин – тамом-вассалом. Фақат сиёҳ доғини эслатишни унутма!

– Ҳаммалари бориб қирмизи қояларга чиқишди, ўша тепаликда сув кундузи осма йўлларни қуриш ҳақида тушунтириб берди.

Орадан кўп ўтмай Жерар ўзининг одобли ва ранги тиникиб қолганига хайрон бўла бошлаган партадоши Альберга ҳаммасини гапириб берди.

– Мен дарсда энди мутлақо зерикмайман. Очиғини айтсам, зўр йўлини топдим. Мўъжиза дейсан.

– Мўъжиза, ростакам мўъжизами?

– Ҳа, лекин бунинг учун битта эски дарслик керак.

– Отам ҳаётда олиб бермайди! Агар ўзимникини йўқотиб қўйдим, десам кунимни кўрсатади!

– Биласанми нима, юр, эски китоблар сотадиган дўконга борамиз. Янги дарсликка эскисини жон-жон деб алмаштириб беришади.

– Улар бир неча кун қидиришди. Жерар ҳар куни уйга кеч қайтар, хавотир олаётган онаси баъзан ташвишланиб уни саволга тутарди.

– Хаялладинг жуда, қаерда эдинг?

– Мактабда.

– Шу пайтгача-я?

– Дарсдан кейин эски дарслик қидириб дўконга бордик.

– Яна китоб олмоқчимисан? Қийнаб қўясан-ку бунақада, отангга нима деб тушунтираман. Ўқитувчиларингиз ўйласа бўларди озгина.

– Йўқ, китоб менга эмас, бир синфдошимга керак. У ҳам қатнашмоқчи бўлаяпти.

– Ниҳоят, улар эски уйлар ўрнида қурилган “Савдо маркази” ёнидаги кичкина дўкончадан излаган китобларини топишди. Муқовасига сиёҳ тўкилган бир даста 3- синф дарслиги тахланиб ётарди. Жерар китобларни санаб чиқди. Синфдошларининг ҳаммасига етар экан, ҳатто битта ортиқча, болаларнинг машмашаларига гўё эътибор бермаётгандек кўринган дўкондор, улар эски китобга янги китобни алмаштирасизми, деб сўрашганда бир нималарни пўнғиллаган бўлди-да, хиёл кизғиш қўлларини яп-янги китобга узатди. Альбер боғдаги болаларга телевидение фаолиятига бағишлаб машғул ўтказадиган ажабтовур Африка филини олиб келишга муваффақ бўлди.

Улар чангалзорга бориб, тўр беланчақда ётиб дам олишди, тўтиқуш эса уларга орган чалиб турди.

Улар қир-адирга бориб уч ғилдиракли велосипедда у ёқдан-бу ёққа роса учишди, ўша ерда тулки кўм-кўк лолаларни етиштиришни ўргатди.

Улар бориб соҳилдаги қояларга чиқишди, парашютда сакраб машғул ўтказишди, калтакесак эса ота-оналарининг сувратини чизишга ўргатди.

Кемабоп ёғочлар олиш мумкин қарағайзорга бориб, шохдан-шохга сакраб ўйнаганларида олмахон пастлаб учиш қоидаларини тушунтириб берди.

Кейин Альп музликларига бориб тоғ ёнбағирларида роса чанғи учишди, пингвин неолит даври ҳақида яратилган диапозитивни кўрсатди.

Сўнг Тинч океанига бориб узун қайиқларда сайр қилишди ва тюлень болаларни чиғаноклар билан тўла ғорларга олиб борди.

Тоғ дараларида шаршараларни кечиб ўтишди, боларилар уларга ўтгиз олти перпендикуляр назариясини исбот қилиб беришди.

Шўр сувли кўлга боришганида, конькида учиб айланишди, йўлбарс эса машинада соатига уч юз километр юришнинг сирларини тушунтириб берди.

Жерарнинг энг сўнги синфдоши театр санъатидан сабоқ бера оладиган чумолихўрни етаклаб келиб буларга қўшилганда муаллима синф жимжит бўлиб қолганидан таажжубланди ва ўқувчиларни бирма-бир кўздан ке-

чиришга аҳд қилди. Ана шунда уларнинг ҳаммалари ранги хиёл тиниқиб қолганини фаҳмлади.

У кўзларим хиралашибди, кўзойнак олишимга тўғри келади, деб хаёлидан ўтказди.

Бу пайтда Жерар ўртоқлари билан оҳанг таратувчи вулқон этагига йиғилишган эди.

– Муаллимамиз нима қилаётган экан ҳозир? Эҳтимол, жуда ўксиётгандир ёлғиз қолгани учун?!

Дўкон ёпилиши арафасида энг сўнгги дарсликни ҳам олишга муваффақ бўлишди. Уни болалардан битта-битта йиғилган маркаларга алмаштиришди ва танаффус чоғида муаллималарига ҳадя қилишди. Бунинг самараси узоқ куттирмади.

Дарҳақиқат, синф ҳаддан зиёд жимжит бўлиб қолганди. Муаллима тождор турна билан кўзгу орқали ўтди. Турна ҳаммага соч турмаклаш санъатини ўргатди.

Иттифоқо бир куни синфга таълим-тарбия ишлари бўйича назоратчи ташриф буюрди. У барча ўқувчилар билан бирга муаллиманинг ҳам шаффоф кўринишига аҳамият бермади, лекин ифодали ўқиш ҳамда муаллиманинг тушунтиришлари рисоладагидек экани, синфда тартиб-интизомнинг намуналилигини кўриб лол қолди ва ўтирган ерида ўзиям пинакка кетди. Кўнғирок жаранги уйғотиб юборганда синфда биронта бола нурли кўринмади, оқибат нозир овқатни меъеридан кўпроқ тановул қилиб юборганимдан бўлса керак, деган хулосага келди.

Муаллима кун сайин ёшариб бораётганга ўхшарди. Боғда Робера деган бегемот болаларни шеърни ифодали ўқишга шунақаям ҳазил-хузул билан ўргатар эдики, кула-кула ўласан. Таътил пайти келганда, Жерар хўрсинишдан ўзини тиёлмади:

- Ана, холос! Ўқишлар ҳам тугади...
- Нима бўпти, мактабда завқлироқ эмасми?
- Ҳаммаси бизнинг тажрибамиз туфайли, ойи, ўша туфайли шундай бўлди.
- Назаримда, таълим ишлари яхши олиб бориляпти, шекилли, охирги чоракда рангинг кириб қолгани ҳам бежиз эмас!

Пьер ГРИПАРИ

БИР ЖУФТ БОШМОҚ

Бор экан, йўқ экан, бир жуфт эру хотин бошмоқ бўлган экан. Бир пойининг исми Николая бўлиб, у эри экану иккинчи пойи Тина эса унинг умр йўлдоши экан. Нафис, ипақдек майин қоғозга ўралган бошмоқлар бежиримгина қутида яшар эканлар. Ўша ерда улар ўзларини беҳад бахтиёр сезишар ва ҳаётлари абадулабад шундай кечишига шубҳа қилишмас экан.

Бироқ кунлардан бир кун сотувчи аёл уларни қутидан олиб кийиб кўринг, деб аллақандай хонимга берибди. Хоним оёғига кийиб, бор-йўғи бир неча қадам юрибди-да, бошмоқларнинг худди қуйиб кўйгандек лойиқ эканини кўриб:

- Мана шунисини оламан, – дебди.
- Ўраб берайми? – сўрабди сотувчи аёл.
- Шарт эмас, – дебди хоним, – шундай кийиб кетавераман.

У пулини тўлаб, янги бошмоқда кўчага чикибди.

Шу тариқа Николая билан Тина бир-бирларини кўрмай кун бўйи юришибди. Фақат кош қорайганда улар қоп-қоронғи жавонда учрашибдилар.

– Тина, бу сенмисан?

– Ҳа, бу менман, Николая.

– Қандай яхши! Сени бошқа кўрмайман, деб роса кўрққандим.

– Мен ҳам. Сен қаерда эдинг?

– Менми? Ўнг оёқда.

– Мен эса чап оёқдайдим.

– Ҳаммасини энди тушундим, – дебди Николая. – Ҳар гал сен олдинга ўтсанг, мен орқада қолганман, сен орқада бўлган чоғда эса мен олдинда бўлганман. Шунинг учун биз бир-биримизни кўролмаганмиз, шекилли.

– Нима қилдик, энди ҳар доим шундай бўладими? – сўрабди Тина.

– Афсуски, шундай.

– Аммо, азизим Николая, сени кун бўйи кўрмаслик даҳшат-ку?! Мен бунга асло чидаёлмайман.

– Шошма, – дебди Николая, – мен йўлини топдим. Қулоқ сол, мен ҳамиша ўнг оёқда, сен эса чап оёқда бўласан, тўғрими? Хўш, мен ҳар қадамда жиндай сен томонга сакрайман. Шунда бир-биримизни кўриш имкони туғилади. Келишдикми?

– Бўпти.

Николя худди шундай қилибди.

Эртасига бошмоқларнинг эгаси уззукун ўнг оёғининг учи пошнасига урилмасдан, тўғри, тинчгина юролмабди. Нукул энди юраман, деганда оёғи қайрилиб кетармиш.

Ўтақаси ёрилган хоним ўша куниёқ шифокор қабулига борибди.

– Доктор, менга нима бўлганига ақлим бовар қилмаяпти. Ўзидан-ўзи оёқларим чалишиб кетяпти.

– Чалишиб кетяпти? Ўзидан-ўзи?

– Ҳа, доктор. Бир қадам кўйишим биланок ўнг оёғим чап оёғимга тегиб кетаяпти, мен йиқилиб тушяпман.

– Ие, бунинг олдини олмаса бўлмайди, – дебди шифокор. – Агар бундан кейин ҳам шундай бўлаверса, ўнг оёғингизни кесиб ташлашга тўғри келади, хоним. Мана сизга рецепт: шу бўйича ўн минг франкли дори оласиз. Эртага келинг. Кўриб кўйганим учун эса икки минг франк тўлайсиз.

Ўша куни кечкурун, кийим жавонида Тина Николаядан сўрабди:

– Шифокор нима деганини эшитдингми?

– Эшитдим.

– Бу даҳшат-ку! Мабодо, унинг ўнг оёғини кесиб ташласалар борми, у сени ташлаб юборади, оқибат, бир-биримиздан жудо бўламыз.

– Тўхта, мен топдим, – дебди Тина. – Мен чап оёқда бўлганим туфайли эртага сен эмас, мен оз-моз ўнг томонга тояман.

– Бўпти.

У шундай қилибди ҳам: эртасига кун бўйи чап оёғи ўнг оёғининг пошна-сига урилавериб, ҳар сафар боёқиш хоним гуп этиб ағдарилиб тушаверибди.

– Доктор, аҳволим тобора ёмонлашяпти, шекилли. Энди чап оёғим ўнг оёғимнинг пошнасига илашиб қоляпти.

– Нимасини айтасиз, аҳволингиз янаям оғирлашибди, – дебди шифокор. – Агар шундай давом этаверса, иккала оёғингизни кесиб ташлашга тўғри келади. Мана сизга рецепт: йигирма минг франкли дори сотиб оласиз. Кўриб кўйганим учун эса уч минг франк тўланг. Эртага, албатта, келинг!

Кечкурун Николя Тинадан сўрабди:

– Эшитдингми?

– Эшитдим.

– Агар хонимнинг иккала оёғини кесиб ташласалар, ҳолимиз нима кечади?

– Бу ҳақда ўйласам, юрагим орқага тортиб кетяпти.

Иккови шифокорнинг гапларидан ваҳимага тушиб, ухлолмай, хонимнинг даҳлизда бедор юрганлигидан тамом беҳабар, коп-қоронғи жавонда роса ҳасратлашибди. Хоним жавон ёнидан ўтаётганида беҳос уларнинг гапини эшитиб қолибди-ю, жуда фаросатли аёл экан, гап нимадалигини дарров фаҳмлабди.

Хоним ўша заҳоти ўтгиз минг франк сарфлаб олган дориларини улоктириб юборибди ва эртасигаёқ оқсочига тушунтирибди:

– Манави бошмоқларни кўряпсизми? Мен энди буни киймайман, аммо шунга қарамай, уларни ташлаб юбориш ниятида ҳам эмасман. Шунинг учун бошмоқларни яхшилаб артиб қўйинг, доимо ялтираб туриши учун мудом тозалаб туринг. Энг муҳими, уларни ёнма-ён қўйинг.

Уйда ёлғиз қолгач, оқсоч қулибди-да:

– Хоним эсини еб қўйибди, – дебди, – одам ҳам шундай чиройли бошмоқларни киймай асраб кўярмишми! Икки ҳафтадан сўнг унутиб юборади, ана ўшанда уларни олиб кетаман.

Чиндан ҳам орадан икки ҳафта ўтгач, оқсоч бошмоқларни олиб кетибди. Аммо кийган заҳоти ўз-ўзидан қоқила бошлабди. Бир куни оқсоч кечки пайт чиқиндиларни ташлаб келгани орқа зинадан тушаётган чоғида Николя билан Тина бир-бирларини кўргилари келиб қолибди-ю, у кўз очиб-юмгунча ағдарилиб тушибди.

“Бошмоқлар сеҳрли экан, шекилли, – деб ўйлабди у. – Шунча кийганим етар. Яхшиси, буларни ногирон жиянимга бераман”.

Кунларнинг бирида кечаси Тина Николяга ҳасрат қилибди:

– Менинг пошнам ейилавериб пиёзнинг пўстидек бўлиб қолди. Бу кетишда адо бўламан.

Чинданам бир ҳафта ўтгач, унинг пошнаси тешилибди. Ногирон қиз янги пойабзал сотиб олиб, Тина билан Николяни чиқинди қутисига ташлаб юборибди.

– Энди нима қилдик, – деб сўрабди Николя.

– Кошки бир умр ажралмасликнинг иложи бўлса!

– Менга яқинроқ кел, – дебди Николя, – бизни ажратиб юбормасинлар, менинг боғичимни маҳкам ушлаб ол.

Улар шундай қилишибди. Чиқинди машинасига ҳам бирга ортилишибди. Ниҳоят бу машина уларни элтиб, чиқиндихонага тўкибди. То уларни бир қизча билан бола топиб олмагунча ўша ерда ётаверибдилар.

– Қара, кара, бошмоқлар. Улар бир-бирларининг қўлидан ушлаб ётишибди! Бундан чиқди улар жуда яқин дўст экан, – дебди қизча.

– Ундай бўлса, – дебди бола, – улар жуда яқин дўст бўлишса, дунёни биргаликда томоша қилишсин.

Бола шундай дебди-ю, уларни патнисдек тахтачага ёнма-ён қўйиб миҳлабди. Кейин эса тахтачани денгизга оқиб борадиган анҳорга қўйиб юборибди. У тобора узоқлашиб сузиб кетибди, қизча бўлса рўмолчасини силкитиб, қичкирибди:

– Хайр сизга, бошмоқлар! Оқ йўл!

Гарчи ҳаётдан бор умидларини узган бўлса ҳам, Тина билан Николя вақтичоғлик билан саёҳат қилгани жўнаб кетибдилар.

Ян БЖЕХВА

(Польша)

Рус тилидан
Нуруллоҳ ОСТОИ таржимаси

ПИШЛОҚДАГИ ТЕШИКЛАР

– Айтинг,
Бу қандай жумбоқ,
Нега тешилган пишлоқ?
Аслида пишлоқ пишган,
Ким уни атай тешиган?

– Тешиган мен эмас,
Бошқа, –
Хур-хурлаб деди Чўчқа.

– Қизиқ, –
Ғо-ғолади Ғоз. –
Фол очмоқ
Мушукул бироз.

Йиглагудай деди Кўй:
– Қийин масала, вой-бўй!
Ҳеч ким бўлмаса иқрор,
Ба-алким билади Кўчқор?

– Бунга сабаб мушуклар,
Шундан барча тешиклар, –
Деди хонаки Кўппак,
Пишлоқни ҳидлаб жиндак.

Мушук томдан пишқирди,
– Мен эмас, – деб қичқирди. –
Бу аниқ Сичқон иши,
Шундан пишлоқ тирқиши!

Қайдандир келди Қарга,
Иши бўйича бош дарга.
Юкланди унга шу иш –
Пишлоқ бўйича тафтиш.

Қарга ишга киришди,
Балки дерсиз: “Иш пишди!”
Қарга каломин ўқиб,
Еб қўйди уни чўқиб!

Қоринга кетди пишлоқ,
Бақирди бутун қишлоқ:
– Фалон, талон, писмадон,
Пишлоқни қилди гумдон!

Учиб чиқиб деворга,
Қарга деди:
– Бекорга,
Қилманг мени ҳақорат,
Пишлоқ бўлмади зорат!

Тешикка текканим йўқ,
Бекорга еганим йўқ!
Тўғри, пишлоқ йўқолди,
Лекин тешиклар қолди!
Шундай тугади бу баҳс,
Жонзотларга бўлди дарс.

Лекин ҳеч ким билмайди
Тугамас бу қўшиқлар:
Пайдо бўлган қаёқдан,
Пишлоқдаги тешиклар?!

ШАФАҚ ОРОЛЛАРИДА

*Етти иқлим нарида,
Шафақ оролларида
Ҳамма ўйнаб-кулармиши,
Боши билан юрармиши.*

*Демиллар, унда яшар,
Чанг чалиб, ўйин тушар,
Уч бошли Кит ялмоғиз,
Қўшиқ айтармиши ёлғиз!*

*Чархоёқда чарх уриб,
Тоғу тош ҳайбатида
Учар эмиш чавақлар
Помидор шарбатида.*

*Ҳатто бир мушук ҳайҳот,
Ҳайдар эмиш вертолёт!*

*Самбиттол нок тугармиши,
Шоколад, ширмой нонлар.
Сувда сакраб юрармиши,
Ёрдагидай қўёнлар.*

*Катталарга болалар,
Дарс берармиши мактабда.
Ҳар турли мўъжизалар,
Бисёр эмиш албатта
Етти иқлим нарида,
Шафақ оролларида*

*Баъзида жиндак афсус
Қиламан, алалхусус,
Изласак ҳам кўп сарсон,
Тополмасмиз ҳеч қачон
Шафақ ороллари,
Учқур шамолларини.*

ЕЛИМ

*Тез қочинлар, қочди, ҳой,
Ошхонадан Елимвой!
Ким дуч келса, қарамай
Елимлайди аямай!*

*Елимланди идишлар,
Қошиқ, санчқи, илғичлар.
Лампачироқ, товоқлар,
Турли кийим, қалпоқлар.*

*Ота ҳам қўлга тушиди,
Ўриндиққа ёпишиди.*

*Китоб, кўрпа, ўйинчоқ,
Болиш, чойшаб, кўғирчоқ,
Пол ва шифтни сўнг шошиб,
Елимлаб, кетди қочиб!*

*Ким йўлда имиллади,
Зум ўтмай елимлади.*

*Баққоллик ойнасидан,
Анграйиб боқди анқов.
Оғзини очмасидан,
Ёпишиб қолди дарров!*

*Ўриндиқлар елим,
Бас,
Ким ўтирса,
Қўзгалмас!
Ит мушукка хезланди,
Зум ўтмай елимланди!*

*Трамвай тутди бошин,
Елимланди юк мошин!*

*Олисан кўриб атай,
Ёрдамга чопди посбон!
Бечорани пашиадай
Елимлаб қўйди осон.*

*Нима қилсак,
Чора йўқ!
Бари бирдай ёпишиди.
Буюм, жонзот, ҳўл-қуруқ,
Оғиз-бурун ўпишиди.*

*Бир-бир ўчар чироқлар,
Юмилади қароқлар.
Кўзлар уйқуга тўлди,
Сен ҳам ухла,
Вақт бўлди!*

Мирослав ВАЛЕК

(Словакия)

ТУЯ

Томоғи қуя-қуя,
Буфетга кирди Туя.
– Менга сув бўлса девдим,
Шунинг учун келувдим...

Сотувчи сакраб турди,
Туя томон югурди:
– Сизга газланган сувми,
Ёки музланган сувми?

– Манзилим сахро азал,
Менга оддий сув афзал!
Сотувчи деди:
– Шошма,
Шарбат берайми, ошна?

– Таклифлар яхшику-я, –
Дея тин олди Туя.
– Ўн икки йил циркдаман,
Яширмайман, эркаман.

Чакки эмас иш жойим,
Доим олчидир довим.
Ерга қипиқ тўшалар,
Жонга ором ўшалар.

Чироқлар чарақлайди,
Улкан шифт ярақлайди.
Чин сўзим, хўп яйрайман,
Яна саҳродадайман.

Саҳрода сувсиз қийин,
Ҳалокат бўлар,
Тайин.

Эзилиб жигар-бағир,
Сотувчи дер:
– Иш оғир!
Рухсат этинг, ҳозироқ,
Сизга берай ёғ-қаймоқ!

Туя бу гал ютинди,
Сотувчидан ўтинди:
– Барини қўятуринг,
Менга, ошна, сув беринг!

Витезслав НЕЗВАЛ

(Чехия)

АФРИКАГА

Мен ҳеч хафа бўлмайман,
Ёғоч отни тутаман.
Апельсин ейиши учун,
Африкага кетаман.

Отим кишнаб ўйнайди,
Йиғлагани қўймайди.
Овутаман ўзимни,
Согинмайман ҳеч кимни.

Қачонки андуҳ бўлса,
Нигоҳларга ёш тўлса.
Жаннатдан учиб келар,
Камалак капалаклар.

Ва бизга бўлар эрмак,
Тушга киргандай эртак.

Ингер ХАГЕРУП

(Норвегия)

ДУГОНАЖОН КАРАФША (ПЕТРУШКА)

*Дугонажон карафша,
Сочларингни ўрасан.
Ям-яшилсан қишу ёз,
Ялангоёқ юрасан.*

*Дугонажон карафша,
Кимга кўнгил ёрасан?
Наҳот бугун базмга
Ялангоёқ борасан?*

Фам ХО

(Вьетнам)

НОДОН ТОЙЧАЛАР

*Борарди тош кўчада
Ота от мамнун,
Янги тақа туюқдан
Сочарди учқун.*

*Буни кўриб тойчалар
Кўтарди қий-чув:
– Туюқларга ўт кетди,
Тезроқ сепинг сув!*

Китахара ХАКУСЮ

(Япония)

ҚИРМИЗИ ҚУШЧА

*– Қушча,
Нима гап ўзи,
Нега рангинг қирмизи?
– Қизил мевалар едим.*

*– Қушча,
Қушча, айт, ўртоқ,
Нега бунча рангинг оқ?
– Тутхўрлик қилган эдим.*

*– Қушча,
Патларинг мовий,
Нега рангинг самовий?
– Осмонни чўқиб едим!*

Франтишек ГРУБИН

(Чехия)

ОЙМОМА

*– Нега сен бунча хомуш,
Хайлларинг фаромуш?
– Фалакдан юлдуз учди,
Ўрмонга қулаб тушиди!*

*– Қайгурма, Оймомажон,
Кўп узоқ эмас ўрмон.
Эрта тонгда борамиз,
Юлдузингни топамиз!*

ҚОРБУВИ

*Оптоқ қор дала-тузлаб,
Қорбуви қолди музлаб.
На овқат, на ош еди,
Тумов бўлмаса эди!*

*Қорбуви деди:
– Шошма,
Менга қиш ёқар, ошна.
Совуқ бўлиб турса бас,
Менга овқат керакмас!*

УЙҚУДАГИ МУШУКЧА

*– Агар мушук кулча бўлиб
Ётиб олса.
Думин қисиб, ачозига
Бошин солса.*

*Нималарга ўхшаб кетар,
Айт-чи, жўрам?
– Парқугина, сариққина,
Митти ўрам!*

ЙИҒЛОҚИЛАР

*Ким йиғлоқи, йиғласин,
Мендан умид қилмасин:
Йиғлоқи ҳеч кулмайди,
Қуёшни ҳам кўрмайди!*

Карлос САССУС

(Чили)

ҲИЛОЛ

*Ҳилол анҳорда оқар,
Кўкдан аксига боқар.
Оқар оҳиста қалқиб,*

*Пуфакчаларда балқиб.
Ой ойнасида пайдо,
Аксига гуллар шайдо!*

Борис ЗАХОДЕР

(Россия)

ЎРИК ВА МЕВАЛАР

*Қайси мева энг ширин?
Она деди:
– Апельсин!
Ўғил ўрик, дер нуқул,
Отага тарвуз маъқул.
Қиз уф тортиб деди:*

– Бас!
 Энг зўр мева – ананас!
 Ананасми?
 Апельсин?
 Тарвузми?
 Ўрик ширин?
 Бу саволнинг бичими,
 Шундоқ бўлар ечими:
 Сархил мева тозаси,
 Ширин бўлар мазаси!

ТУЛКИ ВА КЎРСИЧҚОН

– Ҳорма, Кўрсичқон,
 Уйинг зўр бўпти.
 Фақат йўлаги
 Бироз тор бўпти!

– Билсанг, Тулкивой,
 Йўлак жойида.
 Ёвни қўймаслик
 Бизда қоида!

ИККИ ҚЎШНИ

Яшар экан муштумзўр –
 Икки қўшни одамхўр.
 Одамхўрни одамхўр
 Зиёфатга чорлапти.
 Лекин қўшни одамхўр

Меҳмон бўлиб бормапти.
 – Зиёфат-ку яхши-я, –
 Одамхўр дермиш кулиб. –
 Лекин бормаган яхши
 Меҳмонга емиш бўлиб!

БЕЧОРА ШЕР

Дадам совга қилди Шер,
 Қўрқувдан тепчиди тер.
 Икки кун турди бутун,
 Синдирдим учинчи кун!

УККИ

Дунёда энг доно қуш Укки,
 Қўп тинглайди, жуда билагон.
 Лекин ўта камсухан, чунки –
 Билагонлик қилмас ҳеч қачон.
 Камсуханлик Уккига нисбат,
 Баъзиларда йўқдир шу хислат!

ЁТАҒОН ТЮЛЕНЬ

Тюлень уззукун ётар,
 Ҳамма ҳайратда қотар.
 Наҳотки тегмас жонга,
 Қараб ётиш осмонга?
 Афсус, тюлень юролмас,
 Бизга ҳамроҳ бўлолмас!

КУЧУКЧА

Тинмай ҳурар кучукча,
 Унда шундай тушунча:
 Ким қўп ҳурса, ютуқ нақд,
 Енгиб чиқар ҳамма вақт!

ЛЬЮИС КЭРРОЛЛ

“Бор экан-да, йўқ экан...” Болалигимизда жон кулоғимиз билан тинглаганимиз эртақлар, одатда, шундай бошланиб, “мурод мақсадига етибди” кабилида тугарди. Аммо жаҳон адабиётида шундай эртақлар ҳам яратилганки, улар нафақат ноодатий сюжетга эга, балки замирида ўзгача маъно-мазмун мужассам. Оқ куён изидан кетиб, мўъжизалар мамлакатига тушиб қолган Алиса исмли қизчанинг ажабтовур саргузаштлари ҳақида эшитмаган бола кам топилса керак. Льюис Кэрролнинг жаҳонга машҳур икки ғаройиб эртаги асосида турли даврларда кўплаб кино, мультфильмлар суратга олинган. Улар аллақачон болалар қатори катталар қалбидан ҳам жой олиб улгурган. Ижодкорларнинг қайта-қайта бу эртақларни ўқиб, улардан илҳомланганликлари боиси Л.Кэрролл асарлари матнига сингдирилган теран ғояда эмасмикан?

Адибнинг асл исми Чарльз Лютвиж Дожсон бўлиб, у 1832 йил 27 январда Англиядаги Чешир графлигининг Дэрсбери қишлоғида дунёга келган. Шу ўринда бир

гап: эртақдаги тиржайиб турувчи Чешир мушуги ёдингизадир; бу персонажни яратишда Кэрролга она юртида кўрган-кечирганларига туртки берган бўлса ажабмас.

Унинг отаси черков кашиши бўлиб, қадимги тиллар, математика соҳалари билимдони, тақводор одам эди.

Ўн икки ёшида Чарлзни аввалига Ричмонд, кейинроқ Рэгбидаги мактабга ўқишга юборишади. Ўн тўққизга тўлгач эса, Оксфорд коллежига ўқишга киради ва мустақил ҳаёт бошлайди. Адиб умрининг қолган қисми айнан Оксфорд билан боғлиқ.

1855 йили унга коллежда қолиб дарс беришни таклиф қилишади. Ўша давр қонун-қоидаларига кўра, таклифга рози бўлганлар диний унвон ҳам олар ва сўққабош ўтишга ваъда беришлари лозим бўларди. Шу тариқа Дожсон Оксфордда қолади ва ўзини математикага бағишлайди. Ҳар кунлик маърузалар, танаффус чоғидаги оддийгина тушлик, сўнгра тагин дарслар, узундан-узоқ сайрлар ва баъзида ҳамкасблари билан уюштирилдиган кечки зиёфатлар адибнинг ўқитувчилик йиллари бир зайлда, тартибли, эҳтимол, зерикарли кечганини ҳам кўрсатар. У умр бўйи дудуқланишдан азият чеккани боисми, маърузаларини хис-ҳаяжонсиз ўқир, танишиш-учрашишлардан ўзини олиб қочарди. Университетда кўз илғамас нарсаларга-да эътибори, ўзигагина хос одатлари билан танилгани боисдир, кўпчиликда у “ғалати одам” таассуротини қолдирганди.

Бир карашда Кэрролнинг бундай турмуш тарзи сокин дарёни эслатади. Бироқ теранроқ разм солинса, мана шу “сокин дарё” тубида инжу-жавохирлар борлигини кўриш мумкин.

Льюис Кэрролл болалигида рассом бўлишни орзу қилган. Ўзи ёзган илк ҳикояю шеърларига суратлар чизган. Профессор бўлгач, у чизганларини “Таймс” журналига юборади, бироқ таҳририят расмларни қабул қилмайди. Шунда у ўзининг кучини фотографияда синаб кўради. “Чарльз Дождсон 1856 йил 18 мартда ўзининг илк фотоаппаратини сотиб олди ва қисқа вақт ичида фотохаваскордан чин маънодаги фотограф даражасига кўтарилди”, деб ёзади таниқли фотосуратчи М.Коэн. Дарҳақиқат, фотоаппаратни харид қилганидан сўнг атиги икки йил ўтиб, унинг суратларидан тўрттаси ўша пайтлардаги таниқли сураткашлар асарлари билан бир қаторда Лондондаги кўргазмалар залига қўйилади. Балки бу соҳада тез муваффақиятга эришишида унга болалик орзуси туртки бўлгандир. Хуллас, эрмакдан бошланган ишида Кэрролл катта ютуқларга эришади.

У таътилларини янги жажжи дўстлар орттириш, улар билан сайрлар ташкиллаштириш, ўйинлар, бошқотирмалар ўйлаб топиш билан ўтказарди. Болалар даврасида у оксфордлик тунд ўқитувчидан кувнок, дилкаш суҳбатдошга айланди. Бундай кичик дўстлари орасида Алиса Лиддел исмли, Оксфорд коллежи ректорининг қизи ҳам бор эди. Кэрролл Алиса ва унинг сингиллари билан тез-тез сайрга чиқиб турарди. Сайр давомида уларга ўзи тўқиган ҳикоя, эртақларни айтиб берар, бу эса болаларга жуда манзур тушарди. Иттифоқо, бир куни Алиса ундан эртақ ёзишни сўрайди. Шу тариқа унда эртақ яратиш иштиёқи туғилади.

“Алиса – мўъжизалар мамлакатиди” асари дунё юзини кўради. Ким билади дейсиз, агар Алиса бўлмаганида ё адиб у билан дўстлашмаганида бундай такрорланмас эртақ ҳам яратилмаган бўлармиди...

Кэрролнинг “Алиса – мўъжизалар мамлакатиди” эртагида Алисанинг мўъжизаю ғаройиботлар тўла маконда кўрган-кечирганлари ҳикоя қилинади. Ҳодисалар аслида тушда кечса-да, эртақ аввалида буни пайқамасиз. Асосий воқеалар Алисанинг Оқ куён ортидан унинг уясига сакрашидан бошланади. Шу тариқа қизалоқ ўзга мамлакатга тушиб қолади. Ўз номи билан мўъжизаларга кон бу оламда Алиса бир-биридан ғалати, телбанамо қахрамонлар билан учрашади. Сичқон, Били отли Калтакесак, Куён, Ипак курти каби персонажлар, жониворлар бўлса-да, гапиришни, йиғлашни, бақирни, ҳатто ақл ўргатишни ҳам бинойидек эплашади. Бояқиш Алиса эса мураса қилишга мажбур. Мўъжизалар мамлакатиди мўъжиза дахл қилмайдиган жонзот йўқ. Алиса ҳам меҳмон бўлса-да, бундан мустасно эмас. Шу боис у эртақ

давомида ғайриоддий ҳолатларни бошдан ўтказди. Қиролича Топпон суҳбатига мушарраф бўлади. Ҳақгўйлигию қизиқувчанлиги туфайли дакки ейди, бироқ ўз фикридан қайтмайди. Тўғрисўзлиги бошига бало келтиришини билса-да, Қироличанинг гуноҳкор соқчиларини ўлимдан асраб қолади.

Эртақ, одатдагидек, Алисанинг тугал бахтга ёки битмас-туганмас бойликка эга бўлиши билан яқун топмайди, у уйқудан уйғониб кетади, холос. Асар воқеалари, персонажлари ғайриоддий, ҳаётий бўлса-да, уларнинг гап-сўзлари, хатти-ҳаракатидан сабоқ чиқариш, ибрат олиш, муайян хулосага келиш мумкин. Бироқ Кэрролл ўқувчига бу ок, бу қора деб кўрсатмайди, панднасихат қилмайди ёки иллатларни ҳижжалаб изохламайди. Адиб борйўғи ҳаммасини рассомдек чизиб-тасвирлаб кўрсатиб беради. Масалан, Оқ куён орқали кўрқоқликни, Герцогиня образида иккиюзламачиликни, Сичқонда манманликни, Қироличада эса худбинликни фош қилади. Тегишли хулоса чиқаришни эса ўқувчига қолдиради.

Алисанинг кўзгу ортига қилган кейинги саёҳати ҳам ғаройибликда аввалгисидан асло қолишмайди. Нарсалар тескарисига кўринадиган бу оламда ҳам у ажойиб қаҳрамонлар билан танишади. Ўзларини ақлли деб билувчи кибрли гуллар билан гурунглашади. Йўл-йўлакай Оқ, Қора Қироличаларни (бу галги Қироличалар шахмат доналари) учратади, оқкўнгил Оқ рицар билан дўстлашади. Ўша машхур Ади-Бадидан шеър тинглайди. Ҳатто Қиролича бўлиш учун йўл-йўриқлар олади...

Кэрролл ҳар иккала эртагида ҳам халқ оғзаки ижодидан унумли фойдаланган.

Бу эртақлар китобхонни зийрак бўлишга, мантикий фикрлашга ўргатади, ақлни чархлайди, одоб сақлашга, инсоний фазилатларни кадрлашга даъват этади. Бу жиҳатлари билан Л.Кэрролл эртақлари юксак тарбиявий аҳамиятга эга.

Асар биринчи марта Макмиллан нашриёти томонидан чоп этилади. Аввалига ўқитувчининг бу ноодатий эртаги танқидчилар томонидан совуқ кутиб олинади. Бироқ бу ҳолат адибни иккинчи эртаги – “Алиса Кўзгу орти ўлкасида”ни ёзишдан тўхтата олмайди. 1869 йили Кэрролл ношир Макмилланга “Кўзгу ортида”нинг биринчи бобини юборади. Бу пайтга келиб энди аввалги эртақ оммалашиб, қўлма-қўл бўлиб кетган, унинг ёзувчи сифатида обрўси ҳам ошганди. Боз устига асар ўша йилиёқ асар бир йўла немис ва француз, 1872-1874 йиллари эса италян, голланд, 1879 йили рус тилига таржима қилинади. Асар бутун дунёга тарқалиб, миллионлаб болаларнинг севимли китобига айланади. 1872 йили “Алиса Кўзгу орти ўлкасида” (тўлиқ номи “Кўзгу орқали ва Алиса у ерда нималарни кўргани”) эртаги яхлит нашр этилади. 1886 йили Мавлуд айёмида Лондондаги Уэлс шахзодаси театрида “Алиса – мўъжизалар мамлакатади” эртаги саҳналаштирилади.

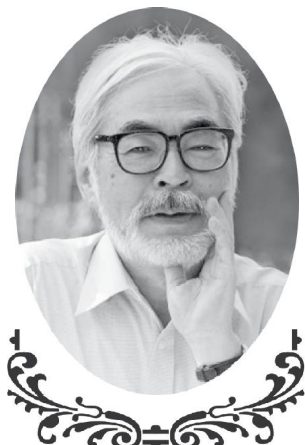
Бундай машхурликка ҳам, кези келганда айтилган танқиду мақтовларга ҳам Кэрролл вазминлик, совуққонлик билан муносабатда бўлган. Шон-шуҳратидан кибрланиш ўрнига адиб хижолат чеккан: суратини чоп этишларига изн бермаган, бегоналар орасида танилиш унинг учун ноқулайлик туғдирган.

Льюис Кэрролл 1898 йил 14 январь куни Мавлуд таътилида Гилфорддаги синглисиникида вафот этади.

Моҳира ОТАБОЕВА

ХАЯО МИЯДЗАКИ

Уни мухбирлар “япониялик Дисней” деб аташарди. Мультипликация соҳасида бемисл муваффақиятлар қозониб, жаҳонда буюкликка эришган ижодкорлардан бири эди у. Дунёнинг энг машхур мультфильмлари асосан Уолт Дисней, Котеночкин, Марк Григорян, Федор Хитрук ва Хаяо Миядзаки номлари билан бевосита боғлиқ. Бутун ҳаёти ва ижодий салоҳиятини болалар дунёсига бағишлаган мультипликатор, аниматор, рассом ҳамда сценарийнавис, ташаббускор ва ташкилотчи ижодкор Хаяо Миядзаки юқорида номлари келтирилган мультипликацион фильмлар қироллари орасидаги ягона шарқликдир. Кинематография соҳасида япон диёрининг фарзандлари, ноёб иқтидорли режиссёр Акира Курасав ва мультипликатор Хаяо Миядзаки ижодини шарку ғарб эътироф этади. Жаҳон анимацион фильмлар яратиш тажрибаларида Миядзакининг унумли ва бетакрор ижоди жуда қимматли ўрин

тутади. Бу буюк аниматорнинг мислсиз ижодиёти ҳамда рисоладагидек ҳаёт йўли бор. Хаяо Миядзаки умри давомида бошқа касб билан шуғулланмади, мультипликация унинг қисмати бўлди. Касбкоридан жаҳоншумул шухрат топиши, аввало, меҳнатларига рағбат эди.

Миядзаки 1941 йилнинг 5 январда Япониянинг Токио шаҳрида таваллуд топди. Унинг отаси Кацудзи Миядзаки уруш йилларида самолёт қисмларини ишлаб чиқарувчи фабрика директори эди. Онаси оғир бетоб бўлганлиги сабабли улар жуда кўп жойларга кўчиб яшашди. Хаяо мактабни Таётамада битираётган йили илк бор анимацион фильм кўради. Бу Окабэ Кадзухиконинг “Оқ илон ҳақида афсона” ва Лев Атамановнинг “Қор маликаси” номли фильмлари эди. Шундан сўнг, унда анимацион фильмларга катта қизиқиш уйғонади. Сюжетли расмлар чизишга қизиқиб кетади ва ўзини бу борада синаб кўра бошлайди. 1963 йилда нуфузли Гокуюин университетининг сисёсат ва иқтисодиёт йўналишида таҳсил олади. Хаяо ўқиш даврида университетдаги болалар адабиёти клубининг фаол аъзоси эди. Мана шу даврда у ғарб болалар адабиёти намуналарини чуқур ўрганиб улгурганди. Ўқишни тугатиб, мутахассислиги бўйича бир кун ҳам ишламайди ва бутун фаолиятини кинематографиясига қаратади. Миядзаки болалар адабиёти, тасвирий санъат соҳаларида жуда яхши билимга

эга эди. У илк бор “Тоеи анимацион” студиясига ишга кириб, тез орада ўз иқтидорини намоён қилишга улгуради. Шундан сўнг бирин-кетин уни масъулиятли ишларга жалб эта бошлайдилар. Тоеи студиясида у таниқли рассом ва аниматорлар Ясудзи Мори, Исао Такахатолар билан яқиндан танишади ва раскадровкачи (кадр эскизчиси) сифатида ҳамкорликда ижод қила бошлайди. У ерда 10 йил меҳнат қилиб тажриба орттиради ва 1973 йилда Такахато билан “Ниппон Анимацион” номли студия очади ва ўзининг илк мустақил режиссёрлик фаолиятини бошлайди. Шу орада уни ТМС Энтертеймент студияси “Лупин 3” анимацион сериалига режиссёр сифатида чақириб олади. 1984 йилда яратган “Шамоллар водийси” тўлиқ метражли мультипликацияси кутилганидан ҳам кўпроқ муваффақият қозонади. Миядзакига чексиз илҳом бағишлаган бу муваффақият кейинги ишларида ҳам бўй кўрсатди. Жумладан, у маслакдоши Такахату билан “Гибли студио” номли анимацион студияга асос солди. Бу студия узок йиллар давомида фаолият кўрсатиб, дунёга Миядзаки номи билан бирга машҳур бўлди. Режиссёрнинг оилавий турмуши ҳам касби билан уйғун эди. Рафиқаси Акэми Ота, ўғиллари Кенсукэ ва

Горо ҳам шу соҳада фаолият юритади. Турли йилларда Хаяо режиссёр сифатида “Конан келажак фарзанди”, “Холмс – буюк изкувар”, “Шамоллар водийсидан...”, “Лапутнинг самовий кулфи”, “Менинг кўшним Тоторо”, “Порко Россо”, “Малика Мононокэ”, “Кокурико ёнбағрларида”, “Коронинг буюк куни”, “Кит ови”, “Монмон – сув ўргимчаги”, “Уйни ахтариб”, “Тухум малика ва жаноб Тесто”, “Мен юлдузни эгаллаган кун”, “Шамол кучаймоқда” сингари анимацион фильмларини яратиб, мислсиз шуҳратга бурканади. У табиатан ижодий имкониятлари ниҳоятда кенг ва серқирра бўлгани сабабли, фақатгина ўзи мустақил ижод қилиб қолмасдан, бошқа режиссёрларга сценарийнавис, рассом, картина директори, аниматор сифатида хизматини сира аямасди. Кўпгина мультипликатор ҳамкасблари томонидан ишланган бир қатор анимацион фильм сценарийлари унинг қаламига мансуб эди. Актёр сифатида “Курасава йўли”, “Япон бути”, “Сехрли ойна”, “Осиё тоқшоуси”, “Гибли музейи ва Хаяо Миядзаки” ва бошқа фильмларда роль ижро этган. Унинг 2001 йилда суратга олган “Қоч, арвоҳлар келяпти” тўлиқ метражли анимацион фильми 2002 йилда “Олтин айиқ” мукофотига, 2003 йилда “Оскар” мукофотига сазовор бўлади. 2004 йилда эса “Озелла” филмидаги техник ютуқлари учун Венеция кинофестивалининг “Олтин шер” мукофоти тақдим этилади. Режиссёрнинг сўнгги “Шамол кучаймоқда” фильми 2013 йилда Венеция кинофестивалида иштирок этди. 2014 йилда кинематография соҳасида қилган улкан хизматлари учун яна “Оскар” мукофотига сазовор бўлди.

Хаяо Миядзаки атоқли мультипликатор Лев Атаманов ижодининг

мухлиси эди. Унинг фильмларини жуда юксак баҳолар, услубиётини, ўзига хос жиҳатларини нозик кўра биларди. Бироқ ўз асарларида ҳеч кимнигина ўхшамас шаклларни қўлларди. Мутахассисларнинг фикрига кўра, унинг барча анимацион фильмларида табиат-экология, инсонпарварлик ғоялари етакчилик қилади. Унинг энг машҳур фильми “Хаёлот ёхуд Тихаронинг сирли ғойиб бўлиши”да 10 ёшли қизалоқ Тихаронинг отаси билан янги уйга кўчиши ва унинг ўрмон ичида ғойиб бўлиши саргузаштлари тасвирланади. Режиссёр унда табиат ажойиботлари тасвирига ниҳоятда кенг ўрин беради. “Малика Мононокэ”, “Менинг кўшним – Тоторо” каби асарларида ҳам жониворлар ва инсонлар ўртасидаги меҳр ва ўзаро азалий боғлиқликни ифодалаб беради. У деярли барча фильмларида замонавий техника билан боғлиқ фантастик сюжетлар ўйлаб топади. “Шамол кучаймоқда”, “Мен юлдузни эгал-

лаган кун”, “Лапутнинг самовий кулфи”, “Холмс буюк изкувар” сингари фильмлар бунинг далилидир. Миядзаки фаолияти давомида 100 га яқин мультипликацион асарларнинг яралишига ҳисса қўшди. Хаяо Миядзаки ҳозирда 74 ёшда. У 2013 йилда катта муваффақият қозонган охириги “Шамол кучаймоқда” фильмидан сўнг бошқа асарга қўл урмади. Буюк мультипликаторнинг фильмлари дунёнинг кўплаб тилларига ўгирилган ва телеэкранларда доимий намойиш этилмоқда.

*Севара РАЖАБОВА,
ЎзДСМИ ўқитувчиси*

Инсониятни болаларсиз бунчалик севиб бўлмасди.

Фёдор Достоевский

Болаларингга сукут сақлашни ўргат. Гапиришни ўзлари ўрганиб олади.

Бенжамин Франклин

Агар болалардаги шўхликни ўлдирсангиз ҳеч қачон ақлли одамни тарбиялай олмайсиз.

Жан Жак Руссо

Болалар уларга гапирмаган пайтингизда диққат билан эшитади.

Элеонора Рузвельт

Болаликда онгга сингдирилган қонун-қоидалар ёш дарахтга ўйилган ҳарфларга ўхшайди: бир умр бирга бўлади.

Виктор Гюго

Агар болалар гапингни эшитишини хоҳласанг, ким биландир наст овозда гаплашиб кўр.

Энн Ландерс

АНВАР ОБИДЖОН

Баъзи ижодкорлар бўладики, уларнинг нафақат асарларида, балки киёфасида ҳам ижод намуналарига сингиб кетган рух, характер акс этиб туради. Шундай ижодкорлардан бири ҳеч шубҳасиз, киёфасиданоқ болалар шоири эканлиги сезилиб турувчи, нигоҳи билан кичкинтойларни эркаловчи устоз шоир, носир, драматург Анвар Обиджондир. Бу ижодкорнинг нигоҳидан асарларининг самимий, болаларбоп, содда ва маънодор эканлигини ҳис этиб турамыз. Ваҳоланки, фақатгина шеърлари, ҳикоялари ва ё сахна асарлари билан танишган китобхон, муаллифни аввал кўрмаган бўлсада, худди ўзидек тасаввур қилиши тайин, ғойибона меҳр кўйиши шубҳасиз.

Болалар адабиёти... Даниялик истеъдодли театр актёри Ханс Кристиан Андерсенни театр олаmidан ўз оғушига чорлаган, етти ухлаб тушига кирмаган ижод билан шуғулланиб, жаҳон адабиётидан ўрин эгаллаган франциялик ҳарбий учувчи Антуан де Сент-Экзюпери, узокларга муржаат қилиб нима қилдик, ўзимизнинг адабиётимизда забардаст ёзувчи Худойберди Тўхтабоевни кизгин журналистлик олаmidан ўз оламига тортиб олган, қолаверса, дастлаб жамоа хўжалигида ҳисобчи, сўнг клуб мудир, кейин эса туман рўзномаси, вилоят радиосида турли вазифаларда фаолият юритиб келган ажойиб инсон Анвар Обиджонни ҳам ўз “дом”ига

тортган, уни юкоридаги ижодкорлар билан кўринмас бўлиб боғлаб турган мустаҳкам ришта ҳам айнан болалар адабиёти.

Ўсиб бораётган ниҳолнинг учидан боғлаб, ерга эгиб кўйилса, кўчат шу йўсинда дарахт бўлиши тайин. Ёки аксинча, ниҳолнинг учи шарқми, ғарбми, шимол ё жанубни кўрсатиб қолса, кўчатнинг ёнига тик ўсган калтакни қадаб ниҳолни боғласак, шундагина унинг келажагидан умид қилишимиз мумкин. Болалар тарбиясини ҳам худди мана шу манзарага киёсласак, ўринли бўлади. Бунда китобларнинг аҳамияти қай даражада бўлса, албатта, унинг муаллифи ҳам шу даражада муҳим ва аҳамиятлидир. Хусусан, Анвар Обиджон ҳам болалик йилларини суюб хотирлайди. “Ажинаси бор йўллар” китобимда болалигимни батафсил тасвирлаб ўтганман”, – деганди ёзувчининг ўзи ижодий учрашувларнинг бирида. – Илк марта мактабга чиққан кунимни эслайман. Қишлоқ кўчасидан бораёпман-у, бу мактаби қанақа бўлсайкин, деган ўй бошимда тинмай айланаверди. Борсам, эски масжиднинг у ёк-бу ёғини ўнглаб, мактабга айлантиришган экан. Ўқитувчимиз Аҳмадали Обидов билан танишдик. Биз билан жуда мулозим муомалада бўлгани учунми биринчи кундаёқ мактабга ихлосим ортди. Кўп болалар билан танишдим. Жуда ҳаяжонли дамлар эди бу”.

Бугун Халқ шоири бўлиб сизу бизнинг қаршимизда турган бу ҳассос ижодкор адабиётни жон-дилидан севди. Гарчи биринчи ёзган шеърини эслолмаса-да, илк бор “Шкафчам” номли шеъри “Ғунча” журналида – ўқувчилик кезлари 1962 йили бошилганини яхши хотирлайди.

Ёш Анварнинг ота хонадони доим гавжум эди. Дўсту ёрлар йиғилиб, китобхонлик қилиб туришарди. Ҳали мактабга чиқмаган чоғлар йиғинларни четдан кузатиб, улардан “Шоҳ Машраб қиссаси”ни эшитиб, бениҳоя тўлқинланади. Бойлар, амалдорлар,

ҳатто шоҳлар билан кўркмасдан гаплашиб, айбларини бетига айта оладиган шоир Анварни қойил қолдиради. Бугун ўқувчиларини қойил қолдириб ёзиш, ким билсин, ўша йиғинларнинг натижаси бўлса не ажаб.

Анвар Обиджоннинг “Она ер”, “Масхарабоз бола”, “Оловжон ва унинг дўстлари”, “Баҳромнинг ҳикоялари”, “Эй, ёруғ дунё”, “Кетмагил”, “Безгакшамол”, “Жуда қизиқ воқеа”, “Олтин юракли автобола”, “Даҳшатли Мешполвон” сингари шеърӣ ва насрий китоблари ҳозирда ўқувчининг лабига беихтиёр табассум югуртиради. Ўқишга, ўрганишга, илмга иштиёқ уйғотади. “Кўнғирокли ёлғончи”, “Паҳлавоннинг ўғирланиши” каби пьесалари эса томошабинлар ёдидан йиллар давомида ўчмаслиги тайин.

Шоир ижодининг аҳамиятли жиҳаги шундаки, улар ёш танламайди, ўқиган одамнинг эътиборини тортиши, ўйлантириши, қолдириши, (эҳтимол йиғлатиши) мумкин.

Устоз шоирнинг шеърларига ном бериши ҳам бошқача, ҳеч кимга ўхшамаган. Бир қаторлик шеърларга “Игнабарглар”, учликларига “Уччаноклар” каби беғубор, самимий номларданок худди ширинликдан воз кечолмаган гўдак сингари уларни ўқишдан ўзимизни тиёлмаймиз...

Анвар Обиджоннинг ҳажв ва юморга бой бир қанча асарларини севиб ўқимаган юртдошимиз топилмаса керак. “Пидбўл” дейсизми, “Патийдин”ми, хуллас барча-барчасида ўзига хослик, ширинсуханлик, алоҳида услуб, сўз айтиш санъати ва водийликларга хос аския мужассам. Телевизорни – телевизўр, экранни – расмойна тарзида қўллаш ҳам фақатгина полосонлик Анвар Обиджонга ярашадигандай чамамда.

Унинг қаҳрамонлари бир-биридан қизиқ характерга эга, аини чоғда бу характерга мос исмлар ҳар бир асарини янада бойитиб, худди одам хазинага интилган каби кейинги саҳифани варақлашга шошади. “Топиндиқ оға”, “Суробхўжа”, “Ўртанвой, Бойсин новча”, “Шоир Нашватий”, “Машмашахон”, “Мармаркўзи” сингари номлар, уларнинг хатти-харакатлари, гап-

сўзлари адибнинг адабий топқирлиги, ижодий ҳаёлотининг нақадар кенглигидан далолат. Устоз ижодкорнинг ҳазиломуз асарлари шунчаки қулги, юмор устига қурилмаган. Уларда гоҳо аччиқ, гоҳо ширин, ҳаётдан топган ҳақиқатлари яширин. Ҳар бир асар

қайсидир иллатга, бадбинликка қарши йўналтирилган. Ўқувчи эса ана шу нозик нуқтани, қулги ва ҳақиқат топишган чорраҳани завқ-шавқ билан, теран мулоҳаза билан, бургут кўз билан кузатиб туради.

Шоирнинг ўзи эса доим болалар орасида бўлишни истайди, шунга интилади. “Болақалб билан яшаш мароқли, – дейди у. – Энг ёмони бола бўлиб улғайиб қолиш”. Гаплари мутлақо ҳақиқат.

Дунёда болалар адиблари унчалик кўп эмас. Жумладан, улар яратган ўлмас асарлар ва қаҳрамонлар ҳам. Ёзилгандан бошлаб бутунжаҳон болаларини қизиқтириб келаётган севиб ўқиётган Экзюперининг “Кичкина шахзодаси”, халқ ёзувчиси Худойберди Тўхтабоевнинг Ҳошимжони қаторида Анвар Обиджоннинг Мешполвони, “Қоринботир”и ва бошқа болалар қаҳрамонлари ҳам ҳали-ҳануз қўлмақўл ўкиб келиняпти.

Қолаверса, у яратган бетакрор образ – Уста Гулмат, “Безгакшамол”даги Қулқулий сингари ҳажв ғазаллар ёзган шоирлари ҳам халқ шоири Эркин Воҳидовнинг Матмусаси каби хангоматалаб қаҳрамонлардан бўлиб, халқ орасида машҳуру маълумдир.

Анвар Обиджоннинг асарлари халқимизнинг кўнглидан жой олган. Одамларга қулги ва меҳр улашган катта шоир доим ўқувчиларнинг эътиборида, юрагида. Ва шундай бўлиб қолади.

Шавакат ОДИЛЖОН

КЭТРИН ФИНЧЕР

Кэтрин Эндрюс Финчер тасвирий санъат оламида болалар мавзусида ижод қилувчи серқирра рассомлардан бири, унинг қаламига мансуб ранг-баранг асарлар мухлислари коллекциясини безаб турибди. У 1949 йили АҚШда таваллуд топган. Унда рассомликка бўлган муҳаббат онасидан мерос. Она қизининг тасвирий санъатга лаёқатини сезиб, унга рассомлик сирларини ўргатади, қўллаб-қувватлайди.

Мусаввир манзара, натюрморт жанрида ҳам самарали ижод қилган. У ўз услубини реализмнинг импрессионизм қоришмасидан ҳосил бўлган йўналиш деб

атайди. Унинг кўплаб суратлари болаларга бағишланган. Кэтрин аввало она сифатида болалардан илҳом, завқ олади. Унинг фикрича, болалар инсонга берилган буюк неъмат. Бола юзидаги шодлик, маъсумлик, ҳаёлпарастилик, уларнинг қизиқишлари рассом диққатини тортади, беихтиёр улар сиймосини коғозга муҳрлайди. Болаларнинг атроф-муҳитдан ҳайрати, уларнинг ўзаро муносабати, дўстлиги ҳам бундан мустасно эмас. Унинг асарларидаги жажжи қаҳрамонлар кишида беихтиёр беғубор болаликнинг ширин хотираларини уйғотиб юборади.

“Илк нигоҳ”, “Илоҳий хазина”, “Капалаклар”, “Дарахт остидаги совға”, “Черков ёнида” асарларида мусаввир қаҳрамонларни бир маромда, суратбоп хатти-ҳаракатларда эмас, балки уларнинг ички оламини очиб берувчи ҳаётий кўринишда тасвирлашга ҳаракат қилади. Унинг “Ака-укалар”, “Хонқизи”, “Бор экану йўқ экан”, “Уч истак”, “Кичик хоним”, “Куёнчани эркалатиб”, “Бекинмачок”, “Иш кутиб туради”, “Чин дўстлик” суратларида ўйинқарок, очиккўнгил болалар олами аксини кўриш мумкин.

Муқовамиздаги “Сандрия” сурати рассомнинг кўзга кўринган картиналаридан бири. Асар бугунги долғали замонда теран мажозий маъно касб этмоқда. Чиндан ҳам, болаларга – эртанги кун эгаларига нимани мерос қолдирамыз? Маънавият жавоҳирлариними ёки мулку давлатни? Катталарнинг кўнгил истаклари, айрим ҳою-ҳавас бандаларининг тийиксиз хоҳишлари “Бизга атаганингиз нима?” деб қўлларини очиб турган болақайларга ибрат бўлиб қолмайдими?..

Ҳозирги кунда рассомнинг картиналари литография, таквимлар, китобларнинг муқовасида, таклифномаларда учрайди.

Аброр УМАРОВ тайёрлади

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

3 ИЮНЬ **1635–1688 йиллар. ФИЛИПП КИНО**, француз шоири, драматург. “Комедиясиз комедия”, “Кирнинг ўлими”, “Танноз она”, “Амалазонт”, “Рақиблар”, “Геслер ва Лизис муҳаббати”, “Ишқ ва тақдир қиссаси”, “Беллерафонт” каби пьесалар, бир қатор шеърӣ асарлар муаллифи.

4 ИЮНЬ **1882–1954 йиллар. ФЁДОР КОМИССАРЖЕВСКИЙ**, россиялик театр режиссёри ва назарийчиси. Россия, Америка ва Англия театрларида фаолият юритиб, “Рождество мадҳияси”, “Электра”, “Пан”, “Лаънатланган шахзода”, “Меҳмонхона бекаси”, “Телба”, “Фауст”, “Маликаи Турандог”, “Евгений Онегин”, “Князь Игорь”, “Қирол Лир”, “Жиноят ва жазо” сингари спектакллар сахналаштирган. “Мен ва театр”, “Либос тарихи”, “Француз символизми. Драматургия ва театр”, “Станиславский назарияси ва актёрлар ижоди” каби китоблар муаллифи.

7 ИЮНЬ **1914–1987 йиллар. ҲОЖА АҲМАД АББОС**, ҳинд ёзувчиси, сценарийнавис, режиссёр. “Дунё – менинг қишлоғим”, “Инқилоб” романлари, “Дайди”, “Жаноб 420”, “Менинг исмим – Масхарабоз”, “Бобби”, “Жаллод”, “Шахзода”, “Замин болалари”, “Ҳушёр бўлинг!” каби дунёга машҳур фильмлар сценарийи муаллифи. Режиссёр сифатида “Жавоб”, “Дарвоза”, “Уч денгиз зиёрати”, “Қотил” ва бошқа ўнлаб фильмларни суратга олган.

10 ИЮНЬ **1915–2005 йиллар. СОЛ БЕЛЛОУ**, америкалик яҳудий ёзувчи, Нобель мукофоти лауреати (1976). “Ер ва осмон ораси”, “Қурбонлик”, “Герцог”, “Гумбольдт инъоми”, “Оги Марч саргузаштлари”, “Хендерсон – ёмғирлар шоҳи”, “Ўғри”, “Мен ҳақимда хотира”, “Мосби эсдаликлари” каби насрий асарлари, “Сўнгги кузатув” пьесаси билан машҳур.

1928–2012 йиллар. МОРИС СЕНДАК, америкалик болалар ёзувчиси. “Тунги ошхонада”, “Бу ердан ташқари”, “Товуқ шўрва ва гуруч”, “Кеннингнинг ойнаси”, “Энг олис йўл” сингари китоблари билан танилган.

15 ИЮНЬ **1843–1907 йиллар. ЭДВАРД ГРИГ**, норвегиялик ба-стакор. “Лирик пьесалар”, “Норвегия рақслари”, “Симфоник рақслар”, “Пер Гюнт” мусиқий асарлари, симфоник, инструментал концертлари билан дунё мусиқаси ривожига муносиб ҳисса қўшган.

18 ИЮНЬ **1552–1638 йиллар. ГАБРИЭЛО КЪЯБРЕРА**, италиялик шоир. “Флоренция”, “Амадеида”, “Ҳазиллар ва ёқимли канцонеттлар”, “Тоскан шеърӣяти оҳанглари”, “Цефалнинг ўғрилиги” номли китоблари шуҳрат келтирган.

20 ИЮНЬ 1927–2000 йиллар. ВЯЧЕСЛАВ КОТЁНОЧКИН, рус мультипликатори. “Апрель саёҳати”, “Биз шундай устамиз”, “Чегара”, “Сохта нота”, “Саёҳатчи курбака”, “Ўрмон сўқмоғи”, “Сеними, шошмай тур!” каби туркум мультипликацион фильмлар режиссёри, “Марсда ҳам ҳаёт бор”, “Бегона овоз”, “Шер ва қуён”, “Бобо ва набира”, “Ўрмон саёҳатчилари”, “Қорқиз”, “Маймоқ қуён”, “Эски таниш”, “Салом, дўстларим!” каби мультфильмларидаги рассомлик ишлари билан дунё миқёсида эътироф этилган.

21 ИЮНЬ 1910–1971 йиллар. АЛЕКСАНДР ТВАРДОВСКИЙ, буюк рус шоири. “Узоқ-узоқларга”, “Йўл бўйидаги уй”, “Чумолилар юрти”, “Василий Тёркин”, “Василий Тёркин нариги дунёда” поэмалари ва кўплаб шеърий китоблари билан танилган.

1935–2004 йиллар. ФРАНСУАЗА САГАН, француз адибаси, драматург. “Салом, ҳасрат”, “Ним табассум”, “Ойлар ўтиб, йиллар ўтиб”, “Сиз Брамсни сеवासизми?”, “Мўъжизавий булут”, “Тримдаги аёл”, “Балиқ кони”, “Алвидо, ҳасрат”, “Хира кўзгуда”, “Қалб жароҳати” романлари, “Швеция кулфи”, “Ўтлоқдаги пианино”, “Хушсиз тулпор”, “Яхши ҳаволи куну кечалар”, “Валентиннинг бинафшаранг кўйлаги” номли сахна асарлари муаллифи.

1948 йил. ИЭН МАКБЮЭН, британиялик ёзувчи. “Тош чорбоғ”, “Амстердам”, Шанба“, “Соҳилда”, “Болалар ҳақида қонун”, “Давр боласи”, “Бедаво муҳаббат”, “Тазарру”, “Бегонанинг овунчоғи” романлари, “Хаёлпараст”, “Сен учун”, “Сунъийлик”, “Балки биз ўлгандирмиз?”, “Қўшчининг тушлиғи” драматик асарлари шуҳрат келтирган.

25 ИЮНЬ 1882–1942 йиллар. ЯНКА КУПАЛА, буюк белорус шоири. “Най”, “Чолғучи”, “Ҳаёт йўлидан”, “Номсиз”, “Байрам кайфиятларидан” шеърий китоблари, “Мангу кўшиқ”, “Арслоннинг қабри”, “Қўрғондаги туш”, “Одесса дарёси узра”, “Чин юракдан” дostonлари, “Павлинка”, “Бузилган уя” пьесалари билан танилган. Шоирнинг “Эрк кўшиғи”, “Бола ва учувчи” шеърий китоблари ўзбек тилига таржима қилинган.

26 ИЮНЬ 1982–1938 йиллар, ПЕРЛ БАК, америкалик адиба, Нобель мукофоти лауреати (1938). “Ер”, “Ўғлонлар”, “Бўлиб ташланган уй”, “Она”, “Қувғин”, “Қурашаётган фаришта”, “Катта тўлқин”, “Пекиндан мактуб”, “Вақт – айни туш”, “Янь хонимнинг уч қизи”, “Аёл – император”, “Хитой осмони”, “Болалар катта бўлмади”, “Худонинг одами” каби романлари билан адабиётда из қолдирган.

30 ИЮНЬ 1941 йил. ЎЛМАС АЛИХЎЖАЕВ, Ўзбекистон халқ артисти, актёр. Али Қушчи (“Улуғбек юлдузи”), Отабек (“Ўткан кунлар”), Сафоев (“Кул остидаги чўғ”), Музаффар (“Наташахоним”), Сулаймонов (“Давлат чегараси”) каби ўзбек, тожик, белорус кино-ижодкорлари суратга олган 40 дан ортиқ фильмда образлар яратган.

Мафтуна МУҲАММАДАМИНОВА
тайёрлади

 В предыдущих номерах журнала читатели имели возможность ознакомиться с поэмой Алишера Навои «Фархад и Ширин» переведенной на русский язык в прозаической форме. Предлагаем вашему вниманию художественно поэтический вариант данного произведения. Надеемся, что труд поэта-переводчика Владимира Васильева будет достойным началом творческих поисков в этом направлении.

 Согласно традиции, в июньском номере журнала уделено особое место произведениям, посвященным юным книголюбам. В рубрике «Глобус» статьи-размышления о современной детской литературе и кино. Очерки о личностях, оставивших неизгладимый след в сфере творчества для детей представлены в рубрике «Незабываемые личности».

 Такими известными представителями мировой поэзии как, Уолтер де Ла Мер и Уильям Блейк (Англия), Овсей Дриз (Израиль), Искандер аль-Хури (Египет), Корней Чуковский (Россия), Ян Бжехва (Польша), Жак Превер (Франция), Джеймс Крюс (Германия), Асен Босев (Болгария) созданы яркие образцы детской литературы. С некоторыми из них вы можете ознакомиться в рубрике «Меридианы поэзии».

 Голословными лозунгами типа «Защита детей – обязанность общества» или «Дети – наше будущее» доверие ребенка заслужить невозможно. Необходимо искренне и чистосердечно отвечать на бесконечные вопросы мальчишек и девчонок, только-только познающих мир. Жерар, до которого никак не доходит монотонная речь преподавателя, умирая от скуки в душном классе, внезапно обнаруживает под обложкой старого учебника особый мир... В рассказах французских писателей Мишеля Бютора и Пьера Грипари мир, окружающий нас, передается через призму детского взгляда. (Перевод А. Атахана. Рубрика «Рассказ о рассказе»).

 Неужто в современную эпоху научного прогресса исчезла необходимость постигать мир в художественных образах? Радоваться по поводу того, что ход исторических событий привел к упадку поэзии или горевать? Ответы на эти и другие вопросы в статье русского философа Михаила Эпштейна «Сверхпоэзия и сверхчеловек» (перевод Фахриера) в рубрике «Литературоведение. Философия». «Поэзия никуда не уходит из жизни человечества, она возрождается в самых крупных масштабах на уровне мегатрендов цивилизации» – рассуждает ученый. Заявления подобного рода очередной раз доказывают, что человечеству еще предстоит открыть немало способов постижения мира.

 Философские взгляды Фридриха Ницше повлияли на мировоззрение многих мыслителей. Вместе с тем они стали причиной бесчисленных споров и дискуссий. В статье ученого Нарзуллы Джураева «Философия самопознания» речь идет о таких понятиях как власть и господство, рассмотренных в трактовке Ницше.

 В основе поэмы «Реквием» Анны Ахматовой лежит не только личная трагедия поэтессы. Это выражение масштабов народного горя, обвинение в адрес господствовавшей в тот период системы от имени каждого пострадавшего и жестоко униженного. Печаль и горе жертв настолько глубоки, что «Перед этим горем гнутся горы, Не течет великая река»... Читайте поэму в рубрике «Меридианы поэзии» (перевод А. Шера).

RESUME

✍ The poem “Farhad and Shirin” by Alisher Navoi translated into Russian in a prose form was presented in the previous issue of the magazine. Now we offer to you an artistic form of this poem. We hope that translator Vladimir Vasilyev’s work will be a worthy beginning of creative quests in this tendency. As a tradition special place of the June’s issue is given to works for little readers. Articles about modern children’s literature and cinema are published in “Globe” column. Outlines about figures who had left a great mark on children’s literature are presented in “Unforgettable Persons” heading.

✍ Such great poets of the world as Walter De La Mer, William Blake (England), Ovsei Driz (Israel), Iskander al Huriy (Egypt), Korney Chukovskiy (Russia), Yan Bjezva (Poland), Jan Prever (France), James Kruce (Germany), Asen Bosev (Bulgaria) created vivid characters for children’s literature. You can read some poems by those authors in “Meridians of Poetry” column.

✍ It is impossible to deserve child’s trust by unfounded slogans as “Protection of childhood is a duty of society” or “Children are our future”. You must answer honestly to endless questions given by little boys and girls. Jerar who can’t listen to monotonous speech of teacher in stuffy classroom suddenly finds a new world under the page of an old textbook... The world around us is given in the light of child’s view in stories by French writers Michel Byutor and Pier Gripari (translated by O. Otakhon).

✍ Is it impossible to comprehend the universe by artistic characters in the modern age of scientific progress? A course of historical events led poetry to decline, is it good or bad? Russian philosopher Mihail Epshteyn by his article named “Superpoetry and Superman” (translated by Fahriyor) tries to find an answer to these questions in column “Literary criticism. Philosophy”.

✍ “Poetry never passes away from human life, it just revives on a massive scale as a megatrend of civilization”, the author writes. Such declarations demonstrate again that mankind will discover many new methods of comprehension of world in future.

✍ Friedrich Nietzsche’s philosophical views affected to great many thinkers. At the same time they became a subject to endless discussions. A scientist Narzulla Juraev ponders over such concepts as power and domination in Nietzsche’s interpretation in his article “Philosophy of self-awareness”.

✍ Anna Akhmatova’s poem “Requiem” is not about her personal tragedy only. This work is an expression of great national grief, a charge of ruling regime of those years from every humbled victim. Sorrow and grief of victims are so deep that “Mountains bend, Great river stands in front of it”... Read the poem (translated by A. Sher) in “Meridians of Poetry” heading.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2015 йил июнь сони

Навбатчи муҳаррир: С.АЛИЖОНОВА
Техник муҳаррир, расом: Д.ҲАМИДОВА
Мусаххих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.

Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.

Сайт: www.jahonadabiyoti.uz

E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 07.07.2015 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.

Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табағи 20,0.

Адади 3560 нусха. 3942 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, “Sharq” НМАКда чоп этилди.
100000, Ўзбекистон, Тошкент ш., Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

© Жаҳон адабиёти, 2015 й.